Ciències Socials i Humanitats

JOSEP LLUNAS, *LA TRAMONTANA* I L'ANARQUIA EN CATALÀ

Jordi Martí Font

[publicacions] urv

Josep Llunas, *La Tramontana* i l'anarquia en català

Jordi Martí Font

[publicacions]
urv
Tarragona, 2022

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili
Av. Catalunya, 35 · 43002 Tarragona
Tel. 977 558 474 · publicacions@urv.cat
www.publicacions.urv.cat

1a edició: juny de 2022
ISBN URV (paper): 978-84-8424-985-6
ISBN URV (PDF): 978-84-8424-986-3

DOI: 10.17345/9788484249856
Dipòsit legal: T 664-2022

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili és membre de la Unión de Editoriales Universitarias Españolas i de la Xarxa Vives, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a nivell nacional i internacional.

TAULA DE CONTINGUTS

A totes les persones que han lluitat, lluiten i lluitaran per tal que igualtat, llibertat i solidaritat no siguin només paraules. A totes les que han fet camí (en fan i en faran) en la construcció de l'anarquia.

«—Mentre com bens los homes
se deixin governar,
no faltarà qui els porti
com bens a degollar.»

Josep Llunas, «Los corbs»

L'ANARQUIA EN CATALÀ

Magí Sunyer
Universitat Rovira i Virgili

En l'última dècada, Jordi Martí Font ha desenvolupat una intensa activitat intel·lectual i d'agitació. S'ha mogut amb comoditat i eficàcia en la galàxia de la lletra impresa, amb una clara i no dissimulada intenció ideològica; però no s'hi ha limitat, sinó que s'ha adaptat als temps actuals en una actuació que l'ha conduït a traspassar els límits de la lletra. Ha format part d'un grup de música, ha fet propaganda a través de les xarxes socials i ha practicat la pedagogia a través del teatre, la militància sindical i la representació política. Com aquell anarquista que va ser capaç de construir el poderós instrument de difusió ideològica que va ser *La Tramontana*, Jordi Martí duu a terme una acció que va més enllà de l'escriptura, però que confia en la càrrega explosiva que l'escriptura conté, i estic convençut que en tindrà més en el futur, ni que ara, enlluernats pel resplendor cibernètic, potser no ens ho sembli.

No crec que m'equivoqui de gaire si afirmo que anys enrere Jordi Martí Font va anar ordint una planificació intel·lectual guiada pel propòsit de rescatar una part de la història amagada. Si aquesta ha estat una reivindicació constant d'un sector majoritari de la societat catalana per intentar reparar les destrosses provocades pel relat i per la repressió del franquisme —i també pel postfranquisme—, manifestada en expressions com «memòria democràtica», Jordi Martí l'ha volgut focalitzar en la història de l'anarquisme i dels seus personatges més destacats. L'anarquisme, que va ser la ideologia bàsica dels treballadors catalans des de finals del segle XIX fins a 1939, per més d'una raó, va quedar relegat en el procés general de reparació històrica. Jordi Martí se sent continuador de moltes lluites pretèrites, sobretot les protagonitzades per l'anarquisme; ens podem fer una idea prou aproximada de

quins considera que són els seus models amb la lectura dels tres volums del *Llibre negre*, publicats per l'editorial Lo Diable Gros (que és un dels pseudònims de Josep Llunas).

La seva tesi doctoral sobre l'obra literària i ideològica de Josep Llunas i Pujals ha estat una peça fonamental en aquesta planificació. L'elaboració d'una tesi obliga a una concentració i a una exhaustivitat que proporcionen un coneixement superior del tema. No és que necessàriament ho descobrís llavors, però a través de Llunas, per contacte, Jordi Martí es va familiaritzar amb el grup de La Academia, amb Cels Gomis, Emili Guanyavents, Eudald Canivell i amb altres integrants de la primera lleva d'internacionalistes catalans. Jo diria que va quedar seduït per aquells pioners, i es lamentava de l'escassedat de biografies i de tota mena d'estudis solvents sobre ells. Amb el pas del temps, aquest oblit s'ha anat reparant. A partir de la base que proporcionaven els estudis de dos mestres d'historiadors, Pere Gabriel i Josep Termes, sobre els orígens populars del catalanisme i sobre la importància del moviment obrer a Catalunya, uns estudiosos més joves han centrat l'atenció en personatges d'aquella primera lleva internacionalista. Per posar dos exemples, Emili Samper va dedicar la tesi doctoral a Cels Gomis i Manuel Vicente ha escrit una biografia d'Eudald Canivell.

Jordi Martí Font ha publicat un bon gruix d'estudis i d'edicions derivats de la tesi: el treball complet, els textos ideològics i la novel·la utòpica de Llunas... fins i tot s'ha convertit en ànima promotora del documental *Rere el vent de l'anarquisme*, de Produccions Saurines, també sobre la figura de l'editor de *La Tramontana*.

No és estrany que Jordi Martí se senti atret per Josep Llunas i Pujals. Amb aquest besavi o rebesavi espiritual, l'uneix la ideologia, una concepció de la literatura popular, una proximitat geogràfica i la fusió d'anarquisme i catalanisme. Llunas compartia la majoria d'aquestes característiques amb els membres de la primera generació d'internacionalistes catalans, de la qual també van formar part, com a mínim en la joventut, Apel·les Mestres i Josep Lluís Pellicer. Molts d'aquests intel·lectuals i artistes van aturar la militància quan es van fer palpables les conseqüències de les ramificacions en què es va disgregar l'anarquisme, de l'activisme armat i de la repressió institucional en el Procés de Montjuïc. Per una banda els efectes de la repressió es van evidenciar i per una altra l'anarquisme va canviar i molts d'ells, sense modificar la ideologia, ja no s'hi van sentir a gust o tan a gust. A finals de segle, Llunas mateix, torturat, apallissat, a les presons de la monarquia borbònica restaurada, va considerar que havia de derivar la seva actuació cap al menys problemàtic terreny del periodisme esportiu. No s'hi devia sentir estrany del tot, perquè de més jove i encara en plenes facultats, havia participat en exhibicions gimnàstiques.

En aquest nou lliurament, el llibre *Josep Llunas, La Tramontana i l'anarquia en català*, publicat en la col·lecció Ciències Socials i Humanitats de Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, Jordi Martí Font elabora, amb les dades actualitzades sobre el tema, una biografia del l'anarquista reusenc i una anàlisi de la seva aportació més important a la història de l'anarquisme i a la de la cultura catalana, el setmanari popular *La Tramontana*. El recorregut biogràfic informa sobre el naixement a Reus i la composició i la condició social de la família, l'emigració a Barcelona quan Llunas era un nen, la instrucció a l'Ateneu Català de la Classe Obrera, la participació en congressos obrers des del Sexenni Democràtic, l'ingrés a la Internacional, la iniciació en l'ofici de tipògraf, la participació en la Tercera Guerra Carlina, el treball a la Tipografia La Academia, l'activitat periodística (com a director i com a escriptor) en diverses revistes, l'adscripció al lliure pensament i la maçoneria, la participació en el Primer Certamen Socialista celebrat a Reus, l'obra literària i la ideològica, l'empresonament que va patir durant el Procés de Montjuïc, la posició antiterrorista, l'abandonament de la militància, la dedicació a la premsa esportiva i la mort. L'estudi de *La Tramontana. Periòdic vermell* és sensible a tots els aspectes relacionats amb la publicació. Després d'una panoràmica sobre la premsa popular vuitcentista, instrument privilegiat de difusió de l'anomenada «nova literatura popular», examina l'ús de la llengua catalana, les seccions de la revista, els escriptors i els dibuixants que hi van col·laborar, la difusió que va assolir, els subscriptors amb què comptava, els certàmens que va organitzar, els anuncis que s'hi publicaven i, és clar, els continguts, amb la caracterització radical que distingia la publicació. El text va acompanyat d'una gran quantitat d'il·lustracions que, a més de proporcionar amenitat, hi aporten un valor documental considerable.

El llibre està escrit amb seguretat i sense retòrica, amb un ritme narratiu ininterromput que revela un domini ple del tema. Els lectors s'hi divertiran, s'hi apassionaran, s'indignaran i se sentiran compensats en l'exercici de la lectura. Els que s'hi encarin a partir d'uns coneixements previs sobre la matèria, en condició d'experts, sabran valorar-ne la precisió i el rigor. Uns i altres hi trobaran el retrat d'un escriptor i home d'acció i un examen minuciós de la seva obra major. Hi havia molts escriptors populars a l'època, i acostumaven a assemblar-se com gotes d'aigua. Josep Llunas i Pujals es va distingir perquè, dintre dels paràmetres que definien l'escriptor popular, va fer possible la combinació d'anarquisme i escriptura en català amb un ampli ressò. Sens dubte, *La Tramontana* és la seva obra major, per sobre del seu poema més ambiciós, *La Revolució*. En un altre pròleg, vaig afirmar que amb ell la Renaixença també va ser anarquista. Si entenem el terme no com una escola literària ni com un grup concret sinó com el procés de nor-

malització, d'assoliment de prestigi en tots els àmbits, de la llengua i la literatura catalanes, Llunas hi va contribuir de manera molt destacada en un sector social, l'anarquista, que tant de bo que sempre hagués mantingut aquest lligam tan preferent amb la llengua del país. Llunas no va escriure *L'Atlàntida* ni *Pilar Prim*: la seva ambició era d'una altra mena i s'adreçava a uns grups socials que consumien un tipus diferent de literatura. Els francesos la llegien i l'escoltaven en francès, els anglesos, en anglès; Josep Llunas i Pujals va intentar que els catalans la rebessin en català i durant els anys de vida de *La Tramontana*, ho va aconseguir. No és un mèrit menor, tot i que sovint es valori poc.

AGRAÏMENTS

A Magí Sunyer i Molné, que em va descobrir Llunas en una de les seves classes a la Facultat de Lletres de Tarragona fa més de trenta anys i va dirigir la meva tesi doctoral «Josep Llunas, la literatura obrerista i la construcció de l'anarquia en català al segle XIX», base d'aquest llibre. Als doctors Josep M. Domingo Clua, Emili Samper Prunera i Pere Gabriel i Sirvent, que van formar part del tribunal que el 2015 la va qualificar amb un cum laude.

A Manuel Vicente Izquierdo i Eliseu Argenté, que van estudiar Llunas abans que jo i en van fer treballs inspiradors.

A Mar Joanpere Foraster, Helena Sardà Basora, Maria Francisca Sitges Grimalt, Berta Combalia Gómez, Cecília Gaspà Giribets, Clea Subirachs Barraquer, Irene Mascarella Vilageliu, Andreu Comas Gardner i Agnès Toda Bonet, que van contribuir a la feina de digitalització i picatge de l'obra de Josep Llunas, així com a la revisió del meu estudi.

A les editorials Edicions de la Rosa de Reus de l'Associació d'Estudis Reusencs, Emboscall, Descontrol i Publicacions URV; a les publicacions *Directa*, *Catalunya* i *L'Avenç*, i a la productora audiovisual Produccions Saurines, per fer accessible l'obra de Llunas al públic actual.

A la Maria.

PRIMERA PART.
JOSEP LLUNAS I PUJALS,
LO DIMONI GROS

1. PRIMERS ANYS: DE REUS A BARCELONA

En la segona meitat del segle xix, Reus és la segona ciutat de Catalunya quant a població, amb una burgesia capdavantera i innovadora en molts dels seus plantejaments econòmics i culturals. Amb 28.000 habitants —Barcelona en té 150.000—, la capital del Baix Camp destaca per una indústria tèxtil i de transformació de productes agrícoles que fa possible l'existència d'una burgesia que alhora que no deixa de defensar els seus interessos de classe és capaç de desenvolupar unes formes culturals pròpies que, a la ciutat, esdevenen més liberals que una altra cosa.

Malgrat aquesta revolució cultural i urbana que realitza la nova classe dirigent, no podem oblidar que el seu esplendor es construïa sempre damunt l'esquena d'una altra classe, molt més nombrosa però subordinada, que també era producte de la revolució industrial que s'estava produint: la classe obrera.

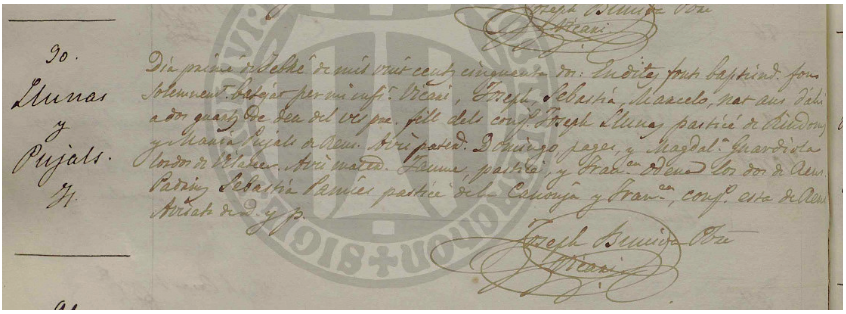
Els treballadors de Reus i de la resta del Camp, a banda de revoltes més o menys reeixides, practicaven l'associacionisme obrer com a mínim des del 1839, quan s'havia fundat la Societat de Mútua Producció de Teixidors a Mà de Reus, o Societat de Teixidors de Reus, creada paral·lelament a la Societat d'Obrers de Barcelona.

És en aquest context que, el 30 de gener del 1852, neix a Reus Josep Llunas i Pujals, batejat dos dies després a l'església de Sant Pere amb els noms de Josep, Sebastià i Marcel. Josep és fill d'un altre Josep, pastisser de Riudoms, i de Maria Pujals, de Reus.[1] El pare era fill de Domingo Llunas i Margarida Guardiola, pagesos de Vila-seca; mentre que la mare era filla de Francesca Òdena i Jaume Pujals, pastisser també, tots dos reusencs. Josep tingué dues germanes: Gumersinda i Marcel·la Llunas i Pujals. De Gumersinda, Josep tingué tres nebots: Serafina Ferré i Llunas, Mariana Ferré i Llunas i Teresa Clapés i Llunas; mentre que Modest, Romà i Cèsar Torrens i Santigosa eren fills de la seva cunyada Dolors Santigosa, germana de la seva dona Concepció (*Conxita*) Santigosa, amb qui no tingué descendència.

1 <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000011262#imatge-262>

Es tractava d'una família humil que just guanyava per a les despeses de la vida diària, fet que marcà una infantesa de pobresa pròpia de la major part de la classe social a què pertanyia.

Quan Josep Llunas tenia només deu anys, la seva família va decidir marxar a viure a Barcelona a la recerca d'una vida millor. Fugien de l'anomenada «fam del cotó», una de les conseqüències de la guerra de Secessió nord-americana i del bloqueig que els estats del nord d'aquell país feien contra els ports del sud per tal d'impossibilitar el manteniment de les exportacions de cotó i tallar aquesta font de finançament de la guerra. El preu del cotó pujà ràpidament a tot el món i l'increment de la producció de països com l'Índia, Egipte o el Brasil no va aconseguir pal·liar la reducció de les importacions d'Amèrica del Nord. La indústria cotonera catalana va reduir les importacions de cotó en floca, que van passar dels 26 milions de quilos el 1861 a només 12 milions l'any següent.[2] Els més perjudicats van ser tallers i petita indústria, ja que el preu del cotó pujà desmesuradament arreu (el cotó del Brasil va passar d'1,57 pessetes per quilo el 1861 a 6,40 pessetes per quilo el 1864) i no es va poder adquirir matèria primera a crèdit per manca de capitals de reserva. La crisi arribà al punt màxim el 1866 amb el crac de la Borsa de Barcelona i no finalitzà totalment fins a la dècada dels setanta.

Partida de naixement de Josep Llunas i Pujals.

A Reus, la «fam del cotó» no va arribar sola, sinó que ho va fer després d'una epidèmia de còlera el 1854 i una crisi agrícola i industrial que deixaren el terreny adobat per a la misèria que la crisi del cotó agreujà. El 29 de juny del 1856, davant uns violents aldarulls a Valladolid i altres indrets de Castella en què foren saquejats magatzems de farina per l'augment del preu del pa, l'Ajuntament de Reus ordenà als forners que no apugessin el preu del pa sense haver-ho consultat a l'Ajuntament abans i que n'emmagatzemessin per evitar el posterior encariment.

2 Izard, 1970: 27-28.

A la demarcació provincial de Tarragona el preu del blat oscil·là, del 1856 al 1857, entre les 25 pessetes l'hectolitre a l'agost, el moment més barat, i les 36 com a preu més elevat, una fluctuació del 23%. Aquesta crisi de subsistències, sobretot en el preu d'aliments bàsics, afectà de manera rotunda el *modus vivendi* dels Llunas ja que l'avi matern, el pare i el padrí eren pastissers.

La crisi deixà molts operaris de les fàbriques de cotó a l'atur, motiu pel qual la situació de pobresa s'incrementà de manera clara. Segons Arnavat: «La Fabril havia acomiadat 166 operaris; la Manufacturera, 23; la fàbrica dels germans Casas, 37; la de Jaume Prius, 34; la d'Antoni Suqué, 18; la de Bonaventura Clariana, 17, etc.»[3] Davant l'increment de l'atur, l'Ajuntament intentà crear ocupació pública i donà feina a una cinquantena d'homes. La situació canvià a mitjan 1858 i la crisi es resolgué entre el 1860 i el 1861, just abans que arribés la crisi següent, molt més dura i amb pitjors conseqüències: la gran crisi del cotó nord-americà, de què ja hem parlat.

La «fam del cotó» arribà, el 1862, al seu punt culminant amb la paralització gairebé total de la indústria de teixits. Els treballs públics amb què l'Ajuntament intentava treure de la misèria les famílies més desvalgudes eren clarament insuficients i els obrers es van veure abocats a la caritat. A Reus, les entitats de beneficència, tant públiques com privades, multiplicaren la seva activitat i la Casa de la Caritat esdevingué imprescindible en el manteniment dels treballadors aturats i les seves famílies.

La família de Llunas emprengué el camí cap a Barcelona, on semblava que podien tenir més oportunitats; en el cas de Josep, sobretot, pel que fa a l'aprenentatge de nous coneixements. El retrat d'aquell moment el podem trobar en les paraules que amb motiu de la seva mort, més de quaranta anys després, li dedicà el seu amic Eudald Canibell a les pàgines de la revista *Los Deportes*: «Però nascut a Reus, fill d'uns treballadors sense medis per a sostenir-lo en l'estudi més enllà de les primeres lletres, hagué d'esforçar-se a deshora i penosament per a adquirir altres coneixements i formar-se el criteri dreturer que el guiava.»[4]

D'aquest esforç ens n'informa Francesc Prats en el seu text de record a Llunas en el *Boletín de la Sociedada del Arte de Imprimir* dedicat al director de *La Tramontana* amb motiu de la seva mort, quan explica com Llunas va entrar en contacte amb el món de la impressió:

> Transcurría el año 1862; en aquel entonces trabajaba yo en la imprenta del que fue después alcalde *Gonzalo*; hacía poco tiempo que era *oficial cajista*..., con más ínfulas que un teniente de ingenieros recién salido de la Academia.

3 Arnavat, 1992: 108.

4 Canibell, 1905: 348.

> Un día entraste en la imprenta acompañado de tu buen padre, recientemente llegados de Reus, tu ciudad natal.
>
> Yo te enseñé *la caja*.[5]

Era la impremta de Miquel González Sugrañes, qui a l'edat de 24 anys era amo d'un establiment tipogràfic on també treballava com a caixista. Nascut a Tarragona, des de ben jove militā en les files del republicanisme, en el Partit Republicà Democràtic Federal de Pi i Margall, va ser president de l'Ateneu Català de la Classe Obrera i el 1868 participà en la Gloriosa. El 1873, en proclamar-se la primera República, va ser escollit alcalde de Barcelona, càrrec que va desenvolupar del 4 d'agost del 1873 al 6 de gener del 1874. Després de la restauració borbònica, es retirà de la vida pública i escrigué obres com *La República en Barcelona* (1896).[6] *Mendicidad y beneficencia en Barcelona* (1903) i *Contribució a la història dels antics gremis de les arts i oficis de la ciutat de Barcelona* (1915-18).

L'entrada al món del treball a partir de la feina de caixista —i de la resta de treballs propis del món de la impressió— permet al nen Llunas no només treballar i esdevenir impressor, la feina principal de la resta de la seva vida, tot i que no l'única, sinó també entrar en contacte amb el món del republicanisme i amb l'associacionisme obrer. Així, l'any següent d'arribar a Barcelona ja rebia classes a l'Ateneu Català de la Classe Obrera, d'on derivaren els seus coneixements bàsics i un domini del francès que li permeté llegir de manera fluïda en aquella llengua alhora que traduir-ne textos. És allí on entra en contacte amb la cultura republicana del moment i desenvolupa una forta afició per la música, a través de les classes que hi feien mestres com Josep Anselm Clavé,[7] qui no només ensenyava música tal com recordava el mateix Prats: «¿Recuerdas aquellas tranquilas noches del Ateneo de la Clase Obrera, en las que el inmortal Clavé nos enseñaba la verdadera Fraternidad?».[8] L'afició per la música l'acompanyà la resta de la seva vida.

L'Ateneu Català de la Classe Obrera[9] s'havia creat el 1861, quan un grup de liberals progressistes havia fundat l'entitat per tal d'estendre la cultura entre els medis obrers barcelonins. La seva primera seu va ser al carrer de Tarós, 6, i en el finançament de les obres de reforma del local hi participà bona part de l'oligarquia de la ciutat:[10] el bisbe, amb 320 rals; el capità general, amb 800; l'Ajuntament, amb 2.000; i, fins i tot, un banquer s'oferí a pagar el lloguer del local.

5 Prats, 1905: 5.

6 Sugrañes, 1896.

7 Una molt correcta biografia de Clavé és Canadel, 2016.

8 Prats, 1905: 5.

9 La majoria de dades sobre l'Ateneu Català de la Classe Obrera les he tret de Vicente, 1995.

10 Vicente, 1999: 33.

L'Ateneu respon a un corrent que s'inicia a Reus el 1859, amb la fundació del Centre de Lectura,[11] i s'estén per tot Catalunya. Així, el 1863 es funda l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera; el 1864, l'Ateneu Manresà de la Classe Obrera; el 1873, l'Ateneu Obrer de Sant Martí de Provençals i l'Ateneu Obrer de Mataró; el 1879, l'Ateneu Tarragoní de la Classe Obrera; el 1882, l'Ateneu Obrer de Barcelona; el 1896, l'Ateneu d'Hostafrancs de la Classe Obrera; el 1902, l'Ateneu Enciclopèdic Popular; etc.[12] Aquestes entitats, a més de l'educació informal que donaven als seus associats, que incloïen des de tertúlies fins a conferències científiques, passant per les vetllades musicoliteràries o cant coral, mantenien escoles per a la formació dels obrers.[13]

És en el decurs dels esdeveniments històrics i amb els canvis que suposa tant la revolució del 1868 com l'entrada en contacte del moviment obrer català amb l'internacionalisme que alguns d'aquests espais canvien de manera radical i esdevenen centres de difusió de les noves idees d'emancipació obrera. En el cas de l'Ateneu Català de la Classe Obrera, ens n'explica les diverses etapes l'historiador Manuel Vicente:

> Primer, sota la inquietud dels liberals demòcrates i progressistes més sensibilitzats amb la qüestió social (1862-1865); després sota la influència de les idees republicanes i cooperativistes (1865-1869); i, finalment, a mans del grup de republicans federals que amb l'esclat revolucionari del Sexenni i l'arribada de les idees bakuninistes van passar-se a les files de la Internacional (1869-1874).[14]

L'Ateneu obre portes el 2 de febrer del 1862, l'any de l'arribada de Llunas a Barcelona, després d'adequar l'espai i obrir la seva escola. Si hi havia qualsevol por en el sentit que la instrucció de la classe obrera pogués posar en dubte el sistema capitalista o afavorir la lluita de classes, ja hi havia qui s'encarregava de tranquillitzar els possibles preocupats. Així ho feia Manuel Patxot des de les pàgines de la publicació republicana *El Telégrafo*, quan explicava quin professorat tenia i com es comportava:

> El profesor era la persona más joven de la sala [...] Se muestra siempre amante de la patria, idólatra de las franquicias y del orden público, enemigo de quimeras, y sobre todo cristiano. No haya miedo, decíamos para nosotros mismos, a medida que iba hablando; no hay miedo que atice la discordia entre las clases de la sociedad que deben ser permanentemente hermanas; no haya miedo que invite a reformar abusos con el puñal y la tea; ni que derrame en los corazones desola-

11 Anguera, 1977.

12 Dades extretes d'Aisa, 2000: 30.

13 Una aproximació a la funció dels ateneus obrers, en un període posterior, la trobem a Solà, 1978.

14 Vicente, 1995: 170.

> doras doctrinas; ni que vilipendie el altar, único freno de los potentados, último consuelo del infortunio; ni que haga suspirar por la anarquía...[15]

No sempre seria així, tal com hem vist, ja que aquest domini liberal de les juntes de l'Ateneu i, per tant, «enemigo de quimeras», varià poc abans del 1868, quan arribà a la direcció de la junta de l'entitat precisament González Sugranyes, el republicà propietari de la impremta on Llunas treballava en arribar a Barcelona, un moment en què «asistían a las clases del Ateneo unos 200 alumnos y en 1873, con la Primera República, se llegó a los 500».[16]

---

15 Vicente, 1995: 170.

16 Monés, 2010: 115.

2. FER-SE GRAN DURANT EL SEXENNI DEMOCRÀTIC

El 17 de setembre del 1868, l'almirall Juan Bautista Topete se sublevà contra el Govern de l'Estat a la badia de Cadis. En dos dies, el seu intent colpista va rebre el suport dels generals Prim i Serrano, així com d'altres militars, que junts signaren el manifest *España con honra*. Una setmana després, els rebels van derrotar les tropes governamentals a la batalla de Puente de Alcolea i el cop d'estat i la manca de suport evident del poble a la monarquia obligà la reina Isabel II a fugir cap a l'Estat francès.

A Barcelona, la revolució no es posà en marxa fins deu dies després del pronunciament de la badia de Cadis, però quan s'hi va posar va ser a fons i la Junta Revolucionària inicià l'enderrocament de la Ciutadella, símbol de l'absolutisme i de l'ensulsida del 1714, es dissolgueren els Mossos d'Esquadra i es formaren els batallons de Voluntaris de la Llibertat, alhora que s'aboliren els impostos de consums que es pagaven a les portes de la ciutat i se suprimiren les quintes.

El 19 d'octubre, veient com anaven les coses i per tal d'intentar que la situació no se li escapés de les mans, el govern provisional format a Madrid per moderats dissolgué totes les juntes provincials i el 25 del mateix mes es posicionà a favor d'una nova monarquia, sense esperar les eleccions que havien de triar la nova forma de govern. La Junta de Barcelona no acceptà l'autodissolució tot i que aquesta postura no passà de ser una declaració simbòlica ja que no continuà endavant.

Suposem que Llunas va participar d'alguna manera en la revolució, ja que tot i tenir només 16 anys es trobava en un ambient propici, però no en tenim constància. En qualsevol cas, sí que sabem què en pensava anys després, ja que *La Tramontana* va dedicar un número «a recordar la Revolució de Setembre» en què ell mateix deia en el poema «Experiència i pràctica»:

Si amb son heroic esforç tirans van treure,
féu vindre poc després altres tirans
que varen fer amb poca diferència
igual que els derrocats.[17]

ANY XI — BARCELONA 25 DE SETEMBRE DE 1891. — NÚM. 530

No més drets sense deberes. No més deberes sense drets. Los drets individuals son imprescriptibles, ilegislables é INGARANTIBLES. ● Legislar la Llibertat baix pretext de garantirla, es cometre atentat contra ella. ● La llibertat propia acaba allí ahont comensa la llibertat ajena. Es lícit, donchs, al individuo fer tot lo que no perjudiqui á un altre. ● La resignació que predican las relligions no es més que la fórmula del engany ab que 's preté perpetuar la injusticia social en lo mon. ● Las relligions son caixas d'ahorros que viuhen de la estafa d'admetre capitals en la terra, assegurant pagar crescuts interessos al cel.

LA TRAMONTANA

PERIÓDICH POLÍTICH VERMELL

LA TRAMONTANA defensa 'ls principis lliberals més avansats, sense atenuants de cap mena. ● LA TRAMONTANA es antirelligiosa de totas las relligions, perque totas son igualment dolentas y depressivas pera la dignitat y la inteligencia humanas. ● LA TRAMONTANA en política defensa sempre al més adelantat contra 'l més reaccionari, y sosté la necessitat d' una gran reforma social que transformi 'l modo de ser del productor, avuy supeditat al capitalisme. ● LA TRAMONTANA no está afiliada á cap partit, servint los interessos generals de la llibertat sens compromisos ni preocupacions de sectari.

La salut del poble es la suprema lley — LA TRAMONTANA es lo periódich que 's publica en idioma catalá més avansat en ideas politicas, relligiosas y d' economía social. — Lo Traball es la primera necessitat

PREUS DE SUSCRIPCIÓ
Espanya, 1 pesseta trimestre.—Extranjer, 2
Las suscripcións se pagan per adelantat

ADMINISTRACIÓ: carrer de Ponent, 1, 1.er: BARCELONA
Pels pagos s' admeten llibransas del Giro Mútuo, lletras de fácil cobro y sellos de 15 céntims. No s' admeten llibransas especials de periódichs

PREUS D' AQUEST NÚMERO
Número solt, 10 cénts.-30 exemplars, 2 ptas.
Surt á llum puntualment cada divendres

Número extraordinari dedicat á recordar la Revolució de Setembre de 1868

LO QUE SON LAS REVOLUCIONS

Segons sos enemichs. — Segons sos partidaris.

23 anys després de la Gloriosa, *La Tramontana* recordava aquella revolució amb un número especial en què prenia una actitud completament escèptica.

17 *La Tramontana*, núm. 530, 25 de setembre de 1891, p. 3.

Passats 23 anys, el balanç era completament negatiu, sobretot per la traïció dels líders de la revolució i el paper del «poble», que tot i donar-ho tot no va aconseguir ni drets ni llibertats. Llunas es pregunta si no sabien ja en aquell moment que els esdeveniments prendrien aquells camins i que el que hagués calgut —i encara calia— era que el poble treballés pel seu compte actiu i agermanat:

> És hora ja que el poble es desenganyi
> i entengui que si bé té de lluitar
> ha d'ésser per lograr d'un complet modo
> sos drets i llibertats.
>
> És hora ja que emprengui nova via
> i enlloc de dar apoyo a cap tirà,
> treballi solament per lo seu compte
> actiu i agermanat.[18]

Un article sense signar amb el títol de «La Revolució de Setembre» denunciava els caps de govern que hi havia hagut des de la revolució i els feia les mateixes acusacions: «Tots els homes de govern d'Espanya, des de Cánovas a Pi i Margall, han passat pel poder des de la memorable Revolució, i cap d'ells ha pogut o ha volgut donar satisfacció a les aspiracions populars de Llibertat, d'Igualtat, de Fraternitat.»[19] Les referències a com va anar el 68, qui se'n va aprofitar, qui es mantingué fidel als principis d'aquell moment i, sobretot, la intenció de destriar el gra de la palla aparegueren contínuament a *La Tramontana* i és lògic, si entenem que és un dels moments fundacionals per als obrers conscients.

2.1 Cap al Congrés Obrer del 1870 i l'ingrés a la Internacional

La data de naixement del moviment obrer internacionalista als Països Catalans acostuma a situar-se en el Congrés Obrer de Barcelona del 1870 quan, tal com explica Josep Termes, «va decidir-se l'afiliació de l'Associació Internacional de Treballadors, o Primera Internacional, així com l'acció col·lectiva del proletariat, al marge de la política, i la proclama d'una revolució social que abolia la propietat privada, fent-la col·lectiva».[20] Què havia passat entre el congrés del desembre del 68 i aquest del 1870 per tal que el programa obrer a l'Estat espanyol passés de ser reformista a convertir-se en revolucionari? Què havia passat per tal que molts obrers comencessin a malfiar-se de la política representativa i decidissin posici-

18 *La Tramontana*, núm. 530, 25 de setembre de 1891, p. 3.

19 *La Tramontana*, núm. 530, 25 de setembre de 1891, p. 2.

20 Termes, 2011: 45.

onar-se com a anarquistes? Doncs, moltes coses, entre elles un coneixement i un acostament a les idees emancipadores que, provinents del nord d'Europa, defensava l'Associació Internacional de Treballadors.

La primera notícia que tenim en la premsa catalana sobre la creació de l'AIT va ser publicada en el setmanari *El Obrero* el 1865. És el 1867, en el segon Congrés de l'AIT de Lausana, quan per primer cop una societat secreta barcelonina, la Legión Ibérica, hi participa enviant un missatge solidari. I és el setembre del 1868, a Brussel·les, quan l'obrer català Marsal Anglora assisteix al tercer Congrés de l'AIT com a delegat per la Legión Ibérica del Trabajo i les associacions obreres de Catalunya, amb el pseudònim de Sarro Magallán, alhora que hi pronuncia un breu discurs per denunciar les dificultats de creació de societats obreres per les persecucions governatives i la seva voluntat de lluitar amb els seus germans de tot el món contra l'exèrcit, el tron i l'altar, per establir la pau, la justícia i el treball. Quan Anglora tornà als Països Catalans, participà, l'octubre del 1868, en la constitució de la Direcció Central de les Societats Obreres de Barcelona i va ser un dels signants, el 6 de desembre del mateix any, del manifest *A los obreros de Cataluña*. En aquell moment, però, el Congrés obrer català acordà la participació dels obrers en política al costat del federalisme republicà.

Durant molt temps s'ha explicat i s'ha insistit que l'arribada de l'italià Fanelli, enviat per la secció ginebrina de l'AIT per conèixer de primera mà la revolució que s'havia desenvolupat el 1868 a l'Estat espanyol, comportà l'arribada de l'anarquisme a través de l'internacionalisme obrer. Fanelli inicià el seu viatge l'octubre del 1868 i visità Barcelona, València i Madrid. A la capital de l'Estat es reuní, al Foment de les Arts, amb un grup de vint simpatitzants del republicanisme federal més avançat, el nucli d'Anselmo Lorenzo que acabà adherint-se a la Internacional tot i que per equivocació signaren l'adhesió a l'Aliança de la Democràcia Socialista.

És evident que aquest viatge apropà un grup d'intel·lectuals obrers, majoritàriament republicans federals, a les idees internacionalistes escoltades de primera mà, però tal com opina Josep Termes, «ha estat magnificat».[21] De coneixements sobre la Internacional i les seves idees ja n'hi havia tal com hem explicat, tant per notícies aparegudes a la premsa obrera com pels diversos manifestos que l'AIT havia enviat als obrers de l'Estat amb motiu dels fets revolucionaris de setembre del 68. I, de moviment obrer, ja sabem que també. És evident que majoritàriament aquest moviment no s'havia desenvolupat a la capital de l'Estat i, a partir d'aquí, també podríem afirmar que a Madrid Fanelli va despertar consciències i va il·luminar camins, tot i que en aquell primer moment no van arribar a ser camins transitats per les masses. Lorenzo explicà la trobada, 32 anys després, a la seva

21 Termes, 2011: 54.

obra *El proletariado militante*, com si hagués estat el punt de partida del nou moviment obrer espanyol, dient que «de allí parte el movimiento proletario español, que ha dado pensadores, artistas, organizadores...».[22] Sense cap mena de dubte, la trobada amb Fanelli va ser important per a Lorenzo i els madrilenys que el van escoltar, i queda clar en paràgrafs com aquest:

> Tanto como el apóstol, era Fanelli el científico y el artista que, conociendo a la perfección el mecanismo de la inteligencia y de la sensibilidad, tocaba alternativa y oportunamente todos los registros para hacernos comprender y sentir, pudiendo decirse que disponía de nosotros a su arbitrio para impulsarnos a la obra suya cuya misión quería encomendarnos.

Però és clar que la transcendència com a factor desencadenant no va ser sola ni va ser única. Cal que tinguem en compte que Fanelli tingué una dificultat afegida en el viatge com és la manca d'un idioma pont per poder-se comunicar correctament, tal com explica Lorenzo («lo raro del caso es que no sabía hablar español, y hablando francés, que entendíamos a medias algunos de los presentes, o en italiano que sólo comprendíamos un poco por analogía, quien más quien menos, nos identificamos con sus pensamientos»)[23] i corrobora Max Nettlau («Si supiese el idioma viviría más barato, pero no lo conoce y no tiene más que 'lettere di presentazione per forti case di comercio'»).[24]

En tot cas, tornant a Termes, els viatges de Fanelli tingueren parada a Barcelona i, el gener del 1869, es fundà la secció barcelonina de l'AIT. Així i tot, aquest fet no comportà un pas majoritari de republicans i d'obrers a l'anarquisme, ni tan sols considerable, ja que després d'ell «la massa obrera barcelonina, però, seguia aferrada al federalisme i al societarisme i la propaganda anarquista de l'internacionalisme que es feia des del setmanari *La Federación* era molt matisada, i en bona part semblava una defensa d'un federalisme extrem»,[25] tal com Farga Pellicer explica a Bakunin per carta el mes d'agost del 1869: «Aquí el socialismo no está tan desarrollado como fuera de desear; así que el Centro Federal no ha decidido nada clara y terminantemente respecto a este punto tan interesante»;[26] tot i que li deixa clar que «No obstante, he de participaros con placer que la gran mayoría de los obreros son susceptibles de ser decididamente socialistas, puesto que van

22 Lorenzo, 2005: 50.

23 Lorenzo, 2005: 48.

24 Nettlau, 1977: 27.

25 Termes, 2011: 54.

26 Termes, 2000a: 333.

ya comprendiendo esas grandes ideas que llevan en sí nuestra inmediata y radical emancipación».[27]

Hi ha alguns fets del context polític i social del moment que segurament també ajudaren, i de quina manera, en el canvi entre les masses obreres, com per exemple la frustració que Llunas expressava davant les possibilitats de canvi social del 68 que no s'havien materialitzat, ja que:

> els republicans federals no aconseguiren la victòria en les primeres eleccions democràtiques enfront dels monàrquics (sols obtingueren el triomf a Catalunya) ni va poder triomfar la via insurreccional desenvolupada al setembre i octubre de 1869 pels republicans de l'Aragó, el País Valencià i, sobretot, Catalunya.[28]

Alhora, però, hi ha alguns avenços aconseguits amb la Revolució de Setembre, com la llibertat d'associació, que són determinants per tal que el moviment obrer continuï creant estructures que li permeten créixer i arribar a organitzar autèntiques masses. El febrer del 1869, el Centre Federal de les Societats Obreres de Barcelona s'adhereix a la Internacional mentre els obrers de la indústria tèxtil funden a Barcelona l'agrupació sindical reformista Les Tres Classes del Vapor. A Mallorca, apareix *El Obrero*, primer periòdic obrerista balear, òrgan de la societat de paletes, que un any després canvia el seu títol pel de *La Revolución Social;* i a València, al setembre, es crea el Centre Federal de les Societats Obreres i s'inaugura l'Escola d'Artesans, que havia estat creada per la Junta Revolucionària el setembre de l'any anterior.

Si el viatge de Fanelli havia tingut una importància relativa de cara al canvi del republicanisme a l'internacionalisme, hi ha un altre viatge que crec que també cal referenciar per apropar-nos a entendre aquest canvi en tota la seva profunditat. Em refereixo al que fan dos destacats dirigents d'esquerres, Farga Pellicer i Gaspar Sentiñón, per assistir al IV Congrés de l'AIT, celebrat a Basilea el setembre del 1869. Aquest és el primer congrés de l'AIT en què participa Bakunin i els catalans presents, enviats com a representants del Centre Federal de Societats Obreres de Barcelona, l'arriben a conèixer personalment, hi entren en contacte i passen a defensar-ne les teories. Per una banda, hi ha Gaspar Sentiñón, metge, lliurepensador i maçó, que havia estudiat Medicina a Viena, on hi havia conegut l'anarcocol·lectivista James Guillaume. El desembre del 1869, quan tornà del congrés, passà a col·laborar a *La Federación*, el primer periòdic anarcosindicalista català, en què es publicaren diversos articles de Bakunin la traducció al castellà dels quals Termes

27 Termes, 2000a: 333.

28 Termes, 2011: 54.

li atribueix.[29] El tipògraf Farga Pellicer,[30] que serà molt important en diversos esdeveniments de la posterior vida professional i militant de Llunas, és l'altre representant barceloní. Farga era l'autèntic líder de l'obrerisme barceloní i, per extensió, de tot el català i espanyol. A Basilea establí amistat personal amb Bakunin, amb qui mantenia correspondència des d'abans i amb qui compartia aficions musicals. Dirigí, des de la seva fundació, *La Federación* i creà un grup autònom català de l'Aliança de la Democràcia Socialista, a banda de dirigir les societats obreres catalanes. Al Congrés de Basilea, participà en les comissions sobre herència i societats de resistència i esdevingué peça clau en l'organització del Congrés Obrer de Barcelona.

Del 18 al 19 de juny del 1870, va tenir lloc a Barcelona el I Congrés Obrer, del qual en sortiren reforçades les postures bakuninistes, allunyades ja del republicanisme que fins aleshores havia estat majoritari dins del món obrer català i espanyol. Per triar l'indret on es faria el congrés tingué lloc una votació de caràcter estatal en què diverses societats obreres, que sumaven 10.000 associats, van votar a favor de Barcelona, mentre que 3.337 associats van votar per Madrid.

Presidits per Rafael Farga Pellicer, hi participaren un total de 89 delegats, dels quals 74 eren de Catalunya (33 del tèxtil i la meitat d'oficis preindustrials com sabaters o paletes), en representació de 150 societats obreres que agrupaven 40.000 afiliats. Com a conseqüència del Congrés, es constituí oficialment la Federació de la Regió Espanyola (FRE) de l'Associació Internacional de Treballadors, de manera que podem dir que el congrés va suposar la concreció pel que fa a les masses del canvi de rumb de l'obrerisme a l'Estat espanyol i sobretot a Catalunya.

En el congrés s'aprovaren quatre dictàmens[31] en els quals s'acordava que les vagues aconseguirien millores concretes com la disminució de la jornada i l'augment dels salaris, però el seu veritable objectiu era la preparació de la revolució social; el segon dictamen suposà una derrota del fet cooperatiu en un sentit totalitzador, ja que s'acceptà només, com a mesura pràctica, l'existència de cooperatives de consum; el tercer posava el sindicat d'ofici (la unió de tots els treballadors d'un mateix ofici d'una mateixa localitat) com a peça bàsica organitzativa, el qual s'havia d'associar a les societats obreres del mateix ram d'altres localitats per crear juntes la Federació, encarregada de dirigir les reivindicacions; i el quart dictamen contenia un dels acords més importants, i alhora més polèmics, d'aquest congrés per tot el que posteriorment suposà, com és el refús de la via política parlamentària, la negació de la participació en la política representativa, tot i que tal com

29 Termes, 2000a: 47.

30 Manuel Vicente n'ha fet la primera biografia en què el qualifica de «forjador de l'anarquisme català» (Vicente, 2020).

31 Els acords del congrés apareixen resumits a Termes, 2011: 55-57.

Josep Termes remarca, «es va imposar l'apoliticisme sindical, encara que no l'antipoliticisme total».[32]

En acabar el congrés, començà una intensa campanya contrària a l'AIT en els periòdics burgesos més dretans, la qual va servir alhora per donar a conèixer encara més l'organització entre les masses treballadores. La campanya, però, també s'estengué a la premsa republicana, que veia com les noves propostes polítiques podien allunyar-los d'una de les seves bases de votants més àmplia, la classe obrera.

Les conseqüències del congrés es van notar força en la implantació de noves societats obreres, tal com Llunas explicava anys després:

> Las asociaciones obreras no llegaron a manifestarse en España como una fuerza militante en la lucha por el progreso, hasta después de la Revolución de Setiembre. Y no tanto alcanzaron esta importancia por su número, como por su nuevo organismo, y principalmente por haber lanzado una aspiración social que las unía en un pensamiento común.[33]

La conseqüència directa del Congrés per al jove tipògraf de divuit anys va ser, precisament, l'entrada a la Internacional de l'organització d'ofici en què estava afiliat, la Societat Fraternal d'Oficials Impressors, fundada el novembre del 1868 i afiliada al Centre Federal de les Societats Obreres que dirigia Rafael Farga Pellicer. La societat es convertí en Societat Cooperativa Solidària d'Obrers Impressors a finals del 1869 i agafà el seu nom definitiu de Societat Solidària d'Obrers Impressors després del Congrés del 1870, adequant-se als nous objectius de l'obrerisme. El delegat dels seus setanta socis al congrés va ser Emili Hugas, un tipògraf que cinc mesos abans havia format part de la candidatura federal a les eleccions municipals i l'any següent passà a dirigir *La Federación*, «òrgan de les societats obreres de Barcelona». Posteriorment, Hugas adoptà postures anarcocomunistes des de les publicacions *La Justicia Humana* i *Tierra y Libertad*. La Societat d'Impressors va experimentar un fort creixement després del 1870, que la portà a comptar amb 293 afiliats l'abril del 1872, entre els quals es trobava la primera línia de l'obrerisme internacionalista barceloní.

Llunas en aquell moment dominava completament l'ofici de tipògraf i la llengua catalana, tal com explica Pere Aldavert recordant com amb la Jove Catalunya van decidir treure al carrer la publicació *La Gramalla*, «cada u amb el seu patracol arribàrem a can Fiol, on hi havia un fadrí entès en ortografia catalana: en Llunas, si no li erro el nom; un jove que després va ser molt de la flamerada».[34] Quan un dels joves proposà d'escriure en un paper una composició poètica per tal que Llu-

32 Termes, 2000b: 76.

33 Llunas, 2020: 195-196.

34 Aldavert, 2010: 47.

nas la composés, aquest li va respondre: «No cal que l'escrigui. Ja me la pot dictar, que l'aniré composant.»

Juan José Morato afirma que, al voltant d'aquestes dates, Llunas va ingressar també «en el grupo secreto de la Alianza, en el grupo de compañeros que prestaron juramento en Manresa»,[35] una militància compartida amb el grup de tipògrafs del seu voltant més pròxim, començant per Farga Pellicer. Malgrat l'afirmació de Morato, Llunas no apareix signant el manifest de l'Aliança publicat a *La Federación*[36] el 4 d'agost del 1872, tot i que això tampoc és concloent en el sentit que no en formés part.

2.2 Primers textos periodístics i la Comuna de París

El 1870, als 19 anys, Josep Llunas publica els seus primers articles i poemes coneguts a les pàgines del setmanari *Lo Ponton*, un setmanari republicà federalista subtitulat «Periòdic més coent que un bitxo», que com la majoria dels de l'època utilitzava la sàtira per fer política. La publicació era republicana en un sentit ampli; és a dir, amarada de la cultura política que el republicanisme havia anat construint a partir de diversos mitjans, entre ells la premsa popular i els locals propis. És en aquest sentit que en el seu primer número afirmaven que «Som part del poble rei, i en ús del nostre dret hi portarem (al *Ponton* de paper) els qui s'han constituït en reis del poble, els que el tiranitzen i se'l xuclen, els que el fuetegen i escarneixen, els que li claven bombes i se l'enduen al ponton.»[37] La revista prenia el nom del vaixell presó ancorat al Port de Barcelona on tancaven bàsicament presos polítics i que va ser cremat durant la revolució del 1868, per això el joc entre el «ponton» on tancaven el poble i *Lo Ponton* de paper, la revista que es proposava assenyalar quins eren els enemics del poble, aquells que el tiranitzaven o el volien tiranitzar. La publicació tingué una vida curta, ja que sortí per primer cop a Barcelona el maig del 1870 i tragué el seu darrer número, el 38, el gener de 1871.

A la capçalera, s'hi reproduïa un dibuix del vaixell presó en flames amb els lemes «29 setembre», «Llibertat» i «Himno de Riego», tres referents que deixen ben clara la seva vocació republicana i de defensa de la Revolució de Setembre com a punt de partida de la llibertat que desitjaven. La portada també incloïa el preu de venda, que eren «2 quartos cada viatge», i l'adreça on es feia, que primer es trobava al carrer de Petritxol, 7, 2a, i després es traslladà a l'Arc del Teatre, 21-23.

---

35 Morato, 1972: 169.

36 *La Federación*, núm. 155, 4 d'agost de 1872, p. 2.

37 *Lo Ponton*, núm. 1, 15 de maig de 1870, p. 1.

Lo Ponton va ser fundat i dirigit per Josep Roca i Roca, periodista republicà federal en aquell moment, qui després passà a *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa,* que dirigí del 1878 al 1908. La publicació comptà «amb la col·laboració ocasional de J. Llunas i Pujals (sobretot en els darrers números) i d'alguns companys de la Jove Catalunya, entre ells un molt jove Àngel Guimerà».[38] Llunas hi publicà quatre articles d'opinió contra la monarquia i contra el rei italià que proposava Prim, però també sobre la guerra entre Prússia i França, articles en què prengué partit pel poble francès, que sempre defensà com a exemple de poble que lluitava per la seva llibertat i per la del món sencer. La publicació tingué una segona època, a partir del 1874, quan tornà al carrer amb el subtítol «Periòdic més roig que Judes», editat per Manel Álvarez i amb una capçalera diferent i sense les col·laboracions de Llunas.

ANY I. Barcelona 15 Maig de 1870. NUM. 1

2 QUARTOS CADA VIATJE.

29 SETEMBRE

LLIBERTAT HIMNO DE RIEGO

LO PONTON.

PERIODICH MES CUHENT QUE UN VITXO.

Administració, Petritxol, 7, 2.ª

Lo Ponton Republicá.

Quina flama mes encesa que feya 'l ponton de 'n Cheste quan lo poble va calarhi foch ab una guspira de son entusiasme. Alló era un gust! Al pujar la llibertat, tot se 'n va á terra; pero quan la llibertat hi es tot torna á neixe. S' entén per llibertat. lo llibertinatje que 'ls progresistas se permeten.

Quan l' un se cremava, l' altre que no era mes que 'l vapor Europa somreya, si es que un vapor puga somriure. Somreya perque com los progresistas, anava á alcansar un bon empleo, y un bon empleo bè val una bona rialla del qui 'l reb.

Pero, pobre vapor Europa! poch se pensava que tan aviat hagués de perdre 'l. No hi ha ditxa complerta, ni goig sense amargura. Ja 'u deya la meva avia. De aquí en avant ja no hi haurá mes ponton que 'l nostre, un ponton de paper, que té la ventatje de navegar per terra, y en lo qual no s' hi marejerá ningú, perque seguint la lley del progrés, que ha desamparat als progresistas, hem arribat al últim estrem, ahont no han pogut arrivar, los que no han fet res mes que copiar y encare malament al Senyor Gonzalez Bravo.

Ves quina gracia té cremar un ponton y ferne un altre de mes gran. Vaja, 'l progresistas per mes que bombardejin á Gracia, no serán may graciosos. No mes ho son quan no volen deixarse convense per las rahons dels *literatos*.

Nosaltres ho som (de literatos, de progresistas liberanos Domine); y si no 'ns volan escoltar, al ponton tot de desseguida, ¡Ja veurán, que será bonich quan hi portém als mateixos que 'ns hi dugueren á nosaltres! ¡Ja veurá quina fila que hi farán aquells soldats y aquells esbirros y tota la purria que 'ns va caure á sobre!

Lo nostre ponton valdrá una India; y los viatjes valdrán no mes que una pessa de dos. ¡Al pensar que 'ls que á nosaltres nos volian veure se 'n feyan un ral, malehim lo *realisme* de nostres escarcellers, y fém per manera que ningú puga queixarse de nosaltres, que som demócratas de mes enllá de l' any quaranta, milicianos de l' any trenta set, amichs de 'n Terradas, y alguna cosa mes que retraurém quan siga l' hora.

Hem estat al ponton, al de 'n Cheste y al Europa, y n' hem sortit tan práctichs, que no 'ns hem pogut estar de ferne un altre. ¡No 'ns hi haguessin portat!

Som una part del poble rey, y en us del nostre dret hi portarém als que s' han constituit en reys del poble, als que 'l tiranisan y se 'l xuclan, als que 'l fuetejan y escarneixen, als que l' hi clavan bombas y se l' enduhen al ponton. A cada porch li ve 'l seu sant Martí. Fuese compte que avuy es aquet sant y que la *cort* está plena. Ha arribat l' hora de las *butifarras*. Tot está á punt, trempadas están las plomas que es com si diguessim esmolats los ganivets, los matadors esperan la senyal, y no ha de pasar Sant Martí, sense que haguem fet un bon cargament á bordo del ponton del poble.

¿Comensém la matansa? La mort de aquella bestia es la alegría de la casa; matémla donchs ab alegria. No us dolguin los dos quartos, que de totas maneras alegres sortirén del ponton republicá, molt mes decent que 'ls altres.

¿Han pagat? Donchs entrin.

Per la redacció:
UN QUE HI HA ESTAT.

Episodis de la darrera bullanga.

I.

Un centinella.—¿Quien vive?!!

—Paisano.

—¡Atrás!

—Home, per Déu, que vaig á buscar la llevadora...

—¡Atrás digo!!!

Altre centinella de allí aprop:—¿Quién vive!!!

—Ranxero.

—*Alante!*

Aquesta paraula no la busquin al diccionari de la llegua, que no l' hi trobarian; si per cas en lo cuartel.

Devant de una barricada.—Dilluns, dimars y dimecres: pim, pam, pom!...—Canonada cà ta crió...—A la bayoneta, muchachos, á ellos! Viva la libertad!... Y los soldats van quedar *estupefactoz*, com diria en Rivero: á la barricada no h havia un ánima... ni un cos.

Qué l' hi sembla aixó de ser *general*?...
—Que no te res de *particular*.

¿En qué se semblan á las donas los governs d' avuy?...

El periòdic republicà i anticlerical *Lo Ponton* fou la primera publicació que acollí els escrits de Llunas a les seves pàgines.

38 Colom, 2012.

El 18 de març comencen els fets de la Comuna de París,[39] que esdevenen determinants per accelerar el pas gradual i definitiu del republicanisme a l'anarquisme en els internacionalistes catalans, alhora que generen debats apassionats en tots els moviments progressistes i conservadors del moment. Per a molts obrers catalans i espanyols es fa evident que la República no és garantia de cap revolució social i, ben al contrari, sí que ho és, si així ho determina la classe dirigent, de la seva repressió.

La Comuna marca, d'una banda, un camí possible i desitjable per a la somiada revolució, això és el que pensen Kropotkin[40] i la major part dels revolucionaris europeus, i, de l'altra, quan acaba esdevé el símbol de la repressió, el camí que pren l'Estat per aturar la revolta.

Si tenim en compte que el llarg poema «La Revolució» de Josep Llunas està dedicat a la insurrecció parisenca, així com la multitud de xerrades i festes commemoratives dels fets en què participà al llarg de la seva vida, i que després del 1871 ja no podem parlar d'un Llunas republicà radical sinó d'un dirigent obrer internacionalista; la importància d'aquest any i dels esdeveniments de la Comuna semblen ben clars en l'evolució ideològica de l'autor. La Comuna és un punt i a banda per a tot el moviment obrer català i per a Llunas en particular, tal com podem entendre de la lectura del text que escriu vint-i-cinc anys després fent-ne una valoració:

> En l'espai de dos mesos la Commune desenvolupa i posa en pràctica un programa revolucionari-emancipador que ha quedat com el moviment inicial de l'emancipació dels treballadors i de l'emancipació absoluta i eterna de la tirania política i capitalista, al mateix temps que es donava cap, amb valor i energia, a les necessitats de la defensa.[41]

Les conseqüències de la Comuna a l'Estat espanyol van ser destacades i el Consell Federal de la FRE decidí enviar bona part dels seus membres a Lisboa preveient una repressió que des de la premsa conservadora es començava a atiar i que en poc temps es desfermà. El mes de juny, Sagasta decretà la primera persecució contra els internacionalistes, amb la llei del ministre de Governació Francisco Candau. No hi havia cap delicte per imputar-los, però la seva organització va ser declarada il·legal, segons paraules del ministre perquè: «la llei autoritza l'acció repressiva inclús abans que es constitueixi la societat i es produeixi aquest fet».[42]

---

39 Un interessant relat sobre els fets escrit en el mateix moment que passaven el trobem a Lissagaray, 2007.

40 Kropotkin, 2010.

41 *La Tramontana*, núm. 705, 20 de març de 1896, p. 2.

42 Zugasti, 2010: 148-149.

En aquestes condicions, el segon congrés de la FRE de l'AIT que havia de tenir lloc a València es convertí en una conferència secreta celebrada el setembre i un posterior acte públic a la Universitat. Hi participaren 15 delegats que van decidir enviar Anselmo Lorenzo a la Conferència de Londres de l'AIT en representació de la FRE. Aquest, quan va tornar, intentà suavitzar les diferències que hi havia vist entre les postures marxista i anarquista, que acabarien desmuntant l'organització en el moment precís que a l'Estat espanyol la Federació Regional esdevenia una autèntica organització de masses.

2.3 El Congrés de Saragossa, la Unió de Noògrafs i *El Condenado*

A principis d'abril del 1872, Saragossa acull el II Congrés Obrer, en semiclandestinitat. És el darrer congrés unitari de l'obrerisme espanyol, en bona part dedicat a intentar solucionar un conflicte obert entre la publicació *La Emancipación* i la federació local madrilenya. Era la constatació de les desavinences, primer, i dels enfrontaments, després, provocats per les diferents formes d'entendre la lluita de la Internacional, des de postures més llibertàries o marxistes. Les primeres, eren les majoritàries a Catalunya.

A banda dels conflictes, que s'intentaren suavitzar i s'aconseguiren postergar, en el Congrés es discutí sobre quina condició havien de tenir els membres de la Internacional: obrers o anarquistes, i es rebutjà l'acció sindical per reduir la jornada laboral. El Consell Federal de l'organització s'instal·là a València.

El Congrés de Saragossa insistí en la necessitat d'impulsar les unions d'ofici o, tal com explicava Llunas: «la idea de grandes federaciones que coadyuvasen a un mismo fin»,[43] la qual cosa va provocar que «la parte activa e inteligente de la clase obrera española se abrazó con entusiasmo a aquella bandera que juzgó redentora, y desde entonces cambió radicalmente en nuestro país el modo de ser de las sociedades obreras de resistencia».[44] En el cas dels tipògrafs, aquesta unió es complicà com a conseqüència de les divisions ja evidents entre marxistes i anarquistes; els primers, majoritaris a Madrid i dirigits per Pablo Iglesias i, els segons, majoritaris a la majoria de la resta de l'Estat, però de manera especial a Barcelona. Davant la impossibilitat de posar-se d'acord per constituir la federació d'ofici a escala estatal, la secció barcelonina decidí convocar un congrés[45] per tal de constituir la Unió de Noògrafs de la Regió Espanyola. Llunas va ser nomenat secretari de propaganda i organització del congrés i, junt amb Antoni Pellicer, va formar part de la Comissió

43 Llunas, 2020: 196.

44 Llunas, 2020: 196.

45 Seco (cur.), 1969: vol. I, 148.

Interina organitzadora tot i que en el número de *La Federación*[46] en què es publica la convocatòria del congrés cap dels dos apareixen com a membres de la Comissió Interina i qui signa l'ordre del dia del congrés és l'impressor F. Giró.

El Congrés va reunir:

> Encuadernadores y Rayadores, Litógrafos, Papeleros, Escritores, Publicistas, Fotógrafos, Sección de naipes, Fundidores de carácteres y Estereotipadores, Dibujantes, Grabadores, Repartidores de obras y periódicos y demás ramos del trabajo ocupados en las industrias que sirven para la emisión del pensamiento.[47]

A la convocatòria publicada a *La Federación*, explicaven el significat de la paraula «noògraf» triada per definir-se:

> NOO, palabra griega que significa entendimiento, inteligencia, pensamiento, y GRAFOS de *gráfico,* o sea descripción demostrada con signos y figuras; expresan las dos palabras juntas, NOO-GRAFOS, los que se dedican a la descripción o representación del pensamiento o de la inteligencia.[48]

El 12 d'octubre tingué lloc el congrés i 24 seccions es federaren a la Unió, les quals agrupaven un total de 2.462 associats repartits entre 2.047 homes, 241 dones i 174 aprenents. Després del seu segon congrés, celebrat a Alcoi l'octubre del 1873, el Consell de la Unió de Noògrafs informà el Consell Federal que hi havien participat 12 seccions de paperers, 2 de tipògrafs i 1 de litògrafs.[49]

Del primer congrés no en tenim gaire informació perquè, precisament, en el moment en què tingué lloc, la Unió es trobava involucrada en un conflicte laboral molt important: la primera vaga general de l'ofici a Barcelona. Les seves principals reivindicacions eren un increment salarial del 35%, la reducció de la jornada laboral i el compromís dels empresaris de contractar només obrers afiliats a la Internacional. La vaga va ser unànime des dels primers moments i un grup d'empresaris signà la tarifa demanada, tal com explica la premsa internacionalista,[50] i després de diverses negociacions i el manteniment de la vaga, la totalitat dels treballadors aconseguiren un increment salarial del 25%[51] i la reducció de mitja hora de la jornada laboral. No guanyaren l'objectiu de la contractació de treballadors de l'AIT i alhora, com a fet negatiu per a la seva causa i en resposta a l'organització obrera que ja havia demostrat la seva eficàcia, els patrons organitzaren la Societat de Pa-

46 *La Federación*, núm. 164, 5 d'octubre de 1872, p. 2.

47 *La Federación*, núm. 160, 7 de setembre de 1872, p. 2.

48 *La Federación*, núm. 160, 7 de setembre de 1872, p. 2.

49 Seco (cur.), 1969: vol. II, 188.

50 *La Federación*, núm. 166, 19 d'octubre de 1872, p. 1.

51 *La Federación*, núm. 168, 2 de novembre de 1872, p. 3.

trons d'Impremta, una organització empresarial que serví, primer, per negociar la vaga, però, després, per mantenir la unitat dels patrons davant dels treballadors i aconseguir condicions de contractació favorables als propietaris; és a dir, pitjors condicions per als productors.

El 14 de juliol, Llunas era el secretari de l'exterior del Consell de la federació barcelonina de la FRE i publicà una carta de felicitació del Consell barceloní al congrés regional belga reunit a Brussel·les a *La Federación.* Els barcelonins hi lloaven els Estatuts de què s'havien dotat els belgues dient que:

> Lo que más nos ha satisfecho de vuestro proyecto de Estatutos es la tendencia que en él domina de anular toda autoridad, toda tiranía.
>
> Estamos con vosotros y creemos no equivocarnos si decimos que también lo están todos nuestros hermanos de esta región.[52]

La mateixa publicació informa, el 18 d'agost, que «El compañero Llunas, secretario del exterior de la Federación barcelonesa, manifiesta que no dirijan más comunicaciones a su nombre, puesto que sale para otra localidad».[53] Per tant, suposem que la seva feina com a secretari durà un temps curt o bé mantingué el càrrec sense les atribucions.

En aquests mateixos moments, Llunas era també corresponsal administratiu i literari per Catalunya del periòdic bakuninista madrileny *El Condenado*, dirigit per Tomás González Morago, que l'havia fundat junt amb Juan Serrano Oteiza i que publicava gravats de Josep Lluís Pellicer, que en dibuixà també la capçalera. *El Condenado*[54] era una publicació socialista que, a partir del número 11 (del 8 de juliol de 1872), s'autodefiní com a «periòdic col·lectivista, defensor de la Internacional». Es va publicar del 21 de gener del 1872 al 2 de gener de l'any següent i va treure al carrer 36 números. En una de les seves reaparicions després d'una suspensió de dos mesos, la publicació es reafirmava en un programa que els definia «en política ANARQUISTAS, en economia COLECTIVISTAS, en religión ATEOS».[55] Un dels seus objectius era fer front a *La Emancipación*, que en aquell moment actuava com a portaveu no oficial del grup marxista madrileny. En aquest sentit, després d'una suspensió de dos mesos, *La Federación* del 14 de juliol es felicitava per la reaparició d'*El Condenado* i deia en un dels seus articles que la publicació madrilenya «la emprende contra *La Emancipación*, colega que desde hace algún tiempo sigue una conducta doctrinaria, replegando la bandera radical que en sus primeros tiempos con ilustración y valentía sustentara».[56]

---

52 *La Federación*, núm. 152, 14 de juliol de 1872, p. 3.

53 *La Federación*, núm. 157, 18 d'agost de 1872, p. 4.

54 Dades extretes de Madrid, 1988-1989: 351.

55 *La Federación*, núm. 152, 14 de juliol de 1872, p. 2.

56 *La Federación*, núm. 152, 14 de juliol de 1872, p. 2.

2.4 A la Junta de l'Ateneu Català de la Classe Obrera i contra els carlins amb les armes a la mà

L'any 1872 Llunas va emprendre una activa participació en el món sindical internacionalista, tot i que la principal de les ocupacions a què es va dedicar no arribà fins a la tardor d'aquell any. És aleshores quan, amb només vint anys, començà a exercir com a secretari de la Junta Directiva de l'Ateneu Català de la Classe Obrera. La importància que té aquest càrrec des del punt de vista personal és ben clara si tenim en compte que és allà on s'introduí en la cultura republicana i on conegué Clavé, Farga, Fanelli o Lorenzo, però també els seus amics personals Canibell i Antoni Pellicer.[57]

Abans de la Revolució de Setembre de 1868, l'Ateneu havia passat a tenir com a president de la Junta el federal Miquel González Sugrañes. En un moment d'efervescència social, els seus locals s'obriren a una gran diversitat d'associacions. Sense deixar de tenir l'escola oberta, els seus locals, situats en aquell moment al carrer de Mercader, 42, van passar a acollir des dels preparatius del I Congrés Obrer fins a les redaccions de publicacions com la internacionalista *La Federación*, *La Humanidad* o *El Eco de la Asociación Libre-pensadora de Barcelona*. Organitzacions obreres com el Centre Federal de les Societats Obreres de Barcelona o la Societat Fraternal d'Oficials Impressors hi van establir la seva seu, al costat d'altres com l'Associació Lliure d'Amics dels Pobres o l'Associació de la Joventut Republicana de Barcelona. A banda, l'espai serví com a seu electoral del Comitè Local Republicà Federal de Barcelona per triar els sergents i subalterns del Batalló de Guies de la República.[58]

Veient i intuint el panorama que s'apropava, González Sugrañes no va tardar a abandonar-ne la presidència

> al notar transformada aquella joya en centro propulsor de ideas y transformaciones bien distintas a las informadas por su honrosa y antigua historia, ora organizando asociaciones internacionalistas, ora apareciendo periódicos y revistas en defensa de disparatadas ideas económicas y político-religiosas, para más tarde celebrar congresos que llegaron a alcanzar grandísima resonancia por los acuerdos en los mismos tomados.[59]

D'aleshores fins a la restauració borbònica, l'Ateneu va passar a mans dels internacionalistes i Farga Pellicer en va ser el nou secretari; els directors successius van ser homes del sindicalisme català del moment i, per tant, l'espai esdevingué

57 Vicente, 1999: 44.

58 Les informacions que no inclouen cita de referència han estat extretes de Vicente, 1995: 173.

59 Vicente, 1995: 173.

completament obert als nous moviments socials que s'anaren succeint, però, sobretot, estigué estretament lligat a l'internacionalisme.

El cursos del 1869 al 1872 es desenvolupà un complet programa educatiu en què s'impartien molt diverses assignatures, des de Teoria de Teixits o Matemàtiques a Dibuix Lineal o Principis de Construcció, a càrrec d'un considerable nombre de professors amb títol d'enginyers, a més de les típiques assignatures d'Aritmètica, Llengua i Escriptura, Gramàtica o Francès. Els diumenges es feien conferències que també intentaven encabir un ampli ventall d'interessos, des de pensament social (amb xerrades sobre Comte, els socialistes utòpics o Proudhon) fins a conferències del republicà Aulèstia i Pijoan[60] o del catalanista Lluís de Carreras sobre la llengua catalana.

Llunas va passar a ser secretari de la Junta Directiva durant el curs 1872-1873, durant el qual es presentaren nombroses novetats. D'una banda, els professors passaren a fer les classes gratuïtament i, segurament per això, l'oferta de cursos fou una mica més reduïda, però la matrícula va créixer i les classes de Lectura i Escriptura, per exemple, arribaren a tenir entre 300 i 500 alumnes.

Una altra de les novetats anunciada era l'obertura d'una escola per a nenes a la qual podrien assistir noies més grans de sis anys previ pagament de quatre rals. L'escola no fugia del rol tradicional de la dona amb classes d'una de les tres àrees en què es dividia, que era Treball, dedicades a ensenyar Costura, Ganxet, Sargits, Adobs i Confecció. Tot i l'anunci de l'obertura, l'escola de nenes no arribà a funcionar aquell curs per manca d'alumnes inscrites, malgrat les crides de *La Federación* als obrers internacionalistes per tal que hi apuntessin les filles, però el curs següent s'obrí una escola nocturna per a obreres i es va fer una nova crida per engegar l'escola infantil de nenes.

La tasca en què sí va reeixir la nova Junta va ser la de dotar l'escola de l'Ateneu d'un llibre de text que servís, alhora que per instruir els infants obrers, per combatre l'obscurantisme religiós omnipresent a les escoles del país. Aquest llibre va ser *El ariete socialista internacional*, l'autoria del qual va ser atribuïda erròniament a Josep Llunas i del qual és autor Emili Hugas, també secretari de l'Ateneu en el seu període internacionalista. El llibre anava signat per «un trabajador» i Buenaventura Delgado[61] atribuí l'autoria a Llunas seguint l'opinió de Víctor Manuel Arbeloa. El 1978, en la seva tesi de llicenciatura, Conrad Vilaró ja havia expressat aquesta mateixa opinió, igual que Renée Lamberet, que l'atribuí a Llunas perquè en aquells moments era el secretari de la institució i anys després, el 1887, en va publicar una segona edició a la Biblioteca de La Tramontana. El 1999, Manuel Vicente advertí

60 Per a un apropament al personatge i la seva obra: Tomàs, 2009.

61 Delgado, 2000.

que Eudald Canibell deia que l'autor era Hugas en una nota necrològica publicada a *La Revista Gràfica.* I en les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans, celebrades a Girona el 2003, Albert Esteruelas i Xavier Laudo presentaren una comunicació[62] sobre el llibre en què, tot i que corroboraven que Llunas no n'era l'autor, es mostraven escèptics sobre l'autoria d'Hugas, ja que aquest havia escrit un altre llibre titulat precisament *El ariete anarquista* i pensaven que hi havia confusió entre un títol i l'altre. Finalment, acceptaren que Hugas n'era l'autor perquè l'única constatació escrita de la seva autoria, la nota de Canibell, l'atribuïa a ell.

Tot i que Llunas no en va ser l'autor sí que va estar implicat en l'edició del llibre i aquest es va crear i es va escriure en el seu entorn més immediat, un fet interessant de tenir en compte en relació amb el pensament que desenvolupà posteriorment sobre la necessitat de l'educació integral, una de les constants de l'anarquisme col·lectivista que ell defensà. *El ariete socialista internacional*, en paraules d'Esterueles i Laudo:

> és un dels primers antecedents del camí propi que marcaren les diferents iniciatives escolars i no formals del moviment d'origen internacionalista dins la renovació pedagògica. Una renovació que en aquest marc se centrarà més en les idees que han d'ordenar la vida que no pas en les metodologies amb les quals s'han d'aprendre.[63]

El llibre conté un seguit de normes i virtuts que, segons el pensament internacionalista, eren ideals per a la classe obrera. És, per tant, una obra dedicada bàsicament a l'educació moral des d'un punt de vista científic, amb la intenció de desenvolupar en els infants una moral positiva que havia de substituir la concepció religiosa de l'existència. O, tal com deia *La Federación* després d'anunciar-ne la imminent sortida en alguns números:

> este folleto está lleno de grandes pensamientos, preceptos de moral social y de ejemplos basados en la lógica no mistificada, no prostituida, como acontece con los tratados sobre instrucción y educación que se publican bajo la proteccion o por órdenes de los poderes constituidos; hechos con el solo objeto de prostituir la inteligencia, los sentimientos libres y las aspiraciones revolucionarias de la juventud.[64]

El seu contingut era divers i incloïa capítols dedicats a difondre avenços de la ciència per fer front a l'obscurantisme religiós, així com reculls de màximes que situaven perfectament els infants en l'espai de l'internacionalisme, d'una manera

62 Esteruelas; Laudo, 2003: 357-368.

63 Esteruelas; Laudo, 2003: 357.

64 *La Federación*, núm. 172, 30 de novembre de 1872, p. 2.

que avui no deixaríem de qualificar de dogmàtica, però que en aquell context responia, precisament, a utilitzar els mètodes de l'enemic de classe i de l'Església que coneixien per tal de propagar les pròpies idees i formes de pensament. Les màximes atacaven tant el capitalisme com la representació política, la religió i l'exèrcit, alhora que exposaven les seves solucions en el socialisme, la ciència i l'associació dels treballadors. Algunes d'aquestes màximes deien:

Lleva la ciencia consigo
el odio a todo castigo.
Mas no así la religión
que ordena la resignación.

Es simpleza, en sana crítica,
esperar de la política.

El capital es la fuente
de tu miseria presente.

Sonajas e Himno de Riego
engañan al pueblo ciego.

Con el socialismo tienes
casa, sociedad y bienes.

Ni burgués, ni magistrado,
ni clérigo, ni soldado.

Quien aspira a diputado,
es para el pueblo un malvado.

Busca en la asociación
tu propia emancipación.

Aléjate de los vicios
y políticos comicios.[65]

Són només alguns exemples, però ens serveixen a la perfecció per veure com, a través d'un format popular i accessible, es proposava una idea política complexa i alhora nova, tal com proposa Llunas de manera teòrica des de l'estètica de la literatura obrerista.

L'Ateneu emprengué nous projectes, el més important dels quals va ser, sense dubte, el trasllat a unes dependències més grans, situades en els antics locals del convent de Sant Felip Neri, al carrer de la Palla, 10. La cessió la va fer personalment el president de la República Estanislau Figueras a la Junta de l'Ateneu durant

65 Termes, 2000a: 411-412.

un viatge en què intentava asserenar els ànims dels republicans intransigents que volien proclamar la república federal i dissoldre l'exèrcit. La cessió es podia entendre com un intent d'apropar-se als internacionalistes barcelonins en un moment en què la nova República necessitava calma i l'únic que aconseguia era enemics per totes bandes.

El nou espai necessità unes obres d'adequació que es van pagar establint una quota extraordinària de vuit rals que les societats federades van aconseguir dels seus associats i amb diners que va aportar la Diputació. Els treballs es van realitzar «bajo el más adelantado punto de vista social», aplicant les vuit hores de treball que el moviment obrer tenia com a objectiu. La seva inauguració oficial tingué lloc el 29 de juny amb una assemblea de la federació barcelonina i els projectes endegats incloïen des d'un reforç de l'escola amb classes per a dones fins a la biblioteca que arribà a 776 volums el 1873, o la creació d'un museu zoològic per al qual ja es comptava amb 1.000 exemplars. Tot s'estroncà, però, amb el cop d'estat de Pavia i l'ocupació militar de les dependències de l'entitat el 7 de gener del 1874, el seu tancament i la dissolució de la Internacional, dos dies després, a càrrec del governador militar, que complia ordres del capità general de Catalunya, Martínez Campos.

Però tornem enrere, ja que, un cop expulsat el grup marxista de la Nueva Federación Madrileña, el juny del 1872, i ratificada aquesta expulsió en el Congrés de Còrdova de la FRE, entre desembre del 72 i gener del 73, semblava que la Internacional mantindria principis homogenis, però un nou fet trasbalsà l'organització i l'aplicació dels acords presos en els seus congressos. L'11 de febrer del 1873 es va proclamar la Primera República, molt ben rebuda per les classes populars catalanes, que duraria un breu període d'onze mesos. La República va ser també ben rebuda per la majoria de sindicalistes catalans, però no pel grup dirigent de la Federació Regional que veia el nou règim com un simple maquillatge de l'estat burgès, una opinió semblant a l'expressada per *La Federación* quan anunciava, el 15 de febrer del 1873, que «Un cambio brusco en la política de la clase media, llevado por la fuerza de las circunstancias, por el ruinoso estado de la Hacienda y por la imposibilidad de sustituir un rey por otro, ha establecido en España la República».[66] I alhora hi contraposava l'únic model republicà que podria garantir, segons ells, la llibertat i el progrés: «la verdadera República Democrática Federal es la PROPIEDAD COLECTIVA, la ANARQUÍA y la FEDERACIÓN ECONÓMICA; o sea la *libre federación universal de libres asociaciones obreras*».[67]

66 *La Federación*, núm. 183, 15 de febrer de 1873, p. 1.

67 *La Federación*, núm. 183, 15 de febrer de 1873, p. 1.

És en les primeres setmanes del nou règim, el 13 de febrer, quan Josep Llunas prengué part en un míting a la plaça de Catalunya junt amb Valls, Nuet, Balasch, Albajés, Abayà, Pàmies i una dona anomenada Marieta. Un acte que va reunir, segons les fonts, entre 10.000 i 30.000 persones. *La Federación* aporta les xifres més altes de participació alhora que en la seva crònica deixa ben clar que els oradors no es van ocupar de la República, tal com podria semblar lògic de pensar, sinó que «dedicaron predilectamente su atención en inculcar las ideas de la Asociación Internacional y en disertar sobre lo infame y tiránica que es la clase media»[68] ja que «El principal objetivo del meeting y manifestación, que era propagar los principios sociales entre el pueblo, y el de impulsar las reformas económicas por los trabajadores mismos, creemos que se ha llenado cumplidamente». Per corroborar aquesta intencionalitat del míting, el periòdic incloïa un suposat diàleg que tingué lloc a les cinc de la tarda, un cop acabada la manifestació, entre un burgès federalista i un internacionalista:

> —¿Qué queréis indicar con esta manifestación?
> —Que queremos trabajar menos horas; contestole.
> Luego, —replicó el burgués— quereis que otros trabajen más horas.
> —Efectivamente, queremos que todos los parásitos, usted por ejemplo, sepan cómo se arregla para ganar *honradamente* el pan con el sudor del propio rostro.[69]

A Barcelona, hi havia internacionalistes presents en gairebé totes les alternatives proposades, no només en les que com a FRE havien acordat en els seus congressos, sinó en moltes altres, des dels intents de març, abril i maig de proclamar la república federal fins a la creació d'una candidatura a les eleccions municipals el juliol del 1873, alhora que també hi havia un petit grup insurreccional al voltant del metge García Viñas que seguia les tesis de la Comissió Federal instal·lada a Alcoi.

Els republicans també es trobaven dividits malgrat haver proclamat la República i els carlins, aprofitant que l'exèrcit estava descontent amb el nou poder republicà, donaren embranzida a l'aixecament que havien protagonitzat l'any anterior i incrementaren les seves accions bèl·liques contra ciutats com Reus, Igualada o Mataró en el que es coneix com a Tercera Guerra Carlina, que va començar el 1872 i no s'acabà fins al 1876. Davant d'aquest desafiament, els internacionalistes demanaven la desaparició de l'exèrcit amb reclutament obligatori i la creació d'una milícia voluntària.

És en referència a aquest context que Canibell explica, referint-se a Llunas, que «Home de fermes conviccions lliberals, va prendre l'arma contra els carlins en

68 *La Federación*, núm. 183, 15 de febrer de 1873, p. 2.

69 *La Federación*, núm. 183, 15 de febrer de 1873, p. 2.

temps de la República»[70] o, tal com diu emfàticament Morato, «¡Peleó por la libertad con las armas en la mano!».[71] El mateix Llunas recordava, anys després, que «efectivament ho confesso: quan després de proclamada la República a Espanya augmentaren els carlins, jo vaig tenir la debilitat de ser dels primers d'allistar-me als batallons de la Diputació».[72]

Llunas formà part del segon Batalló de Guies de la Diputació, una milícia popular creada el 1873 i que comptava amb quatre batallons de 800 homes cadascun. Igualada, Caldes i Mollet eren tres de les poblacions amenaçades pels carlins, la qual cosa va fer que molts internacionalistes s'afegissin a la lluita enquadrats en la milícia popular, al capdavant de la qual, en alguns casos, també hi havia altres sindicalistes com Josep Fontanals o federals internacionalistes com Baldomer Lostau, comandant en cap dels batallons de Guies de la Diputació sota les ordres del qual combaté Llunas.

Es pot entendre l'actitud de participar en aquest conflicte bèl·lic pel fet que allò que s'hi defensava era tan important que calia guanyar com fos. I tot i que la República vigent no era el règim de llibertats que Llunas i altres internacionalistes volien, és clar que la victòria dels carlins era encara molt més lluny del seu ideari. A més, ho feia en una milícia popular, que era una de les reivindicacions de bona part de l'obrerisme davant d'un exèrcit que no dubtaven a qualificar més proper als carlins que al règim republicà. En aquest sentit, acabada de proclamar la República, *La Federación* publicà un text signat per Llunas i altres membres de la Secció d'Impressors en què s'elogiava l'actitud d'un grup de soldats que s'havien amotinat en defensa de la república federal, fet pel qual havien estat acusats de carlins i alfonsins. En aquest text els impressors acabaven defensant la creació d'una milícia popular per combatre la teocràcia, tenint en compte que aquesta era només una de les bases de l'Estat:

> Los pueblos armados, y con los que voluntaria y decididamente quieran luchar, que voluntariamente querrán todos los que empuñen las armas, acabarán las pretensiones de la teocracia, tan pronto como se quiera. Pero la teocracia es una de las piedras angulares del Estado.[73]

La seva participació en el combat es reduí a una sola batalla, la batalla de Caldes de Monbui, que els Guies de la Diputació guanyaren i a partir de la qual Llunas va ser ascendit a oficial. *La Tramontana* recordà sovint aquests fets, per

70 Canibell, 1905: 348.

71 Morato, 1972: 170.

72 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889, p. 1.

73 *La Federación*, núm. 185, 1 de març de 1873, p. 2.

exemple en els números 268[74] o 425,[75] però quan els donà més rellevància va ser en el número 319,[76] en publicar un text recordatori de la batalla, possiblement de Llunas tot i que sense signar, amb motiu del seu catorzè aniversari. L'article comença lamentant-se per la mort de Cabrinetty, l'últim gran cap militar anticarlí que derrotà el cap carlí Savalls en la batalla d'Alpens i morí d'un tret al clatell disparat a traïció quan entrava al poble. Després d'acusar de traïdors tots els comandaments militars, l'article relata com Caldes estava assetjada i no rebia socors dels caps militars que li'n podien donar amb els seus soldats, per la qual cosa acudiren a la població:

> nou homes de Santa Perpètua, quaranta-set de Sentmenat, després un batalló de milicians de Sabadell coincidint amb una columna del Vallès, que acudia sense ordre i fins no obeint les ordres del capità general de Catalunya, i més tard totes les formes del paisanatge armat del Vallès.[77]

Junts i amb voluntat derrotaren els carlins i demostraren que si l'exèrcit regular no acabava amb el perill carlí era perquè ja els estava bé i si no actuaven era «no per la indisciplina del soldat, com es volia fer creure, sinó per la traïció del cap».[78] Les acusacions de Llunas no eren noves i concorden amb les que els internacionalistes feien quan demanaven la dissolució de l'exèrcit, o la substitució dels seus caps, i la creació d'una milícia popular. L'article de Llunas, catorze anys després, continuava explicant com un dels principals defensors de Caldes, Serafí Asensio, després de la batalla es va fer republicà i va ser desterrat perquè s'havia permès anar a socórrer la població sense demanar permís al seu superior mentre que el cap carlí derrotat en la batalla, Miret, un cop arribada la restauració borbònica, va rebre el grau de brigadier.

---

74 *La Tramontana*, núm. 268, 6 d'agost de 1886, p. 2. I també: *La Tramontana*, núm. 522, 31 de juliol de 1891, p. 4.

75 *La Tramontana*, núm. 425, 2 d'agost de 1889, p. 3.

76 *La Tramontana,* núm. 319, 29 de juliol de 1887, p. 2.

77 *La Tramontana,* núm. 319, 29 de juliol de 1887, p. 2.

78 *La Tramontana,* núm. 319, 29 de juliol de 1887, p. 2.

3. DE LA RESTAURACIÓ A LA ACADEMIA

3.1 Persecució i feines diverses

La República no va tenir prou força per mantenir-se enmig de diverses tensions desencadenades. El juny del 1873, Estanislau Figueras en deixava la presidència i el càrrec passava a Pi i Margall, qui presentava diversos projectes de llei socialitzants que proposaven reduir a nou hores la jornada laboral, establir el salari mínim, jurats mixtos, restricció del dret d'herència, expropiació de terres no conreades... que no s'arribaren a aplicar.

Al País Valencià, a Múrcia i a Andalusia, a iniciativa dels republicans intransigents, es proclamaren cantons independents en importants municipis, amb participació dels internacionals en alguns d'ells, tot i que de manera espontània i al marge la Federació Obrera. A Alcoi, on residia el Consell de la FRE, un conflicte laboral degenerà en motí. Al juliol, Salmerón substituí Pi i Margall i, dos mesos després, deixà el càrrec per negar-se a aplicar la pena de mort als cantonalistes. Castelar, autoritari i conservador, va passar a ser el quart president de la República.

Nou mesos després de ser proclamada la Primera República, l'entrada del general Pavía al Congrés de Diputats de Madrid posà punt i final al Sexenni Democràtic. El cop d'estat de Pavía deixà el poder en mans del general Serrano, preparant la restauració de la monarquia borbònica en la persona del rei Alfons XII, fet que es produí el 29 de desembre del 1874 de la mà de l'exèrcit. El cop d'estat deixà la Internacional fora de la llei i començà una forta repressió amb la persecució dels seus membres, empresonaments i deportacions a Canàries, Àfrica i, fins i tot, a les illes Marianes. Aquesta repressió va convertir els grups insurreccionals en preponderants a la FRE mentre l'afiliació es reduïa al mínim. Llunas ho recordava anys després explicant que:

> Después del golpe de Estado del 3 de Enero fue disuelta la Internacional en España, y desde el año 74 al 81 sólo subsistieron públicamente algunas sociedades cooperativas y otras sin principios determinados que, no obstante y deber su vida legal a una organización de socorros algo parecida a un Monte-Pío, no dejaban de influir en cuantas cuestiones de trabajo se les presentaban.[79]

La Federació Regional Espanyola de l'AIT havia arribat a tenir, entre el 1872 i el 1873, més de 200 federacions locals a tot l'Estat, però, en set anys i pràcticament en la clandestinitat, els seus 50.000 membres es van reduir a una desena part.[80] García Viñas va dirigir aquesta etapa en què es desaconsellava l'ús de la vaga, es feien proclames insurreccionals i es defensava la violència política i social allunyada de l'acció sindical de les masses; una acció sindical impossible de dur a terme de manera legal, d'altra banda. Aquest clima portà a la crema de fàbriques i masos de grans propietaris, alhora que s'incrementaven els atemptats, en un moment en què a altres països com Rússia, Itàlia i Alemanya el nihilisme arrelava amb força i hi tenien lloc atemptats importants contra les seves màximes autoritats; a l'Estat espanyol, el rei Alfons XII, va ser objecte de dos atemptats frustrats, el 1878 i el 1879.

Enmig d'aquest panorama de persecucions, Llunas intentà passar desapercebut i deixà la seva feina de tipògraf per passar a treballar en diversos oficis que ell mateix recordava anys després en un article duríssim contra el director d'*El Obrero*, Josep Pàmies, que l'havia acusat de ser un dropo:

> en tornar de la guerra, què havia jo de treballar! No trobant feina del meu ofici, vaig posar- me a viure de renda... acceptant una plaça de conductor del tramvia, cosa que no sabràs mai fer tu, Pàmies, perquè allí es treballava i se segueix encara treballant per tres pessetes diàries de les cinc o les sis del dematí fins a les onze o les dotze de la nit. [...] i després vaig continuar fent el gandul posant-me de seguida a empaperar habitacions...[81]

Durant aquest temps no sabem quina és l'activitat sindical de Llunas, tot i que en tenim notícies escadusseres, com quan ell mateix relata un incident laboral com a conductor de tramvies que li suposà un enfrontament amb la direcció de l'empresa, durant el qual «vaig cantar-les clares com ningú més a aquell cèlebre director anglès, deixant-li el cotxe al pla de la Boqueria i defensant els drets del treballador».[82]

A «Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española», el relat sobre aquest moment històric deixa clar que alguna cosa

79 Llunas, 1885a: 2.

80 Dades extretes de Zugasti, 2010: 150.

81 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889, p. 1.

82 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889, p. 1.

passava a l'AIT, però ho explica com si ell no hi hagués tingut res a veure i, fins i tot, ho desconegués:

> Parece indudable que la Internacional, a pesar de las persecuciones, debió subsistir secretamente en España durante todo este periodo, ya porque tuvo representantes en algunas manifestaciones de esta Asociación llevadas a cabo en el extranjero, ya por la pujanza y brío con que en Setiembre de 1881 nació en el Congreso de Barcelona la Federación de Trabajadores de la Región Española.[83]

El «desconeixement» podria ser real o bé només un recurs literari. El que sí sabem, a través de diversos testimonis del moment, és que en l'àmbit de Barcelona, almenys en els primers moments després de la prohibició de la Internacional, Llunas continuà vinculat a la Secció de Tipògrafs. Així ho afirma Morato dient que «Estuvo de un modo activo en la organización desde los tiempos en que ésta era clandestina. Fue delegado de los tipógrafos en el Consejo local de Barcelona, y en distintas ocasiones representó a éste en los congresos comarcales secretos».[84] No sabem si la seva participació va ser tan gran, però sí que, com a mínim en els primers temps després del cop d'estat de Pavía, no abandonà l'organització, ja que el març del 1874, quan Anselmo Lorenzo torna a l'Estat espanyol des del seu exili a Marsella, en arribar a Barcelona, García Viñas el porta de nit a un cafè i explica que:

> allí sentí la renovación de mi entusiasta energía a la vista de aquellos jóvenes que dirigían en Barcelona, en Cataluña y puede decirse que en toda España, el movimiento obrero revolucionario: Farga, Albagés (Francisco y Gabriel), Pellicer, Llunas, Gasull, Nácher, y entre otros, mi amigo de Madrid José Miranda.[85]

Més endavant, seguint les pàgines d'*El proletariado militante*, Lorenzo explica que la secció de Tipògrafs l'acollí a Barcelona i torna a anomenar Llunas com un dels seus membres, junt amb Farga, Rosés, Sanmartí, Suñol i Michel:

> del cuadro de los constantes, de los activos, de los que en buenos y malos tiempos forman el núcleo de la vida societaria, y acostumbran a cumplir sus deberes y los de aquellos indolentes o inconscientes que no tienen voluntad suficientemente determinada.[86]

La darrera vegada que Lorenzo parla de Llunas en la seva obra és quan, passats uns mesos de la seva arribada a la ciutat, el primer proposa a García Viñas

83 Llunas, 1885a: 2.

84 Morato, 1972: 170.

85 Lorenzo, 2005: 361.

86 Lorenzo, 2005: 375.

una trobada a la platja de la Barceloneta amb diversos companys que ell tria per tal de crear:

> una agrupación de iniciativa que se sobrepusiera a la mezquindad de los propósitos meramente utilitarios de las sociedades obreras, obrando a la manera de la Alianza de la Democracia Socialista. [...] El día designado comparecimos en el sitio designado: Farga, Soriano, Pellicer, Nácher, Gassull, Llunas, Albagés (Francisco y Gabriel)...[87]

Els reunits van informar Lorenzo que l'organització que ell volia crear ja existia i que l'Aliança només s'havia dissolt de manera teòrica, però continuava mantenint «la pureza de sus ideales» dins de la Internacional. Per tant, podríem tornar a pensar, tot i que no assegurar, que Llunas també era membre de l'Aliança. És una dada que no podem aclarir del tot, tal com moltes informacions que fan referència a aquest període de clandestinitat, fins que no tinguem un estudi a fons sobre l'Aliança de la Democràcia Socialista a l'Estat espanyol.

El juny del 1874, la Federació Regional Espanyola celebrà secretament a Madrid el seu IV Congrés, amb la presència de 48 federacions locals. És el darrer congrés d'aquest període ja que els congressos van ser substituïts per conferències comarcals també clandestines. A poc a poc, la FRE va perdent força i, segons dades de Josep Termes, «De les dues-centes setanta federacions locals a l'estiu de 1873, en quedaven cent dotze el setembre de 1876, setanta-una a mitjan 1877 i només quaranta-una el 1881».[88] Davant la línia nihilista defensada per García Viñas i altres, alguns dirigents obrers com Farga Pellicer abandonaren la Comissió Federal i en aquest cas deixà també, el 1877, la direcció de la *Revista Social*, l'única publicació que quedava en aquell moment amb funcions d'òrgan de premsa de la Internacional i que Farga dirigia des del maig del 1874.

Llunas deixà l'activisme sindical en la segona meitat dels anys setanta i s'establí a Vilanova i la Geltrú,[89] on obrí «una modesta fàbrica de sabó» junt amb Jaume Barbé i Manuel Martí. Instal·lada al carrer de Sant Gervasi, 33, Llunas hi participà de finals del 1877 al març del 1878. La fàbrica es mantingué posteriorment amb el nom de Barbé i Martí. Morato també afegeix que va fer-se càrrec d'un teatre l'explotació del qual li va anar malament i per això va tornar a Barcelona, tot i que no tenim més dades sobre aquest negoci.

A partir de l'Epistolari de Víctor Balaguer conservat a la Biblioteca de Vilanova i la Geltrú, també sabem que José A. Milà escrigué una carta a Víctor Balaguer, que vivia en aquell moment a Madrid, datada el 17 de setembre del 1876,

87 Lorenzo, 2005: 376.

88 Termes, 2000b: 82.

89 Segons dades treballades per Vicente, 1999 i apuntades per Morato, 1976.

en què aquest impressor vilanoví li demanava un lloc de feina per a Llunas com a caixista «en *La Iberia*[90] o en algún otro periódico».[91] Segons aquesta informació, Llunas tenia pensat anar-se'n a la capital de l'Estat a treballar com a caixista, una feina que potser desenvolupà també a Vilanova, ja que Milà hi tenia un taller tipogràfic. Segons una altra carta de Milà, datada el 25 de setembre, sabem que Balaguer es va interessar per Llunas tot i que no li donà feina i, en una darrera carta del 6 d'octubre, Milà insistí a Balaguer que no s'oblidés del jove, de qui en la primera de les tres havia dit que «sobre su inteligencia y honradez puedo responder yo».

Llunas deixà Vilanova cridat per Farga Pellicer, que li oferí tornar a la seva feina de sempre, la de tipògraf, en una nova tipografia on ell feia de gerent: La Academia.

3.2 La Tipografia La Academia i la preparació del nou sindicalisme

Llunas tornà a treballar un altre cop com a tipògraf, en aquest cas a La Academia, un taller propietat d'Evarist Ullastres, fundat el 1877 i del qual era gerent Farga Pellicer. El taller estava situat a la ronda de la Universitat, 96, i a partir del 1883 al número 6. La Academia[92] prenia el seu nom de la revista *La Academia*, publicada a Madrid per iniciativa de Pere Comas i Figueres. Ullastres s'havia casat amb la germana de Comas, el qual, segons explica Canibell, «per dot, li donà un futral de duros»,[93] uns diners que va invertir per muntar una impremta amb la condició de fer la revista a Barcelona.

En el moment de la mort d'Ullastres, *La Tramontana*[94] publicà una portada amb un text de record que seguia minut a minut les seves darreres hores i concloïa que la seva mort havia estat conseqüència d'«una congestió cerebral fulminant». El text en lloava la figura dient que «ses avançades idees les practicava més que no les predicava» i, per il·lustrar-ho, explicava que «havia aconseguit per rara excepció i com a resultat de son caràcter i les seves idees, que en sa casa tots els treballadors es consideressin no com a casa d'un amo sinó d'un veritable amic».[95] Ullastres era lloat també perquè «En son establiment tipogràfic La Academia sempre s'han treballat menys hores que en totes les altres impremtes de Barcelona i s'han pagat millor els jornals», unes característiques que el butlletí dels obrers tipògrafs

90 *La Iberia* era un periòdic liberal publicat a la capital de l'Estat del 1854 al 1898.

91 Epistolari de Víctor Balaguer. Cartes de José A. Milà a Víctor Balaguer, setembre i octubre del 1876.

92 Les biografies dels seus principals membres i de la mateixa Academia les ha escrites Manuel Vicente (Vicente, 2017).

93 Canibell, 1913: 1.

94 *La Tramontana*, núm. 277, 8 d'octubre de 1886, p. 1-2.

95 *La Tramontana,* núm. 277, 8 d'octubre de 1886, p. 1-2.

coincidia a destacar, a més de les seves idees democràtiques avançades i que era amic dels seus empleats, ja que era el primer que complia les tarifes establertes pels sindicats i no tenia por a un règim social igualitari. Ullastres era membre del Consell Regional del Partit Republicà Demòcrata Federal i havia estat delegat al congrés català del partit que aprovà la constitució de l'Estat Català el 1883, les actes del qual també editàà. Llunas li dedicà un poema en què afirmava, entre altres que: «sent *burgès* per ton fat, no es té memòria / de que un tort als obrers fessis en vida, / provocant sols son plor davant ta tomba».[96]

A La Academia s'hi feien llibres diversos, tal com explica Santi Barjau,[97] des d'obres d'Apel·les Mestres i Conrad Roure fins a escrits polítics i socials, llibres tècnics de ciències, medicina i d'oficis diversos. S'hi van imprimir destacades obres d'història política revolucionària pròpies del moviment obrer del moment, com *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX* (1882), obra col·lectiva dirigida per Justo Pastor de Pellico, pseudònim de Rafael Farga Pellicer i del seu cosí germà Antoni Pellicer Paraire; el volum recollia els treballs guanyadors del Segundo Certamen Socialista del 1890; o obres del mateix Llunas com *Qüestions socials* (1891) o *Los Partidos socialistas españole*s (1892). Pel que fa a publicacions periòdiques, s'hi editàà el *Diari Català* de Valentí Almirall i el seu substitut *Lo Tibidabo* durant tres mesos del 1879; el periòdic lliurepensador *La Luz*, dirigit per Rossend Arús; les revistes gràfiques *L'Escut de Catalunya* (1879-80) i els primers temps de la primera època de *La Ilustració Catalana* (1880); així com les diverses publicacions de Llunas: *La Teula*, *La Teula Barcelonina* i *La Tramontana*. L'establiment editàà altres publicacions importants de l'àmbit obrer com el *Boletín de la Sociedad Tipográfica de Barcelona* (del 1880 al 1882), l'únic número d'*El Noógrafo*, *La Asociación* (1883-88), *Acracia* (1886-88) i *El Federalista* (1885-86), que durant un temps sortí com a diari, així com la revista *L'Avens* en els períodes del 1882, part del 1883 i el 1884 i altres com *El Evangelista* (1884).

Però, a banda de la feina que s'hi desenvolupava, La Academia destaca per ser el lloc on es trobaven, treballant junts, els que serien la plana major de l'anarquisme català a partir dels anys 80 del segle XIX i alguns dels que ho havien estat fins aleshores, començant per Farga Pellicer, a qui *La Tramontana*, en el text que informa de la seva mort,[98] considera que més que el gerent era «un amic», l'«apòstol» i el «patriarca de l'anarquia», alhora que en fer-ne el repàs biogràfic afirma que era un «geni» que sabia unir «El saber i la modèstia, l'afabilitat i l'energia, el radicalisme i la prudència». Farga és, tal com diu *La Tramontana*, el patriarca de

96 *La Tramontana*, núm. 277, 8 d'octubre de 1886, p. 2.

97 Barjau, 2008: 248-250.

98 *La Tramontana*, núm. 473, 22 d'agost de 1890, p. 3.

l'anarquia que sap reunir a La Academia, on s'encarrega de l'organització del treball alhora que de moltes qüestions tècniques que distingeixen el segell de qualitat de la seva feina, un grup de tipògrafs d'idees avançades que van del federalisme i el catalanisme a l'anarquisme, i molts d'ells maçons. Hi trobem, a banda de Josep Llunas, Antoni Pellicer Paraire, Eudald Canibell, Anselmo Lorenzo, Emili Hugas,

> Ramon Tobella i Ramon Piñol (que acabarien establint la casa Tobella, Costa & Piñol), els germans Antoni i Marcel·lí Serra Furnells i el caixista Joan Russell Anglarill (que al seu torn fundaren La Académica en homenatge a l'antiga casa on també treballà el més obscur Ramon Sanromà i Serradell, el qual en aquest segon taller va ser, segons afirma Canibell, «el primer tipógrafo catalán que trabajó en la máquina de componer La Lonitype»); Ferran Iglésias (que entrà d'aprenent a l'establiment d'Ullastres i més tard fundaria la impremta Elzeviriana); Emili Guanyabens i Pere Esteve, més coneguts després com a escriptors.[99]

La Academia fa possible un intercanvi constant d'idees avançades i informacions entre els seus treballadors que alhora exerceixen d'intel·lectuals obrers, evidentment sense deixar de treballar manualment i excel·lir en la seva feina, tant perquè incorporen totes les novetats tècniques del moment com per la seva pròpia creativitat. La tipografia també fa possible la publicació de llibres, revistes i pamflets que els serveixen per difondre els seus pensaments i les seves propostes.

Aquesta colla de treballadors intel·lectuals també exerceixen com a agitadors en els ambients obrers de la ciutat i de la resta del país, un fet molt freqüent en els ambients àcrates, on no es concep la teoria deslligada de la pràctica. Estem parlant del nucli pensador i organitzador de l'obrerisme barceloní, català i espanyol del moment, de les persones que alhora que produïen teoria i creaven organitzacions obreres seguint les fórmules anarquistes, mantenien contacte directe amb els líders europeus del moviment i eren i havien estat delegats en els congressos internacionals. En aquest sentit és important destacar que Farga Pellicer mantingué amistat personal amb Bakunin, Fanelli, Guillaume i Kropotkin.

3.3 Els anys de la FTRE

Entre el 1877 i el 1879, dins de la Internacional es troben dos grups amb dos projectes ben diferenciats. D'una banda, hi havia els partidaris de la insurrecció i el nihilisme, que havien dominat l'organització des del 1874; i de l'altra, els defensors del retorn de la FRE a la legalitat, que podríem identificar al voltant del nucli de tipògrafs de La Academia entre els quals es trobava Llunas, ara ja no només com

99 Barjau, 2008: 247.

a espectador sinó com un dels seus actors principals. Aquest segon grup, durant les conferències comarcals clandestines de l'estiu del 1880, tot i participar-hi ja de manera organitzada, no aconseguí que el seu criteri esdevingués majoritari, fins que en la Conferència Extraordinària de Gràcia del 6 al 9 de febrer del 1881, s'imposaren per majoria, destituïren la Comissió Federal de la FRE, de la qual era secretari Anselmo Lorenzo i estava controlada fins aleshores pels insurreccionalistes, i acabaren dissolent l'organització. Els insurreccionalistes i defensors de la clandestinitat van ser apartats de totes les responsabilitats i això comportà que, en alguns casos, deixessin la militància activa i, en altres, restessin a l'aguait en una segona línia per veure com evolucionaven els canvis que la nova direcció aplicava. Alguns dels principals líders del corrent il·legalista, com García Viñas i Trinidad Soriano, van retornar als seus pobles de Màlaga i Huelva, respectivament; Nácher moria a la presó cap al 1890, i Andreu Julivert i Llorenç Botella es refugiaren a Barcelona en cercles obrers afins.

El grup que executà aquesta operació de canvi, ja ho hem dit, era el format pels treballadors de La Academia, una colla d'intel·lectuals obrers que compartien una visió col·lectivista sobre la lluita sindical i social, sobre l'anarquisme i sobre el sindicalisme. Les seves propostes de tornar a l'obrerisme sindicalista arribaven en un moment en què només quedaven 3.000 militants a la FRE, però també en un moment en què es produïa un canvi polític i un nou govern liberal presidit per Sagasta, un destacat maçó, donava esperances per poder reconstruir l'organització dins de la legalitat.

Per tal de definir aquest canvi, s'optà per fer una assemblea oberta el 20 de març del 1881 al Teatre Odeón de Barcelona. S'hi acordà que s'havia de tirar endavant la reestructuració sindical a través d'un nou congrés i alhora crear un periòdic, *La Revista Social. Eco del proletariado*, que va sortir a Madrid l'11 de juny dirigida per Juan Serrano Oteiza, un dels primers doctrinaris de l'anarquisme espanyol procedent de les files del republicanisme federal.

El congrés tingué lloc del 2 al 25 de setembre del 1881, primer a la Societat Cooperativa de Sants i després al Teatre Circ. Hi constituïren la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE), una nova organització que alhora que ideològicament i organitzativa responia a les estructures i el pensament que havien guiat la FRE de l'AIT més sindical, s'adequava a la legalitat del moment. La FTRE es construïa al voltant d'un corpus ideològic anarcocol·lectivista, tot i que no hi faltaven els nuclis insurreccionals, sobretot a Andalusia, i els que davant del col·lectivisme basat a «donar a cadascú segons el seu treball» començaven a proposar l'anarcocomunisme kropotkinià que defensava el repartiment de tot perquè «tot és de tots». Aquesta segona opció ideològica en pocs anys va anar guanyant

espais dins del pensament anarquista a l'Estat espanyol i va créixer fins a esdevenir majoritària. A *La Tramontana* donaren una primera referència, el 2 de febrer del 1883,[100] sobre Kropotkin dient que n'havien llegit uns articles en el periòdic *Un defensor del pueblo* «Amb molt de gust». Una diferència important amb la FRE a l'hora d'estendre les idees kropotkinianes era que els afiliats andalusos eren majoria des del principi, tot i que el nucli dirigent estigués format per catalans col·lectivistes. D'altra banda, a Catalunya, una altra força sindical i reformista, organitzada al voltant del sindicat les Tres Classes de Vapor i dels exinternacionalistes Nuet i Josep Pàmies, recollia el sindicalisme socialista, apolític i possibilista.

En el Congrés de Barcelona, la FTRE acordà apostar per l'anarquisme, el federalisme i el col·lectivisme, refusar la política representativa i criticar l'acció violenta, amb la vista posada en l'horitzó d'una revolució basada en la ciència i la il·lustració, o tal com diu Llunas sobre el congrés, «proclamó los más radicales principios sociológicos».[101]

La Tramontana, que ja estava activa en aquell moment, dona notícia, en el número 36, del congrés, tot i que li dedicà un espai reduït en què resumí els acords a què s'havia arribat dient que:

> les classes treballadores han de constituir una agrupació pròpia, gran, forta i compacta per fer triomfar el Programa adoptat; han d'estar sempre al costat de la Revolució contra la Reacció; i allunyar-se constantment de tota fusió amb partits polítics, per no haver-n'hi cap que tingui les aspiracions econòmiques i d'emancipació social adoptades per les societats obreres.[102]

La setmana següent, en el número 37, la publicació inclogué un llarg article en forma de conversa entre dos amics sobre el congrés i, també, sobre les valoracions que la premsa n'havia fet. L'autor de l'article aprofitava per contestar un a un els «disbarats», segons ell, que els diaris n'havien dit. Així, agafant com a exemple la referència de *La Campana de Gràcia*, explicava que:

> després de dir «no volem donar compte del Congrés Obrer perquè hi ha coses que és millor oblidar-les», dedica tot el seu article de fons al Congrés. El millor que conté és una bàrbara definició del col·lectivisme confonent-lo amb el comunisme, que s'assemblen tant com una corona i un gorro frigi. Després diu que anarquia és campi qui pugui.
>
> —I què et sembla que vol dir anarquia?

100 *La Tramontana*, núm. 86, 2 de febrer de 1883, p. 3.

101 Llunas, 1885a: 2.

102 *La Tramontana*, núm. 36, 30 de setembre de 1881, p. 2.

> —En el meu poc coneixement vol dir no poder autoritari, fora tota amenaça legal ni personal contra la llibertat de l'individu.[103]

El 7 d'octubre del 1881, es constituí la Comissió Federal, de la qual formaren part Antoni Pellicer Paraire, Francesc Tomàs, Farga Pellicer i Llunas, qui s'hi estigué almenys fins al 1883. L'estiu del 1882, diverses conferències comarcals ratificaren la línia adoptada.

Llunas havia començat a participar orgànicament en aquest procés des de la Societat Tipogràfica de Barcelona, constituïda com a sindicat el 15 d'agost del 1879 i presidida per Tomás Gallego, en la qual també militaven Anselmo Lorenzo, Canibell i Antoni Pellicer. La direcció de la Societat, creada com a organització pública amb funcions sindicals i assistencials, defensava que l'entitat havia de ser apolítica i volia mantenir-la allunyada de les lluites entre anarquistes i marxistes. De febrer del 1880 a novembre del 1882 ajudà a crear sindicats de tipògrafs a Palma, Lleida, Castelló i València. Quan nasqué la FTRE, aquesta direcció va voler mantenir la Societat al marge de la Federació, mentre que el grup d'anarquistes[104] amb Llunas al capdavant proposà la fusió de la Societat Tipogràfica amb altres seccions d'obrers de la indústria tipogràfica, per confluir en la Unió de Noògrafs i adherir-se a la FTRE. No ho aconseguiren i a mitjan 1882 crearen la Solidària, que s'adherí a la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola. La Unió de Noògrafs, que s'havia reorganitzat l'estiu del 1881, celebrà el seu congrés a Barcelona del 22 al 25 de juliol del 1882, i s'hi acordà la publicació d'un periòdic *El Noógrafo*, que va treure un únic número el 15 de setembre del 1882.

El setembre del 1882, Sevilla acollí del segon congrés de la FTRE, en què es va produir un enfrontament dialèctic important entre els anarcocomunistes, seguidors de les idees kropotkinianes que havien estat esteses per Malatesta, i els anarcocol·lectivistes defensors de la línia més bakuninista. Si el defensor de les idees de Kropotkin va ser el sabater sevillà Miguel Rubio, per la banda col·lectivista Josep Llunas va ser considerat l'orador més destacat i, tal com escriu Morato amb el seu to altisonant característic, «allí se manifestó como orador elocuentísimo, tanto, que el mismo gobernador, que asistía a la sesión de clausura —como autoridad, quizá—, le felicitó efusivamente. Fue el verbo de aquella asamblea».[105]

L'any següent, l'octubre del 1883, té lloc a València el III Congrés de la FTRE, que s'obre amb un discurs a càrrec del mateix Llunas. S'acordà assumir la demanda de la jornada de vuit hores i un reglament per decidir si es donava suport o no a

103 *La Tramontana*, núm. 37, 7 d'octubre de 1881, p. 2.

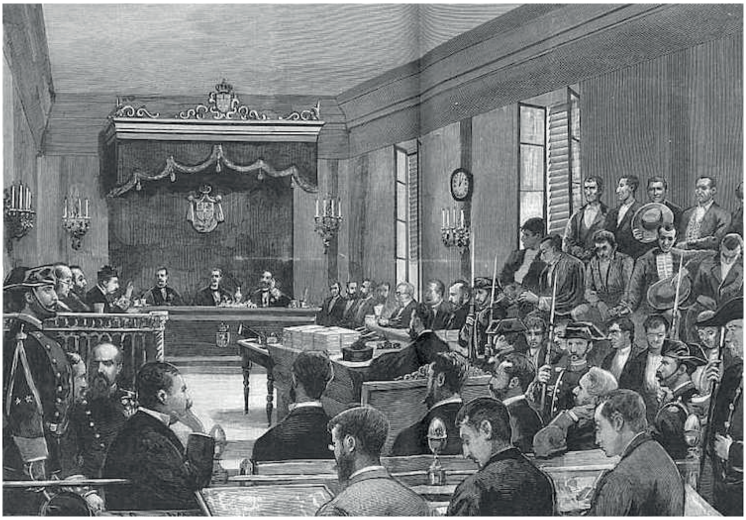
104 El grup estava format, a més de per Llunas, per A. Pellicer, Gili, Eudald Canibell, Francisco Fo, A. Serra, Emili Guanyavents i Pere Esteve (Termes, 2000a: 292).

105 Morato, 1972: 171.

cada una de les vagues que es plantegessin, alhora que es convocà un Congrés Cosmopolita a Barcelona el 1884 que no arribà a tenir cap mena de ressò internacional ja que els anarquistes eren perseguits a tot Europa després del Congrés de Londres del 1881. Un cop més, es produïren forts enfrontaments dialèctics entre la tendència anarcocomunista i l'anarcocol·lectivista. La tensió va créixer perquè el congrés es va negar a solidaritzar-se amb els que s'organitzaven per realitzar «delictes de dret comú, declarant que el criminal no podrà mai tenir lloc en les seves files».[106] Es referien als fets de l'anomenada Mano Negra, una suposada organització secreta criminal creada per estendre el caos en el camp andalús i assassinar patrons, que va ser un muntatge policial utilitzat com a excusa per part de l'Estat per atacar durament l'obrerisme organitzat i iniciar una important repressió contra la FTRE, vista ja com un problema per part de les autoritats i la burgesia.

El 9 de març del 1883, Llunas havia tractat per primer cop l'assumpte de la Mano Negra a les pàgines de *La Tramontana*. El to que utilitzà en aquell primer article era distès i divertit:

> Aparteu les criatures.
>
> Tanqueu les dones i amagueu-vos els quartos.
>
> Us parlaré de La Mà negra i no seria estrany que, succeint allò que qui del llop parla... etc., al sol fet de posar en lletres de motllo el nom de tan horrorosa, terrorífica i arxiespantable associació, els quartos ens fugissin de la butxaca.[107]

La Comissió Federal de la FTRE es va negar a donar suport als represaliats acusats de pertànyer a la Mano Negra, fet que posteriorment portà al trencament del sindicat.

106 Citat per Termes, 2011: 88.

107 *La Tramontana*, núm. 90, 2 de març de 1883, p. 1.

Però hi havia detinguts i aquests, multiplicats fins a l'infinit per les autoritats per tal d'estendre la por al voltant de l'organització obrera, eren acusats d'internacionalistes a partir d'unes proves delictives que, malgrat la forma humorística que pren el text, no deixen de sorprendre:

> Després... van trobar-los documents! És cert que no es diu quins documents eren i que tant podien ser bitllets del porc de Sant Antoni com de la llista de la bugadera...; però, al capdavall, tot són documents. I un paper tant pot servir per a una proclama incendiària com per cantar els goigs de sant Prim.
>
> I, sobretot, esgarrifin-se! Van ocupar-los l'últim número de la *Revista Social*. Oh, criminals empedreïts! Tenir la *Revista Social*, i l'últim número! Horror![108]

Llunas proposava que se'ls afusellés a tots per tal de salvar la societat, la propietat, la família i la religió, evidentment en to irònic. En el segon article, el to jocós pràcticament desapareixia i l'article esdevenia seriós i de denúncia. S'hi s'explicaven les mobilitzacions obreres per demanar la llibertat dels presos, els mítings realitzats amb la mateixa intenció i reproduïa un llarg fragment de la publicació *Las Dominicales del Libre Pensamiento* atacant alhora la premsa barcelonina, que «Sempre, [...] ha sabut distingir-se... pel bunyol, quan ha tractat les qüestions obreres!».[109]

La repressió desencadenada amb l'excusa de la Mano Negra portà centenars d'obrers del camp andalús a la presó, set treballadors van ser assassinats de manera legal i centenars van ser deportats a les Filipines. *La Tramontana* informà de les condemnes a mort en notes breus en què es lamentava dient «Desgraciada societat que no sap defensar-se d'altra manera dels criminals que matant a sang freda amb tan horrorosa profusió».[110]

De Barcelona estant, la Comissió Federal de la FTRE no havia volgut saber res dels fets delictius que s'imputaven als primers detinguts, que possiblement eren certs tot i que poc tenien a veure amb les acusacions posteriors. Els anarquistes andalusos ho entengueren com una declaració de guerra dels que fins aleshores eren dels seus. El 6 de gener, a la pàgina 14 de la *Crónica de los trabajadores*, la Comissió Federal publicava una declaració en què s'afirmava que:

> no queremos, ni podemos, ni debemos hacer propaganda en pro de tan grande y justa transformación [es refereix a la revolució], ni por el robo, ni por el secuestro, ni por el asesinato. El que roba, siempre será un ladrón; el que secuestra, un secuestrador y el que asesina un asesino; lo mismo en la sociedad presente que en la del porvenir.

---

108 *La Tramontana*, núm. 90, 2 de març de 1883, p. 2.

109 *La Tramontana*, núm. 92, 23 de març de 1883, p. 1-2.

110 *La Tramontana*, núm. 147, 11 d'abril de 1884, p. 3.

> En el seno de la Federación de trabajadores de la región española no caben ni existen ladrones, secuestradores ni asesinos.[111]

I en un manifest signat conjuntament i publicat a la *Revista Social* el mes de març, es rebutjava donar suport als represaliats dient que «Nosotros al rechazar toda solidaridad con los que hayan cometido o puedan cometer hechos criminales, nos hacemos solidarios y aceptamos toda la responsabilidad de nuestros actos en la propaganda del socialismo revolucionario o de las ideas anárquico-colectivistas».[112]

El congrés s'afegí a aquest rebuig a mostrar el seu suport amb els represaliats de la Mano Negra i aquesta va ser una de les causes desencadenants del trencament intern de l'organització sindical, fins al punt que els nihilistes andalusos van condemnar a mort els membres de la Comissió Federal de la FTRE, a la qual pertanyia Llunas. La repressió desfermada al camp andalús provocà la pràctica desaparició allí de la FTRE de caràcter públic i la potenciació de les postures més violentes i individualistes, alineades amb el pensament kropotkinià anarcocomunista.

La Comissió Federal, per un acord de congrés que buscava posar pau entre andalusos i catalans, s'establí a Valladolid i Llunas s'apartà de la direcció i se centrà en altres interessos que des del 1880 havien anat esdevenint centrals en la seva vida: el periodisme i la creació. Una versió dels fets semblant a aquesta és la que dona Íñiguez a l'*Enciclopedia histórica del anarquismo español* quan diu que «En el Congreso de Valencia su estrella declina dentro de la federación obrera y no volverá a ser elegido para la Comisión Federal, ya que su comportamiento en los asuntos andaluces de la Mano Negra disgustó a muchos».[113]

A partir d'aquest congrés, la FTRE començà una lenta però continuada descomposició que la portà a l'autodissolució el maig del 1888 a Barcelona.

111 Madrid; Venza, 2001: 245.

112 *Revista Social,* núm. 94, 22 de març de 1883, p. 1.

113 Íñiguez, 2008: 940.

4. EL PERIODISME D'OPOSICIÓ, DE *LA TEULA* A *LA TRAMONTANA*

4.1 *Les Teules*

El 23 d'octubre del 1880, Josep Llunas treu a Sants el primer número del setmanari *La Teula*,[114] en què posava en pràctica la seva vocació periodística, que a partir d'aquest moment seria fonamental i central en la seva vida. Els tres primers números de *La Teula* van ser impresos per Lluís Tasso, un dels impressors més importants del moment a Barcelona, i a partir del quart, s'imprimí a La Academia. *La Teula*, subtitulada «Periòdic escrit amb sal i vinagre que prendrà el sol cada vuit dies al menos», era la primera publicació en què Llunas no només col·laborava o escrivia sinó que també arribà a dirigir quan canvià de nom. Tenia 29 anys i la situació política als Països Catalans i a l'Estat espanyol havia canviat completament des de la seva anterior participació en premsa des de les pàgines de *Lo Ponton*.

La Teula era una publicació marcadament anticlerical —prenia el nom de la denominació popular del barret negre i allargat que portaven els capellans de l'època— tot i que les seves intencions eren més àmplies, tal com va expressar el mateix Llunas, amb el pseudònim Un Rajoler, a l'article «Propòsits», que serví per presentar la revista:

> hem vingut a la nova vida a molestar mussols, borinots, òlibes i altres animalots d'aquells que Déu va fer en sis dies. Venim a tapar alguna, potser algunes goteres i goteres grosses, d'aquelles que en totes formes i dimensions cauen damunt dels afortunats espanyols.[115]

---

114 Givanel, 1931: vol. 1, 156.

115 *La Teula*, núm. 1, 23 d'octubre de 1880, p. 1.

En el número 3, *La Teula* insistia en les seves intencions de crítica a tothom que no fes el que tocava, sense distanciar-se ni un centímetre dels seus propòsits i afirmant que «Si sos amics no van per la drecera, pallissa!!!, si sos enemics no filen, llenya! Tal és nostre propòsit, que molta llenya mereix tothom, i no trencarem de camí, ho demani qui vulga, perquè tenim criteri fix».[116] El seu contingut anticlerical estava marcat ja des de la mateixa capçalera, que incloïa una il·lustració amb un capellà que mirava com de la teulada de la casa on es trobava, situada al carrerr dels Capellans, hi sortia un raig d'aigua de pluja que impactava contra una papallona. Les lletres del nom de la revista, escrites damunt del dibuix d'un poble, estaven construïdes a partir de perfils negres de diverses eines i animals, com un barret de capellà, una rata, un escarabat, un mussol, un trabuc i altres objectes relacionats amb el clero, els carlins o els noms diversos que capellans i monges rebien.

LA TEULA

PERIÓDICH ESCRIT AB SAL Y VINAGRE

QUE PENDRÁ 'L SOL CADA VUYT DIAS AL MENOS.

Any 1.er Sans 23 d' Octubre de 1880. N.º 1.

Administració: Teixidor y Parera, Pí, 6.—Barcelona.

PREUS DE SUSCRIPCIÓ. . Barcelona, 4 rals trimestre. Fora, 6 » » Estranger, 16 » »

Cada número DOS quartos.

CARRER DELS CAPELLANS

¡SALUT!

Los companys en la prempsa y tots los aymants de las lletras, no entenentse en los primers lo *rum rum* del Burinot, ni en los segons los que sols estiman las *lletras de cambi*.

PROPÓSITS DE «LA TEULA».

Ja hi som, y com es costum per tots respectada, anem á dir quatre paraulas pera posarlos al corrent de nostres propósits.

LA TEULA ocupa una posició molt elevada y per lo tant disfruta de una vista molt llarga, de un horitzon dilatadissim. Pot ser hi veu tant que traspassa ab la vista aquellas nuvoladas que ocupan sovint l'espay ahont está situat lo ventrell d'Espanya, descobrint alguns punts negres, que 's bellugan, en direcció al Nort. Axió mateix, l'habitar tan alt, nos facilita esse 'l blanch de tothom ó com si diguessem, l'ase dels cops, ja que fem com los de Sanahuja. Com á contrapés habem establert la residencia en lo carrer dels Capellans que es prop de moltas iglesias que tenen para-rayos, aparato al que deuhen agrahiment y consideració totas las *teulas*, desde la mes encopetada de la cúpula de S. Pere de Roma fins á la de la teulada mes modesta del carrer de las Donzellas. LA TEULA, donchs, no 's refia de la Verge, sino del para-rayos.

∴

Una *teula* es molt frágil; bastaria una pedrada d' un mal intencionat pera esquerdarla, pro aixó no 'ns fa por, perque dels nostres vehins no n' hi ha cap que tinga d' aquella canalla tan entremaliada. Solament podém teme á un maniátich que tot lo sant dia fa volar coloms en forma de periódichs ab una canya molt llarga en la que al cap de munt hi ha un manyoch de papers y un embut ab unas lletras que diuhen *Lley*. Aquest subjecte es l' únich que 'ns fa fer uns ulls com unas taronjas, perque la canya pot arribar de l' un extrem á l' altre de nostra teulada. ¡Deu nos en guart de rebre un mal tanto ab aquell embut!

∴

Pot ser vostés dirán: ¿com es que una *teula*, una ignocenta *teula* te tanta por y pren aquestas precaucions?—Y LA TEULA donant per feta la pregunta passa á contestárloshi.

Entre 'ls espanyols totas las innovacions son rebudas... mes ben dit, no son rebudas: *reben*, y nosaltres acabém de verificar una trasformació que donará feyna llarga als sabis, ¿comprenen? En plé sigle XIX obrar un miracle com es aixó de convertirse una *teula* de fanch, bruta y lletja, en paper blanch y curiós, pot ser prés ab prevenció. Ademés, aquest paper, solament per ser *teula*, tindrá enemichs, puig se fará molestós á n' aquellas *teulas* que moltas d' ellas s' han vist subjectadas per un mocador virolat corrent mil tripijochs per aquestos monts de deu. ¡Está clar, com que no hi ha pitjor enemich que 'ls del mateix ofici!

∴

Velshiaqui lo perqué de las nostras prevencions, que senyors, lo pendre prevencions no vol dir pas ser cobart, no. Sápigan que LA TEULA avans d' eixir al públich ha aprés de *jugar* 'l ganivet y la forquilla, estant disposada á acceptar tots los desafios que se li presentin de menjar *bistechs* al café de la Perla, que te fama de ferlos mellors que 'n Justin, y ja pot escullir un altre lloch aquell que 'ns reti, si ho prefereix.

∴

¿Saben perque hem vingut á la vida de paper? ¿Volen saber quin es nostre objecte, are que ja están en antecedents? Escoltin, donchs.

Hem vingut á la nova vida per molestar á mussols, borinots, ólivas y demés animalots d' aquells que Deu vá fer en sis dias. Venim á tapar alguna, pot ser algunas goteras y goteras grossas, d' aquellas que en totas formas y dimensions cauhen demunt dels afortunats espanyols. Y, com es natural, al evitar una gotera per un cantó tirarém l'aygua cap á un altre. (Ja tenen rahó al dir que may es bó per l' un que no siga mal per l' altre.) Quan plogui, que en nostre pais plou sempre alguna cosa, girarém LA TEULA cap'al carrer dels Capellans per netejar la teulada y lo *carrer*. Després, tirantnos cap'al costat que mes convinga, segons la pluja, farém que l'aygua vagi al nostre molí, al pou ó la cisterna.

Are, quan vinga una predregada, si hi som á temps, nos posarém *de punta* per evitar que 'ns partissen pe'l mitj. Pro si 's gira la Tramontana y tombantnos de clatell rebém tal nyanyo que 'ns escarbotin un xich, *amigu*, no tindrém mes recurs que procurarnos un recó al hospital primer y después al cementiri, si no hi ha cura, en lo ben entés de trobar cabuda en l' un ó l' altre lloch.

∴

La Teula suposa el primer intent seriós de Llunas de treure al carrer una publicació, en aquest cas anticlerical, amb la qual, a més, es pogués guanyar al vida fent de periodista.

116 *La Teula*, núm. 3, 5 de novembre de 1880, p. 3.

Alguns dels col·laboradors de la revista van ser Josep Verdú, Francesc Coll, Simó Alsina i Clos, R. Calvete, Ramon Coll Gorina, Josep Maria Codolosa, Pere Reig, Juli Jener, J. Corbera Soler, J. Ribot, Francesc Coll, E. Sanpons i A. C. F. Entre aquests noms, s'hi troben escriptors que posteriorment escrigueren també a *La Tramontana*. Alguns signaven amb pseudònims com Un Rajoler (el mateix Llunas), R., Alages (alguns articles editorials), Fra de la Trapa, Boixompifaig (pseudònim de Francesc Llenas), Club-Poetich, Freixeta Petit, Frai de les Trapes, Frai Crospis, Gat dels Frares o Rafalet. La publicació va treure al carrer vuit números en tres mesos i va ser suspesa el 10 de desembre del mateix 1880.

En el seu lloc, catorze dies després de la seva suspensió, Llunas passà a publicar *La Teula Barcelonina,* per a la qual rebé permís el 26 de desembre del 1880. Aquesta era una pràctica molt freqüent en la premsa de l'època[117] per fer front a les diverses prohibicions, amb casos espectaculars com el de *La Correspondencia de Barcelona* (1877-1884) que arribà a tenir 12 noms en sis anys.[118] La nova publicació mantingué l'anterior capçalera amb l'afegit de la paraula «Barcelonina» i inclogué el nom de J. Llunas a la portada com a director propietari. Hi signaren articles i poemes autors i noms habituals de *La Teula* i d'altres de nous amb pseudònims com Llucifer, Lo Teuler i Noi Ric; i noms com Roberto Robert, Pepeta Vilanovina, P. Mathieu, R. Coll, Julio Jener i F. Coll. Llunas, amb el pseudònim Gimnàstic, hi publicà poemes i articles.

El primer número de la renovada publicació tornà a incloure un article manifest en portada, aquest cop titulat com l'anterior revista, «La Teula». Llunas hi afirmava que «Respectem l'opinió de tothom, però llenya seca a qui faci veure sant Cristòfol nano, a qui tiri la pedra i amagui la mà, i sobretot a qui prediqui sants i faci dimonis».[119] Només en van sortir cinc números —l'últim el 21 de gener del 1881— ja que com a conseqüència d'un article titulat «Els Reis» publicat en el número 3, la revista va ser suspesa durant seixanta setmanes. En el cinquè número, en l'article de comiat «Un viatge» afirmaven que «Publicada la sentència del Tribunal d'Impremta d'aquesta Audiència respecte a la denúncia de *La Teula*, hem d'emprendre un viatge que ha de durar forçosament seixanta setmanes»[120] i s'acomiadaven del públic que els havia seguit anunciant que tornarien:

117 Llunas també ho fa amb *La Tramontana*, que passa a anomenar-se *La Sardana*, quan és prohibida.

118 Guillamet, 2007: 3.

119 *La Teula Barcelonina*, núm. 1, 24 de desembre de 1880, p. 1.

120 *La Teula Barcelonina*, núm. 5, 21 de gener de 1881, p. 1.

> Primerament donem moltes gràcies al públic que ens ha buscat per llegir-nos, i li desitgem, al retorn del nostre viatge, veure'l lliure de fil·loxeres negres, misèries, boines i caputxes, consums i altres plagues que el consumeixen avui, i que a nosaltres ens priven de poder cantar les quaranta a molts que juguen sempre al *tutti* en aqueix món de mones.[121]

4.2 Els anys de *La Tramontana*

4.2.1 Els primers números i *La cova dels orbs*

Un cop tancada *La Teula Barcelonina*, Llunas ja no intentà continuar la capçalera ni esperà les seixanta setmanes de suspensió a què havia estat condemnat. Es posà a fons a preparar la següent publicació, la que seria la seva gran obra en el món de la premsa a tots els nivells, el setmanari anarquista en català *La Tramontana*. El 12 de febrer del 1881, sortia al carrer el *Pregó* de *La Tramontana*,[122] un fullet anunciant la imminent aparició de la nova revista del qual es van distribuir 25.000 exemplars per Barcelona i va tenir tant d'èxit que ràpidament en van fer una segona edició. En el número 2 del nou setmanari s'informava que «Lo setmanari catòlic de Girona *La Vetllada* en donar la notícia de l'aparició de *La Tramontana*, diu que «segons sembla serà la continuació d'aquell periòdic tan indecent que s'anomenava *La Teula*»[123] i *La Tramontana* li contestava «No deixa de satisfer-me aqueix qualificatiu en boca de *La Vetllada*, puig los èmuls de Santa Cruz, capellà de Flix i Savalls, nos ofendrien molt si ens creguessin bons i mansos».[124]

El mateix 1881, a més de la creació de la FTRE i la seva introducció en el món de la premsa, Llunas participà com a personatge secundari en la representació d'una «òpera catalana», la lletra i la música de la qual eren de Francesc de Paula Sánchez i Gavagnach, qui havia estat un dels seus mestres de música i cant. Gavagnach, que va ser director del Conservatori del Liceu a partir del 1893, «inspirándose en una tradición popular de Cataluña oriental, había compuesto una obra titulada *La cova dels orbs* (*La caverna de los ciegos*). Ya entrado en años, el maestro consiguió que se realizara su anhelo de compositor, que era ver en escena su obra».[125] *La cova dels orbs* era una òpera en un acte i dos quadres que es representà un total de 21 vegades al Teatre Circ Barcelonès, després passà al Teatre Tívoli i, el 1917, es presentà al Coliseu Pompeia. Llunas, «no por deseo de lucro», «pidió un puesto como cantante,

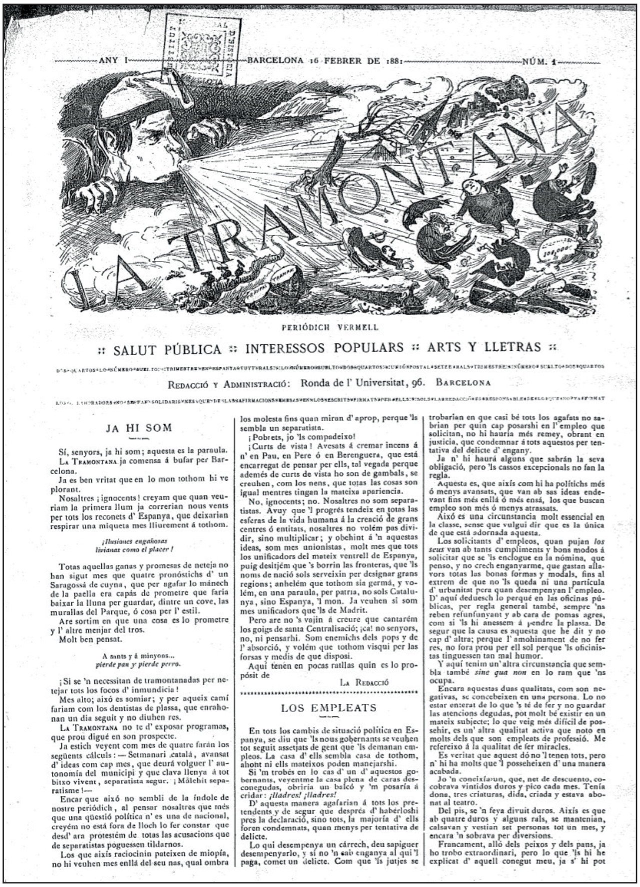
121 *La Teula Barcelonina*, núm. 5, 21 de gener de 1881, p. 2.

122 La majoria de les dades sobre *La Tramontana* les podeu trobar en el capítol específic d'aquest llibre dedicat a la publicació.

123 *La Tramontana*, núm. 2, 26 de febrer de 1886, p. 3.

124 *La Tramontana*, núm. 2, 26 de febrer de 1886, p. 3.

125 Morato, 1972: 170.

ANY I — BARCELONA 16 FEBRER DE 1881 — NÚM. 1

LA TRAMONTANA

PERIÓDICH VERMELL

:: SALUT PÚBLICA :: INTERESSOS POPULARS :: ARTS Y LLETRAS ::

DOS QUARTOS LO NÚMERO SOLT. — TRIMESTRE EN ESPANYA VUYT RALS — LO NÚMERO SOLT DOS QUARTOS — UNIÓ POSTAL SETZE RALS TRIMESTRE — NÚMERO SOLT DOS QUARTOS

REDACCIÓ Y ADMINISTRACIÓ: Ronda de l' Universitat, 96. BARCELONA

LOS COLABORADORS NO SE FAN SOLIDARIS MES QUE DE LAS AFIRMACIONS EMESAS EN LOS ESCRITS FIRMATS PER ELLS; SOLS LA REDACCIÓ ES RESPONSABLE DE LO QUE NO VA FIRMAT

JA HI SOM

Sí, senyors, ja hi som; aquesta es la paraula.

La Tramontana ja comensa á bufar per Barcelona.

Ja es ben vritat que en lo mon tothom hi ve plorant.

Nosaltres ¡ignocents! creyam que quan veuriam la primera llum ja correrian nous vents per tots los reconets d' Espanya, que deixarian respirar una miqueta mes lliurement á tothom.

¡Ilusiones engañosas
livianas como el placer!

Totas aquellas ganas y promesas de neteja no han sigut mes que quatre pronóstichs d' un Saragossá de cuyna, que per agafar lo mánech de la paella era capás de prometre que faria baixar la lluna per guardar, dintre un cove, las murallas del Parque, ó cosa per l' estil.

Are sortim en que una cosa es lo prometre y l' altre menjar del tros.

Molt ben pensat.

A sants y á minyons...
pierde pan y pierde perro.

¡Si se 'n necessitan de tramontanadas per netejar tots los focos d' inmundicia!

Mes alto; això es somiar; y per aqueix camí fariam com los dentistas de plassa, que enrahonan un dia seguit y no diuhen res.

La Tramontana no te d' exposar programas, que prou digué en son prospecte.

Ja estich veyent com mes de quatre farán los següents cálculs: — Setmanari catalá, avansat d' ideas com cap mes, que deurá volguer l' autonomía del municipi y que clava llenya á tot bitxo vivent, separatista segur. ¡Mâlehit separatisme! —

Encar que això no sembli de la índole de nostre periódich, al pensar nosaltres que més que una qüestió política n' es una de nacional, creyém no está fora de lloch lo fer constar que desd' ara protestém de totas las acusacions que de separatistas poguessen tildarnos.

Los que axís raciocinin pateixen de miopía, no hi veuhen mes enllá del seu nas, qual ombra los molesta fins quan miran d' aprop, perque 'ls sembla un separatista.

¡Pobrets, jo 'ls compadeixo!

¡Curts de vista! Avesats á cremar incens á n' en Pau, en Pere ó en Berenguera, que está encarregat de pensar per ells, tal vegada perque ademés de curts de vista ho son de gambals, se creuhen, com los nens, que totas las cosas son igual mentres tingan la mateixa apariencia.

No, ignocents; no. Nosaltres no som separatistas. Avuy que 'l progrés tendeix en totas las esferas de la vida humana á la creació de grans centres ó entitats, nosaltres no volém pas dividir, sino multiplicar; y obehint á 'n aquestas ideas, som mes unionistas, molt mes que tots los unificadors del mateix ventrell de Espanya, puig desitjém que 's borrin las fronteras, que 'ls noms de nació sols serveixin per designar grans regions; anhelém que tothom sia germá, y volém, en una paraula, per patria, no sols Catalunya, sino Espanya, 'l mon. Ja veuhen si som mes unificadors que 'ls de Madrit.

Pero are no 's vajin á creure que cantarém los goigs de santa Centralisació; ¡ca! no senyors, no, ni pensarhi. Som enemichs dels pops y de l' absorció, y volém que tothom visqui per las forsas y medis de que disposi.

Aquí tenen en pocas ratllas quin es lo propósit de

La Redacció

LOS EMPLEATS

En tots los cambis de situació política en Espanya, se diu que 'ls nous gobernants se veuhen tot seguit assetjats de gent que 'ls demanan empleos. La casa d' ells sembla casa de tothom, ahont ni ells mateixos poden manejarshi.

Si 'm trobés en lo cas d' un d' aquestos gobernants, veyentme la casa plena de caras desconegudas, obriria un balcó y 'm posaría á cridar: *¡lladres! ¡lladres!*

D' aquesta manera agafarian á tots los pretendents y de segur que després d' habérloshi pres la declaració, sino tots, la majoría d' ells foren condemnats, quan menys per tentativa de delicte.

Lo qui desempenya un cárrech, deu sapiguer desempenyarlo, y si no 'n sab enganya al qui 'l paga, comet un delicte. Com que 'ls jutjes se trobarian en que casi bé tots los agafats no sabrian per quin cap posarshi en l' empleo que solicitan, no hi hauria més remey, obrant en justicia, que condemnar á tots aquestos per tentativa del delicte d' engany.

Ja n' hi haurá alguns que sabrán la seva obligació, pero 'ls cassos excepcionals no fan la regla.

Aquesta es, que axís com hi ha polítichs més ó menys avansats, que van ab sas ideas endevant fins més enllá ó més ensá, los que buscan empleo son més ó menys atrassats.

Això es una circunstancia molt essencial en la classe, sense que vulgui dir que es la única de que está adornada aquesta.

Los solicitants d' empleos, quan pujan *los seus* van ab tants cumpliments y bons modos á solicitar que se 'ls enclogue en la nómina, que penso, y no crech enganyarme, que gastan allavors totas las bonas formas y modals, fins al extrem de que no 'ls queda ni una partícula d' urbanitat pera quan desempenyan l' empleo. D' aquí deduesch lo perqué en las oficinas públicas, per regla general també, sempre 'ns reben refunfunyant y ab cara de pomas agres, com si 'ls hi anessem á pendre la plassa. De segur que la causa es aquesta que he dit y no cap d' altra; perque l' amohinament de no fer res, no fora prou per ell sol perque 'ls oficinistas tinguessen tan mal humor.

Y aquí tenim un' altra circunstancia que sembla també *sine qua non* en lo ram que 'ns ocupa.

Encara aquestas duas qualitats, com son negativas, se concebeixen en una persona. Lo no estar enterat de lo que 's té de fer y no guardar las atencions degudas, pot molt bé existir en un mateix subjecte; lo que veig més difícil de possehir, es un' altra qualitat activa que noto en molts dels que son empleats de professió. Me refereixo á la qualitat de fer miracles.

Es veritat que aquest dó no 'l tenen tots, pero n' hi ha molts que 'l posseheixen d' una manera acabada.

Jo 'n coneixía un, que, net de descuento, cobrava vintidos duros y pico cada mes. Tenía dona, tres criaturas, dida, criada y estava abonat al teatro.

Del pis, se 'n feya divuit duros. Axís es que ab quatre duros y alguns rals, se mantenian, calsavan y vestian set personas tot un mes, y encara 'n sobrava per diversions.

Francament, alló dels peixos y dels pans, ja ho trobo extraordinari, pero lo que 'ls hi he explicat d' aquell conegut meu, ja s' hi pot

El 12 de febrer de 1881, havia sortit al carrer el *Pregó* de *La Tramontana* i el 16 de febrer apareixia el primer número del «Periòdic vermell».

se le dio y cantó discretamente su *particella*».[126] Això de «discretamente» devia ser una manera de dir que la cosa no va anar massa fina, malgrat l'èxit de públic que tingueren les representacions, ja que *La Tramontana* mateixa va incloure un text no signat escrit en tercera persona en què després d'explicar l'argument de l'obra advertia que «No per això són tot flors i violes. El desenvolupament en conjunt és més que regular, i fins brillant si volen, si s'atén la categoria de la companyia del Circ, però està molt lluny d'estar a l'alçada del que reclama la interpretació de la partitura de Sańchez Gavagnach».[127] *L'Esquella de la Torratxa*[128] corroborà la crítica afirmant que «Des del primer moment es veu que la música d'aquesta obra és molt superior a les facultats dels modestos artistes encarregats d'interpretar-la; però ho

126 Morato, 1972: 170.

127 *La Tramontana,* núm. 41, 4 de novembre de 1881, p. 2.

128 <http://espeleologiabibliografia.blogspot.com.es/2013/11/cova-dels-orbs-opera-catalana-1881.html>

fan amb bona voluntat» i acabava lloant... els decorats: «Els herois de la festa són els pintors Urgellés i Moragas, autors de la decoració del segon quadre», que en acabar foren cridats a escena per rebre els aplaudiments.

Llunas participà com a personatge secundari en la representació d'una «òpera catalana», la lletra i la música de la qual eren de Francesc de Paula Sánchez i Gavagnach, un dels seus mestres de música i cant.

El 1882, Llunas publicà el seu primer llibre. El text que li dona títol, «Estudios filosófico-sociales sobre la família»,[129] el més extens del volum, és producte d'unes conferències que l'autor va donar a diverses societats obreres, les quals van prendre la iniciativa de la seva impressió. El volum inclou una nota en les primeres pàgines que atorga la propietat intel·lectual de l'obra a «Todas las sociedades y federaciones del mundo» que poden «reimprimirlo, traducirlo y publicarlo sin necesidad de ningún permiso».

La primera part del llibre, «Estudios», al seu torn consta de tres parts. La primera porta per títol «Orígenes de la Familia: su influencia en los pueblos antiguos y Edad Media»; la segona, «La familia moderna y sus condiciones antropológicas»; i la tercera, «Estudios filosóficos para determinar un grado de perfectibilidad doméstica». La segona part del llibre porta per títol «Apuntes de Estadística Universal»; la tercera té dos títols, segons si llegim l'índex o llegim directament el

129 Martí, 2020: 103-192.

contingut del llibre: «¿Qué es la Anarquía?» o «La Anarquía»; i la quarta és un text escrit a mitges amb Farga Pellicer. Al número 101 de *La Tramontana* s'informava que la segona edició de l'obra havia tingut un tiratge de 16.000 exemplars, el que situava Llunas com un autor de referència dins de l'àmbit obrer i anarquista, amb una difusió certament important.

Destaca el text que anomenarem «La Anarquía», el capítol tercer del qual va ser inclòs per Robert Graham en la seva monumental història de les idees anarquistes: *Anarchism A Documentary History of Libertarian Ideas*,[130] al costat dels grans pensadors anarquistes clàssics a nivell mundial.

Immers en la feina setmanal de treure *La Tramontana*, a finals del 1884, Llunas encara compleix un encàrrec de la Comissió Federal per tal de facilitar el trasllat de la *Revista Social* a Sants. La publicació era l'òrgan d'expressió de la Comissió Federal instal·lada a Barcelona, on es venien dues terceres parts del tiratge (que havia començat amb 4.000 exemplars i arribaria als 7.000),[131] i la dirigia el notari José Serrano Oteiza des de Madrid. Llunas s'havia d'encarregar de fer el trasllat a Barcelona sense que ni Oteiza ni els companys madrilenys que l'ajudaven s'ofenguessin. Morato la qualifica de «misión dura y espinosa»,[132] tot i que sembla que Llunas la va resoldre «con tacto exquisito, con verdadero cariño», tant per la seva relació personal amb el director com per la precisió a l'hora de fer la feina, que «era también difícil, porque se requería el traslado rápido de todos los papeles y elementos de la administración, de modo que casi no hubiera interrupción en la salida del semanario». Tant en l'encàrrec com en la bona resolució del trasllat és evident que hi tingué molt a veure la relació que Llunas tenia amb Serrano Oteiza, qui s'havia encarregat de la segona edició d'*Estudios filosófico-sociales sobre la familia.*

En aquests anys, junt amb alguns dels tipògrafs amb qui treballava a La Academia, com Eudald Canibell i Anselmo Lorenzo, Llunas figura també com a membre de la redacció de la revista *La Asociación*. La publicació va néixer com a òrgan dels obrers tipògrafs de Barcelona i a partir del número 52 (publicat el 27 de gener del 1884) va passar a ser l'òrgan de la Societat d'Obrers Tipògrafs de Barcelona (dissidents de la Societat Tipogràfica, propera a postures marxistes). *La Asociación* va treure el primer número el 23 de setembre del 1883, va tenir col·laboradors com Benázech i T. Ros, arribà als 55 números amb periodicitat mensual i tenia un tiratge de cinc-cents exemplars, tot i que del primer número en va treure vuit-cents.

El 1885, Llunas tingué un paper important en la creació del Centro Cosmopolita de Enseñanza Libre Popular, alhora que participà, al costat del seu amic

130 Graham, 2005: 125-128.

131 González, 2008.

132 Les notes d'aquest episodi es refereixen al text de Morato, 1972: 171.

Rossend Arús, en la creació del Cercle La Luz, Unió Barcelonina de Lliurepensadors, al mateix temps que la revista maçònica i lliurepensadora *La Luz*. Arús ja havia creat, el 1870, l'Associació Lliurepensadora de Barcelona, que editá el setmanari *La Humanidad*, en què col·laboraren maçons com A. Vinardell Roig o Baldomer Lostau. Per a Llunas el tema tampoc era nou, ja que des del principi havia obert les pàgines de *La Tramontana* a autors i organitzacions lliurepensadores, alhora que ell participà en nombroses activitats d'aquesta mena. Segons Pedro Álvarez Lázaro, «Entre las bases programáticas del círculo librepensador barcelonés figuraba la negación del principio de divinidad, la creación de escuelas laicas para niños y adultos de ambos sexos y la difusión de la propaganda científica a través de su semanario»;[133] totes elles assumides i propaganditzades per Llunas i *La Tramontana* des del primer número.

4.2.2 Les relacions amb la maçoneria

Al llarg de la seva vida militant, Llunas se suposa que mantingué algun tipus d'activitat maçònica, de la qual en coneixem detalls esparsos. Aquesta vinculació és del tot lògica si tenim en compte que bona part del seu voltant, des d'Anselmo Lorenzo fins a Litrán, Vallès i Ribot o Arús, eren membres rellevants de la maçoneria, tal com ho havien estat, a escala internacional, Reclus, Bakunin, Louise Michel o Proudhon. A l'Estat espanyol, era l'anarquisme col·lectivista el corrent llibertari que mantenia una relació més estreta amb la maçoneria, tot i que en el sindicalisme moderat també hi hagué homes com Manuel Bochons i Joan Nuet que hi participaren.

Les relacions de la maçoneria amb l'anarquisme, segons Enric Olivé, «cal observar-les com un esforç llibertari per relacionar-se amb altres moviments "progressistes" i integrar-se en la societat catalana»[134] i, segons Max Nettlau, «la participació d'un nombre de militants anarquistes en aquelles lògies fou una cosa molt real a Barcelona a partir de 1886»,[135] però amb el període del terrorisme del 1893 al 1896 aquesta relació es va fer molt complicada i disminuí considerablement perquè, tal com pregunta Termes, «com compaginar les persecucions contra els anarquistes amb el fet que caps de govern, diputats i governadors fossin maçons?».[136]

Altres dades ens poden ajudar en aquesta associació entre Llunas i la maçoneria, com el fet que l'historiador Pedro Álvarez Lázaro, tot i que no parla específicament ni de la lògia de què formava part ni quina va ser la seva vida maçònica,

133 Álvarez, 2006: 242.

134 Olivé, 1984a: 142.

135 Termes, 2011: 128 i Olivé, 1984a: 142.

136 Termes, 2011: 128.

no posa mai en dubte que Llunas formés part de la maçoneria, sinó tot el contrari. Afirma que «personajes del obrerismo radical tan activos como R. Farga Pellicer, J. Llunas, L. López Montenegro, J. Serrano Oteiza o F. Garrido, por citar algunos casos, decidieron formar parte de la masonería».[137] Igual que altres historiadors de l'obrerisme com Francisco Olaya, contrari a la maçoneria i que afirma que «el grupo de tipógrafos formado en torno a Llunas en *La Tramontana*, era un foco masónico»;[138] o Josep Termes, que també dona com a segura la pertinença de Llunas a la maçoneria i diu que «articulà, via *La Tramontana*, un projecte alhora anarquista, catalanista, lliurepensador i maçó».[139] Per la seva part, Montse Franch, historiadora i membre del Taller Francesc Ferrer i Guàrdia, corrobora aquesta militància en l'article «Masonería y anarquismo: Anselmo Lorenzo»,[140] junt amb la d'Antoni Pellicer Paraire, tot i que com tots els anteriorment citats tampoc aporta cap dada concloent més enllà de la seva afirmació.

El 1984, Enric Olivé havia escrit[141] que no es tenia constància documental que Llunas fos francmaçó, però ara, a partir de les investigacions de l'historiador de la maçoneria Pere Sánchez, sí que es pot afirmar que Llunas, el 1883, estava adscrit a la lògia Constància de Gràcia.[142] A més, en el número 244 de *La Tramontana*, hi podem llegir una notícia en què s'informa que, el 19 de febrer del 1886, Llunas havia de tancar una vetllada a benefici de les Escoles Cosmopolites d'Ensenyança Lliure Popular de Catalunya al Teatre Novetats en què havia de fer el discurs de gràcies en nom de la lògia Emancipación, que havia patrocinat la festa.[143] Aquesta era una lògia de Sallent coneguda per haver realitzat una important propaganda anarquista. En els seus treballs van prendre-hi part Eudald Canibell i, sobretot, José López Montenegro, mestre laic racionalista, veritable *alma mater* del taller.[144] Aquest fet seria concloent ja que una persona que no sigui membre d'un taller no pot parlar en nom seu i menys encara de manera pública. En tot cas, és una dada que tot i que no ens pot portar a afirmar rotundament la seva pertinença, el 1886, a aquesta lògia, sí que ens deixa clara com a mínim una relació més que estreta amb ella. La seva vinculació al moviment de l'esquadra i el compàs la podem veure també a partir de l'expressió que utilitza Anselmo Lorenzo, reconegut maçó i amic

137 Álvarez, 2006: 371.

138 Olaya, 1994: volum 1, 728.

139 Termes, 2011: 126.

140 Franch, 2013.

141 Olivé, 1984: 142.

142 Sánchez, 1991: 33.

143 *La Tramontana*, núm. 244, 19 de febrer de 1886, p. 2.

144 Aquesta informació ha estat extreta d'Álvaro, 2005: 350-353.

de Llunas, quan l'anomena «compañero y hermano nuestro»[145] en textos interns de la maçoneria, utilitzant el tractament de «germà»[146] que és propi dels maçons entre ells a tot el món siguin de l'obediència que siguin i que no es pot aplicar, quan es parla de portes endins, a persones que no són membres del moviment.

A les pàgines de *La Tramontana*, tot i no coincidir amb les apreciacions de Termes en el sentit que la publicació fos «un projecte maçó» al mateix nivell que anarquista o lliurepensador, sí que es poden anar trobant alguns rastres d'aquesta relació d'apropament i posterior desencontre entre anarquisme i maçoneria. Veiem com algunes vegades maçons i anarquistes, junt amb republicans i lliurepensadors, comparteixen objectius públicament i com en alguns textos la publicació s'hi refereix directament. Així, en el número 421 de *La Tramontana* es publica un article que porta per títol «La preocupació antimaçònica»,[147] signat per Un Anarquista M.·. M.·. en què s'afirma, després d'exposar que alguns periòdics obrers utilitzen la pertinença dels contrincants polítics a la maçoneria per desautoritzar-los, que «Som anarquistes per convicció i maçons perquè, després de complir nostres drets revolucionaris, volem aprofitar a més les energies maçòniques». Pere Sánchez afirma que «és probable que A. Lorenzo o el mateix Llunas redactessin la nota».[148] En relació amb Lorenzo, la seva pertinença a la maçoneria és provada i se'n coneix la iniciació als 42 anys, a la lògia barcelonina Hijos del Trabajo, el 13 de desembre del 1883, i el seu nom simbòlic, Gutemberg, així com els seus contactes anteriors a Madrid, del 1852 al 1871.

Seguint els rastres de connivència maçonicoanarquista a les pàgines de *La Tramontana*, en el número 368 s'afirma que han vist «amb gust l'assistència d'una lògia maçònica, la Thêleme, com a cercle d'estudis» a un congrés socialista de París i afegeixen que la maçoneria:

> per sa antiguitat no deixa de tenir ses preocupacions antisocialistes, malgrat son bon esperit liberal i progressiu, no pot menys que complaure'ns la presència de la Resp. Log. Thêleme prenent part en treballs profans de caràcter socialista, perquè aquesta no tolerància sinó fins adhesió a les noves idees per entitats burgeses i obreres a la vegada prova que el problema social pot resoldre's per tots.[149]

En un altre moment, des de les pàgines del setmanari també es valora positivament la querella interposada pel Gran Orient Espanyol i el judici contra el periòdic catòlic carlí de Castelló de la Plana *La Verdad*. L'article, no signat, explica que

145 Sánchez, 1985: 87-88, nota 37.

146 Fargas, 2001: 93.

147 *La Tramontana*, núm. 421, 5 de juliol de 1887, p. 2.

148 Sánchez, 1985: 86, nota 33.

149 *La Tramontana*, núm. 368, 29 de juny de 1888, p. 3.

el Gran Orient és «una important federació maçònica que promet anul·lar la vella i antiquada Maçoneria espanyola i formar una immensa agrupació en la qual formin un respectable exèrcit liberal i progressiu tots els maçons espanyols»[150] i, després d'explicar les característiques de la denúncia i les característiques de l'Església fins a la Revolució de Setembre, encoratgen el Gran Orient Espanyol per tal que:

> Continuï la Maçoneria per aquest camí; que l'Orient Espanyol no deixi dormir l'activitat de què ve donant mostres des de sa constitució, i compti amb el suport de l'opinió liberal espanyola, que sempre veurà amb gust i simpatia totes les victòries que assoleixi contra el clericalisme.[151]

Aquestes bones relacions van passar un mal moment evident quan un maçó com Sagasta, «grau 33 i exgran Orient de la maçoneria espanyola»[152] va passar a ser president del Govern. Així, podem veure com en el número 328 del setmanari s'inclou una crítica irònica contra ell per haver permès a la reina regent anar a Azpeitia a esmorzar a un convent de jesuïtes, que havien estat «expulsats d'Espanya per Carles III des de l'any 1773 i cap disposició legal els autoritza a posar novament els peus en nostra pàtria».[153] Aquestes relacions es van fer més que complicades amb la persecució de l'anarquisme per part del mateix Sagasta, protagonista de la portada de *La Tramontana* 637,[154] just després de l'atemptat de la Gran Via i de l'execució de Paulí Pallàs, en què apareix una caricatura d'ell amb una maça i un manil, i el davantal maçònic, amb el número 33, el seu grau a la maçoneria. En actitud de pensar, damunt de la taula Sagasta hi té diversos indults concedits, com els de la caserna de Bonsuccés o el caporal Gironès, i sentències executades, com la de Jerez, i a la paret un calendari en què està marcat el 5 d'octubre, la data dels afusellaments de Montjuïc, mentre la muntanya amenaçant es veu a través de la finestra amb un núvol negre en què es pot llegir la paraula «Anarquisme».

Aquestes circumstàncies van afectar les relacions entre els uns i els altres. A banda, el creixement de les postures anarcocomunistes, més aviat reticents a la maçoneria, va contribuir a allunyar el moviment anarquista i el maçònic. També es va donar el cas, però, de maçons anarquistes que no deixaren la seva pertinença a la lògia, com Anselmo Lorenzo, de qui un any abans de la seva mort, el 1913, sabem que era membre de la lògia Lealtad.[155] De Llunas, en canvi, no en coneixem la seva vinculació més enllà del que ja hem explicat.

150 *La Tramontana*, núm. 486, 21 de novembre de 1890, p. 2.

151 *La Tramontana*, núm. 486, 21 de novembre de 1890, p. 2.

152 *La Tramontana*, núm. 328, 30 de setembre de 1887, p. 2.

153 *La Tramontana*, núm. 328, 30 de setembre de 1887, p. 2.

154 *La Tramontana*, núm. 637, 13 d'octubre de 1893, p. 1.

155 Sánchez, 1985: 90.

ANY XIII — BARCELONA 13 OCTUBRE DE 1893 — NÚM. 637

No més drets sense devers.
No més devers sense drets.
Els drets individuals són imprescriptibles, ilegislables é INGARANTIBLES. Legislar la Llibertat baix pretext de garantirla, és cometre atentat contra ella. La llibertat propia acaba allí hont comensa la llibertat ajena. És licit, doncs, al individuo fer tot lo que no perjudiqui á un altro. La caritat, qu'enalteix al qui la fa humillant al qui la reb, té d'esser sustituida per la solidaritat, qu'agermana y nivella als que la practican. Mentres el món no es compongui de sers lliures, iguals é inteligents, no pod haverhi pau entre la rassa humana.

LA TRAMONTANA

PERIÒDIC POLÍTIC VERMELL

LA TRAMONTANA defensa els principis lliberals més avansats, sense atenuants de cap mena. LA TRAMONTANA és altament moralista, tenint per base fonamental de la moralitat el respecte á totas las ideas y la germanó de tots els pobles. LA TRAMONTANA en política defensa sempre al més avensat contra el més reaccionari, y sosté la necessitat d'una gran reforma social que transformi el modo de ser del productor, avuy supeditat al capitalisme. LA TRAMONTANA no està afiliada á cap partit, servint els interessos generals de la llibertat sens compromisos ni preocupacions de sectari.

La salut del poble és la suprema lley — LA TRAMONTANA és el periòdic qu'es publica en idioma català més avansat en ideas políticas, religiosas y d'economía social — El Treball és la primera necessitat

PREUS DE SUSCRIPCIÓ	ADMINISTRACIÓ: Carrer de Ponent, n.° 1, 1.er, BARCELONA	PREUS DE VENDA
Espanya, 1 pesseta trimestre.—Estranger, 2	Pels pagos s'admeten libransas del Giro Mútuo, lletras de fàcil cobro	Número solt, 5 cèntims.—30 exemplars, 1 pta.
Las suscripcions es pagan per anticipat	y sellos de 15 cèntims. No s'admeten libransas especials de periòdics.	*Surt á llum puntualment cada divendres*

MEDITACIÓ MASÓNICA

OCTUBRE 5 JUEVES

A la gloria del Gran Arquitecte,
meditant sobre el món y la vida,
mort violenta li causa respecte,
per ni sombra voler d'homicida.

Mes si núvols molt negres l'espantan,
fent bullirli el cervell que tortura,
las ideas llavors es decantan
y del míser la mort no es detura.

El trencament de la majoria del món llibertari amb la maçoneria es produeix en el moment en què Sagasta, maçó i president del Govern espanyol, aplica la pena de mort contra obrers anarquistes.

4.2.3 Dinamita cerebral: el I Certamen Socialista i la premsa anarquista

E1 14 de juliol del 1885, després d'unes setmanes d'intensa preparació i selecció, s'atorgaven a Reus els premis del I Certamen Socialista.[156] Dos anys abans, el Centre de Lectura de la capital del Baix Camp havia convocat un certamen literari per celebrar l'arribada a Reus de la línia de ferrocarril directe de Barcelona a Madrid. *La Tramontana*[157] se'n va fer ressò en la primera pàgina i va explicar que el Centre

156 Per a l'elaboració de les informacions referides al Certamen he utilitzat, a banda dels números corresponents de *La Tramontana*, els dos estudis de Manuel Morales Muñoz sobre el tema (Morales, 1991 i Morales, 2002), els llibres de Ferran Aisa sobre la cultura anarquista i el naixement de la Internacional (Aisa, 2006 i Aisa, 2007: 186-197), el de Santasusagna sobre reusencs dels segle XIX (Santasusagna, 1983: 238-239), el d'Alfons Martorell sobre Llunas (Martorell, 1998) i el llibre editat per a l'ocasió que recollia els treballs presentats (*I Certamen Socialista*, 1885).

157 *La Tramontana*, núm. 108, 13 de juliol de 1884, p. 1.

d'Amics de Reus havia aportat un premi al certamen consistent en un hemisferi de plata per a l'autor de la millor memòria sobre el tema proposat per l'entitat, que no era altre que «Organització i aspiracions de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola». El jurat, presidit per Antoni de Bofarull, decidí deixar desert el premi, malgrat que s'hi van presentar diverses obres i només el treball de Josep Llunas va rebre una menció honorífica.

Davant el no atorgament de l'únic premi dedicat a la temàtica social,[158] de l'únic premi socialista tal com deien els seus promotors, el Centre d'Amics no restà quiet[159] i el 8 d'agost del 1884 feia pública la convocatòria del que seria conegut com a I Certamen Socialista. *La Tramontana* ho explicà referint-se a les opcions que havien pres els membres del jurat respecte a l'atorgament del premi i, en certa manera, com a resposta a aquest jurat:

> Com se sapigué luego que el Jurat quedà dividit en aquesta qüestió, votant tres individus en pro de l'adjudicació del premi i els cinc o sis restants en contra, i donant-se a més la casualitat de ser reaccionaris los que no volien que es premiés res i liberals los que sí [...] nasqué la idea d'un certamen purament Socialista, que acabà per acollir amb entusiasme lo Centre d'Amics i les classes obreres totes de Reus.[160]

Després d'una intensa campanya propagandística feta a través de la premsa obrera i d'estendre la convocatòria a personalitats socialistes de tots els països on el moviment obrer s'havia desenvolupat, es convocà la festa de lliurament de premis del Certamen Socialista per al dia 18 de març del 1885, en commemoració dels fets de la Comuna de París. Aquesta data, però, s'hagué de canviar com a conseqüència de les demandes de diversos participants en el sentit d'allargar el termini per presentar els treballs. Així, finalment, la data de celebració va ser el 14 de juliol, una altra data afrancesada, en aquest cas per commemorar la presa de la Bastilla durant la revolució del 1789.

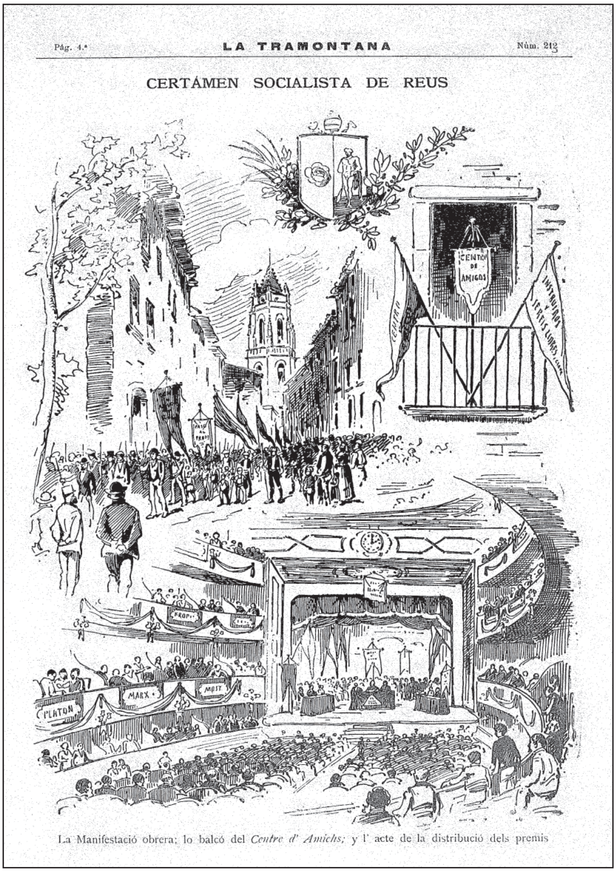
A dos quarts de nou del matí del 12 de juliol es van trobar a les sales del Centre d'Amics de Reus les comissions obreres que s'havien desplaçat fins a la capital del Baix Camp o que venien de la mateixa localitat per conèixer els guanyadors del certamen. Hi havia delegacions obreres molt diverses, des de serrallers, pellaires, tintorers, teixidors de seda o paletes, fins a pagesos, provinents de Vila-seca.

---

158 *La Tramontana*, núm. 148, 18 d'abril de 1884, p. 4.

159 *La Tramontana*, núm. 158, 27 de juny de 1884, p. 3.

160 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885, p. 1.

El primer Certamen Socialista intentà obrir l'espai de la creació literària als obrers i apropar, alhora, els intel·lectuals al món del treball. Eudald Canibell publicà aquesta làmina a la contraportada de *La Tramontana* 213.

La comitiva es posà en marxa en manifestació cívica pels carrers de Reus fins al Teatre Principal. Anaven precedits pels penons del Centre d'Amics de Reus, amb la junta de l'entitat; un penó en què es llegia «Paso al Progreso» amb una colla de fills d'obrers federats; un penó de les Classes Obreres de Reus, amb un gran nombre d'obrers de la ciutat; un altre penó de la Societat La Regeneradora de Vila-seca, portat pels pagesos d'aquella localitat; un estendard portat pels tres obrers més vells i associats des de feia més temps a Reus en què es podia llegir «Instruíos y seréis libres: Clavé», que després es penjà al balcó del Centre d'Amics; i un altre estendard del Centre d'Amics, amb una banda de música que seguia la multitud.

En arribar al teatre i després d'aconseguir una mica d'atenció i silenci, el regidor de l'Ajuntament Pere Nolasc Gay va declarar obert el Certamen amb un curt

discurs de circumstàncies que Santasusagna qualifica d'«hàbil».[161] El teatre estava guarnit amb plafons amb noms de «reformadors socials més o menys distingits», alguns d'ells membres de la Comuna de París del 1871. Hi havia plafons de color vermell amb els noms de Plató, T. More, Kropotkin, Reclus, Campanella, Bakunin, Proudhon, Fourier, Babeuf, Malon, Owen, Marx, Fanelli, Farga, Cabet, Saint-Simon, Albarracín, Costa, Viñas, J. Most, Lassalle, Blanqui i Coubert.[162]

La taula presidencial, a banda de Pere Nolasc Gay, incloïa Eudald Canibell, que feia les funcions de secretari del jurat, un delegat del Centre d'Amics i Josep Llunas, com a delegat de la Comissió d'Instrucció del Centre d'Amics. Llunas parlà després del regidor. El seguí en el torn de paraules Canibell que, com a secretari de la Comissió Organitzadora, va llegir la memòria amb els premis del jurat, i es passà a fer-ne el repartiment. La procedència dels autors premiats ens pot donar una mica la idea de la importància que el certamen havia aconseguit dins del món anarquista i socialista en general. Reberen premis els treballs dels barcelonins Anselmo Lorenzo, Ramon Jaumar, Anton Carreras, Josep Llunas i Fernando Tarrida; de Léonie Rouzade (de Meudon, París); de J. C. Campos (de Nova York); dels madrilenys Juan Serrano Oteiza, Teobaldo Nieva, Ángel Vilallave i Ricardo Mella; i d'Angelina Vidal (de Lisboa). La majoria d'ells eren o esdevindrien primeres plomes dintre de la intel·lectualitat obrerista anarquista, la majoria col·lectivistes, pel que podem afirmar que el certamen va unir alguns dels autors teòrics més importants de l'anarquisme del moment. Els accèssits se'ls emportaren autors no tan coneguts dintre del món obrer, de procedències també diverses com Manresa, València, Lugo, Sant Martí de Provençals, Lisboa i Reus.

Després d'un dinar que *La Tramontana* qualificà de «modest dinar propi per obrers, si bé abundant i afectuós»,[163] a les nou de la nit començà una vetllada «artístico-literària» en què prengueren part alguns dels autors premiats i alguns socis del Centre d'Amics, així com membres del jurat i altres escriptors i poetes. Es llegí un fragment de l'obra *Garibaldi* en què es feia referència a la presa de la Bastilla, fragments de treballs premiats i alguns trossos d'estudis socials. Cels Gomis hi recità el seu poema «La pàtria de l'home» i Guanyavents hi llegí dos poemes: «Capitis Pena», contra la pena de mort, i «Demà».[164]

La Tramontana publicà, en el mateix número en què s'incloïa la crònica de l'acte, una pàgina amb gravats sobre la festa obra d'Eudald Canibell. La crònica del setmanari acabava explicant que, com a conseqüència de la calor que feia, a

161 Santasusagna, 1982: 238.

162 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885, p. 1.

163 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885, p. 2.

164 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885, p. 2.

les onze ja va començar el ball, que va durar fins a quarts d'una «i va fer que la concurrència fos nombrosíssima del sexe femení, al qual tant convenen actes que l'arrenquin de les preocupacions socials i religioses que tant el degraden.»[165] Per tant, entenem que en els actes anteriors la participació de dones devia ser escassa, de la mateixa manera que una sola va ser premiada, tot i que doblement, en el certamen, Angelina Vidal, que hi va guanyar un premi i un dels accèssits.

Dels treballs presentats, vint-i-quatre eren redactats en castellà, dos en francès, dos en portuguès i dos en català; en aquesta ocasió, el mateix Llunas presentà un treball en castellà. El que sí que va llegir en català fou el seu discurs d'inauguració, en el qual desenvolupà de manera extensa i completa les seves idees al voltant de la que posteriorment anomenarà «literatura obrerista».[166]

Quant a les publicacions, l'aportació de Llunas al certamen des del punt de vista escrit porta per títol «Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española»,[167] un text que podem qualificar d'orgànic ja que descriu com havia de ser l'organització dels obrers per tal de crear l'agrupació que havia de fer possible l'autodefensa de classe i la construcció de la societat anàrquica. Comença amb uns preliminars en què Llunas explica amb breus pinzellades com s'havia arribat a la creació de la FTRE i n'explica la forma organitzativa acordada en el congrés constitutiu del 1881. Arribat a aquest punt, el text se centra en quins són els objectius de l'organització obrera: l'anarquia, la federació i el col·lectivisme. El quart capítol del text són unes llargues conclusions en què l'autor repeteix i matisa algunes de les idees ja exposades, alhora que fa referència a temes del mateix 1895, motiu pel qual podem afirmar que si bé el cos del text potser és del 1883, les llargues conclusions que el tanquen van ser escrites en el mateix moment del Certamen Socialista.

Llunas esdevenia un dels principals teòrics de l'obrerisme anarcocol·lectivista a l'Estat espanyol, amb una feina intel·lectual que el situava en el lloc que li corresponia, deixant clar que el seu abandonament dos anys enrere de les feines més orgàniques de la FTRE no podia ser interpretat com un abandonament de les seves idees sinó com un replegament cap a la creació intel·lectual, tant de textos teòrics, dels quals n'era una mostra el premiat, com de *La Tramontana*, que li ocupaven una gran quantitat de temps i no li'n deixaven per a res més.

Si el Certamen Socialista havia obert un espai cultural important per al moviment anarquista, sense cap mena de dubte algunes de les publicacions que aparegueren en aquells moments al costat de *La Tramontana* són apostes decidides

---

165 *La Tramontana*, núm. 213, 17 de juliol de 1885, p. 2.

166 Podeu llegir el discurs sencer a Martí, 2015: 508-512.

167 Llunas, 1885a. Martí, 2015: 193-224.

i veritablement trencadores amb tot el que fins aleshores s'havia atrevit a fer el moviment llibertari català. Són importants i destacades, en aquest sentit, *Acracia* i *El Productor*, les dues escrites en espanyol.

A començaments del 1886, surt al carrer *Acracia*, una publicació anarquista mensual publicada a Barcelona que, segons *La Tramontana,* inicialment havia de portar per títol *La Regeneración* i que canvià aquest nom per *Acracia*, «paraula nova composta del grec; de *a*, que significa *no*, i *cràcia*, *govern*; resultant que *acràcia* significa sense govern, i *àcrates*, partidaris d'una organització social que proclami l'abolició del principi d'autoritat».[168]

Segons Paco Madrid:

> *Acracia*, aparecida en Barcelona (1886-1888), representa —dentro del periodismo ácrata— el primer intento serio de crear las bases para la elaboración de un cuerpo doctrinal anarquista, incorporando y divulgando las corrientes de pensamiento consideradas más avanzadas y desarrollando las bases teóricas en las que el anarquismo se sustentaba.[169]

La revista portava com a subtítol l'afegitó de *Revista Sociológica*, s'imprimia a La Academia i en van ser directors Farga Pellicer i Anselmo Lorenzo. Incloïa sovint textos de Tarrida del Mármol, Pellicer Paraire, Cels Gomis, Teobaldo Nieva... l'entorn ideològic i d'amistats de Llunas, el nucli dur de la intel·lectualitat obrera barcelonina en aquell moment amb transcendència a tot l'Estat. Malgrat això, les dues notes que *La Tramontana* insereix anunciant l'aparició de la revista són curtes i, més enllà de la ritual salutació, no mostren cap atenció especial per part del setmanari: «Està ben escrit i millor presentat, i ve a augmentar el nombre de publicacions que dediquen tots els seus esforços a l'estudi de la qüestió social i a procurar l'emancipació de la classe treballadora. Benvingut sigui».[170] Íñiguez[171] situa Llunas com a col·laborador d'*Acracia*, la qual cosa no hagués estat gens estranya. L'únic que hem pogut constatar és que en el suplement al número 5 de la revista[172] s'inclogueren uns fragments del seu poema *La Revolució*, un dels pocs textos escrits en català que hi aparegueren.

El mes de novembre del 1886, *La Tramontana* incloïa una breu nota explicant que l'any següent, sortiria «a la llum pública en nostra ciutat, un diari defensor de les idees àcrata-col·lectivistes, que es titularà *El Productor*».[173] És aquesta

168 *La Tramontana*, núm. 238, 8 de gener de 1886, p. 3.

169 Madrid; Venza, 2001: 51.

170 *La Tramontana*, núm. 240, 21 de gener de 1886, p. 2.

171 Íñiguez, 2008: 940.

172 *Acracia* (1978), reedició completa. Leteradura. Barcelona, p. XVII.

173 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886, p. 3.

una de les apostes més importants del sector anarcocol·lectivista de la FTRE per dotar-se d'una capçalera de premsa que defensés les seves postures econòmiques i polítiques, majoritàries en el Congrés de València en el qual Llunas es distingí com a orador.

Del número 1 al 31, *El Productor*[174] va intentar ser un diari, però no se'n sortí i passà a setmanari, la qual cosa afectà també els continguts, que esdevingueren molt més ideològics i teòrics. *La Tramontana* el qualificava de «socialista» quan sortí, atenent el significat que per a ells tenia aquesta paraula. En el número en què donen la notícia del seu naixement trien, per explicar la ideologia del periòdic, un fragment de la seva declaració de principis en què es diu que «La emancipación de los trabajadores ha de ser obra de los trabajadores mismos, no hay deberes sin derechos ni derechos sin deberes y guerra al privilegio son los lemas del moderno socialismo, son los nuestros»,[175] plenament coincidents amb els del periòdic de Llunas, pel que li acaben desitjant «llarga vida, poques ensopegades amb el fiscal i que aconsegueixi la classe desheretada abundants i profitosos fruits de la collita per la que avui comença a sembrar».[176]

La importància d'*El Productor* cal trobar-la en el fet que és el primer diari anarquista, tot i la curta durada d'aquesta periodicitat. Malgrat el seu fracàs, demostra com el moviment anarquista creu que ja és possible tenir prou lectors per mantenir una publicació diària i se sent fort per intentar-ho, tot i que des del punt de vista econòmic es demostra impossible de mantenir i, per això, canvia la periodicitat i passa a ser setmanari. En aquesta segona època, sobretot, hi apareixen col·laboracions de Teresa Claramunt i Soledad Gustavo, així com textos traduïts de Louise Michel, Reclús, Kropotkin, Merlino i Malatesta. La publicació, hereva de *La Federación*, evoluciona tal com ho fa el moviment anarquista a tot l'Estat i, a poc a poc, va incorporant a les seves pàgines les tendències anarcocomunistes.

4.2.4 De *La Revolució* a l'Ateneu Barcelonès

El 18 de març del 1886, Llunas presentà públicament el seu poema *La Revolució*[177] al Teatre Ribes, en el marc de la Vetllada Socialista Artístic-Literària organitzada per celebrar el XV aniversari de la proclamació de la Comuna de París. La primera notícia sobre la vetllada va sortir en el número 247 de *La Tramontana*, el 12

174 La història del periòdic la podeu llegir a Ripoll, 1987: 40-43 i en tenim una bona antologia de textos a Beltrán, 2010.

175 *La Tramontana*, núm. 294, 4 de febrer de 1887, p. 3.

176 *La Tramontana*, núm. 294, 4 de febrer de 1887, p. 3.

177 Llunas, 1886. Martí, 2017.

de març del 1886.[178] La setmana següent publicaren el programa complet, amb 21 intervencions repartides en tres parts, que incloïen música d'orquestra, cant amb cors de Clavé, l'actuació a la guitarra del Sr. Tàrrega..., junt amb lectures de poemes i textos històrics sobre la Comuna.[179] El programa, clarament excessiu, tot i que fos per celebrar els 15 anys de la Comuna de París, havia generat gran entusiasme en tots els centres obrers, però la gran durada va portar la celebració al desastre.

En el número 249 del setmanari s'explicaven els fets ocorreguts durant la vetllada. El teatre estava ple de gom a gom i, segons la crònica, com a conseqüència de l'excessiva llargada del programa i del fet que la presència de quitxalla era molt gran, moltes de les intervencions i actuacions no es pogueren seguir fàcilment. Alhora, la lectura que havia de fer Llunas de *La Revolució* va ser interrompuda per un grup de gent. *La Tramontana* advertia que:

> aquests malintencionats, indignes d'estar entre persones, [arribaren] a provocar amb ses indecències la retirada de les taules d'un dels que se presentaren a llegir treballs literaris. Lo públic en general, això no obstant, reprovà enèrgicament la vituperable conducta d'aquells individus i reclamà amb insistència i enmig de grans aplaudiments la continuació del treball interromput, que era lo poema *La Revolució*, original de nostre director Sr. Llunas.[180]

No sabem qui eren els «malintencionats indignes» perquè la revista no ho diu, tot i que no crec que ens equivoquéssim massa si diguéssim que segurament tenien algun tipus de relació amb Les Tres Classes de Vapor, el sindicat reformista enfrontat amb la FTRE, i amb Llunas específicament, però el cert és que la presentació de *La Revolució* va ser, com a mínim, accidentada, si hem de fer cas d'aquest text. En canvi, segons la mateixa crònica de *La Tramontana*, «la festa deixà altament satisfets tots els qui per ella prengueren interès, prometent-se que no serà pas aquesta l'última que es realitzi pel mateix motiu i del mateix color».[181]

Malgrat aquesta primera lectura accidentada, el llarg poema va ser recitat en dues altres ocasions, com a mínim. La primera, a càrrec de Llunas en la commemoració de la celebració del I Certamen Socialista a Reus, el juliol del 1886, «que fou escoltat amb gran silenci per la nombrosa concurrència que omplia el Teatre Principal d'aquella ciutat, essent aplaudit estrepitosament diverses vegades i al final de la lectura»;[182] i, la segona, al Centre Cosmopolita de Lliurepensadors, l'octu-

178 *La Tramontana*, núm. 247, 12 de març de 1886, p. 3.

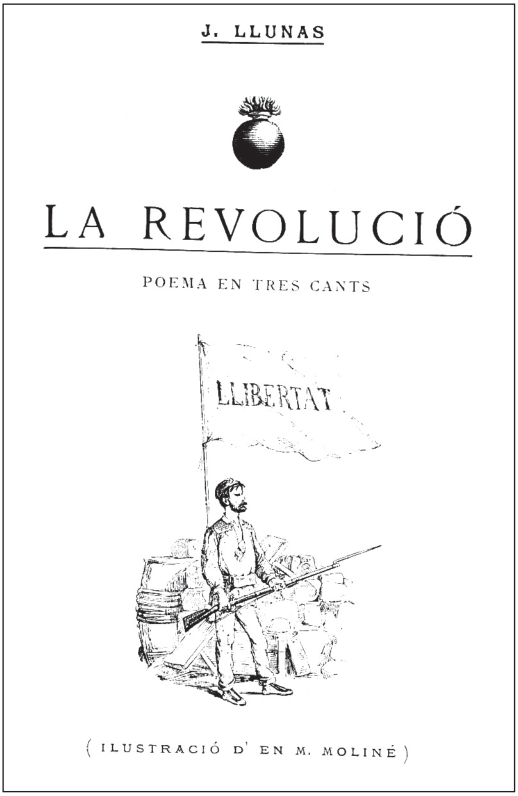
179 El programa complet es pot llegir a *La Tramontana*, núm. 248, 19 de març de 1886, p. 3.

180 *La Tramontana*, núm. 249, 26 de març de 1886, p. 2.

181 *La Tramontana*, núm. 249, 26 de març de 1886, p. 2.

182 *La Tramontana*, núm. 265, 16 de juliol de 1886, p. 2.

bre del mateix any, després d'una conferència sobre «Frenologia i Fisiognomania», a càrrec del jove J. Cembrano, qui en acabar la conferència, a la qual assistia un representant de *La Tramontana*, potser el mateix Llunas, «llegí bastant correctament el poema del nostre director, *La Revolució*, la qual lectura fou interrompuda pels aplaudiments dels oients, i coronada, al fi d'ella, per una triple i calorosa salva d'aplaudiments».[183]

El 18 de març de 1886, en el 15 aniversari de la Comuna de París, Llunas presentà públicament *La Revolució*. Es tractava d'un poema èpic en què les fets de la Comuna se situaven a Blistona, una ciutat fictícia que representava Barcelona.

L'aparició pública del llibre va anar precedida d'un seguit d'anuncis[184] a les pàgines de *La Tramontana,* que publicà fragments dels cants I i III en el seu número 265, junt amb un anunci que ocupava un terç de la pàgina 3 en què s'incloïen algunes de les il·lustracions que Moliné havia fet per al llibre i s'informava que estava a la venda en quioscos i en les principals llibreries, alhora que es podia adquirir a casa dels corresponsals de la revista o es podia enviar a través de l'admi-

183 *La Tramontana*, núm. 280, 29 d'octubre de 1886, p. 2-3.

184 N'aparegueren, com a mínim, en els números 257, 258, 259 i 260.

nistració de la revista al preu de dos rals. Del llibret, *La Tramontana* en va fer força propaganda, amb anuncis diversos en molts dels seus números.[185]

Si la publicació de *La Revolució* suposava en la pràctica l'assalt a la cultura que ell mateix havia proposat en el discurs d'obertura del I Certamen Socialista, l'inici d'una sèrie de debats al voltant del socialisme a l'Ateneu Barcelonès li obrí la porta a portar a la pràctica el debat d'idees que ell mateix havia demanat en aquell discurs.

El dilluns 3 de gener del 1887, l'Ateneu Barcelonès inaugurava una discussió pública sobre la qüestió social organitzada per la Secció de Ciències Morals i Polítiques de l'entitat. Joaquim Puigferrer hi llegí la memòria *El socialismo, sus relaciones con el progreso moderno*,[186] publicada l'any següent en forma de llibre, en la qual arribava a la conclusió que «el socialisme no pot harmonitzar-se amb el progrés».[187]

La Tramontana començà, la setmana següent, la publicació de les cròniques sobre els debats que aquesta memòria provocà, just en un moment de renovació de la redacció i quan Llunas s'hi reincorporava. En el número 292, l'article que tracta el tema i que porta sempre el mateix títol, «A l'Ateneu dels senyors», mostra decepció davant l'anul·lació del debat d'aquella setmana per indisposició de qui havia demanat la paraula i adverteix que:

> aquesta discussió tindrà curta i mísera vida si no van a aquella corporació alguns obrers plens de lògica socialista que revifin la intel·ligència dels socis, adormida per la comoditat, la satisfacció i els sofismes burgesos; i, segons nostres notícies, hi ha esperances que això es realitzi. Sembla que hi ha alguns obrers que, veient que els senyors es ficaven *en camises d'onze vares*, han pres *empenyo* que la cosa arribi al seu natural terme, sens aturar-se en preocupacions de classe i sistema.[188]

Els obrers que van prendre «empenyo» que la seva veu arribés a l'Ateneu i entrés en debat sobre el socialisme van ser, per una banda, el director de *La Tramontana* i, per l'altra, Anselmo Lorenzo, els quals, després de quinze setmanes de discussions i les corresponents cròniques publicades al setmanari anarquista, el 15 d'abril pogueren dir-hi la seva. Eudald Canibell explicava que aquesta participació va ser gestada als locals de La Academia:

185 L'anunci del llibre aparegué, un cop publicat el llibre, almenys en els números 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 269, 270, 271, 274, 279, 285, 288, 289, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 307, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 321, 322, 325, 326, 328, 333, 334, 336, 337, 338, 345, 349, 350, 357, 359, 368, 377, 394, 399, 401, 402, 403, 404, 414, 420, 421, 424, 428, 430, 434, 440, 441, 446, 448, 461, 486, 487, 488, 498, 499, 503, 521, 524, 525, 529, 530, 541, 548 i altres de *La Tramontana*.

186 La publicació de la memòria que serví com a base de la discussió s'anuncia a *La Tramontana*, núm. 376, 24 d'agost de 1888, p. 3.

187 *La Tramontana*, núm. 291, 14 de gener de 1887, p. 2.

188 *La Tramontana*, núm. 292, 21 de gener de 1887, p. 2.

> Joan Tutau, exministre de finances de la república de 1873, amic del federal Evarist Ullastres, visitava algunes vegades la impremta i allí discutia amb Farga Pellicer, Llunas i altres; era president de l'Ateneu i d'aquestes converses sortí la idea de la participació anarquista en els esmentats debats.[189]

Obrí el torn Lorenzo, nomenat amb Llunas per la Federació de Barcelona per prendre part en la discussió i reincorporat l'any abans a la FTRE, després de ser allunyat del moviment abans del congrés de fundació de la Federació el 1881. Lorenzo defensà el socialisme i la Internacional i acabà dient que «la burgesia, encegada pel vici, la corrupció i el capitalisme, roda per l'abisme de la decadència, i el proletariat, proclamant la reciprocitat dels drets i els deures, és l'única esperança de progrés».[190]

El dilluns següent va ser el torn de Llunas, que va començar la seva intervenció matisant el títol triat d'«El socialismo y sus relaciones con el progreso» i afegí el qualificatiu de «moderno» a la paraula socialisme per situar-lo en el seu moment present, alhora que començava la seva argumentació fent un repàs a la «teoria científica» socialista, que basava en Leroux, Compte, Proudhon i Spencer. Segons ell:

> la intel·ligència humana, en qualsevol ordre d'idees, passa successivament pels tres estats: teològic, metafísic i positiu. El primer estat representa l'edat religiosa, corresponent-li l'organització social de l'absolutisme; el segon l'edat política, a la que correspon el liberalisme, i el tercer l'edat científica, a la que correspon el socialisme, la ciència social, la sociologia.[191]

Llunas defensà el productor com a base de la societat, abolint la idea de ciutadà, i classificà els treballs en útils i inútils. Rebutjà els intermediaris religiosos perquè «el seu treball és inútil», deixant llibertat de creences en l'àmbit individual, i defensà la instrucció com a motor revolucionari per arribar a la nova societat socialista que proposava. En la xerrada defensà el col·lectivisme i els socialistes davant les acusacions que s'havien fet a l'Ateneu de considerar-los «destructors de la família». Llunas defensà el matrimoni com a pacte revocable entre dues parts amb idèntics drets i atacà el dret d'herència. Acabà la seva intervenció amb un llarg aplaudiment «i gran nombre d'individus de tota mena d'idees anaren a estrènyer la mà i a felicitar-lo».[192]

El divendres següent, Llunas continuà la seva exposició, contraposant alguns paràgrafs de la memòria que havia servit per obrir els debats amb les idees que ell mateix havia exposat en la sessió anterior. Llunas explicà a on se seguien les teo-

---

189 Gabriel, 1986: 200.

190 *La Tramontana*, núm. 305, 22 d'abril de 1887, p. 2.

191 *La Tramontana*, núm. 305, 22 d'abril de 1887, p. 2.

192 *La Tramontana*, núm. 305, 22 d'abril de 1887, p. 3.

ries de Marx i de Bakunin i s'aturà a analitzar la idea de Déu fins a arribar a posar en dubte dogmes religiosos com la resurrecció de la carn i la virginitat de Maria. Arribats a aquest punt, el seu discurs fou interromput pel president de l'Ateneu advertint-lo que un article del reglament de l'Ateneu prohibia discutir sobre matèries religioses. Després d'un moment de debat sobre la llibertat de pensament entre Llunas i el president, el primer continuà la seva exposició parlant de les vagues, la democràcia i la utilització de la força per produir els canvis socials. El discurs acabà entre aplaudiments i felicitacions i a Llunas li contestà el senyor Balagueró amb una altra llarga intervenció, a qui *La Tramontana* en la seva crònica va tractar com un ximple que no havia entès res del que Llunas i Lorenzo havien exposat i de qui el públic se'n va riure tant com va poder. Després d'aquesta crònica, *La Tramontana* inclou un escrit amb el títol «Un incident a l'Ateneu Barcelonès» en què s'analitza l'article dels Estatuts de l'entitat a partir del qual, segons el president, no es permetia parlar-hi d'idees religioses i s'adverteix que l'article prohibia la llibertat d'expressió, de la qual Llunas sempre n'havia estat defensor i, per tant, «podia i hagués hagut d'entrar en l'anàlisi i atac de totes les religions i dogmes que tingués per convenient».[193] *La Tramontana*, de fet, dedicà la crònica[194] següent a atacar irònicament el ponent que hi hagué a continuació, el Sr. Lafuente, i la normativa de l'Ateneu, ja que aquest, a banda de ser un pèssim orador, va dedicar tota la seva conferència a lloar el catolicisme i no va ser interromput en cap moment.

Les notícies sobre les conferències continuaren fins al número 309, en què s'informa de la sessió en què prengué la paraula Tutau, que establí un debat sobre alguns dels conceptes exposats per Llunas amb ell mateix, ja que es trobava entre el públic. La crònica de la darrera sessió va ser publicada en el número 311 del setmanari,[195] del 3 de juny, i en ella Llunas prengué novament la paraula durant mitja hora.

El número 313 publica el darrer article d'«A l'Ateneu dels senyors» i s'hi fa un resum dels debats amb una observació interessant sobre la intervenció de Llunas. L'article diu que:

> el senyor Lorenzo s'encarregà de posar de relleu la injustícia present, i el Sr. Llunas de justificar la societat de l'avenir, basada en el treball i la ciència social. Això fou causa que molts socis de l'Ateneu prenguessin com a carregat de sinapisme el discurs de Lorenzo, mentre escoltaren tranquils i fins i tot amb gust el del senyor Llunas creient-lo tan sols una aspiració de justícia realitzable després del transcurs de moltes generacions.[196]

---

193 *La Tramontana*, núm. 306, 29 d'abril de 1887, p. 3.

194 *La Tramontana*, núm. 307, 6 de maig de 1887, p. 3.

195 *La Tramontana*, núm. 311, 3 de juny de 1887, p. 2.

196 *La Tramontana*, núm. 313, 17 de juny de 1887, p. 2.

Quan el debat es clogué, *La Tramontana* informà que «Varis socialistes companys i amics del senyor Llunas han insinuat a nostre director la idea de la conveniència de publicar-se íntegrament els seus discursos pronunciats en la discussió sobre el socialisme a l'Ateneu Barcelonès».[197] Llunas acceptà i proposà a través de les pàgines del setmanari, que qui hi estigués interessat que passés per l'administració de la revista per tal de fer una previsió.

Malgrat aquest anunci, van passar prop de tres anys, fins al 1890, fins que Josep Llunas va treure al carrer el fullet en què es defensaven les seves idees col·lectivistes. El text va ser publicat dins del llibre que recollia els treballs del II Certamen Socialista, celebrat el 10 de novembre del 1889 al Palau de Belles Arts, i també es va fer un tiratge de 40.000 exemplars del fullet solt amb una evident voluntat de donar a conèixer i estendre les idees anarquistes col·lectivistes.

Aquestes intervencions a l'Ateneu Barcelonès van ser molt referenciades en els diversos textos biogràfics escrits sobre Llunas i per Lorenzo, que en les seves memòries aprofita per exposar la seva pertinença a la maçoneria dient que «En mi discurso en aquellos debates tuve ocasión para defender los ideales emancipadores del proletariado y me declaré francamente masón.»[198] Alhora, però, també deixaren clar la importància dels dos personatges tant pel que fa al nivell discursiu com a la representativitat que tenien en aquell moment entre els cercles obrers anarquistes.

4.2.5 L'extensió de la Idea malgrat la mala salut, la repressió i la violència

Les excursions de propaganda i les conferències soltes o enquadrades en certàmens, tal com hem vist, eren una de les formes d'extensió de les idees que els anarquistes utilitzaven més, al costat de la premsa, és clar. Llunas esdevingué un dels habituals oradors en tota mena d'actes obrers, anarquistes i lliurepensadors, reclamat per societats de tot Catalunya i amb una especial incidència a Barcelona. Les seves xerrades tenien resultats clars si ens atenem, per exemple, a la informació que Josep Termes dona sobre l'anarquista Josep Prat, que «va entrar al moviment anarquista cap a 1890, després d'escoltar una conferència de Josep Llunas».[199]

Les seves xerrades es multiplicaren sobretot a partir del 1887 i només minvaren quan la mala salut o els empresonaments li ho impediren en els anys següents. Un bon exemple de com eren les gires de propaganda el trobem a *La Tramontana* 301, del 25 de març del 1887,[200] en què s'explica com Llunas, acompanyat del col·laborador del periòdic Jaume Torrens, fa una excursió a l'Empordà convidat

197 *La Tramontana*, núm. 320, 5 d'agost de 1887, p. 3.

198 Olivé, 1984a: 154.

199 Termes, 2011: 182.

200 *La Tramontana*, núm. 301, 25 de març de 1887, p. 2.

pels obrers de Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols per celebrar-hi diversos actes amb motiu del setzè aniversari de la proclamació de la Comuna de París. A la crònica publicada al setmanari s'explica com divendres, un cop impresa la revista, arribaren al matí a Palafrugell i al vespre hi pronunciaren una conferència pública «a la que es pot dir que acudiren quasi tots els obrers de Palafrugell, omplint de gom a gom l'espaiós local a què foren convocats, i aplaudint amb entusiasme les idees d'emancipació social exposades pels dos conferenciants». Dissabte a la nit repetiren a Palamós, «a on a pesar del mal temps que feia va omplir-se el teatre vell, abundant-hi d'una manera extraordinària la concurrència de dones». Diumenge al matí, feren un míting a Sant Feliu de Guíxols, «a on fou també extraordinària la concurrència» i on el públic aplaudí «diferents vegades amb entusiasme els principis que sustenten la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola, que foren extensament explicats pels oradors». I per acabar la gira, la nit del mateix diumenge, tingué lloc una nova trobada qualificada com a «reunió familiar» «on es féu l'apologia i es brindà pels comunalistes parisencs de 1871».

L'extensió de les idees a través d'excursions de propaganda i de les pàgines de *La Tramontana* només s'aturà quan el seu director va ser detingut. Això passà, per exemple, el 12 de desembre del 1887, quan un representant del jutjat de guàrdia comparegué a la redacció de *La Tramontana* a recollir l'original d'un escrit denunciat del número 338. Llunas era a casa seva i van enviar un agutzil a buscar-lo, que el trobà mentre estava a punt de sopar amb la seva família i li demanà d'acompanyar-lo al despatx del jutge, el qual el va fer tancar a la presó immediatament. La portada del número 340[201] representava el català tramontanaire lligat amb cadenes dins d'una gàbia i sota el títol d'«Anacronisme» una colla de rics i d'atracadors volaven lliures per l'exterior amb un peu que deia «I... visca la llibertat d'impremta!!!». En el mateix número s'informava que el jutjat havia demanat 4.000 pessetes de fiança en metàl·lic per posar Llunas en llibertat, el que «era equivalent a negar-li l'excarceració per quan ell tants diners no els ha vist mai ni de lluny». Així, es creà una comissió, formada per Anselmo Lorenzo, R. Rosés, Jaume Torrens, Antoni Pellicer, Pere Esteve, I. Cuadrado, J. Pareras i P. Puigjané, per tal d'obrir una subscripció voluntària reintegrable i pagar la fiança imposada. Es recolliren diners a *La Tramontana*, a la redacció d'*El Productor* i a la Societat d'Obrers Tipògrafs, i el dimecres 11 de gener del 1888 sortia Llunas de la presó. En els números 343, 344 i 345, s'informà de les persones i entitats que havien contribuït a pagar la fiança, un llistat que unia republicans amb societats obreres, entitats lliurepensadores amb amics i obrers conscients; destacant la quantitat aportada per Rossend Arús, set-centes noranta pessetes de la seva butxaca, per arribar a la quantitat ne-

201 *La Tramontana*, núm. 340, 23 de desembre de 1887, p. 1.

cessària i treure'l de la presó. El número 345[202] celebrava la sortida de Llunas amb una imatge al·legòrica del català tramontanaire dalt d'una roda alada, símbol del progrés, amb un llibre entre les mans i una bandera en què es podia llegir «Llibertat, Igualtat, Fraternitat» i «Avant sempre».

El número 345 de la *La Tramontana* celebrava la sortida de Llunas de la presó amb una imatge al·legòrica del català tramontanaire dalt d'una roda alada, símbol del progrés, amb un llibre entre mans i una bandera els tres principis de la Revolució Francesa i el lema «Avant sempre».

Les denúncies, a banda de la que l'havia portat a la presó, s'amuntegaven fins al punt que en el número 348[203] de *La Tramontana* s'informava que les causes que Llunas tenia pendents amb la justícia tenien una petició fiscal que sumava de setze a divuit anys de presó i unes quatre o cinc mil pessetes de multes. La repressió s'exercia des de la legalitat, però amb l'únic objectiu de silenciar *La Tramontana* i

202 *La Tramontana*, núm. 345, 20 de gener de 1888, p. 1.

203 *La Tramontana*, núm. 348, 10 de febrer de 1888, p. 3.

Llunas en particular. El 30 de desembre, mentre Llunas estava tancat a la presó, *La Tramontana* anunciava que «Nostre director està prenent nota de tot el que veu i sent a dins de la presó per publicar-me un llibret així que surti, si és que el deixen sortir»,[204] un projecte que no va arribar a veure la llum.

Durant el 1888 i el 1889, la participació de Llunas en diversos esdeveniments, fent-hi xerrades, és constant. Així, *La Tramontana* informa de la participació de Llunas i F. Tarrida a la vetllada socialista de l'Ateneu Obrer de Terrassa,[205] el gener del 1888, poc després que el director del periòdic hagués deixat la presó; i a la vetllada «de caràcter obrer i socialista» de l'11 de febrer del 1888 del Círculo Obrero Familiar que funcionava en el Teatre Lope de Vega del Poble Sec, alternant amb «un parell de peces còmiques» i l'actuació de «la celebrada nena Clareta Serra; a l'aniversari del 18 de març al Teatre Catalunya»,[206] guarnit amb banderes per a l'ocasió amb predomini de la roja, on Llunas va explicar la història de la Comuna i va parlar acompanyat de Mármol, junt amb «el company Romeo [que] llegí un treball titulat *Una fiesta proletaria*, Serra una composició de Lorenzo titulada *Los pobres de Dios* i l'obrera Claramunt un interessant i ben escrit treball titulat *La mujer en la Revolución*», que va comptar també amb les actuacions de la nena Clara Serra i la declamació de Pellicer amb el seu treball *La tiranía determina la revolución*; o a la vetllada de l'Ateneu Vilassanès de la Classe Obrera del desembre del 1888,[207] on Llunas acudeix després que no pogués participar uns mesos abans en una altra vetllada de la mateixa entitat perquè estava malalt.

Durant el 1889, les seves intervencions es multipliquen i, només seguint les que deixen rastre a *La Tramontana*, trobem que el mes de març en fa a Granollers per al Círcol Obrer i la Comissió d'Ensenyança Laica[208] i a la Societat Cooperativa Sabadellense[209] per commemorar els fets de la Comuna; a l'abril, el 7, al míting als Camps de Recreo de la Unió de Resistència de Sabadell,[210] acompanyat de Jaume Torrens; el dia 14 és invitat al míting a favor de la pau i la fraternitat[211] de Barcelona al Teatre Novetats, tot i que l'acte compta amb massa intervencions i no pot fer-hi la seva, i el 28 participa a les conferències públiques de controvèrsia al local de La Luz amb el tema «Què és la tolerància?»; al maig, a la inauguració en pública

204 *La Tramontana*, núm. 342, 30 de desembre de 1887, p. 3.

205 *La Tramontana*, núm. 346, 27 de gener de 1888, p. 4.

206 *La Tramontana*, núm. 354, 23 de març de 1888, p. 4.

207 *La Tramontana*, núm. 391, 7 de desembre de 1888, p. 4.

208 *La Tramontana*, núm. 406, 22 de març de 1889, p. 3.

209 *La Tramontana*, núm. 406, 22 de març de 1889, p. 2.

210 *La Tramontana*, núm. 409, 12 d'abril de 1889, p. 4.

211 *La Tramontana*, núm. 408, 5 d'abril de 1889, p. 3.

vetllada del grup lliurepensador Faro de Alella,[212] junt amb J. Torrens; al juliol, ocupa la presidència del gran míting per commemorar el centenari de la presa de la Bastilla,[213] on també parla Torrens com a membre de La Luz i molts altres; a l'agost, el dissabte 4, a la vetllada extraordinària de l'Ateneu Obrer de Terrassa,[214] i el diumenge 5 al matí, amb Torrens, al míting de propaganda socialista[215] de Mataró; i fins aquí, ja que les seves ocupacions i «una desgràcia de família»[216] li impediren commemorar la diada de l'11 de novembre del 1889 en les moltes localitats que reclamaven la seva presència.

El dia abans, el diumenge 10 de novembre del 1889, havia tingut lloc al Palau de Belles Arts el II Certamen Socialista, aquest cop organitzat per una comissió especialment triada per a l'ocasió. Les males condicions acústiques de l'espai i la gran gentada que hi acudí —*La Tramontana* parla de vint mil persones— va fer impossible que l'acte es desenvolupés amb normalitat. Segons la crònica:

> El company Roig obrí la sessió, llegint-se després per A. Pellicer la Memòria del Jurat que atorgava els premis i els noms dels autors premiats. Veient després que eren inútils tots els esforços d'oradors i lectors per fer-se sentir de la majoria d'allí reunits, es renuncià a la lectura dels treballs premiats, i J. Llunas féu el discurs de clausura, pronunciant després algunes paraules el president i acabant amb un visca l'Anarquia!, que fou contestat per la concurrència.[217]

A banda de tancar l'acte, Llunas va veure premiats i, posteriorment, publicats dos treballs que presentà al certamen. D'una banda, el text «Bases científicas en que se funda el colectivismo» i, de l'altra, «Del trabajo considerado como vínculo social o fuente de libertad».[218] Pere Gabriel també atribueix a Llunas el text titulat «¡A organizarnos! Deber de los trabajadores en el presente período histórico», però Manuel Morales, l'autor que més a fons ha estudiat els dos certàmens, assegura que n'és autor Abayá Garriga, que també va guanyar un accèssit al tema VII amb el text «La Revolución intelectual y material».[219] El llibre que reuní els treballs premiats va ser publicat per La Academia el 1890 i se'n va fer una segona edició a la Imprenta comunal La Tipogràfica el 1903. Per la seva banda, Llunas editià 40.000 exemplars del segon text en un fullet a banda per tal de difondre què era el

212 *La Tramontana*, núm. 416, 21 de maig de 1889, p. 4.

213 *La Tramontana*, núm. 423, 19 de juliol de 1889, p. 2.

214 *La Tramontana*, núm. 425, 2 d'agost de 1889, p. 4.

215 *La Tramontana*, núm. 425, 2 d'agost de 1889, p. 4.

216 *La Tramontana*, núm. 437, 25 d'octubre de 1889, p. 3.

217 *La Tramontana*, núm. 440, 15 de novembre de 1889, p. 2.

218 Llunas, 1890: 263-266 i 297-305. Martí, 2020: 225-239 i 241-247.

219 Morales, 1989: 387.

col·lectivisme entre els obrers en un moment de forta competència entre comunistes i col·lectivistes dintre del moviment anarquista en què els segons estaven perdent terreny davant dels primers.

Aquest trepidant ritme d'actes sense aturador, de xerrades, vetllades, viatges i, sobretot, la publicació setmanal de *La Tramontana*, li començà a passar factura i l'1 de desembre del 1889 *La Tramontana* explicà el que ja es podia preveure:

> A conseqüència de l'excés de treball que d'algun temps s'havia aglomerat damunt del director d'aquest periòdic, J. Llunas, el dissabte de la setmana passada, en els moments en què més es necessitava de son esforç per donar a llum bé i a temps l'Almanac de *La Tramontana*, hagué de ficar-se al llit turmentat per terrible febre gàstrica.[220]

Tres setmanes després, des de les mateixes pàgines s'anunciava que Llunas ja es trobava restablert i donava les gràcies als que l'havien ajudat durant aquelles dates, alhora que s'advertia, davant la demanda per tal que participés en alguns mítings i conferències, que «l'estat en què ha quedat de la darrera malaltia fa que encara no sigui possible prendre part lluny de sa casa en aquests actes».[221] En el mateix moment, *La Tramontana* anuncia que l'amic i col·laborador de Llunas durant aquesta època, Jaume Torrens,[222] passava a dirigir l'escola laica de l'Ateneu Obrer de Terrassa.

No era el primer cop que el setmanari informava sobre els problemes de salut del seu director ni en seria l'última. La setmana del 7 de novembre del 1884, ja havien publicat una notícia en què s'advertia que una malaltia impedia a Llunas fer-se càrrec dels treballs dels seus col·laboradors «esperant prenguin paciència fins al número pròxim, o quan puga, si per desgràcia prolonga la seva malaltia».[223] Durant l'entrada al 1890, malgrat els anuncis de millora, va continuar la davallada en la seva salut i la dels que l'envoltaven. Així, *La Tramontana* del 17 de gener explicava que «Després d'estar malalts quasi tots els individus de la família del nostre director, per fi el divendres de la setmana passada li pegà tan fort dolor reumàtic als genolls a J. Llunas, que quedà reduït a la condició d'un paralític, sense poder-se moure ni valer poc ni molt»[224] i es demanava a corresponsals, subscriptors i amics que tinguessin paciència amb la correspondència administrativa i als que acumulaven retards en el pagament que es posessin al dia «si no volen perjudicar notablement *La Tramontana* i son director-propietari».

220 *La Tramontana*, núm. 443, 6 de desembre de 1889, p. 3.

221 *La Tramontana*, núm. 445, 20 de desembre de 1889, p. 3.

222 *La Tramontana*, núm. 445, 20 de desembre de 1889, p. 3.

223 *La Tramontana*, núm. 177, 7 de novembre de 1884, p. 3.

224 *La Tramontana*, núm. 449, 17 de gener de 1890, p. 3.

Aquesta atzagaiada esdevingué important però, a poc a poc, semblava que millorava[225] amb petites recaigudes puntuals, i fins i tot es reincorporava a la redacció i aquesta es renovava amb Canibell, Guanyavents, Lorenzo i Codolosa. No va ser així i en la següent recaiguda, des de les pàgines del setmanari,[226] explicaren que el metge li recomanà banys termals a Caldes o a la Garriga a principis d'estiu per guarir el reumatisme agut que patia, cosa que va fer l'octubre del 1890 quan durant deu dies la redacció romangué tancada.[227] A prendre els banys, però, no li envià la mala salut que tenia, sinó un fet molt més cruel i violent.

El divendres 9 d'abril del 1890, a les dues de la tarda, un desconegut va anar a buscar Llunas a l'administració de *La Tramontana*, però no hi era i li deixà una nota en què es deia que quan pogués passés per la societat La Luz per un encàrrec que havia de donar-li el conserge d'allà. Llunas, informat d'això, sortí de casa a poc a poc i amb bastó perquè gairebé no es podia mantenir dret per la malaltia reumàtica que encara tenia, quan, de cop i volta:

> sentí per darrere una gran empenta que el féu trontollar i li faltà molt poc per no caure. En girar-se per veure què havia sigut, es topà amb tres dones que amb mitja rialla a la boca li donà una altra d'elles una segona empenta, mentre l'altra per darrere li clavava un gran cop al cap.[228]

A aquestes dones, que en un primer moment Llunas pensà que estaven borratxes, s'afegiren quatre o cinc homes més des del carrer del Peu de la Creu, descarregant-li cops al cap, a la cara i al pit amb eines curtes de ferro. Llunas es posà a cridar i els agressors recularen i marxaren corrent, moment en què a un d'ells li caigué un revòlver. La víctima pogué entrar en una farmàcia i d'allà passà a una casa de socors mentre apareixien dos municipals i un policia. Allí li guariren fins a set ferides de pronòstic reservat, quatre al darrere del cap i tres a la cara.

Llunas havia estat objecte d'un atemptat. No era la primera persona del seu voltant que patia agressions físiques. *La Tramontana* havia informat d'altres casos; per exemple, de l'atemptat per part d'uns policies a cops de bastó contra el director de *La Crónica Meridional*[229] d'Almeria, l'atracament contra J. Torrens que acabà amb tres ganivetades[230] o l'atemptat amb trets de revòlver que Rossend Arús patí a la seva casa de camp de Cornellà.[231] En el número 462, el periòdic incloïa un

225 *La Tramontana*, núm. 457, 14 de març de 1890, p. 3.

226 *La Tramontana*, núm. 456, 7 de març de 1890, p. 3.

227 *La Tramontana*, núm. 480, 10 d'octubre de 1890, p. 2.

228 *La Tramontana*, núm. 462, 16 d'abril de 1890, p. 2.

229 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886, p. 3.

230 *La Tramontana*, núm. 389, 23 de novembre de 1888, p. 4.

231 *La Tramontana*, núm. 419, 21 de juny de 1889, p. 4.

article que amb el títol de «Detalls de l'atropell del director de *La Tramontana*» expressava la seva interpretació dels fets i començava a apuntar qui podien ser els autors de l'atac. S'afirmava que, malgrat l'anticlericalisme de la publicació, no creien que es tractés d'un atac pensat «per gent d'hàbit»; que policies i autoritats de la zona havien desaparegut mentre es produïren els fets, tot i que sovint l'indret n'era ple; que el jutjat, sis dies després de l'agressió, encara no havia pres declaració a l'agredit; que la majoria de companys de la premsa no n'havien dit gairebé res; i que a alguns veïns que van presenciar l'agressió els va semblar que alguns dels agressors «tenien fatxa d'antics membres de la *secreta*».[232]

En el següent número, les mostres de solidaritat arribaren en forma de cartes, comunicats i lectors i lectores que li mostraven el seu suport i afecte. Les conseqüències de l'atemptat en la salut de Llunas no van ser molt importants, ja que de les ferides se'n recuperà a poc a poc però bé. *La Tramontana*, tot i insinuar que sabien des de feia temps qui havia fet l'atemptat i acusar-ne, no directament encara, *El Obrero* i el sindicat de Les Tres Classes de Vapor, amb Josep Pàmies al capdavant, no va ser fins al número 501, del 6 de març del 1891, que en digué públicament els noms. Ho feia com a conseqüència de dures polèmiques amb el sindicat reformista expressades a les pàgines de les respectives publicacions en què s'havien dit de tot. L'article acusador començava atacant *El Obrero*, a qui *La Tramontana* qualificava de «deshonra de la classe treballadora que es publica en aquesta ciutat amb pretensions de periòdic» i continuava responent a la proposta de passar comptes nets públicament que des de les seves pàgines s'havia fet preguntant-los:

> a on figura, en quins comptes de la Federació o Seccions de Les Tres Classes de Vapor, aquella quantitat, per cert un xic respectable, que haguéreu de donar cap a finals del mes d'abril de l'any passat per tal que sortís de la presó la Maria Prats, la *Xata Petita*, coautora amb vosaltres de la miserable agressió del carrer Ponent? I aneu dient: en quina partida figura la quantitat del tiberi que feren els agressors la tarda mateixa de l'agressió i que pagà el director d'ella, aquell federal [...] que tants fums s'ha donat de pinxo pastera només perquè era el *polisson* més distingit i apreciat d'entre els vaporosos per l'exgovernador Antúnez i l'aleshores cap de l'ordre públic Sr. Plantada? [...] a on figuren les quantitats donades a la Felipa i a la *Gitana*, agressores del carrer de Ponent [...]? Digueu, *granujas de alto vuelo*: els dos-cents duros que us ha vingut a costar *per ara* l'agressió contra el director de *La Tramontana*, sortits tots de les caixes de Les Tres Classes de Vapor, en quina partida figuren?[233]

232 *La Tramontana*, núm. 462, 16 d'abril de 1890, p. 3.

233 *La Tramontana*, núm. 501, 6 de març de 1891, p. 4.

L'acusació pública deixava clar el mòbil de l'atemptat que intentà matar Llunas, malgrat la matusseria de l'organització. Segons *La Tramontana*, l'organització de l'atemptat havia anat a càrrec del sindicat Les Tres Classes de Vapor, el sindicat moderat dirigit per Josep Pàmies, amb qui Llunas s'havia esbatussat públicament[234] uns mesos abans a través de les pàgines del setmanari anarquista i de les d'*El Obrero* i hi havien participat dones delinqüents habituals i exmembres o membres directament de la policia secreta. Aquesta agressió, tot i ser l'única realitzada contra Llunas, no va ser l'única que la gent de Les Tres Classes de Vapor va intentar contra dirigents obrers. De fet, *La Tramontana*, després de l'atemptat advertí que el grup d'agressors continuava actiu i podia actuar en qualsevol moment:

> Sabem que, desesperats els representants vaporosos de veure com els fuig l'arròs, s'han proposat intentar un darrer esforç concertant altres agressions contra nostre director que tant els ha esgarriat la cria, i contra altres companys, entre ells Parés, secretari de La Verdad, societat del vapor de Sant Martí, separada ja de temps de *polissons* vergonyants.[235]

I més enllà de l'agressió, l'actitud bel·ligerant i d'enfrontament personal continuà, com en el número 511 de *La Tramontana*, quan després de la participació de Pàmies en un míting de la coalició republicana el setmanari de Llunas escrivia:

> El repugnant director d'*El Obrero*, senyor Pàmies, vividor d'ofici, representant vaporós i caricatura d'obrer, tingué la gosadia de presentar-se a parlar en públic [...] i el públic, obrant molt perfectament, va tributar-li una ovació de xiulets i *fueras* que l'obligà a renunciar *generosament* a la paraula.[236]

Les dissorts de Llunas, però, no acabaren aquí i el gener del 1891 *La Tramontana* anunciava que les denúncies no deixaven de multiplicar-se i la situació de Llunas i de la seva publicació es feien cada cop més insostenibles:

> Per si no teníem prou *atropells* judicials damunt per donar-nos angúnies, la setmana passada foren embargats tots els mobles del pis del director de *La Tramontana* per respondre a les *resultàncies* del cèlebre procés incoat per la vetllada lliurepensadora d'Alella [...] I com que aquests *ditxosos* quatre trastos ja fa alguns mesos que també estaven embargats [...] resulta que actualment pesen damunt del director d'aquest periòdic sis causes criminals, té fetes cinc fiances, està amenaçat de cinc o sis multes des de 75 a 2.500 pessetes, i té dues vegades embargats els mobles de casa.[237]

234 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889, p. 1.

235 *La Tramontana*, núm. 480, 10 d'octubre de 1890, p. 4.

236 *La Tramontana*, núm. 511, 15 de maig de 1891, p. 4.

237 *La Tramontana*, núm. 493, 9 de gener de 1891, p. 2.

Malgrat aquest constant assetjament contra Llunas i les afectacions de salut que se'n derivaven, aquest no defallia en la seva voluntat lluitadora i *La Tramontana* mateixa que anunciava l'atemptat que hem relatat també publicava un text que amb el títol de «La jornada de les vuit hores» suposava l'adhesió de la publicació a la primera celebració del Primer de Maig a Catalunya. L'article acabava desitjant:

> Que les brises de Maig portin als quatre punts cardinals el clamor de tots els treballadors que afirmen el dret a la vida, a la llibertat i a la igualtat, embellint les reivindicacions dels oprimits amb les més primoroses gales que la natura ha reservat a la més bella de les estacions.[238]

La data, en homenatge als màrtirs de Chicago, de qui *La Tramontana* havia informat puntualment en el seu moment i els havia dedicat articles, poemes i làmines, havia estat instaurada com a jornada mundial obrera per les vuit hores el juliol del 1889 en el «Congrés Obrer Internacional, compost pels representants dels partits polítics socialistes obrers de França, Itàlia, Alemanya, etc.»[239] a París. Aquest no era un congrés específicament anarquista, sinó tot el contrari, germen de la II Internacional socialista i organitzat per marxistes, però en aquest cas, tot i ser fortament crítics amb aquest tipus de reivindicacions que alguns d'ells qualificaven com a «reformistes», els anarquistes s'afegiren a la reivindicació i la volgueren portar més enllà. A Catalunya,[240] proposaren fer una vaga general que comencés l'1 de Maig i fos l'inici de la revolució social que sempre havien desitjat, mentre que l'obrerisme reformista de Les Tres Classes de Vapor i el Partit Socialista optaven per una jornada reivindicativa en què les demandes de reformes eren centrals (a Madrid, els socialistes fins i tot canviaren la data pel diumenge 4 de maig per no deixar de treballar). Els marxistes i reformistes partien de la jornada de vuit hores, però també demanaven la prohibició de treballar pels menors de 14 anys i els jurats mixtos amb inspectors de treball pagats per l'Estat i escollits com a mínim la meitat per obrers. Els anarquistes i els altres socialistes coincidien en la demanda de la jornada de vuit hores de treball, vuit hores de descans i vuit hores de formació i *La Tramontana* informava d'aquestes divergències i coincidències dient que:

> a Espanya ha resultat que la direcció d'aquest partit obrer acordà fer festa el diumenge dia 4 de maig, per fer la manifestació sense perdre un jornal, emportant-se la rexifla de sos mateixos representants [...] I en canvi els anarquistes, que cap part

238 *La Tramontana*, núm. 462, 16 d'abril de 1890, p. 2.

239 *La Tramontana*, núm. 464, 1 de maig de 1890, p. 4.

240 En podeu trobar més informació a Ferrer, 1972.

> prengueren en l'acord citat, n'han tingut prou [de] saber que es tractava d'un acte obrer per posar-se en tot el món a l'avantguarda del moviment.[241]

Les conseqüències de la jornada, en què la vaga general, tot i que tingué seguidors va ser minoritària, van ser que Llunas va ser detingut preventivament i *La Tramontana* tancada fins al 27 de juny, quan tornà al carrer amb alguns articles clarament enfrontats amb *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, com «A un equilibrista»[242] o «*L'Esquella* contra els obrers i les vuit hores»,[243] a qui acusà de possibilistes i de fer el joc als patrons, i Les Tres Classes de Vapor, amb qui l'enfrontament prenia forma de guerra total i a qui acusaven de ser un sindicat infiltrat de policies i al servei sempre de qui manava.

Les diferències entre socialistes marxistes i moderats, d'una banda, i anarquistes de les diverses tendències, de l'altra, s'accentuaren i, tal com explica Termes,[244] això arribà al punt que:

> *El Productor*, que portava com a subtítol «periòdic socialista», declarant que «no podem ja amb dignitat publicar ni un minut més el qualificatiu de socialista, perquè no volem que ens confonguin amb els que hem tingut de lluitar». Els socialistes, amb la premsa burgesa i les autoritats, han fet causa comú contra tot intent de revolució contra la tirania.

4.2.6 Anarquismes i plenitud teòrica i propositiva

Del 1890 al 1901, l'anarquisme comunista va guanyant espai al col·lectivisme com a doctrina majoritària dintre de les files anarquistes catalanes. Així, si bé fins aleshores les formes organitzatives sindicals, ja fos la FRE de l'AIT o la FTRE, havien estat les preponderants, a partir dels noranta i de forma gradual apareixeran petits grups anarquistes individualistes que, a poc a poc, aniran aplegant cada cop més gent al seu voltant i al voltant de les idees comunistes anàrquiques. En aquest sentit, resulten molt importants els viatges d'Errico Malatesta a l'Estat espanyol, unes «excursions de propaganda» amb una forta influència entre diversos sectors llibertaris. Des del 1881, a partir del Congrés de Londres,[245] bona part el moviment anarquista internacional passa a tenir com a caps definits dos noms: Kropotkin i Malatesta. Tot i que no són ells qui defensen la propaganda pel fet com a sinònim d'atemptat terrorista, ja que en la definició del concepte caldria afegir-hi molts altres significats, sí que és veritat que és del Congrés de Londres d'on parteix aquesta

241 *La Tramontana*, núm. 464, 1 de maig de 1890, p. 4.

242 *La Tramontana*, núm. 465, 27 de juny de 1890, p. 2. I *La Tramontana*, núm. 466, 4 de juliol de 1890, p. 2.

243 *La Tramontana*, núm. 465, 27 de juny de 1890, p. 6.

244 Termes, 2011: 141.

245 Sobre el Congrés de Londres i la importància de Malatesta, Vadillo, 2021, 46-49.

identificació i que, a partir d'aleshores —a Catalunya a partir del 1890—, molts anarquistes opten per la violència individualista, que té la seva màxima expressió en els atemptats amb bomba. Així, segons Josep Termes:

> a Barcelona es llençaren quatre bombes i petards el 1890, quinze el 1891, sis el 1892 (a la plaça Reial, al mercat de la Boqueria, al domicili d'un jutge, etc.), catorze el 1893, cinc el 1894 (totes fora de Barcelona), no hi ha informació de 1895 i quatre el 1896, només entre juny i setembre.[246]

I ell mateix corrobora que «Cap al 1890 els comunistes havien guanyat la batalla i ho mostra, com diu Álvarez Junco, que el 1891 «Malatesta hace gira por España que podríamos calificar de triunfal».[247] Si els 80 havien estat els anys del col·lectivisme i de l'organització obrera, la repressió i les tensions cada cop més accentuades que aquesta produïa convertiren els anys 90 en la dècada de les bombes.

Enmig d'un context gens favorable a les idees anarcocol·lectivistes que Llunas havia defensat des de la creació de la FRE de l'AIT i la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola, apareix *Qüestions socials*,[248] un llibre en què el director de *La Tramontana* sintetitza el seu pensament anarquista de manera clara i entenedora. És en aquest moment quan el pensament polític de Llunas es mostra més complet, més ben estructurat i coherent, un pensament que s'ha desenvolupat a través de textos breus, temes fragmentaris i que ara esdevé text programàtic i alhora complex. *Qüestions socials*[249] es publica, primer, a les pàgines de *La Tramontana* en forma d'articles que, després, esdevenen capítols del llibre el 1891. Llunas hi tracta tots els temes teòrics que sempre l'havien preocupat, des de la definició del col·lectivisme davant del comunisme fins a la jornada de vuit hores o l'ensenyança integral, partint sempre d'una base teòrica de defensa del dret a la vida i d'una concepció de la propietat col·lectiva que parteix de la feina de cada treballador o treballadora.

Qüestions socials és el cim teòric de Llunas, un llibre en què desenvolupa la descripció de les condicions d'explotació del seu moment, la seva crítica a aquestes condicions i les seves propostes alternatives. Llunas parla de la llibertat del treball, les vagues, les classes mitjanes, socialisme i anarquisme, comunisme i col·lectivisme, el dret a la vida, la família, l'amor lliure, l'emancipació de la dona, el sufragi universal, el dret de propietat, l'interès del capital, l'explotació de l'home per l'home, l'educació de la classe obrera, les vuit hores, l'ensenyança integral, la lluita per l'existència,

---

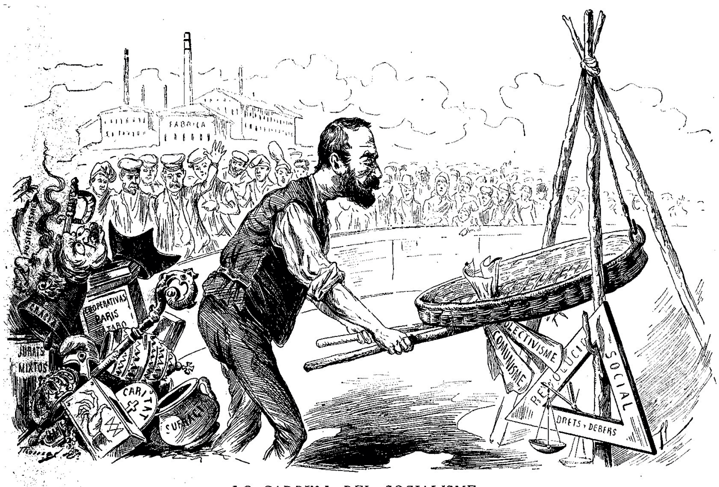
246 Termes, 2011: 133-134.

247 Termes, 2011: 159.

248 Llunas, 1891. Martí, 2020: 249-351.

249 El llibre com a tal, a banda dels articles, és publicitat des de les pàgines de *La Tramontana* almenys en els números: 508, 510, 513, 515, 516, 517, 518, 519, 524, 525, 529 i 531.

la legalitat i la justícia, i l'organització de la societat anarquista. En un moment en què el comunisme pren una importància que mai abans no havia tingut en el moviment anarquista, Llunas tanca files al voltant de les idees col·lectivistes i les defensa aferrissadament a les pàgines del llibre, una postura en què pràcticament es quedarà sol, ja que Ricardo Mella, l'altre gran teòric col·lectivista a l'Estat pren una postura més dialogant i de defensa de la coexistència dels dos corrents.[250]

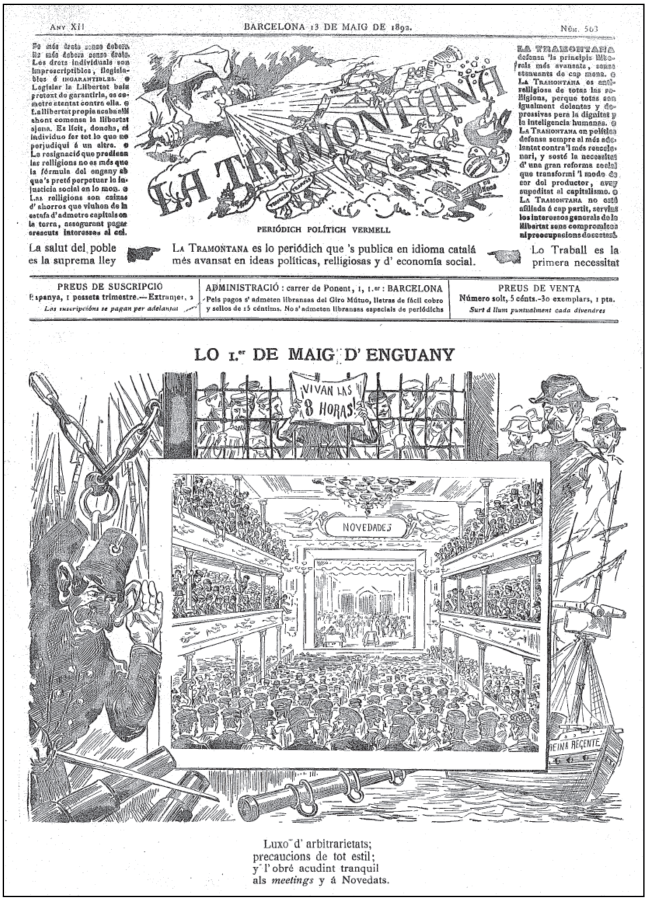
LO GARBELL DEL SOCIALISME

A *Qüestions socials*, el llibre en què l'autor arriba al seu cim teòric, Llunas tria el socialisme col·lectivista com a millor forma de construir l'anarquia.

El 1892, uns anys després de la mort d'Evarist Ullastres, la tipografia La Academia ha de tancar per problemes econòmics i els nous tallers tipogràfics triats per fer *La Tramontana* són els de l'Avenç. L'últim llibre de Llunas publicat encara a La Academia, el 1892, és *Los partidos socialistas españoles*.[251] L'autor hi repassa els programes de totes les tendències socialistes existents a l'Estat espanyol, hi demana la desaparició d'algunes i la unió d'altres, alhora que planteja la necessitat de col·laboració per enfrontar-se als enemics comuns: l'estat i la burgesia. Però la proposta més sorprenent venint de qui ve és la de crear un partit socialista autoritari de masses, per tal de preparar el camí a l'adveniment de l'anarquia. Aquests plantejaments allunyaven Llunas del corrent intel·lectual majoritari del moviment anarquista del moment, precisament perquè s'atrevia a fer propostes noves i completament heterodoxes.

250 Abelló, 1987: 69.

251 Llunas, 1892. Martí, 2020: 353-385.

ANY XII — BARCELONA 13 DE MAIG DE 1892. — NÚM. 563

No més drets sense debers. No més debers sense drets. Los drets individuals son imprescriptibles, ilegislables ó INGARANTIBLES. Legislar la Llibertat baix pretext de garantirla, es cometre atentat contra ella. La llibertat propia acaba allí ahont comensa la llibertat ajena. Es lícit, donchs, al individuo fer tot lo que no perjudiqui á un altre. La resignació que prediean las relligions no es més que la fórmula del engany ab que's pretén perpetuar la injusticia social en lo mon. Las relligions son caixas d'ahorros que viuhen de la estafa d'admetre capitals en la terra, assegurant pagar crescuts interessos al cel.

LA TRAMONTANA

PERIÓDICH POLÍTICH VERMELL

LA TRAMONTANA defensa 'ls principis lliberals més avansats, sense atenuants de cap mena. LA TRAMONTANA es antirelligiosa de totas las relligions, perque totas son igualment dolentas y depressivas pera la dignitat y la inteligencia humanas. LA TRAMONTANA en política defensa sempre al més adelantat contra 'l més reaccionari, y sosté la necessitat d'una gran reforma social que transformi 'l modo de ser del productor, avuy supeditat al capitalismo. LA TRAMONTANA no está afiliada á cap partit, servint los interessos generals de la llibertat sens compromisos ni preocupacions de escola.

La salut del poble es la suprema lley

LA TRAMONTANA es lo periódich que 's publica en idioma catalá més avansat en ideas políticas, relligiosas y d'economía social.

Lo Traball es la primera necessitat

PREUS DE SUSCRIPCIÓ	ADMINISTRACIÓ: carrer de Ponent, 1, 1.er: BARCELONA	PREUS DE VENTA
Espanya, 1 pesseta trimestre.—Extranjer, 2 *Las suscripcións se pagan per adelantat*	Pels pagos s'admeten libransas del Giro Mútuo, lletras de fácil cobro y sellos de 15 céntims. No s'admeten libransas especials de periódichs	Número solt, 5 cénts.-30 exemplars, 1 pta. *Surt á llum puntualment cada divendres*

LO 1.er DE MAIG D'ENGUANY

Luxo d'arbitrarietats;
precaucions de tot estil;
y l'obré acudint tranquil
als *meetings* y á Novedats.

El 1892, Llunas organitzà, amb un èxit rotund de públic, una conferència al Teatre Novetats sobre la classe obrera davant la jornada de l'1 de Maig.

El mateix 1892, veient la desunió evident de la classe obrera davant la jornada de l'1 de Maig, Llunas decideix prescindir d'organitzacions, de normes i d'acords, i organitza un míting ell sol al Teatre Novetats. *La Tramontana* d'aquella setmana publica a la portada el cartell anunciador, en què es convida totes les corporacions obreres i els seus representants per tal que ocupin seients a l'escenari, en el qual, a les deu del matí, J. Llunas:

> desenrotllarà les següents matèries en aquesta conferència: el 1r de Maig i les 8 hores de treball; ses conseqüències. Com s'ha format el problema social. Com se'l pot detindre. Com se'l pot resoldre. Socialisme i anarquisme. Comunisme i col·lectivisme. Procediments que poden portar una Revolució social. Condemnació del dinamiterisme, per l'anàlisi desapassionat dels únics resultats que pot produir.[252]

---

252 *La Tramontana*, núm. 561, 29 d'abril de 1892, p. 1.

Segons el número següent de *La Tramontana*, la iniciativa va ser un èxit total i a les deu en punt «en els corredors, passadissos i espais de platea, primer pis, segon i galliner ja no hi cabia ni una mosca, essent moltes més les persones que s'estaven dretes que els que tenien seient»,[253] i el setmanari dona unes quantitats de públic que creiem exagerades, afirmant que de nou a deu mil persones hagueren de tornar cap a casa sense poder entrar en el Teatre de ple que estava. Aquestes dades contrasten amb les que ells mateixos donen sobre els altres mítings que es van fer a Barcelona aquell dia ja que sobre el del Circ Espanyol diuen que «resultà un horrorós fracàs, puig el periòdic que més fa ascendir la concurrència la posa a 400 persones» i sobre el del Tívoli «no pogué començar fins prop d'una hora després de l'anunciada per falta de gent». Llunas seguí el programa fet públic de la conferència, les idees de la qual ja havia exposat *La Tramontana* la setmana abans en un extens article, defensà el col·lectivisme com el sistema social més avançat al qual podien arribar treballadors i treballadores i acabà concloent que la primera i immediata aspiració de la classe treballadora «és aconseguir d'una manera pràctica, real i positiva i no tan sols consignada en les lleis, que la jornada màxima de treball sia de 8 hores» i per aconseguir aquest objectiu, «inclús la mateixa Revolució, condemna amb totes ses forces el dinamiterisme»,[254] que qualificà propi només de criminals. La setmana següent, la portada de *La Tramontana*[255] l'ocupava una il·lustració al·lusiva a l'èxit del míting del Novetats envoltat dels perills que tenia l'anarquisme en aquell moment, exemplificats pels obrers empresonats, la policia secreta que els espiava per controlar-los, l'exèrcit que els amenaçava i la Guàrdia Civil que esperava ordres d'intervenir.

El setembre del 1892, Llunas va ser escollit, junt amb Jaume Torrens, per representar les societats obreres de Barcelona en el Congrés Universal de Lliurepensadors que s'havia de celebrar a Madrid amb motiu del cinquè centenari de l'arribada de Colom a Amèrica, després que l'any anterior n'hagués tingut lloc un altre a París —un esdeveniment les conclusions del qual havien estat ressenyades a *La Tramontana* en l'article «Un congrés important»[256] i del qual Llunas fou el principal propagandista a Catalunya.[257] Per anar al Congrés de Madrid, Llunas i Torrens redactaren el manifest que hi havien de presentar les societats obreres de Catalunya, que va ser publicat a *La Tramontana* amb el títol de «Relaciones del librepensamiento con la cuestión social».[258] Es tracta d'un text important pel fet

253 *La Tramontana*, núm. 562, 6 de maig de 1892, p. 1.

254 *La Tramontana*, núm. 562, 6 de maig de 1892, p. 2.

255 *La Tramontana*, núm. 563, 13 de maig de 1892, p. 1.

256 *La Tramontana*, núm. 435, 11 d'octubre de 1889, p. 2.

257 Palà, 2018: 145.

258 *La Tramontana*, núm. 583, 30 de setembre de 1892, p. 2.

que aporta molta llum sobre les relacions entre un moviment i l'altre i de la seva lectura es desprèn que l'obrerisme que Llunas i Torrens representaven pensava «que existe sobre todas las cuestiones la cuestión social, todas las de trascendental importancia hemos de hallarlas a ésta supeditadas». Un cop feta aquesta afirmació, explicaven que entenien per lliurepensament tant la facultat d'analitzar sense prejudicis tot allò sotmès al raciocini com obrar, després, a partir d'aquests pensaments. D'això en deduïen que l'obrer a l'Estat espanyol no podia ser lliurepensador ja que, tot i que podia pensar lliurement, no tenia capacitat per obrar lliurement perquè hi havia lleis que l'obligaven a actuar a partir de dogmes religiosos, «a descubrirse ante ceremonias religiosas que conceptúa una farsa, y si hace público alarde de sus opiniones se le procesa y se le encarcela en virtud de una muy draconiana y muy católica interpretación de algunos artículos del Código Penal».[259] Al costat dels dogmes religiosos, exposaven que hi havia altres dogmes, com el salari, que qualificaven com a «dogma humano», que no permetia els pobres optar per una ensenyança no supeditada ni a l'Església ni a l'Estat, l'ensenyança integral. Per això, acabaven dient que «es altamente humanitario ayudar a la clase trabajadora, así manual como intelectual, a conseguir su emancipación económica, porque sólo así el pensamiento puede manifestarse sin trabas de ninguna clase y resultar completamente libre».[260]

Just abans d'anar al Congrés de Madrid, una oportuna denúncia dels «*pares* de *La Fulla*» portà Llunas a la presó, de la qual en sortí sota fiança de 3.000 pessetes «recollides quasi totes entre obrers»[261] en 48 hores. Això li permeté anar al congrés, tot i que un cop a Madrid aquest va ser suspès perquè el Ministeri Fiscal en denuncià el llistat de matèries que s'hi havien de tractar i els organitzadors no saberen plantar-li cara,[262] segons opinió de *La Tramontana*.

La repressió contra *La Tramontana* i la negació de la llibertat d'expressió s'incrementà amb la creació, el 1892, de l'Asociación de Padres de Familia de Cataluña, batejada satíricament per Llunas com la Societat de la Fulla. La repressió contra Llunas a partir de les seves idees i la participació en el munt de processos judicials a què s'havia vist obligat convertiren el periodista en un expert en lleis i, sobretot, en un expert a utilitzar les lleis per aconseguir els seus propòsits. És d'aquí d'on surt *La Ley y la Clase obrera*, una guia d'autodefensa per tal que els obrers coneguessin i poguessin exercir els seus drets individuals i col·lectius. Aquest text, que incloïa lleis, interpretacions, formularis... formava part del ma-

259 *La Tramontana*, núm. 583, 30 de setembre de 1892, p. 2.

260 *La Tramontana*, núm. 583, 30 de setembre de 1892, p. 2.

261 *La Tramontana*, núm. 586, 21 d'octubre de 1892, p. 2.

262 *La Tramontana*, núm. 586, 21 d'octubre de 1892, p. 1.

teix volum que la novel·la d'Anselmo Lorenzo *Justo Vives*, i el pròleg a tot plegat el posava Llunas amb el text «Literatura obrerista».

En el número 611 de *La Tramontana*, del 14 d'abril del 1893, s'incloïa un anunci del llibre amb previsions que sortís l'1 de Maig en què es destacava que *Justo Vives* estava:

> escrit en forma de novel·la pel company A. Lorenzo, al que precedirà un pròleg del director d'aquest periòdic, titulat *Literatura obrerista*, i seguirà la inserció de les lleis d'Associació i Reunió, un estudi sobre la pràctica d'elles per la classe obrera i tots els formularis indispensables per exercir aquells drets tal com la llei marca, a fi d'evitar conflictes i ensopegades amb les autoritats governativa i judicial.[263]

Finalment, *Justo Vives* no sortí fins al juliol del 1893, la qual cosa va ser valorada com a positiva des de les pàgines de *La Tramontana* ja que això «ha afavorit molt i molt l'obra, sobretot en la seva darrera part, que ha sofert notabilíssima ampliació, fent-se un detingut estudi de les lleis que interessen el treball i en particular la d'associació, per practicar la qual es donen deu formularis i quatre reglaments típics» pel que «enlloc de 200 planes que aproximadament havia de fer el llibre ara resulta que en fa 256».[264] La tardança s'entén si tenim en compte que en el número 638 de *La Tramontana* la secció «Ventades» informava de les dificultats de fer les llargues llistes de subscriptors que feien donacions per a la vídua de Paulí Pallàs ja que «en aquest periòdic tot ha de passar per una sola mà»,[265] la de Llunas, és clar.

Malgrat el clar posicionament de *La Tramontana* contrari a les bombes, la repressió indiscriminada (o no tan indiscriminada) arribà fins al seu director. L'endemà que Santiago Salvador llencés dues bombes Orsini damunt la platea del Liceu i provoqués vint morts i desenes de ferits com a venjança per l'afusellament de Pallàs, Llunas va ser detingut i tancat a la presó durant quatre dies i deixat anar per l'autoritat judicial. Quan en va sortir, Llunas va veure com estava l'ambient d'enrarit, amb una repressió que semblava just començar i:

> Posat ja en llibertat el director de *La Tramontana*, i quan pensava accentuar encara més la seva campanya antidinamitera dintre del sosteniment de les idees que sempre ha professat, va topar-se que l'escanyoliment de drets individuals que consagren la llibertat d'avui havia estat posat en suspensió invocant la llei, i com que l'arbitrarietat substituïa la regularitat del dret escrit que, per raquític que sigui, sempre val una mica més que res, vàrem haver de decidir la suspensió del periòdic

263 *La Tramontana*, núm. 611, 14 d'abril de 1893, p. 3.

264 *La Tramontana*, núm. 623, 7 de juliol de 1893, p. 3.

265 *La Tramontana*, núm. 638, 20 d'octubre de 1893, p. 4.

> si us plau per força, ben segurs que hi guanyaríem més callant a temps i eclipsant-nos temporalment que no pas havent de fer ball rodó a l'entorn de les arbitrarietats governatives que sens dubte a trompons i rodolons anirien prodigant-se mentre portessin *suspensoris* els drets individuals.[266]

A banda de la impossibilitat de fer una revista com *La Tramontana* en un context que no reunia garanties de cap mena, hi hagué un succés que portà Llunas a deixar completament la seva intenció primera de tornar a treure el setmanari, ja que:

> un dels individus posats en llibertat junt amb el Director d'aquest periòdic per l'autoritat judicial, tornava a ser detingut poques hores després per la policia. [...] Era per nosaltres aquell individu reconegudament contrari a tals fets, encara que anarquista, i, com diu l'adagi, «quan vegis les barbes del teu veí pelar, posa les teves a remullar», vàrem entendre de seguida, i per cert no equivocant-nos ni un pèl, que aquell era el pròleg de les garrotades de cego que s'anaven a repartir.[267]

Llunas s'allunyà de la demarcació de Barcelona, tot i que «disposat a acudir immediatament a la més petita citació judicial», i la policia no tardà a visitar la redacció de *La Tramontana* per requisar llibres, pamflets i revistes, fins en tres ocasions. No deixant de banda el seu to humorístic característic, *La Tramontana* ho explicava dient que:

> no podent-se emportar l'*ocell* el dia del registre, perquè ja havia *volat*, va tornar altres vegades la policia a la redacció de *La Tramontana* amb la innocent missiva que tan aviat com el seu director arribés a Barcelona es presentés al Govern Civil, que... *havien de donar-li un recado*.[268]

Abans de caure en mans de la policia, que en plena suspensió de garanties feia i desfeia tant com volia, Llunas va tornar «corrent i a peu coix» a Barcelona. Enmig d'aquestes persecucions, l'Audiència de Barcelona fallà sentència sobre una de les múltiples causes que tenia obertes, «condemnant-lo a tres anys, sis mesos i 250 pessetes de multa», pel que «havia de complir-se la condemna o posar-se en rebel·lia».[269] Llunas es lliurà al jutjat el 13 de març del 1894 i va entrar immediatament a la presó. Ràpidament, el que havia estat president de la I República, Nicolás Salmerón, defensor de Llunas davant del Tribunal Suprem:

> va fer que es presentés a Madrid la sol·licitud d'indult per aquesta causa i de tanta eficàcia van resultar les gestions del que més que ningú estava convençut de la

266 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895, p. 2.

267 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895, p. 2.

268 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895, p. 2.

269 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895, p. 3.

> justícia amb què es podia donar aquest indult que, efectivament, la *Gaceta* del 26 d'abril el publicava, sortint en Llunas el dia 30 del mateix mes de la presó ja indultat, però amb una llaga a la cama agreujada per l'atmosfera carceràries de la *torre dels treballadors*, que va estar prop de dos mesos malalt.[270]

4.2.7 Reaparició i mort de *La Tramontana*

L'11 de gener del 1895 reapareixia *La Tramontana* amb el número 643 i Llunas, a més de recordar els afusellats com a conseqüència de la repressió viscuda i d'exposar que en el següent número s'inclouria un article titulat «El terrorisme recula», anunciava que tenia un altre llibre «En preparació», el qual havia de portar per títol *Terrorismo y anarquismo*, tot i que no s'arribà a publicar perquè, tal com explica *La Tramontana* unes setmanes després, Llunas es trobava delicat de salut i «en *La Tramontana* anem ja tractant d'aquest assumpte amb detall».[271]

Només dos mesos després de la reaparició, en el número 651,[272] publicaven una il·lustració en portada en què el català tramontanaire estava lligat a un pal amb la boca tapada mentre una colla de serps, dracs i bèsties amb ales, cobertes amb gorres de capellans i carlins, el martiritzaven. A l'interior s'informava sobre el judici i la sentència que condemnava Llunas a 4 anys, 9 mesos i 11 dies de presó i una multa de 250 pessetes per escarni a la religió catòlica i 50 pessetes més per publicar uns dibuixos humorístics considerats com a falta. A més, i aquí hi havia la diferència amb altres sentències que s'acabaven convertint en fiances que es podien pagar, es va dictar una interlocutòria de presó preventiva contra el condemnat, que es trobava en llibertat sota fiança, ja que segons el tribunal podia tractar d'evadir l'acció de la justícia. Llunas va ser portat de la sala de l'Audiència directament a la presó d'Amàlia per dos municipals. *La Tramontana* denuncià, en l'edició del 5 d'abril, que la presó de Llunas tenia el sol objectiu de la desaparició de la revista «rebentant, si és necessari» el seu director i propietari. I ho justificaven:

> Per l'observat el dia del judici oral i per diverses deduccions de fets anteriors i posteriors al citat acte, ens havem convençut que existeix una iniqua conspiració de persones *pudientes* (baix molts conceptes) [...], valent-se del lloc que ocupen, de les seves influències altres, i de miserables traïcions algunes.[273]

Mentre va estar tancat, Llunas va compartir l'espai durant vuit dies amb els redactors del periòdic *La Autonomía* de Reus, els quals suposem que eren J. Mer-

270 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895, p. 3.

271 *La Tramontana*, núm. 646, 1 de febrer de 1895, p. 4.

272 *La Tramontana*, núm. 651, 8 de març de 1895, p. 1.

273 *La Tramontana*, núm. 655, 5 d'abril de 1895, p. 3.

cadé, Antoni Borrell i Julià Nougués, empresonats per haver publicat l'article «Los atropellos a la prensa»[274] de protesta per l'acte portat a terme per alguns militars contra *El Resumen* i altres periòdics de Madrid. Quan aquests van sortir, van publicar un article al periòdic reusenc, reproduït per *La Tramontana*, en què demanaven la llibertat de Llunas i en deixaven clara la seva gran popularitat, alhora que en destacaven la seva mala bava quan calia enfrontar-se «als que neguen el dret de raciocinar».[275] Malgrat trobar-se a la presó, però, Llunas no va rebre el suport de la resta de la premsa barcelonina, tal com quedà clar durant la visita que alguns responsables de publicacions periòdiques de la capital van fer a Eusebi Corominas, director de *La Publicidad*, també pres. Unes dotzenes de periodistes es van desplaçar a la presó i mentre saludaven Corominas, aprofitaren per saludar els periodistes de *La Autonomía*:

> i demanats a baix els periodistes de Reus a fi de ser saludats pels seus col·legues de Barcelona, algun dels periodistes deuria recordar-se que hi havia allí també el director de *La Tramontana* i va demanar que també se'l fes baixar. [...] Mes un cop ja a baix el Dimoni Gros[276] i trobant-se amb molts que se li oferien com a companys va explicar-los la seva situació [...] recollint d'alguns la promesa que s'ocuparien des dels seus respectius diaris del que es feia amb el nostre director. I efectivament, tota la premsa diària de Barcelona ha dedicat sueltarros quilomètrics al banquet donat en honor del Sr. Corominas...[277]

i res de res sobre Llunas, «Amb el qual no es fa més que demostrar que a la premsa diària de Barcelona es porta com a digna representant de la burgesia i de la clericalla tractant-se d'un periodista obrer i lliurepensador».[278] *La Tramontana*, però, no oblidà el seu director i de la seva situació en va fer notícia permanent, incloent durant tots els mesos de presó i en cada un dels seus números una obertura en forma de nota destacada que era un bon resum de la situació que patien:

> RECORD
>
> En Josep Llunas i Pujals, director de *La Tramontana*, continua pres preventivament en les presons d'aquesta ciutat per atacs al catolicisme, no admetent-se-li fiança carcerària a pesar d'estar encara tramitant la causa i no ser la pena que correspon al suposat delicte superior a presó correccional.

274 Gras, 1904: 43-44.

275 *La Tramontana*, núm. 658, 26 d'abril de 1895, p. 2.

276 Lo Dimoni Gros era un dels pseudònims utilitzats per Josep Llunas, que normalment signava els seus textos amb pseudònims com Ganxet, Gimnàstic, Pepet Simpàtic, Un Rajoler, Ruc Nafrat, Pere Pau de l'Antònia, L'Empordanès, Elèctric, Pau de la Laia, W.*** i Pau Veritats.

277 *La Tramontana*, núm. 654, 29 de març de 1895, p. 3.

278 *La Tramontana*, núm. 654, 29 de març de 1895, p. 3.

> Els beneficis de la llei, que poden afavorir qualsevol criminal, no poden en aquest cas arribar a un periodista defensor dels drets del poble treballador.
>
> Obrers tots, no oblidem aquesta eloqüent lliçó.

Alhora, s'informava sovint de les mostres solidàries que rebien a la redacció, tal com explicitaven, per exemple, en el número 664 dient que:

> Són innombrables les cartes i altres manifestacions de dol i simpatia rebudes a la redacció d'aquest periòdic i en la presó dolent-se unes de la inquina legal amb què és tractat en J. Llunas, felicitant-nos i animant-nos altres en la campanya de persecucions que venim sostenint, interessant-se tots per la sort del pres, i moltes demanant-nos dades sobre quines són les persones que més s'hagin distingit en contra del nostre director per tenir-les presents quan convingui.[279]

Les persones a qui convenia fer desaparèixer *La Tramontana* eren moltes i diverses, però des de les seves pàgines aviat passaren a acusar «una persona molt *hermosa*» com la mà executora que primer condemnà Llunas, després el va fer tancar preventivament i, per acabar, n'impedí l'alliberament quan se l'indultà. Es tractava del magistrat Sr. Hermosa, que presidia la Secció Segona del Criminal, junt amb Roca de la Chica i Campay, i que segons *La Publicidad*, en el judici a Llunas «tuvo en su informe resumen uno de los mejores días haciendo gala de su elocuentíssima oratoria forense».[280] Va ser ell qui va portar el jurat per on va voler, tot i que aquest, després que les dues parts recusessin la major part dels seus membres, va quedar compost per «un redactor del *Correu Català*, un metge i dos advocats altament reaccionaris i alguns carlins»;[281] és a dir, per gent que difícilment podien exculpar Llunas. Alhora, en aquest judici cal afegir la no compareixença de Vallès i Ribot, que sovint era l'advocat que el defensava, perquè era a Vilanova, el que portà Llunas a ser defensat per un lletrat amb poca experiència.

279 *La Tramontana*, núm. 664, 7 de juny de 1895, p. 2.

280 *La Publicidad*, núm. 5.870, 1 de març de 1895, p. 4.

281 *La Tramontana*, núm. 651, 8 de març de 1895, p. 2.

Diverses imatges que recordaven als lectors que el director de *La Tramontana* es trobava detingut per delictes d'impremta.

Tot i acusar Hermosa, *La Tramontana* advertia que no dirien el nom del «màxim culpable» de la dissort de Llunas per no patir més repressió i per no empitjorar la situació del seu director. És per això que constantment hi apareixien referències en textos de formats molt diversos sense mai acusar-lo amb nom i cognoms, com un sonet signat pel Nebot d'En Pere Botero, potser el mateix Llunas, publicat a l'*Almanac de La Tramontana per a l'any 1896*, que amb el títol de «Retrato d'una persona (?) «hermosa»» fa una càustica descripció física del personatge:

Groguenc esblanqueït, com calavera
que de sa tomba surt molt misteriosa;
sacardí escardalenc, prim com la llosa

que es posa per tapar una claveguera;
son cos sembla una palla que lleugera
el vent es va emportant i enlloc reposa;
o bé una canya seca no gosa
a cridar que la tallin de quimera.
Raquítica en extrem és sa figura;
ses cames les té fetes de filferro;
i espera per baixar a la sepultura
que trobi qui li faci algun esguerro.[282]
Aquest és el retrato, en miniatura,
d'un *tipo* molt *hermós*, si jo no m'erro.

O un poema de l'autor teatral Segalàs Font que, explícitament, acusava el tribunal de ser més contrari a Llunas que el mateix fiscal:

A la puerta de la Audiencia
me puse a considerar
per què, havent-hi gent *hermosa*,
se necessita el fiscal.[283]

Tot i que el més dur contra Hermosa va ser un sonet signat per Jo que aparegué quan Llunas sortí de la presó i començava dient:

Escorpí verinós ple d'arrogància
que el verí i la maldat no et deixen créixer;
causant no més que mal, ja pots conèixer
el que val ta *hermosura* i la jactància.[284]

Des de la presó, Llunas insistí per aconseguir la llibertat i presentà, el 17 de maig del 1895,[285] un escrit farcit d'interpretacions d'articles de lleis, sobretot de la Llei d'enjudiciament criminal, a la Secció Segona de l'Audiència Provincial per tal que li donessin la llibertat que ell creia justa. La resposta va ser «no ha lugar».[286]

La seva estada a la presó coincidí amb un indult general a la premsa del 6 de juliol del 1895, aconseguit precisament per Nicolás Salmerón, sobre el qual es deia que tenia la intenció central de posar al carrer el director de *La Tramontana*. L'indult, però, no s'aplicà al seu cas i des de les pàgines del setmanari respongueren

---

282 *Almanac de La Tramontana per a l'any 1896*, p. 14.

283 *Almanac de La Tramontana per a l'any 1896,* p. 14.

284 *La Tramontana*, núm. 673, 9 d'agost de 1895, p. 4.

285 Reproduït a *La Tramontana*, núm. 662, 24 de maig de 1895, p. 2.

286 *La Tramontana*, núm. 663, 31 de maig de 1895, p. 2.

amb l'humor que els era habitual a l'estranya situació, tot i que en aquest cas aplicat a unes circumstàncies especialment tràgiques:

> De modo que, per estar ja indultat, el Dimoni Gros s'està *legalment* a casa seva; ja no està pres segons la teoria legal; però, oh!, de fet continua allotjat a la torre del carrer d'Amàlia pagant sis ralets d'una habitació que *ja no és a casa seva*. Voleu un embolic legal que rebenti més el pobre que és objecte d'ell?[287]

Llunas tornà a escriure al Tribunal corresponent i, un cop més, li van dir que «no ha lugar». Finalment, va ser el Tribunal Suprem qui li concedí la llibertat, gràcies a les gestions que no deixà de fer Salmerón. 28 dies després de publicat l'indult, sortia finalment de la presó i *La Tramontana* publicava el text «Ja ha parit la burra!!!»[288] d'agraïment a totes les persones que hi havien ajudat. Els agraïments començaven per Salmerón i continuaven per Lostau, Salas Anton, Odón de Buen, Sol Ortega, Junoy i els directors de *La Publicidad* i *La Opinión*. Pel que fa a la resta de la premsa, recordaven el suport rebut per part de *La Autonomía* de Reus, *Las Dominicales del Librepensamiento* i *El Motín* de Madrid, i *El Diluvio*, *La Campana de Gràcia* i *La Tomasa* de Barcelona.

La salut de Llunas, sempre precària, es ressentí molt durant aquesta estada a la presó. Així, la setmana després de l'ingrés, *La Tramontana* informava que «De salut no està bé del tot que diguem, puix si bé no està malalt, ha agafat un constipat tremendo a conseqüència dels corrents d'aire que corren per aquells desmantellats corredors, i això i la falta d'exercici el tenen en un estat bastant violent».[289] Aviat es complicà i el 19 d'abril informaven que, com a conseqüència d'un cop rebut al peu, se li havia inflat i no podia caminar i feia llit.[290] I quan aquest dolor ja disminuïa unes setmanes després, «va pegar-li tal punxada a l'esquena a l'altura de la cintura i cap al costat esquerre que va quedar-se impossibilitat de tot moviment, havent de ser transportat a pes de braços al llit i quedant a la cura dels altres presos del departament».[291] Aquests el portaren al metge de la presó, que el tractà molt malament, però li diagnosticà que patia un un fort dolor reumàtic amb fortes crisis que el deixaven impossibilitat i se li escampava per la cuixa, cama i peu esquerre.[292]

En sortir, tot i que les condicions de vida milloraren, Llunas continuà tocat i el 6 de setembre el setmanari informava que:

287 *La Tramontana*, núm. 669, 12 de juliol de 1895, p. 2.

288 *La Tramontana*, núm. 672, 9 d'agost de 1895, p. 2.

289 *La Tramontana*, núm. 652, 15 de març de 1895, p. 3.

290 *La Tramontana*, núm. 657, 19 d'abril de 1895, p. 3.

291 *La Tramontana*, núm. 660, 10 de maig de 1895, p. 3.

292 *La Tramontana*, núm. 662, 24 de maig de 1895, p. 4.

> El director d'aquest periòdic ha tingut aquests darrers vuit dies, i continua encara tenint, una indisposició gàstrica barrejada amb un cop d'aire al cap, que li han fet veure les estrelles al pic del dia i l'han deixat bastant delicat, pel qual pot ser que es notin algunes deficiències en aquest número.[293]

Això acaba motivant que l'activitat pública de Llunas es restringeixi moltíssim i que davant les peticions de la seva presència en diversos actes, *La Tramontana* publiqui una nota advertint sobre la impossibilitat de fer desplaçaments tan sovint com feia abans i excusant la seva presència:

> Als molts centres que l'han sol·licitat, tant de fora com de dintre de Barcelona, per conferències, vetllades, reunions i altres actes de propaganda, supliquem que esperin una mesada almenys per veure si es recobra del tot la salut i pot tornar més fort i ferm que mai.[294]

Mentre Llunas es trobava tancat a la presó, tingué lloc la inauguració de la Biblioteca Arús, un fet «importantíssim i transcendental» que meresqué la portada del número 654 de la seva revista i dos articles dedicats a la notícia, un sobre la Biblioteca que deia que «en la Biblioteca Arús hi ha ciència per a tothom que vulgui prendre-la, sense més limitació que la voluntat del mateix estudiant, sense cap privilegi per a la seva aplicació»[295] i un altre que incloïa el text llegit en la manifestació obrera que va celebrar l'obertura.

L'obrerisme lliurepensador es tornava a fer visible a les pàgines de la revista de la mà de Llunas amb algunes notícies d'inscripcions laiques als registres civils sense passar per l'església d'infants als quals es posaven els noms d'«Acràcia (per no voler el jutge inscriure el nom d'Anarquia), Amor i Harmonia»[296] i alguns actes en escoles laiques, tot i que el seu nombre és molt menor que en les anteriors etapes. A les pàgines de *La Tramontana*, s'incloïen notícies sobre la creació i els primers actes de l'Associació General de Lliurepensadors, a la qual Llunas «donà cobertura»[297] fins al punt que només dues setmanes després que Llunas sortís de la presó va organitzar un míting al Circ Eqüestre de la plaça de Catalunya convocat per Odón de Buen, el vescomte de Torres Solanot, Amàlia Domingo Soler, Cristóbal Litrán, Ángeles López de Ayala, Juan Salas Antón, Belén Sárraga de Ferrero, P. Moncanut, V. Badía Puyal, P. Loperena i el mateix Llunas. Segons la propaganda de *La Tramontana*,[298] que publicà el cartell anunciador en portada i els Estatuts

293 *La Tramontana*, núm. 677, 6 de setembre de 1895, p. 4.

294 *La Tramontana*, núm. 679, 20 de setembre de 1895, p. 3.

295 *La Tramontana*, núm. 654, 29 de març de 1895, p. 2.

296 *La Tramontana*, núm. 654, 29 de març de 1895, p. 2.

297 Palà, 2018: 120.

298 *La Tramontana*, núm. 675, 23 d'agost de 1895, p. 1.

de l'entitat a continuació, l'Associació es constituïa per tal de no retrocedir en les llibertats aconseguides fins aleshores i «partidarios fervientes de un progreso incesante» com eren feien una crida a la participació en l'acte de tots els liberals. El suport el van rebre i el 25 d'agost l'espai destinat per al míting es va omplir i «poc abans de les deu, ja no hi cabia ni una ànima... ni un cos, millor dit»,[299] reunint entre quatre i cinc mil persones. Lostau va obrir les intervencions com a president de la taula, seguit de Litrán, Amàlia Domingo Soler i Llunas, qui «en aixecar-se va ser objecte d'una sorollosa manifestació d'aplaudiment per part de tot aquell mar de caps humans que omplien el grandiós local».[300] Aquí es va acabar el míting, ja que Llunas parlà en català, com sempre feia, i el representant del governador li ho prohibí.

Segons la crònica del setmanari, Llunas:

> Va sentir que pel darrere, a on hi havia el delegat de l'autoritat, el cridaven repetidament. Va girar-se, i va topar amb el citat delegat, que li deia:
>
> —*¡En castellano! ¡En castellano!*
>
> —*¿Cómo en castellano?* —va replicar en Llunas.
>
> —*Pues, que hable Vd. en castellano* —va insistir el representant del Governador.
>
> —*¡Ah no! A mí me va mejor hablar en catalán*.
>
> —*Pues le digo que hable Vd. en castellano*.
>
> —*Eso ¿me lo suplica Vd. o me lo manda?*
>
> —*Se lo mando*.
>
> —*Pues no puede ser*.

I dirigint-se al públic va dir-li, en castellà i tot, perquè no digués l'autoritat que desobeïa un *mandato*:

> *—Ciudadanos, el delegado de la autoridad me manda que hable castellano, y como siendo yo catalán y estando en Cataluña creo que nadie tiene derecho a privarme de hablar mi lengua, no me conformo y me retiro*.

L'esvalot i la protesta que va aixecar-se en sentir això el públic és d'aquells que no es poden descriure.[301]

Llunas deixà l'escenari, fet que provocà les protestes airades de bona part de les 10.000 persones que, segons el setmanari, assistien a l'acte. Després d'altres intervencions, Llunas tornà a parlar requerit pel públic present. Ho va fer en castellà, però només per expressar novament les mateixes idees i enfrontant-se

299 *La Tramontana*, núm. 676, 30 d'agost de 1895, p. 2.

300 *La Tramontana*, núm. 676, 30 d'agost de 1895, p. 2.

301 *La Tramontana*, núm. 676, 30 d'agost de 1895, p. 2.

novament a les paraules del delegat. Finalment, la seva protesta davant l'obligació de parlar en castellà s'expressà callant.

A la sortida del míting, «Un nombrós grup i infinitat d'individus solts van acostar-se a felicitar el director d'aquest periòdic per la seva enteresa en plantejar el conflicte i alguns van consultar-li de fer de seguida una manifestació».[302] Llunas els dissuadí i el míting no tingué més conseqüències en aquest sentit. Sí que en tingué per al representant del governador, «El senyor *Pomera*, àlies Manzano», que va ser cessat de manera fulminant pel ministre de Governació, al mateix temps que el governador civil suspenia, abans de constituir-se, l'Associació de Lliurepensadors de Catalunya.[303] «Una de calç i una d'arena», deia el setmanari, que mesos després havia d'informar sobre la detenció a Gràcia de Belén Sárraga, una de les lliurepensadores impulsores de l'Associació, «no sabem encara si per haver signat els Estatuts de l'Associació Lliurepensadora de Dones o si per haver-se permès en un escrit publicat per *El Diluvio* censurar la conducta del governador civil d'aquesta província en la qüestió de passar els Estatuts de la citada corporació al jutjat»[304] i acaba dient que «aquesta arbitrarietat obeeix al que ja fa algunes setmanes tenim dit: que l'actual governador civil de Barcelona no vol deixar constituir cap associació lliurepensadora mentre ell sigui el Ponç Pilat de la província».[305]

4.2.8 *Amoria*, el darrer número i el Procés de Montjuïc

L'*Almanac de La Tramontana per al 1896* incloïa un text que Llunas signava amb el pseudònim Pau Veritats que mereix un comentari a banda. Es tracta del conte *Amoria*,[306] el primer text literari utòpic escrit en català i un dels primers textos de la literatura utòpica de tot l'Estat.

Als Països Catalans, l'utopisme social[307] pren importància durant els anys trenta del segle XIX i és Étienne Cabet el gran referent literari i polític a escala internacional. En foren lectors i seguidors autors com Narcís Monturiol[308] i Josep Anselm Clavé,[309] tot i que aquest també estigué molt influenciat pel socialisme

---

302 *La Tramontana*, núm. 676, 30 d'agost de 1895, p. 2.

303 *La Tramontana*, núm. 677, 6 de setembre de 1895, p. 4.

304 *La Tramontana*, núm. 702, 28 de febrer de 1896, p. 3.

305 *La Tramontana*, núm. 702, 28 de febrer de 1896, p. 3.

306 *Almanac de La Tramontana* (1896), pàgines 4-6. I Llunas, 2017. Martí, 2017.

307 Per ampliar la informació sobre el tema: Solé, 1986; Ollé, 1969; i Aisa, 2012.

308 *La Tramontana* número 222, del 18 de setembre del 1885, dona notícia, a la pàgina 2, de la mort de Monturiol. El recorda com a inventor del «projecte de barco-peix» i com a republicà, motiu pel qual el governador prohibí el seu enterrament públic.

309 Són moltes les notes d'admiració que apareixen a *La Tramontana* recordant Clavé, de qui Llunas va rebre classes de cant a l'Ateneu Català de la Classe Obrera, sobretot amb motiu de la campanya per aixecar un monument a la seva memòria.

utòpic de Saint-Simon. El 1856, amb data del 1848, es publicà a Barcelona *Viaje por Icaria (aventuras de Lord Carisdall)*, la traducció castellana de Cabet, obra de Monturiol i Francisco José Orellana. El 1847, aquest grup encapçalat per Monturiol havia iniciat la publicació de *La Fraternidad* i el 1849 tragueren *El Padre de Familia*, dos periòdics cabetians. Aquest corrent literari i ideològic passà a l'acció de la mà de persones com els metges Joan Rovira i Pere Montaldo, que participaren en la creació d'una comunitat icariana als Estats Units, amb resultats finals catastròfics que portaren al suïcidi de Rovira i a la desaparició de Montaldo. L'episodi va ser novel·lat, el 1974, per Xavier Benguerel a la novel·la *Icària, Icària*,[310] que va guanyar el premi Planeta d'aquell any.

Amoria explica la història d'un grup de «pobladors civilitzats» que són enviats a colonitzar «una important illa de la Polinèsia». El vaixell on van, anomenat *Malthus*, naufraga com a conseqüència d'una forta tempesta i els supervivents arriben a una illa desconeguda. Allí, fan una revolució que trastoca l'ordre social que havien conegut fins aleshores i situen l'amor com a centre de funcionament de la seva nova societat. Es tracta d'un text literari, d'un conte al qual podem aplicar fil per randa els principis que Trousson diu que té la literatura utòpica, ja que «a l'historiador de la literatura li semblarà que hi ha massa pedagogisme i politicisme, al politòleg i a l'economista els semblarà que hi ha massa literatura creativa o poètica i al filòsof li semblarà que hi ha massa de tot i massa poc de reflexió sistemàtica i fonamental».[311]

El 7 de juny del 1896, una altra bomba, la de Canvis Nous al pas de la processó de Corpus quan tornava cap a Santa Maria del Mar, va provocar 12 morts i una cinquantena de ferits. A la processó hi assistien el bisbe de la diòcesi, l'alcalde de la ciutat i el capità general de Catalunya, que resultaren il·lesos, però la bomba va fer explosió enmig de la gent que anava a la cua. Llunas va publicar el que seria el darrer número de *La Tramontana* amb una portada dedicada a blasmar l'atemptat i el terrorisme en general. La portada només incloïa un text en negreta en què l'escriptor criticava el nombre insignificant d'obrers anarquistes que s'havien posicionat i havien escrit en contra dels atemptats terroristes provocats per elements que s'autoanomenaven anarquistes. La seva queixa cap a l'interior del moviment proposa alhora una campanya pública cap a l'exterior de rebuig a aquest tipus d'accions i acaba amb un advertiment ben clar:

> Si la campanya obrera antiterrorista no pogués portar-se a bon terme, nosaltres, que abans que tot hem sigut, som i volem continuar sempre sent honrats, entenent que la qüestió entre anarquistes i terrorisme és una qüestió d'honradesa i no

310 Benguerel, 1974.

311 Pozo, 2009: 23.

> d'idees, per a no ser confosos amb qui no creiem honrats ens retirarem de la vida pública buscant un racó de món a on professar el nostre amor per les mateixes idees i lamentar les aberracions humanes que, com la terrorista, ens impedeix tenir la més petita contemporització amb ella, perquè ens creuríem deshonrats i criminals si tal féssim.[312]

El mateix número de *La Tramontana* informava en notícia breu a la darrera pàgina que el seu director havia estat detingut a les dues de la matinada, traslladat i continuava pres al migdia. Llunas estigué empresonat de l'11 de juny al 22 del mateix mes, mentre se suspenien totes les garanties constitucionals a Barcelona i no serien restablertes fins al 17 de desembre del 1897. De què se l'acusava? De res en concret, havia estat detingut per les bombes del Liceu, també sense cap acusació real, era periodista anarquista i havia estat dirigent obrer. La Capitania General de Catalunya, el març del 1897, reconeixia l'arbitrarietat de les detencions practicades en aquell moment, molt clara en el cas de Llunas que, per si alguna cosa s'havia distingit, havia estat per oposar-se completament als atemptats, en un escrit en què s'argumentava que:

> Se impuso como indispensable la detención de numerosos individuos, que si bien no ofrecían de pronto méritos suficientes para hacer recaer sobre ellos sospecha alguna de participación en el mismo, eran conocidos como de ideas anarquistas y más o menos encubiertamente propagandistas de su doctrina.[313]

Segons Antoni Dalmau, els detinguts després de la bomba de Canvis Nous poden quantificar-se entre 600 i 700. L'arbitrarietat de les detencions va apuntar directament contra els anarquistes, tot i que també van ser detinguts republicans i lliurepensadors. En un primer moment, foren empresonades totes les persones que ja ho havien estat per la bomba del Liceu. Tarrida del Mármol publicà diversos textos de denúncia de la repressió i, pel que fa a les detencions, acusava directament de participar en la confecció de les llistes de detinguts els sectors religiosos més reaccionaris:

> Ce ne fut bientôt un secret pour personne que l'omnipotente association des Pères de Famille et son alliée, la Compagnie de Jesús, s'étaient mises à la tête du mouvement répressif et profitaient de la situation pour faire main basse sur tous les élements qui pouvaient leur porter ombrage. Toutes les personnes qui s'étaient distinguées dans la lutte contre la réaction cléricale qui opprime l'Espagne furent impitoyablement poursuivies.[314]

312 *La Tramontana*, núm. 717, 12 de juny de 1896, p. 2.

313 Escrit de la Capitania General de Catalunya del 4 de març de 1897 citat per Dalmau, 2010: 276.

314 Tarrida, 1897: 21.

Un dels objectius de les detencions va ser la premsa obrera, tant els periodistes que hi escrivien com els caixistes que hi treballaven i, fins i tot, qui hi estava subscrit. Així,

> van ser detinguts els redactors i els caixistes d'alguns periòdics llibertaris —com és el cas de *Ciencia Social*— i «*se organizó una verdadera razzia contra todos los suscriptores del peródico* El Productor *que a la sazón hacía más de dos años que no se publicaba*». Un simple exemple: vendre *Las Dominicales del Libre Pensamiento* va significar ficar-li presó a un veí de Llençà que mai no havia estat a Barcelona.[315]

Sense cap mena de dubte, si detenien els que havien estat presos per la bomba del Liceu, no calien proves per detenir ningú, com el text de la Capitania General explicitava; es detenien periodistes i caixistes dels periòdics defensors de la Idea i els «fullosos» i la Companyia confeccionaven les llistes, Llunas havia de ser el primer de la llista de detinguts. Aquests eren els motius.

Llunas no va ser processat i quan sortí de la presó no en coneixem ni l'estat en què es trobava ni si tingué cap mena d'implicació en les campanyes de solidaritat amb els presos, torturats i executats que tingueren lloc a partir de novembre bàsicament fora de l'Estat espanyol, però també aquí. Segurament, el seu silenci ho deia tot, era el punt i final a una vida dedicada a l'ideal anarquista a través de totes les formes possibles de participació social. Al setembre, per si no n'hi havia prou i enmig de l'orgia repressiva, la Llei de repressió de l'anarquisme s'afegí a fer encara més irrespirable l'ambient per a qui defensava les idees àcrates.

No coneixem amb certitud els motius concrets que portaren Llunas a abandonar les lluites i la ideologia a les quals havia dedicat tota la seva vida, tot i que tenim prou indicis fins aquí per apuntar hipòtesis més que possibles. Si llegim els textos del darrer número de *La Tramontana*[316] sembla clar que, davant de la bomba de Canvis Nous, Llunas exigí una condemna de l'atemptat per part dels anarquistes que, sense renunciar a les idees, no compartien els mètodes terroristes. Aquesta no es produí pel que, conseqüentment, prengué la decisió d'abandonar el moviment. No podem deixar de tenir en compte, però, el fet que cada cop més la seva aposta pel col·lectivisme havia perdut força i de ser majoritària el 1881 havia quedat reduïda a una opció gairebé residual, que ja no era central en el nou combat entre dinamiters i l'Estat, entre anarcocomunistes defensors de la violència i la propaganda pel fet i les classes dominants que tenien a les seves mans tot el pes de la força del sistema econòmic i social per fer-los front i totes les forces repressives per doblegar-los.

315 Dalmau, 2010: 281.

316 *La Tramontana*, núm. 717, 12 de juny de 1905.

El Productor, molt allunyat de Llunas en el moment de la seva mort el 1905, proposa una explicació que, si bé l'hem d'agafar amb pinces per provenir d'on prové, també cal que tinguem en compte com a hipòtesi. Segons aquesta, les tortures i els turments rebuts a Montjuïc l'haurien portat a perdre completament l'ànim i la força necessària per resistir davant de les barbaritats que es realitzaren al castell:

> Este malogrado compañero murió, moralmente para las ideas, a raíz del inicuo proceso de Cambios Nuevos. Conducido en el castillo de Montjuich se produjeron en su mente horribles tormentos, causándole horror, hasta el punto de ver abatido su ánimo, en otras ocasiones constante y fuerte. El infernal calabozo llamado el *cero*, donde también vióse encerrado, le anonadó.[317]

El *cero* era la masmorra on es torturava, a vegades fins a la mort, els presos de Montjuïc seguint mètodes de tortura brutals. No coneixem què va passar a Llunas allà, però ens en podem fer una idea pels textos de Teresa Claramunt[318] i, sobretot, per la *Relación de mis martirios*[319] de Josep Molas Duran, que també hi va passar i, com a conseqüència del que allà li van fer, va intentar suïcidar-se a cops de cap contra el terra. Segons l'article d'*El Productor*, el pas de Llunas pel *cero* el portà a demanar clemència a través de coneguts que aconseguiren que sortís al preu d'abandonar la lluita:

> La alteración profunda que sufrió en su ánimo le llevó a llamar en las puertas de la influencia personal para que le libraran del maldito castillo. Lo consiguió quedando desde entonces alejado de la lucha que tan vigorosamente había sabido sostener por espacio de largo tiempo con la pluma y con la palabra.[320]

Tot i no deixar de posar en dubte aquesta versió dels fets, podem pensar que no és tan inversemblant com sembla si tenim en compte que Conxita Santigosa, esposa de Llunas, va fer gestions per tal que, com a mínim Massó i Torrents, però no sabem si altra gent també, s'interessés per la detenció del director de *La Tramontana*, tal com es veu en una nota de l'epistolari del mateix Massó:

> Sr. Massó: Esta mañana o sea a las dos ha venido la policía y se ha llevado a mi esposo. Llunas me encargó que se lo participara enseguida a fin de que usted hiciera por él todo lo que pueda, que hemos de quedarle eternamente agradecidos. Me encargó pongan en *La Tramontana* una última hora participando al público.[321]

---

317 *El Productor*, 3 de juny de 1905, p. 1. Citat per Gabriel, 2005: 295.

318 Claramunt, 1897.

319 Dalmau, 2008: Annex I, 31.

320 *El Productor*, 3 de juny de 1905, p. 1. Citat per Gabriel, 2005: 296.

321 Valentí, 1973: 175.

El Diluvio, en l'apunt biogràfic de Llunas que publica quan mor, nega aquesta versió dient que «Las persecuciones de todas clases y las paredes de la cárcel no lograron amilanarle ni hacerle renunciar a los ideales que él en su buena fe creía justos»[322] i proposa una altra explicació que té més a veure precisament amb la malaltia que el portà a la tomba: «poco después de haber sido víctima de un incalificable atropello en la vía pública adoptó el partido de acceder a las vivísimas indicaciones de sus buenos amigos y también a la de su médico, retirándose definitivamente del palenque periodístico-sociológico».[323] En canvi, *La Campana de Gràcia*, també en el moment de la seva mort, afirma que «En la presó contragué la dolència que l'ha portat a la sepultura».[324]

En tot cas, segurament foren un seguit de motius els que l'apartaren de la militància obrera i del periodisme de combat, començant per la seva salut i l'increment de la repressió amb el Procés de Montjuïc i les lleis que se'n derivaren, amb un de central que sembla obvi i que no és altre que la constatació que el seu cicle polític i el de les seves idees s'havia acabat i el que venia portava com a característica principal una violència multiforme que ell rebutjava tant si venia de part de l'Estat com si eren els «revolucionaris» els qui l'aplicaven.

Dintre del moviment anarquista de l'exili es mantingué el seu record, associant-lo als temps en què l'anarquisme havia estat determinant, en què l'organització obrera havia estat realment potent. Així, Termes cita una carta de Josep Estruch, datada el 8 de novembre del 1898 a Buenos Aires, en què l'anarquista demana «Què se n'ha fet d'en Llunas? Aquí sempre parlem d'ell. Fem feina amb l'eterna oposició dels *guillats individualistes.* Mala negada fossin!».[325]

---

322 *El Diluvio*, 26 de maig de 1905, ed. del matí, p. 10-11. Citat per Gabriel, 2005: 292-293.

323 *El Diluvio*, 26 de maig de 1905, ed. del matí, p. 10-11. Citat per Gabriel, 2005: 292-293.

324 *La Campana de Gràcia*, 3 de juny de 1905, Batallada 1882, p. 6.

325 Termes, 2011: 190.

5. EL PERIODISME ESPORTIU: DE *BARCELONA SPORT* A *LOS DEPORTES*

Josep Llunas havia abandonat dos dels seus grans projectes vitals: d'una banda, l'anarquisme en totes les seves manifestacions, de l'organitzativa a la ideològica, i, de l'altra, *La Tramontana,* la seva gran aventura personal i periodística. Un periodista, administrador, editor i impressor que havia viscut durant 16 anys amb el neguit de treure una publicació setmanal, d'escriure-la, de compondre-la i d'imprimir-la, de distribuir-la, de vendre-la i de guanyar-hi els diners que asseguraven a ell i als seus la vida, i alhora de participar molt activament en el moviment obrer, lliurepensador i anarquista, no podia quedar-se quiet de cop, és evident. Tenim notícia, a través de l'entrada que li dedica Miguel Íñiguez a la seva monumental *Enciclopedia histórica del anarquismo español*, que el 1896 va dirigir la revista *Teatro Social*,[326] però és una dada que segons Lily Litvak[327] està extreta de Renée Lamberet[328] i és incorrecta ja que el director de l'únic número de *Teatro Social* va ser Felip Cortiella.

La tria que sí és constatable és la de la premsa esportiva. Qui havia estat director de *La Tramontana* girà la seva mirada cap a l'esport i esdevingué periodista esportiu en un moment en què poca gent sabia en què consistia aquest ofici i, de fet, s'estava inventant. El món de l'esport tampoc li era nou sinó tot el contrari, el coneixia a fons, ja que tal com explica el seu amic Artur Santanach «Llunas empezó con el sport, vivió para él y se sacrificó para concluir sus días rodeado del mismo»,[329] i un dels seus pseudònims, utilitzat tant per escriure poemes com articles des del temps

326 Íñiguez, 2008: 941.

327 Litvak, 1981: 219, nota 23.

328 Lamberet, 1953.

329 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, p. 346.

de *La Teula*, era precisament Gimnàstic. El primer cop que hi signà un text publicat havia estat el 19 de novembre del 1880 a *La Teula*, una data en què segurament ja s'hi dedicava i es reconeixia com a tal.

Tenim poques dades concretes d'aquesta relació, més enllà dels comentaris que els seus amics i biògrafs fan, tot i que degué ser intensa. Així, Eudald Canibell deia que:

> abans dels èxits de l'Ateneu [es refereix a les seves conferències amb Anselmo Lorenzo] n'havia aconseguit d'altres ben diferents en el Torín de la Barceloneta, fent gimnàstica per al poble i admirant amb els seus equilibris amb el *velocípedo* [que era aleshores una màquina pesada, rudimentària] veritable novetat per aquells temps.[330]

Una explicació a la qual Morato afegeix que «Claro está que con ello sólo logró ganar un sobresueldo, practicar un deporte alegre y mostrar su destreza en otros ejercicios»,[331] pel que podem deduir que els seus contactes amb el món de l'esport, fins que no esdevingué periodista esportiu, havien estat més un entreteniment que no una feina.

Pel que fa als esports que practicava, sabem per Amadeu Llaveries que:

> cultivaba últimamente con preferencia la natación y el ciclismo, y me consta que en su juventud se presentó como amateur en más de dos decenas de espectáculos acrobáticos, de cuyos arrestos aún no hace mucho tiempo veíamos algunos viriles destellos en el Gimnasio Solé, cuyas clases a menudo frecuentaba, y era de verle en las paralelas y en el torniquete, a pesar de sus ciento dos quilos en no muy alta altitud distribuidos.[332]

És curiosa aquesta predilecció per la bicicleta al final de la seva vida llegint, per exemple, un article publicat a *La Tramontana* en què es qualificava de «mania» l'afició de córrer amb velocípede, es recordava l'atropellament d'una àvia per part d'un ciclista per extremar la prevenció i s'acabava citant l'opinió d'alguns metges que deien que, en lloc de ser higiènic, l'ús de la bicicleta resultava perjudicial «per l'abús que després es fa d'ella».[333]

Per tant, podem resumir que Llunas havia fet diverses demostracions públiques fent equilibris amb un velocípede a la plaça de braus de la Barceloneta, tot i que no s'hi guanyà la vida. Mantingué una relació constant amb l'esport des del punt de vista pràctic i en els darrers anys de la seva vida, quan freqüentava el

330 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, p. 348.

331 Morato, 1972: 170.

332 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, p. 349.

333 *La Tramontana*, núm. 673, 23 d'agost de 1895, p. 4.

Gimnàs Solé i, malgrat la seva manca d'aptituds físiques per un sobrepès evident, encara practicava la natació i el ciclisme, i des de finals dels anys 80 del segle XIX, amb seguretat, s'havia dedicat, també, a la gimnàstica.

BARCELONA-SPORT

SEMANARIO ILUSTRADO

Número suelto, 15 céntimos • Año III.—1.° de Enero de 1899. — Núm. 88 • Número atrasado, 25 céntimos

La correspondencia al Administrador y propietario del periódico. No se devuelven los originales, salvo reclamación previamente aceptada

SUSCRIPCIÓN Barcelona, á domicilio, trimestre 2 ptas. España y Portugal, semestre. . . 4 » Extranjero y Ultramar, un año 12 » PAGOS ADELANTADOS

Administración Borrell, 140 (junto Granvía) Barcelona. Para el pago de suscripciones, se admiten sellos de correo de todas clases

Centro Velocipedista de Jaime Farigola

Cortes, 165, chaflán Villarroel, Barcelona

BICICLETAS RALEIGH

Las mejores fabricadas en España
Refuerzos interiores en los tubos
Verdaderos pneumáticos Dunlop
Legítima é inmejorable cadena Perry
Silla de la gran fábrica inglesa Brooks
Garantidas de todo defecto de construcción

Solidez — Ligereza

A PLAZOS
y grandes rebajas al contado

Lámparas á gas acetileno
Alquiler de bicicletas — GRAN PISTA — Taller de reparaciones
Gran surtido de accesorios y piezas de recambio
Representación de la reputada marca Columbia Hartfortd

Barcelona Sport fou una de les primeres capçaleres dedicada als esports a Catalunya, des de la qual Llunas feu el salt a *Los Deportes*, la primera gran revista d'esports del segle XX.

La pràctica de l'esport i la seva difusió, tal com afirma el doctor Pla i Armengol en el moment de la seva mort, va ser el nou objectiu de Llunas, un cop abandonat l'anarquisme; un objectiu no tan allunyat com podria semblar, si tenim en compte el que el mateix doctor comenta en un article de record a *Los Deportes*:

> En Llunas, agafant *Los Deportes* i predicant des d'ells la cultura física, aquesta cultura tan descuidada entre nosaltres com la intel·lectual, i aquesta cultura que ha fet forts els pobles anglosaxons és a la que ell consagrava avui tots els esforços, creient i esperant d'ella la regeneració orgànica del nostre poble, l'anèmia del qual és el primer que hem de combatre si volem posar-nos al nivell dels pobles mo-

> derns. Són cervells regats per onades de sang roja els que són capaços de grans idees, una sang fluixa, un cervell anèmic sols poden engendrar desvaris malaltissos d'histèrics impotents.[334]

O el que ve a ser el mateix amb altres paraules, en aquest cas de qui signa com a ** en el mateix número de la revista:

> Mente sana en un cuerpo sano —decía muchas veces Llunas— y ésta es la divisa que nos ha de guiar en nuestra campaña, en *Los Deportes,* al objeto de conseguir que el ejercicio físico al dar buen desarrollo al organismo, evitando así la degeneración de la especie, prepare los cuerpos con la aptitud necesaria para recibir la semilla del saber, que luego, y por ineludible consecuencia, de como resultado una serie de generaciones fuertes e inteligentes que sirvan para vencer en la lucha por la defensa de la vida.[335]

Llunas no deixava de publicar revistes, d'escriure i de treballar, en aquest cas en l'edició de premsa esportiva, que reunia dos dels motius característics de la seva vida, l'esport i el periodisme, units per la voluntat de regeneració social, ja no per les idees sinó ara pel cos.

És en aquell moment que, tal com explica Narcís Masferrer:

> Llunas solicitó un puesto en este gran concierto en el que a diario ensayamos todos sin llegar por ahora a entonar la Marcha Triunfal! Colaboró primero con *Barcelona Sport* haciéndose a poco con la dirección y gerencia de la misma, pero la suerte adversa que siempre le persiguiera y le ha perseguido ¡¡pobre Llunas!! constantemente, le obligó a plegar banderas y solicitó un puesto a nuestro lado refunciendo su periódico con *Los Deportes.*[336]

Així doncs, la primera capçalera esportiva on escrigué Llunas va ser *Barcelona Sport*,[337] fundada el 1897, una revista que acabà administrant i adquirint. I un cop més, primer n'esdevingué peça central i després única, tal com explicava referint-se a *Barcelona Sport* i a ell mateix en tercera persona quan deia que «el citado individuo se había quedado desde algún tiempo poco menos que solo en la redacción y único siempre en la Administración e impresión del periódico». En el moment de tancar-la, el 1899, la revista es fongué amb *Los Deportes* i li passà els subscriptors, tot i que sembla que va ser més una absorció que una fusió. Aquell mateix any, *Los*

334 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, p. 349.

335 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, p. 350.

336 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, tom VIII, p. 346.

337 Les dades necessàries per escriure aquest apartat dedicat a la darrera etapa de Llunas són extretes de Pujades; Santacana, 1996, el web *Premsa Esportiva,* l'edició digitalitzada de la revista *Los Deportes* i Figueres, 1992: 25.

Deportes publicà, entre moltes altres notícies una per la qual la revista és recordada encara ara: la crida de Joan Gàmper per crear el Futbol Club Barcelona:

> Nuestro amigo y compañero Mr. Kans Kamper, de la Sección de Foot-Vall de la «Sociedad Los Deportes» y antiguo campeón suizo, deseoso de poder organizar algunos partidos en Barcelona, ruega á cuantos sientan aficiones por el referido deporte se sirvan ponerse en relación con él, dignándose al efecto pasar por esta redacción los martes y viernes por la noche de 9 á 11.[338]

Llunas hi escrivia sobre esports i sobre el que fes falta, ajudant a definir un gènere periodístic que just aleshores naixia. Ho deixava clar en un article publicat el 1898 titulat *Deportes modernistas,* en què afirmava que:

> No hay ninguna clase de duda sobre que el deporte se ha abierto paso en nuestras costumbres, y que cada día más va arraigando y floreciendo hasta el extremo de constituir hoy una necesidad para las clases pudientes, no tanto por el desarrollo y equilibrio que determina y sostiene en las fuerzas físicas cuanto por el grato solaz y placentero esparcimiento que proporciona al aficionado.[339]

I passava, a continuació, a parlar d'altres «esports» com la fotografia, que «ha pasado ya hoy a la categoría de deporte por los innumerables aficionados con que cuenta, y como auxiliar del deporte ciclista no tiene precio» i el fonògraf, del qual n'explicava la història general i la dels barcelonins que l'havien millorat, alhora que acabava dient que:

> si la vida moderna tiende a buscar el movimiento, que es la vida, con el recreo y la expansión por el arte, que place al alma, sin duda la fonografía está también destinada a conseguir dentro de poco la especial predilección de todos los amantes de lo bueno y de lo bello, como hoy sin ninguna clase de duda lo tiene ya conseguido la fotografía.[340]

Masferrer parlava de «la suerte adversa que siempre le persiguiera» i pel que fa a les causes que obligaren Llunas a deixar *Barcelona Sport* no sabríem a què es referia si no fos que el mateix Llunas ho explicava en un editorial que anys després va reproduir *Los Deportes*[341] per deixar clar que *Barcelona Sport* havia desaparegut el 1899 davant d'un grup de persones que la tornaren a publicar un cop mort Llunas. El director, propietari i impressor de *Barcelona Sport* explicava que «Cuando estábamos organizando nuestra redacción y preparábamos nuevos elementos de vida para remozar la sangre de *Barcelona Sport*, un asunto particular

338 *Los Deportes*, núm. 34, 22 d'octubre de 1899, any III, tom II, p. 968.

339 *Barcelona Sport*, núm. 50, 1898, p. 10.

340 *Barcelona Sport*, núm. 50, 1898, p. 11.

341 *Los Deportes*, núm. 364, 12 d'agost de 1905, p. 518.

de familia obliga a su actual propietario a tener que pasar unos meses a la América Central».[342]

Així doncs, segons les seves pròpies paraules, Llunas hauria hagut de marxar cap «a Amèrica Central», no sabem cap a quin país, per «un assumpte particular de família» que també desconeixem. Xavier Pujades i Carles Santacana, a *L'esport és notícia* donen veracitat a la informació i la posen com a motiu principal pel qual Llunas tancà *Barcelona Sport* «tot assumint el paper de redactor i més tard d'administrador del quinzenal que dirigia Masferrer».[343]

No tenim cap altre rastre concret d'aquest viatge a banda de les pròpies i breus referències que hi fa Llunas, tot i que sí que hem localitzat rastres de Llunas, concretament de la seva obra anarquista, a Amèrica Central, a Cuba, molts anys abans del viatge, el 1882, quan, segons Lily Litvak, «una serie de folletos sobre anarquismo escritos por José Llunas, el director de *La Tramontana*, se distribuyeron en Santiago de las Vegas y en La Habana».[344]

També sabem que a Amèrica, hi havia un grup important de coneguts seus, alguns exiliats econòmics des de feia anys, com Anton Pla i Farrando,[345] I. Cuadrado i F. Fo,[346] els tres col·laboradors de *La Tramontana*, i altres, com Pere Esteve, als Estats Units, o Pellicer Paraire, a Buenos Aires, com a conseqüència del Procés de Montjuïc. A l'Argentina és on també es trobava el que havia estat un dels seus col·laboradors principals durant alguns anys a *La Tramontana*, Jaume Torrens, que hi havia fet cap després de ser detingut amb l'excusa de l'atemptat de Canvis Nous i desterrat a Londres, com a conseqüència del Procés de Montjuïc, des d'on viatjà cap a l'Argentina i esdevingué un dels líders anarquistes de l'obrerisme argentí. Segons Íñiguez:

> llega a Buenos Aires en diciembre de 1897 [...] y destaca en los años decisivos en el movimiento obrero argentino como anarquista: [...] fue desisiva su presencia en la fundación de la FOA (el más votado para presidir sesiones, redactó la declaración de principios y fue elegido para el primer comité de la naciente federación).[347]

342 *Los Deportes*, núm. 364, 12 d'agost de 1905, p. 518.

343 Pujades; Santacana, 1996: 21.

344 Litvak, 2004.

345 La informació sobre la seva partença va sortir publicada a *La Tramontana*, núm. 347, 3 de febrer de 1888, p. 3; i, a partir d'aleshores, hi publicà articles i cròniques des de Rosario sobre la situació de l'obrerisme argentí i d'Amèrica en general.

346 La notícia que marxaven per raons econòmiques va sortir publicada a *La Tramontana*, núm. 411, 26 d'abril de 1889, p. 4.

347 Íñiguez, 2008: 1.699.

Torrens deixà l'Argentina el 1902 camí de l'Uruguai. Aquests possibles contactes coneguts a Amèrica tampoc asseguren que Llunas els visités i menys per «un asunto particular de familia», però són dades que cal tenir en compte.

En qualsevol cas, quan Llunas va tornar del viatge s'incorporà a la revista *Los Deportes*, fundada i dirigida per Narcís Masferrer, el qual en el moment de la seva mort explicava que «tan grande empeño puso en el cumplimiento de su misión que *Los Deportes*, obra de todos, pasó a ser obra exclusiva de Llunas»[348] i, un cop més, la seva capacitat de feina el portà a assumir tots els papers de l'auca i a fer totes les feines possibles a la seva nova casa.

Masferrer és un personatge destacat de l'esport català del moment, ja que va participar en la majoria d'iniciatives esportives de la segona meitat de segle XIX i el primer terç de segle XX. Al llarg de la seva vida va impulsar l'Associació Catalana de Gimnàstica a Barcelona (1887) i reconstituí la Federació Gimnàstica Espanyola (1898), alhora que va participar en la reunió fundacional del Futbol Club Barcelona, el 29 de novembre del 1989, del qual va ser vicepresident del 1909 al 1910. També va intervenir en la creació del Comitè Olímpic Català (1913) i del Comité Olímpico Español, va ser president de la Unión Velocípeda Española (fundada el 1910 i predecessora de l'actual federació espanyola de ciclisme), a més de participar en la creació de la Confederació Esportiva de Catalunya (1922), i contribuí a fundar la Cambra de l'Automòbil de Catalunya, alhora que impulsà la construcció de l'Estadi de Montjuïc, a Barcelona. En l'àmbit periodístic, havia començat la seva feina en el diari *El Imparcial* de Madrid el 1886, ciutat que va abandonar deu anys més tard per viure a Barcelona. Després de promoure la revista *El Gimnasta,* va ser fundador de *Los Deportes, Vida Deportiva* (1902) i *El Mundo Deportivo* (1906), va dirigir la revista *Stadium* (1920-29), va escriure a *La Vanguardia,* en moltes publicacions esportives espanyoles i va ser el corresponsal de la revista *L'Auto*, de París.

Los Deportes era una publicació escrita en castellà que va ser, al llarg de la seva existència, l'òrgan oficial de diverses entitats, com l'Areo-Club de Catalunya, la Reial Associació de Caçadors de Barcelona o la Federació Catalana de Clubs de Foot-ball. En el moment de fundar-se va rebre el suport del propietari del Gimnàs Solé, que acollí la primera redacció de la revista als seus locals, al carrer de Montjuïc del Carme, i amb qui degué mantenir la relació perquè el 1905 Llunas hi anava, tal com hem llegit abans. El 22 d'abril del 1897 es publicà un prospecte de propaganda anunciant l'aparició de la nova capçalera. Al número 1,[349] s'informa que la revista és l'òrgan del Club Velocipédico, del Real Club de Regatas i de l'Associació Catalana de Gimnàstica. En un primer moment, tingué periodicitat

348 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, p. 346.

349 *Los Deportes*, núm. 1, 1 de novembre de 1897, p. 1.

quinzenal i, a partir del número 10 (del 7 de gener del 1899), es convertí en setmanari. El 1899, en el moment que absorbí el *Barcelona Sport* de Llunas, es creà la societat Los Deportes per tal d'organitzar esdeveniments esportius i fomentar l'esport, seguint un costum propi del moment de vincular les incipients publicacions esportives amb entitats esportives, normalment ja existents, però també noves.

Durant els anys que Llunas la dirigí, *Los Deportes* tingué com a característica la inclusió de rigorosos continguts teòrics i una defensa clara i diàfana dels valors de l'esport, ampliant el camp periodístic d'aquest tipus de publicacions que fins aleshores pràcticament es dedicaven només a incloure cròniques esportives, pel que se'l considera el periòdic esportiu decisiu de finals del segle XIX i començament del XX. Durant la seva llarga vida comptà amb redactors i col·laboradors com Artur Llorens, Hermenegildo Prats, Josep Elias i Juncosa, David Ferrer i Mitayna i Ricard Cabot, amb col·laboracions provinents de tot l'Estat espanyol. La seva capçalera estava il·lustrada i a les seves portades hi dibuixaven autors com Rojas, Utrillo, Llaverias i, fins i tot, una col·laboració de Ramon Casas.

L'any 1902, Llunas signà encara un pròleg al llibre *Futilezas*, un volum de poemes en castellà de J. Ferré, company de redacció de *Los Deportes*. En l'escrit, carregava contra la literatura esteticista, que ell anomenava «modernista», en auge aleshores i hi defensava encara els plantejaments de la literatura obrerista. Seria el seu darrer text amb un mínim contingut social, encara que fos per dir que ell ja no es dedicava a aquells afers.

Pere Gabriel, a més d'apuntar que en aquests darrers anys escrigué articles professionals per a *La Revista Gràfica*, explica que «Potser, segons es deia, els darrers anys escriví teatre i versos catalans»,[350] alhora que col·laborava a l'Institut Català de les Arts del Llibre, «del qual era soci de mèrit després d'haver obtingut un premi en el concurs convocat per aprovar programes per a l'ensenyament professional de l'escola pràctica de l'Institut».[351]

350 Gabriel, 2005: 273.

351 Gabriel, 2005: 273.

6. LA MORT DE LLUNAS

El 25 de maig del 1905, tal com explica Narcís Masferrer, «una cruel, traidora y maldita enfermedad le hirió mortal y fatalmente».[352] Anselmo Lorenzo ho corrobora dient que «Atacado por maligna enfermedad, la muerte le ha arrebatado prematuramente el amor, la amistad».[353] Josep Roca Roca, en la revista del qual publicà els seus primers articles i amb qui mantingué diverses polèmiques mentre treia *La Tramontana*, és qui dona més dades sobre la malaltia que portà Llunas a la tomba dient que «Feia molt temps que estava malalt i la malaltia que minava la seva existència era indubtablement l'únic fruit que havia recollit en ses valentes campanyes»[354] i explicant que «En la presó contragué la dolència que l'ha portat a la sepultura». Per tant, sembla clar que el dolor reumàtic que sempre li havia fet la vida impossible esdevingué finalment fatal. En el moment de la seva mort, a banda de la seva feina a *Los Deportes*, Llunas era vocal de l'Associació Catalana de Gimnàstica.

Los Deportes, en l'edició del 27 de maig, anuncià la mort del seu director i propietari amb una esquela que ocupava tota la portada a excepció de la capçalera, coronada amb una creu i la frase «Rogad a Dios en caridad por el alma de José Llunas Pujals»,[355] amb un afegit al davall en què es podia llegir que «La Redacción de *Los Deportes* suplica le tengan presente en su memoria y rueguen a Dios por su eterno descanso». No sabem si aquestes frases i imatges responien en aquell moment al seu pensament, tot i que suposem que no perquè el seu enterrament va ser civil, però sí que sobta que un home que tota la vida es va pronunciar contra l'Església catòlica i a favor de l'anarquia acabi els seus dies amb un record públic

352 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, tom VIII, p. 346.

353 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, tom VIII, p. 347.

354 *La Campana de Gràcia,* 3 de juny de 1905, p. 6. Citat per Gabriel, 2005: 294.

355 *Los Deportes*, núm. 353, 27 de maig de 1905, tom VIII, p. 325.

en forma d'esquela amb creu i tot en un diari d'esports. A l'interior, una pàgina de recordatori amb lletres grans anunciava que quan passés la primera impressió que la mort els havia produït intentarien parlar d'ell com es mereixia, ja que en aquell número de *Los Deportes* només es recordava que «contribuyó al desarrollo del *sport* y de la cultura física en Barcelona», «constituyendo durante años el alma de nuestra revista», sense fer cap referència a la seva vida de militant sindical i anarquista, ni tan sols a la seva vida com a periodista d'oposició.

La mort de Llunas fou anunciada en portada per *Los Deportes* amb un text que semblava un pas enrere en les seus plantejaments anticlericals. No fou així; el seu va ser un enterrament laic.

La setmana següent, el 3 de juny, *Los Deportes* publicava el número 354, dedicat al record de Llunas. La portada trencava amb la línia de disseny de la revista i reproduïa un dibuix del «estudioso joven don Román Torrents, sobrino de Llunas»,[356] sobre el qual es diu que «Es más una prueba de cariño y admiración, con lo cual basta decir que sobra la crítica, caso de haberla».[357] Efectivament, el dibuix no és massa agraciat, s'hi representa una dona que plora damunt del pit d'un home per la mort del periodista mentre diposita una corona de llorer damunt el cap de Llunas. El text que obre el número i que ocupa més espai és signat pel que havia estat el creador de la revista, Narcís Masferrer, que en fa una lloança sense fissura, tot i que admet que:

356 *Los Deportes*, núm. 353, 27 de maig de 1905, tom VIII, p. 357.

357 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, tom VIII, p. 357.

> Pudieron apartarnos de él diferencias, pudimos discrepar de criterio, emprendiéramos un día derroteros distintos —que al fin y al cabo debían de conducirnos al mismo fin— pero fuera en mí una ingratitud notoria no ensalzar los méritos, los grandes méritos, que Llunas conquistara haciéndose acreedor a la consideración de todo el mundo, digno del alto puesto que ocupara y merecedor del aplauso de los hombres de buena voluntad.[358]

A més de Masferrer, en el número hi escriuen Odón de Buen, Anselmo Lorenzo, Màrius Segalàs Font, Eudald Canibell, el Dr. Pla i Armengol, Amadeu Llaverias, Artur Santanach Bracinan i algú altre que signa **. També s'hi inclouen tres poemes breus d'Emili Guanyavents, M. Torrens i Marcel·lí Santigosa.

Masferrer i Llaverias eren periodistes esportius els dos i el segon escrivia a *Los Deportes* i a *El Eco de l'Empordà*, a més de ser bibliòfil. Odón de Buen[359] havia rebut el suport de Llunas i *La Tramontana* com a professor universitari quan publicà la seva *Història Natural*, prohibida per l'Índex, i com a conseqüència el volgueren expulsar de la Universitat. Lorenzo, Canibell i Guanyavents havien estat companys de Llunas a *La Tramontana* i en el sindicalisme bakuninista, tot i que els camins empresos des d'aleshores pels tres eren ben divergents. Màrius Segalàs Font era autor de diverses obres de caràcter social, com *Víctimes de la misèria!* o *La sang del pobre*, que havien estat ben valorades a les pàgines de *La Tramontana* i va ser l'encarregat de pronunciar el discurs de comiat a Llunas al cementiri.[360] Artur Santanach Bracinan era amic de Llunas, més gran que ell i amb qui compartia la seva afició per l'esport, pel trapezi i altres disciplines. I el doctor Pla i Armengol, a banda de militant socialista, el 1903 havia fundat el Patronat de Catalunya per a la lluita contra la tuberculosi i en el seu article de record l'anomena «amic».

Per la seva banda, Marcel·lí Santigosa era un autor teatral paròdic, autor de peces com *La dama de las panotxas,* i havia estat director de *La Papallona*, setmanari català humorístic i literari publicat el 1889. Pere Gabriel suposa[361] que era cunyat de Llunas, ja que aquest estava casat amb Concepció Santigosa i coincidien amb el cognom. I M. Torrens, per la seva part, signava un dels poemes breus dedicats a Llunas en el número d'homenatge*;* es tractava de Modest Torrens,[362] segurament membre de la redacció de *Los Deportes*, ja que hi signa articles sovint[363]

358 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, p. 346.

359 En podeu llegir les memòries a Buen, 2003.

360 Gabriel, 2005: 291, nota 23.

361 Gabriel, 2005: 295, nota 28.

362 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, tom VIII, p. 357.

363 Per exemple a *Los Deportes*, núm. 353, 27 de maig de 1905, tom VIII, p. 332; i a *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, tom VIII, p. 353.

i que, seguint Pere Gabriel, seria nebot de Llunas junt amb Cèsar,[364] que també escriu a *Los Deportes*, i Marcel·lí,[365] i suposem que sumats també a l'autor de la portada, Romà Torrens. Podem deduir, doncs, que *Los Deportes* havia esdevingut, en bona part, una publicació familiar feta per membres de la família de Llunas.

Segons Pere Gabriel, donaren notícia de la mort del periodista almenys *El Diluvio*, *La Publicidad* i *El Liberal*; publicaren articles necrològics *El Diluvio*, *La Campana de Gràcia*, el *Boletín de la Sociedad del Arte de Imprimir* i *El Productor*, a més de *Los Deportes* de què ja hem parlat. Això ens porta a constatar el gran allunyament entre Llunas i el món ideològic anarquista i federal on havia militat i d'on es trobava proper en els anys de *La Tramontana* i abans, més encara si tenim en compte que el text d'*El Productor*, que seria l'únic periòdic relacionat directament amb la ideologia anarquista, gairebé l'acusava d'haver recorregut a «la influència personal» per sortir de Montjuïc. La bomba de Canvis Nous havia servit per molt més que per matar unes persones que no tenien res a veure amb la lluita política del moment. Havia cavat un clot tan gran entre els mateixos membres de la classe obrera conscient que les postures moderades en les formes i no violentes, malgrat fossin tan radicals com les altres en el fons, havien desaparegut com a opció possible de canvi. L'anarcocol·lectivisme havia estat esborrat per la policia i pels que tot ho confiaven a les bombes i l'acció violenta, l'organització sindical era vista gairebé com a enemiga de la revolució i tots aquells que n'havien estat ferms defensors desaparegueren per voluntat pròpia i empesos pel moment històric, Llunas entre ells.

A *Los Deportes*, informaren que a l'enterrament de Llunas hi assistiren «varias comisiones entre ellas, la representación del Sportsmen's Club i Atlético Club Ciclista»,[366] així com els membres de la seva redacció que hi portaren dues corones de flors. I Pere Gabriel explica que:

> hi anaren delegacions de l'Agrupació Lliurepensadora de Gràcia i Sant Gervasi, la Federació d'Agrupacions Lliurepensadores i el Centre Instructiu Republicà de Vallcarca; també, de la Tertúlia i el Centre Progressista de Barcelona, el Comitè Provincial Progressista i els Comitès dels 5è i 7è districtes, així com Lluís Zurdo Olivares, en representació de *La Tracción Ferroviaria*. Altres delegacions eren la Unió Republicana Radical, els Grups Revolucionaris Radicals i Ángeles Pérez de Ayala en nom de la Societat Progressiva Femenina. Hi assistí, alhora, algú en nom de la tertúlia Federal i de l'Ateneu Obrer de les Corts.[367]

364 En tenim un exemple a *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, tom VIII, p. 352.

365 Gabriel, 2005: 295, nota 28.

366 *Los Deportes*, núm. 353, 27 de maig de 1905, tom VIII, p. 334.

367 Gabriel, 2005: 290.

Si l'«oblit» en els mitjans anarquistes era obvi, el llistat de les persones presents a l'enterrament només constatava l'allunyament cada dia més evident de l'anarquisme del moment del seu propi passat sindicalista i del seu voltant cultural. Hauran de passar uns quants anys encara, fins al 1909, perquè uns fets com els de la Setmana Gloriosa (que passà a la història amb el nom de Setmana Tràgica) portin el moviment obrer a veure com a necessària l'organització i creació d'un nou sindicat, modern i adequat al moment, la CNT en aquest cas, que esdevindrà la gran aposta de l'anarquisme a l'Estat espanyol durant el segle xx.

Tornant a *Los Deportes*, un cop mort Llunas, la seva vídua, Concepció Santigosa, n'heretà la propietat i es defensà de la tornada al carrer de la publicació *Barcelona Sport*, que tornà a sortir seguint la numeració que havia deixat en el moment de la seva fusió amb *Los Deportes*, dirigida, en aquest cas, per Baldomero Álvarez, que intentava, així, prendre socis i lectors a *Los Deportes.* En el numero 364 de *Los Deportes*, publicaren un editorial amb el títol «Mala fe periodística» en què afirmaven «1. Que la viuda de D. José Llunas es la propietaria de *Los Deportes.* 2. Que la redacción y administración, salvo el susodicho D. José Llunas, es la misma que los venía inspirando. 3. Que es el periódico de deportes de mayor circulación en España».[368] Passats només uns mesos, l'empresa es lamentava de les dificultats que havien passat des de la mort de Llunas en un altre editorial signat per La Redacción que amb el títol de «Para todos» intenta encomanar il·lusió en el futur que els esperava, malgrat les dificultats del moment:

> *Los Deportes*, en su difícil misión demostrará que si bien desde el fallecimiento de su antiguo director y propietario, D. José Llunas, hasta la fecha, no han ido como debían por falta de lo que a él le sobraba, seguirán, no con la perfección de antes, pero sí que pondremos lo que esté a nuestro alcance para que podamos seguir el camino emprendido por nuestro querido Llunas y el ideal por él soñado para dicho periódico.[369]

I és normal, si hem de fer cas a Masferrer quan explicava la feinada en tots els camps de l'edició de la revista que desenvolupava Llunas quan hi era:

> Había que verlo en su múltiple carácter de gerente, de administrador, de redactor, corrector, cajista, maquinista, de todo, de todo hacía, en todas partes estaba, a todas partes acudía, en defensa ciertamente de una ganancia mísera, que no compensaba ni sus trabajos ni sus sacrificios, pero que contribuía a levantar los ánimos, a acrecentar el número de nuestros amigos, de nuestros correligionarios en esta sacrosanta causa de regeneración moral y física.[370]

368 *Los Deportes*, núm. 364, 12 d'agost de 1905, p. 518.

369 *Los Deportes*, núm. 372, 7 d'octubre de 1905, p. 2.

370 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, p. 346.

En aquell moment, per intentar superar la situació, la direcció de la publicació l'assumí el col·laborador de Llunas de sempre, Jaume Torrens. De Torrens se n'havia perdut la pista el 1902 a l'Argentina, d'on, segons Íñiguez,[371] havia fugit a l'Uruguai davant la imminent aplicació de la Llei de residència mentre era secretari dels estibadors. El 1905, doncs, era a Barcelona i va esdevenir el director de *Los Deportes*, on també escrivien, tal com hem vist, Modest Torrens, Cèsar Torrens i Marcel Torrens; i recordem que el jove Romà Torrens havia dibuixat la portada dedicada a Llunas. Per tant, podem suposar que la relació amb Llunas podia ser, a més d'amistat, també familiar, ja que aquests eren nebots del de Reus. Com ja sabem, amb Jaume Torrens la relació de Llunas havia estat molt estreta i tots dos havien participat en multitud d'actes de propaganda a l'època de *La Tramontana*, a banda de tenir constància que acudiren, el 27 d'agost del 1886,[372] a l'enterrament civil de la seva germana, Francesca Torrens, morta als disset anys. Si Josep Llunas i Jaume Torrens (el seu cognom, afirma Íñiguez, a vegades és «Torrente, Torrent, Torrents i Ros Torrent»)[373] eren parents entendríem el viatge del primer «per motius familiars» a Amèrica abans d'esdevenir director de *Los Deportes*, la tornada de Jaume Torrens a Barcelona i la seva assumpció, a la mort de Llunas, de la direcció de *Los Deportes* al costat de Concepció Santigosa, vídua del mateix Llunas. En qualsevol cas, malgrat la coherència del relat resultant d'unir aquestes dades, no les podem constatar amb total seguretat.

Los Deportes va arribar a treure 546 números, l'últim del 15 de juliol del 1910. A partir de l'any 1907, la revista canvià el format i la presentació i esdevingué un magazín esportiu. El 1910, l'empresa editora va haver de tancar davant la competència, sobretot, d'*El Mundo Deportivo* i de la manca d'adequació a les exigències del nou públic de la premsa esportiva del moment. Desapareixia, així, la darrera publicació on Josep Llunas havia desenvolupat la seva feina periodística, mentre el sindicalisme anarquista reprenia el vol de l'organització i la seva obra; les seves idees i els seus rastres desapareixien a poc a poc de la memòria dels que l'havien conegut.

371 Íñiguez, 2008: 1699.

372 *La Tramontana*, núm. 271, 27 d'agost de 1886, p. 2.

373 Íñiguez, 2008: 1699.

SEGONA PART.
LA TRAMONTANA, PERIÒDIC VERMELL

1. LA PREMSA POPULAR AL XIX

1.1 Naixement i intents de control

L'any 1837, apareix a València *El Mole*, una publicació obra de Josep M. Bonilla, Josep Bernat Baldoví i Pasqual Pérez que fou processada i prohibida als set mesos de sortir. Es tractava d'una revista que establia moltes de les característiques d'un tipus de publicacions populars que esdevindrien un dels principals vehicles comunicatius de les classes populars catalanes durant el segle XIX. Amb periodicitat setmanal i continut humorístic, no es publicaven seguint només les regles del mercat «Sinó també per pròpia convicció ideològica i estètica, un llenguatge directe i dialectalitzat, ple de barbarismes i també d'incorreccions, però també de vivacitat»,[374] alhora que alternaven comentaris o notícies de l'actualitat amb quadres de costums, sàtires, humor i paròdies. A València mateix, l'exemple d'*El Mole* s'estengué i la família va créixer amb altres publicacions com *La Donsaina* (1844-45), *El Tabalet* (1847), la carlina *El Pelleter* (1882-85, 1885-88, 1895, 1900-01, etc.) o l'anarquista *El Chornaler* (1883-84).

Al Principat, la primera revista satírica de caràcter costumista i d'inspiració popular va ser la barcelonina *Un Tros de Paper*, que sortí el 1865 de la mà de l'escriptor Albert Llanas, qui la dirigí durant el quasi any i mig que es publicà. Es tracta d'una revista més literària que els seus precedents valencians, editada per Innocenci López, amb continuïtat d'estil en altres publicacions com *Lo Noi de la Mare* (1866-67), *La Rambla* (1867) i *La Pubilla* (1868), dirigides totes elles per Conrad Roure.

El mateix López, propietari de la Llibreria Espanyola, estengué aquest estil periodístic irònic i satíric a altres publicacions, entre les quals destaquen les dues de vida més llarga de la premsa catalana entre els segles XIX i XX i dos títols emble-

374 Molas, 1986: 22.

màtics del periodisme satíric als Països Catalans com són *La Campana de Gràcia* (1870-1934) i *L'Esquella de la Torratxa* (1872, 1874, 1879-1938), la primera més política i la segona més literària. Aquesta important tradició periodística inclou moltes altres publicacions del xix, com *La Tomasa* (1872, 1888-1907), *Lo Rector de Vallfogona* (1874), *Lo Nunci* (1877-1883) i, en part, la mateixa *La Tramontana*.

Cal tenir en compte algunes dades importants a l'hora de valorar correctament la magnitud d'aquest periodisme popular escrit en català que alhora suposava un desafiament, en menor o major mesura, al poder establert a partir de l'humor de diversa índole. Així, la valenciana *El Mole*, l'any 1840, va arribar a tenir tres mil subscriptors; *La Campana de Gràcia* tenia un tiratge setmanal, el 1881, de 22.000 exemplars; i *L'Esquella de la Torratxa*, quan deixà de publicar-se el 6 de gener del 1939, havia tret al carrer 3.403 números. Tant per la continuïtat com pel tiratge, difusió i continguts, aquestes publicacions són determinants a l'hora de parlar de premsa catalana i de premsa progressista als Països Catalans, ja que van contribuir de manera rotunda a la creació d'un imaginari cultural propi per a les classes populars catalanes durant una part determinant de la seva història. Però, a més, si tenim en compte la quantitat de gent que a través de les seves pàgines accedí al català escrit i llegit, suposen la forma cultural més important a l'hora de parlar de llengua catalana escrita i llegida de tot el segle xix.

A l'Estat espanyol, les primeres publicacions periòdiques havien aparegut durant els anys 30 del segle xviii. Es tractava d'una premsa molt escassa, poc llegida i amb poca tirada, bàsicament amb intencions institucionals o interessos particulars. Calgué esperar al segle xix amb l'abaratiment del paper, la tinta i el procés d'impressió de què ja hem parlat per arribar a tenir un públic ampli o, com a mínim, format per un important nombre de lectors.

El moment històric en què la premsa creix definitivament és amb la liquidació del règim absolutista per la revolució del 1868, un moment en què els diversos corrents ideològics i polítics de tot l'Estat troben en les publicacions periòdiques un mitjà útil, accessible i, sobretot, pràctic per informar, difondre i, fins i tot, provocar els canvis socials. Aquesta difusió de la premsa fa que aparegui una quantitat important de noves capçaleres, moltes relacionades amb moviments i partits polítics, però altres també subjectes a empreses editorials que es miren la premsa com un nou negoci a través, sobretot, de la inserció de propaganda i de la venda a lectors i lectores.

L'explosió de possibilitats i la manca de normes rígides del 1868 es tanca el 1874, amb l'acabament del Sexenni Democràtic. Durant el Sexenni, tal com explica Jaume Guillamet:

> s'havia establert un règim d'absoluta llibertat d'impremta que passava a la jurisdicció ordinària, l'octubre de 1868, sinó que el maig de 1871 havia pres noves mesures de foment de la premsa i d'abaratiment del preu del paper i del timbre, tot i que en alguns moments de tensió s'havien suspès temporalment alguns periòdics.[375]

Quan Pavía fa el seu cop d'estat i suprimeix la República, les restriccions són ja un avís del que arribava amb el govern autoritari del general Serrano, el gener del 1874, amb la suspensió de periòdics federalistes i carlins. El general Martínez Campos imposà el decret de 31 de desembre de 1874 en què feia extensiva la supressió a totes les publicacions no addictes al govern. Aquesta prohibició total de la premsa d'oposició o directament de tota la que no fos progovernamental s'aixecà un mes després, amb l'inici del regnat d'Alfons XII, per a la majoria d'opcions excepte per a la premsa republicana.[376]

El control damunt la premsa s'exerceix aleshores a partir de la restricció de permisos per fer nous periòdics, que necessitaven un informe del governador civil de la província on volien sortir i una llicència posterior del Ministeri de Governació. Els continguts es controlaven restablint l'obligatorietat de fer un dipòsit previ d'exemplars de la publicació dues hores abans de la seva distribució. Estava prohibit tractar alguns temes i, sobretot, criticar la monarquia constitucional. S'aplicaven sancions econòmiques i suspensions temporals de revistes i periòdics, que passaven a ser definitives quan es repetien tres cops. El 31 de desembre del 1875, un nou decret va establir un tribunal especial de delictes d'impremta i un cos especial de fiscals.

L'article 13 de la Constitució que s'aprovà l'any següent, el 1876, reconegué el dret d'expressió sense censura. L'obertura, però, durà ben poc ja que el 7 de gener del 1879 una nova llei confirmà totes les restriccions aplicades abans de la Constitució excepte el tràmit de llicència prèvia per a la creació de periòdics. Aquesta llei incorporà una nova obligació dirigida a impedir la creació de periòdics populars, amb l'obligatorietat de pagar un subsidi industrial de 500 pessetes requerit als propietaris que no paguessin 250 pessetes de contribució territorial abans de treure una nova publicació. Això feia gairebé impossible treure al carrer periòdics que no tinguessin empreses editores solvents al darrere.

375 Guillamet, 2007: 2.

376 Les dades referents a les diverses lleis de premsa són extretes de Guillamet, 2007: 146-163.

1.2 La premsa política, del republicanisme a l'anarquisme

> El periódico es la acción más firme, más universal, más eficaz para la propaganda, la defensa y aun el ataque. Más que la palabra que se lleva el viento, robustece a los débiles, da coraje a los tímidos y arraiga con fuerza las convicciones y el amor hacia los ideales. La palabra impresa obra más y mejor en la conciencia del individuo; le sugiere pensamientos propios, comentarios íntimos que avaloran más los conceptos leídos, y en esa conversión periódica entre él y la hoja impresa, ve conceptos más dilatados y nuevos horizontes. La sugestión ejercida por la prensa, llega hasta vencer la indiferencia o la prevención del que lee; pues más o menos tarde, el periódico leído viene a ser para él un compañero inseparable que presenta luego a los amigos del taller, de la fábrica o del terruño y se identifica con él como carne de su propia carne.[377]

Aquest text del primer número de *Tierra Libre*, escrit el 1909, ens pot servir per entendre què sentien les obreres i els obrers quan llegien premsa militant a finals del segle XIX i començaments del XX, però també què significava per a les persones que tenien accés a la cultura i al coneixement a través de la lectura aquest aprenentatge gràcies a les lletres i les paraules escrites. El text, citat per Lily Litvak en començar el capítol «Buena nueva»[378] del seu estudi sobre la cultura anarquista *Musa libertaria*, serveix a la perfecció per parlar de la importància que donaven a la lectura, durant el segle XIX i també ja entrat el segle XX, els moviments que pretenien transformar la societat i, de manera especial, el moviment obrer. I més en concret, què significava la lectura i l'accés a les idees emancipadores que contenia la premsa llibertària en aquell moment.

La difusió de les idees i la construcció d'un espai referencial propi ha estat una de les característiques constants de tots el moviments polítics transformadors desenvolupats a l'Estat espanyol al llarg de la contemporaneïtat. Per tal de fer córrer noves idees, calia admetre el debat, la discussió, la coneixença entre les persones i la construcció d'espais ideològics i simbòlics compartits. És en aquest sentit que cal entendre la utilització de la propaganda com un dels eixos d'interès bàsic dels nous moviments socials i de les noves propostes polítiques a partir del 1868, ja siguin catalanistes, republicanes o, a partir del 1870, també internacionalistes. Les noves idees, els nous pensaments i, sobretot, les noves propostes i pràctiques polítiques i socials necessitaven la propaganda per a la seva extensió i la premsa els donava la possibilitat clara d'arribar a àmplies masses de gent. Els canvis que les noves formes de producció requerien, però sobretot les noves lluites emancipa-

377 *Tierra Libre*, núm. 1, 11 d'agost de 1908, p. 1.

378 Litvak, 1981: 183.

dores que l'arribada de les noves idees provocava, feien imprescindible construir referents simbòlics nous compartits pels nous subjectes polítics, de manera que:

> A finals de segle, en qualsevol ideologia, des del catalanisme a l'anarquisme o el republicanisme, o més ben dit republicanismes, va sorgir la voluntat de configurar un moviment polític obert als sectors populars. Això comportava l'adopció de pràctiques més aviat democràtiques i, sobretot, l'ús de la propaganda i l'elaboració d'un corpus simbòlic propi.[379]

Des de molt abans, de fet durant la major part del segle XIX, el moviment republicà, en les seves diverses expressions, havia entès que calien noves formes culturals per tal d'arribar als nous actors socials; en aquest cas primer a les classes il·lustrades amb voluntat de canvi, però, després, també a les grans masses fartes d'un sistema monàrquic immobilista i no preparat per als canvis que les noves formes de producció i els nous horitzons d'emancipació estaven provocant també dins el territori de l'Estat espanyol.

Els llocs comuns, necessaris per a qualsevol moviment social, en bona part expressats en la ideologia anticlerical, lliurepensadora, democràtica, emancipadora i igualitària de les diverses formes que tenia d'expressar-se el republicanisme prengueren volada gràcies a les noves possibilitats que la tècnica i la ciència oferien, sobretot a partir d'una voluntat evident de compartir i socialitzar els pensaments i la ideologia. Aquesta voluntat va tenir unes formes pròpies d'expansió i de comunicació, fins al punt que, tal com afirma Hennessy:

> El rasgo más chocante de la primitiva actividad republicana no era propiamente su ideología [...], sino los medios adoptados para imponer al público sus ideas. Su originalidad en la política española reside en la combinación de su ideología y de su técnica propagandística, que explotaban el poderío de la prensa, de los clubs y del escenario.[380]

Pel que fa a la premsa, els republicans no són l'únic moviment del segle XIX, sobretot a partir del 1868, que aposta per la difusió de les idees en paper imprès periòdic, ja que els carlins, als antípodes ideològics del republicanisme del moment, també van adoptar aquest mètode. En un cas i en l'altre es tractava d'una premsa que optava pels diaris per tal d'informar des del seu punt de vista polític sobre el dia a dia i pels setmanaris quan es volia dirigir a un públic més culte o més específic.[381] A més, en el cas dels republicans, la majoria dels periòdics estaven adscrits a un corrent ideològic determinat o, dit d'una altra manera, cada corrent

379 Peralta, 2012: 266.

380 Hennessy, 2010: 107.

381 Hennessy, 2010: 112.

ideològic es dotava d'un portaveu periòdic, que sovint també anava destinat a espais territorials concrets, sobretot d'índole provincial.

Així doncs, quan la revolució del 1868 es produeix i alhora l'obrerisme emprèn un camí nou, afegint-se als postulats de la Internacional en el Congrés Obrer del 1870, les formes republicanes d'accés a la cultura i de difusió de les idees passen a ser utilitzades de manera completament natural per les societats obreres internacionalistes, tal com les havien utilitzat les societats obreres fins aleshores tot i que de manera molt menys intensa.

La Internacional, doncs, arriba a l'Estat espanyol amb un camp abonat i unes pràctiques culturals emancipadores ja establertes i conegudes entre les classes populars. Si de cas, l'obrerisme àcrata el que fa és estendre encara més aquestes pràctiques en un context històric canviant que li ho permet i alhora, empès per una fe màxima en l'emancipació a partir de la cultura, apostar encara més per pràctiques

> articulades entorn de l'univers de la lectura i la lletra impresa [...] des de la consideració d'aquella com a instrument formatiu de primer ordre de la militància i com a eina educativa de l'individu en un sentit general [...]. Una altra activitat a la qual els anarquistes i anarcosindicalistes van dedicar importants recursos i esforços va ser la posada en circulació d'una important i heterogènia quantitat de periòdics, revistes i fullets amb una finalitat propagandística i educativa.[382]

Aquesta utilització de la lletra impresa i de la premsa en concret com a forma de difusió màxima de les seves idees va convertir el moviment llibertari en un dels moviments polítics i socials que més paper imprès edità, que més revistes i periòdics va treure al carrer i que més capçaleres, diverses i alhora complementàries, va crear. Dins de l'anarquisme, llegir va passar a ser sinònim de pensar i llegir premsa anarquista esdevingué bàsic i imprescindible per conèixer i socialitzar les idees anarquistes, per estendre la Idea. Ho corroboren Ignacio C. Soriano i Paco Madrid a la seva monumental *Antología documental del anarquismo español* quan expliquen que:

> Es de sobra conocido que los anarquistas utilizaron para la propagación de sus ideas todos los elementos a su alcance, en un supremo esfuerzo por hacer llegar sus propuestas a todos los rincones. Esto generó una ingente cantidad de literatura en forma de periódicos, libros, folletos, etc. Entre 1869 y 1939 se publicaron en España alrededor de 900 cabeceras de periódicos anarquistas y más de tres mil libros y folletos.[383]

---

382 Navarro, 2009: 162.

383 Madrid; Soriano, 2012: 9.

La gran quantitat de publicacions anava acompanyada de manera indissoluble d'una altra característica: la seva diversitat. És ben normal que fos així, ja que precisament la diversitat és una de les característiques de la producció cultural llibertària, tal com podem veure a estudis com *Musa libertaria*[384] de Litvak o *La cultura anarquista a Catalunya*[385] d'Aisa. De la mateixa manera que no hi ha una sola forma de lluita anarquista i és tan bona la creació d'un grup lliurepensador com la d'un grup excursionista, d'un ateneu o d'una societat obrera, les revistes i publicacions també mostren aquesta defensa i pràctica extrema de la diversitat. No hi ha una sola forma de fer revistes, diaris o publicacions en general, no hi ha una sola forma de convertir les idees en lletra impresa. Ben al contrari:

> La premsa, les revistes, els almanacs, etc., com a expressions del sindicalisme revolucionari, reflecteixen aspectes de la lluita social i alguns d'ells van tindre un caràcter eminentment cultural, signe distintiu de l'anarcosindicalisme. L'important era publicar, encara que es tractara de xicotets butlletins realitzats de forma artesanal. La sembra de la propaganda escrita era tan necessària com el treball creador. Traure a la llum una publicació es considerava una pràctica militant.[386]

Aquesta pràctica d'especialització segons els interessos del grup d'impressors que treien la publicació o de l'entitat que l'editava, ja fossin interessos obrers, d'un grup lliurepensador o específicament cultural, era pròpia de tota la premsa que podríem qualificar de social, més que no de la creada per esdevenir un negoci empresarial. Així:

> Tots aquests grups socials plantejaven i divulgaven les seves batalles des dels periòdics, i els que els feien, accionistes i finançadors, periodistes, col·laboradors i treballadors de les tipografies —algunes vegades amb funcions mixtes— es convertien en forjadors, portaveus i divulgadors d'idees i models socials. A partir del període històric ressenyat, la premsa, ja fos política i d'opinió, purament informativa, o humorística, amb una voluntat clarament intervencionista, va tenir un paper molt important, paral·lel a l'aparició de les masses urbanes, quines conseqüències com a element capital de la vida social, van ser irreversibles.[387]

És per això que la majoria de la premsa obrera ens permet analitzar la ideologia de l'obrerisme militant, però també «les formes de vida quotidianes, les condicions de treball, la fam de justícia, les utopies i els projectes de futur»,[388]

384 Litvak, 1981.

385 Aisa, 2006.

386 Mestre, 2009: 165.

387 Abelló, 2004: 1-2.

388 Abelló, 2004: 3.

perquè «aquestes publicacions eren sovint dirigides i escrites pels mateixos obrers i dirigents sindicals que les convertien en la plataforma idònia per difondre plantejaments socials i polítics».[389]

En aquesta segona part del segle XIX, la majoria de les publicacions obreres, lligades als corrents anarquistes a partir del 1870, van veure la llum a Barcelona, el lloc on van aconseguir una major difusió i un ressò més important, alhora que s'hi publicaren durant períodes de temps més llargs. Entre elles, destaquen *Acracia* o *El Productor*, dues influents publicacions que s'arrengleraren amb l'anarquisme col·lectivista i esdevingueren destacats mitjans de formació ideològica i cultural. *El Productor*,[390] aparegut a la capital catalana el 1887, intentà convertir-se en diari durant la seva primera època (els 31 primers números), però les dificultats van obligar els editors a fer-ne un setmanari del número 32 al 369. El canvi comportà, també, la reducció de les seccions dedicades a la informació general repartida per diversos apartats dedicats a política, ciències, literatura, espectacles...

1.3 Contra la llibertat de premsa, l'exemple de *La Tramontana*

La Tramontana va patir molt sovint la repressió, sobretot com a conseqüència de les seves continuades burles al clero, però també per fer denúncies de tot tipus. El primer cop que van ser denunciats va ser en el número 42, per un article publicat a l'anomenada secció cientificoreligiosa en què s'explicava una curiositat lingüística repetida en altres ocasions per Llunas:

> En la majoria de les llengües trobareu que el llenguatge vulgar reconeix a Maria *verge*, cosa que no passa en el català:
>
> En francès es diu *La très-sainte vierge*;
> En castellà: *La santísima virgen*;
> En català: *La mare de Deú*.
>
> I ja podeu buscar totes les advocacions del culte de Maria, que en català sempre la trobareu *mare* i mai *verge*.[391]

En el següent número ja anunciaven la denúncia que els havia caigut i en un article signat per El Pagès de L'Empordà titulat «Sota, periòdic, que cau denúncia!»[392] amb funció d'editorial, afirmaven que l'arribada de Sagasta al poder —la caricatura del qual és omnipresent a la revista— els havia fet pensar que els periodistes no haurien de patir més per les suspensions perquè la llibertat de premsa

389 Abelló, 2004: 3.

390 Les dades sobre *El Productor* estan extretes de Beltrán, 2010.

391 *La Tramontana*, núm. 42, 11 de novembre de 1881, p. 2.

392 *La Tramontana*, núm. 43, 18 de novembre de 1881, p. 1.

Any XI BARCELONA 27 DE MARS DE 1891 Núm. 504

No més drets sense debers. No més debers sense drets. Los drets individuals son imprescriptibles, ilegislables é INGARANTIBLES. Legislar la Llibertat baix pretext de garantirla, es cometre atentat contra ella. La llibertat propia acaba allí ahont comensa la llibertat ajena. Es lícit, donchs, al individuo fer tot lo que no perjudiqui á un altre. La resignació que predican las relligions no es més que la fórmula del engany ab que 's preté perpetuar la injusticia social en lo mon. Las relligions son caixas d' ahorros que viuhen de la estafa d' admetre capitals en la terra, assegurant pagar crescuts interessos al cel.

LA TRAMONTANA

PERIÓDICH POLÍTICH VERMELL

LA TRAMONTANA defensa 'ls principis liberals més avansats, sense atenuants de cap mena. LA TRAMONTANA es antirelligiosa de totas las relligions, perque totas son igualment dolentas y depressivas pera la dignitat y la inteligencia humanas. LA TRAMONTANA en política defensa sempre al més adelantat contra 'l més reaccionari, y sosté la necessitat d' una gran reforma social que transformi 'l modo de ser del productor, avuy supeditat al capitalisme. LA TRAMONTANA no está afiliada á cap partit, servint los interessos generals de la llibertat sens compromisos ni preocupacions de sectari.

La salut del poble es la suprema lley — LA TRAMONTANA es lo periódich que 's publica en idioma catalá més avansat en ideas políticas, relligiosas y d' economía social. — Lo Traball es la primera necessitat

PREUS DE SUSCRIPCIÓ	ADMINISTRACIÓ : carrer de Ponent, 1, 1.er : BARCELONA	PREUS DE VENTA
Espanya, 1 pesseta trimestre.—Extranjer, 2 *Las suscripcións se pagan per adelantat*	Pels pagos s' admeten libransas del Giro Mútuo, lletras de fácil cobro y sellos de 15 céntims. No s' admeten libransas especials de periódichs	Número solt, 5 céntims.-30 exemplars, 1 pta. *Surt á llum puntualment cada divendres*

UNA PASSIÓ DESITJADA

Mostra de la gran Passió
que ab celestial devoció
voldrian molts celebrar;

pero per més que 's capfiquin
y en fernos mal s' emboliquin...
se la tindrán *de pintar*.

Any XII BARCELONA 8 DE JULIOL DE 1892. Núm. 571

No més drets sense debers. No més debers sense drets. Los drets individuals son imprescriptibles, ilegislables é INGARANTIBLES. Legislar la Llibertat baix pretext de garantirla, es cometre atentat contra ella. La llibertat propia acaba allí ahont comensa la llibertat ajena. Es lícit, donchs, al individuo fer tot lo que no perjudiqui á un altre. La resignació que predican las relligions no es més que la fórmula del engany ab que 's preté perpetuar la injusticia social en lo mon. Las relligions son caixas d' ahorros que viuhen de la estafa d' admetre capitals en la terra, assegurant pagar crescuts interessos al cel.

LA TRAMONTANA

PERIÓDICH POLÍTICH VERMELL

LA TRAMONTANA defensa 'ls principis liberals més avansats, sense atenuants de cap mena. LA TRAMONTANA es antirelligiosa de totas las relligions, perque totas son igualment dolentas y depressivas pera la dignitat y la inteligencia humanas. LA TRAMONTANA en política defensa sempre al més adelantat contra 'l més reaccionari, y sosté la necessitat d' una gran reforma social que transformi 'l modo de ser del productor, avuy supeditat al capitalisme. LA TRAMONTANA no está afiliada á cap partit, servint los interessos generals de la llibertat sens compromisos ni preocupacions de sectari.

La salut del poble es la suprema lley — LA TRAMONTANA es lo periódich que 's publica en idioma catalá més avansat en ideas políticas, relligiosas y d' economía social. — Lo Traball es la primera necessita

PREUS DE SUSCRIPCIÓ	ADMINISTRACIÓ : carrer de Ponent, 1, 1.er : BARCELONA	PREUS DE VENTA
Espanya, 1 pesseta trimestre.—Extranjer, 2 *Las suscripcións se pagan per adelantat*	Pels pagos s' admeten libransas del Giro Mútuo, lletras de fácil cobro y sellos de 15 céntims. No s' admeten libransas especials de periódichs	Número solt, 5 cénts.-30 exemplars, 1 pta. *Surt á llum puntualment cada divendres*

UN DILUVI CLERICAL

Creyent matar al pagés
que bufa en LA TRAMONTANA,
veyentlo sota tal pes
ja hi ballan una sardana.

Any XV BARCELONA 8 DE MARS DE 1895 Núm. 651

No més drets sense devers. No més devers sense drets. Els drets individuals són imprescriptibles, ilegislables é INGARANTIBLES. Legislar la Llibertat baix pretext de garantirla, és cometre atentat contra ella. La llibertat propia acaba allí hont comensa la llibertat ajena. És lícit, doncs, al individuo fer tot lo que no perjudiqui á un altro. La caritat, qu'enalteix al qui la fa humillant al qui la reb, té d'esser sustituida per la solidaritat, qu'agermana y nivella als que la practican. Mentres el món no es compongui de sers lliures, iguals é inteligents, no pod haverhi pau entre la rassa humana.

LA TRAMONTANA

PERIÒDIC POLÍTIC VERMELL

LA TRAMONTANA defensa els principis liberals més avansats, sense atenuants de cap mena. LA TRAMONTANA és altament moralista, tenint per base fonamental de la moralitat el respecte á totas las ideas y la germanó de tots els pobles. LA TRAMONTANA en política defensa sempre al més avensat contra el més reaccionari, y sosté la necessitat d'una gran reforma social que transformi el modo de ser del productor, avuy supeditat al capitalisme. LA TRAMONTANA no està afiliada á cap partit, servint els interessos generals de la llibertat sens compromisos ni preocupacions de sectari.

La salut del poble és la suprema lley — LA TRAMONTANA és el periòdic qu'es publica en idioma català més avansat en ideas políticas, religiosas y d'economía social — El Treball és la primera necessitat

PREUS DE SUSCRIPCIÓ	ADMINISTRACIÓ: Carrer de Ponent, n.° 1, 1.er, BARCELONA	PREUS DE VENDA
Espanya, 1 pesseta trimestre.—Estranger, 2 *Las suscripcions es pagan per anticipat*	Pels pagos s'admeten libransas del Giro Mùtuo, lletras de fàcil cobro y sellos de 15 cèntims. No s'admeten libransas especials de periòdics.	Número solt, 5 cèntims.—30 exemplars, 1 pta. *Surt á llum puntualment cada divendres*

IGUALTAT

La reacció tenebrosa
l'ataca més que furiosa
am dolentas intencions;

mes pera obtindre victoria,
ans el posa ¡quina gloria!
en aquestas condicions.

L'atac constant contra les publicacions lliurepensadores, republicanes i anarquistes fou especialment dur contra *La Tramontana*, manés qui manés.

estaria garantida, però els liberals s'havien encarregat de demostrar que, com en molts altres temes, no eren diferents dels conservadors. En el mateix número, una il·lustració a pàgina sencera[393] mostrava el personatge amb barretina que simbolitzava *La Tramontana* demanant a Sagasta si «la treu o no la treu», referint-se a la Llei de llibertat de premsa, mentre una al·legoria de la premsa, amb la boca tapada, es trobava lligada amb cadenes a un pal entre un i altre. El 44 serà el darrer número de *La Tramontana* abans d'estar-se cinc mesos i mig sense poder sortir, i la tornada es fa amb un de nou que dediquen a donar gràcies als qui s'hi havien solidaritzat i a recordar Vallès i Ribot, que els defensà davant del tribunal d'impremta, alhora que justifiquen la persecució que havien patit dient que:

> *La Tramontana* és el primer periòdic denunciat a Catalunya des de la caiguda dels conservadors i pujada dels fusionistes. Això no ens ha d'estranyar perquè aquest periòdic està sempre en constant pecat, ja que és lliurepensador, advoca per l'emancipació política i social del poble i s'escriu en llengua catalana. Tot això atreu necessàriament l'odi de tots aquells que trobant-se bé dins l'actual organització política i social sostenen que vivim en el millor dels mons possibles.[394]

Efectivament, el febrer del 1881, amb la victòria electoral de Práxedes M. Sagasta, s'havia format un govern liberal que, primer, va concedir indults a periodistes detinguts i, després, va establir altres mesures favorables concretades, el 26 de juliol del 1883, en l'aprovació de la Llei d'impremta que suprimí el termini de 20 dies per autoritzar un periòdic, el dipòsit previ d'exemplars, el subsidi empresarial i la jurisdicció especial. Així, se suavitzaven les traves administratives, però alhora es carregaven les responsabilitats sobre els directors i els propietaris dels periòdics. Aquesta Llei va portar Llunas a la presó molts cops alhora que feia que la majoria de directors apliquessin l'autocensura per no tenir problemes i acabar tancats. El codi penal passà a ser l'única referència per als delictes de premsa i aquesta Llei no es modificà fins al final de la Segona República.

Per tant, la repressió sobre la premsa d'oposició continuà i a les pàgines de *La Tramontana* van ser freqüents les referències a revistes denunciades i periodistes empresonats. La nova Llei feia desaparèixer les diferències entre premsa política i premsa no política i *La Tramontana*[395] observava que seria la seva aplicació el que dictaminaria si era bona o no, ja que els tribunals comuns podien interpretar-la de qualsevol manera i per ella mateixa no garantia tampoc una mínima llibertat d'expressió. *La Tramontana* anà informant sobre els periòdics que amb la nova

393 *La Tramontana*, núm. 43, 18 de novembre de 1881, p. 4.

394 *La Tramontana*, núm. 45, 6 de maig de 1882, p. 2.

395 *La Tramontana*, núm. 112, 10 d'agost de 1883, p. 1.

Llei eren suspesos i denunciats, els directors empresonats i la llibertat de premsa prohibida. Així, en el número 141 feien una llista dels:

> Periòdics denunciats: *El Mercantil Valenciano, La Voz de Galicia, La Correspondencia Ibérica* de Barcelona, *La Crónica de Cataluña, El Motín* de Madrid, *El Porvenir* de Madrid, *Lo Llobregat* de Sallent, *La Costa Cantábrica* de Santander, *La Lucha Obrera* de la Corunya, *El Diario de Badajoz*, *El Látigo del Vallès* de Granollers, *El Progreso* de Madrid, *El Globo* de Madrid, *La Izquierda Dinástica* de Madrid i *La Unión Democrática* d'Alacant. Periodistes condemnats: el director de *La Lucha* de Sevilla, el director de *El Cencerro* de Madrid, l'escriptor Sr. Soldevila de Madrid, el director de *La Broma* de Madrid, el director de *El Palleter* de València, un periodista de Palma de Mallorca i el director del *Alabardero* de Sevilla. Periodistes presos: el director del *Látigo*, un redactor de *La Vanguardia*, el director del *Papelito* i el director de *La Correspondencia Ibérica*. Periodstes multats: *La Lucha* de Sevilla, *Un Periódico Más* de Saragossa, *El Chornaler* de València i *El Mercantil Valenciano*. I periòdic multat i mort: *La Campanilla* de Saragossa. Si això no és asfixiar la premsa que vingui Carlos setè l'orellut i ho vegi.

En les setmanes següents completaven la llista amb els diaris que en aquesta primera s'havien deixat alhora que hi afegien els nous denunciats o directament condemnats. Les col·lectes per treure de la presó periodistes, com la que es fa per Tomás Camacho de *La Mosca Roja*, van esdevenir campanyes unitàries del que ells anomenaven «premsa d'oposició», formada en aquest cas concret per 16 publicacions periòdiques que s'uniren per recollir els 2.000 duros que van posar a Camacho com a fiança. En el número 152 de *La Tramontana* informaven que aquest havia estat absolt del delicte d'injúries al rei i atac a les institucions i es preguntaven, un cop fora:

> i els perjudicis causats?, i els dies de trobar-se a la presó com un criminal?, i els disgustos a les famílies?, no significa res tot això per als governants que amb tanta... tranquil·litat martiritzen persones honrades i innocents de tot delicte?

Els periodistes tenim avui (i quasi sempre) la tranquil·litat, la llibertat i la vida a mans del primer brètol que per sostraure mèrits de monarquisme somia en enviar homes honrats a presidi.[396]

A partir del 1887, amb Llunas ja com a propietari únic de *La Tramontana*, les acusacions d'«ofensa a la moral», ofensa «a la decència pública», de «desobediència a l'autoritat», per «injúries als tribunals» i per «incitació a la rebel·lió» s'uneixen a l'«escarni als dogmes de la fe». El 1887, van tenir 8 denúncies i, quan el gener del 1889 es decretà l'amnistia per a la premsa, Llunas tenia pendents demandes

396 *La Tramontana*, núm. 157, 20 de juny de 1884, p. 3.

per 22 anys, 4 mesos i 4 dies, i multes per més de 4.000 pessetes. Tot això no era res comparat amb l'arribada de l'Asociación de Padres de Familia de Cataluña, que a *La Tramontana* batejaren amb el malnom de La Fulla. Manuel Vicente explica que «*L'Almanac per 1892* va rebre 6 denúncies; en el número 570, 1-7-1892, s'exclamen d'haver patit 13 denúncies de cop i dues setmanes més tard ja arribaven a 19».[397] Durant el mes de desembre del 1892, van rebre 20 noves denúncies i el número que van treure amb motiu dels Innocents en va rebre 13 de cop. En el número del 12 d'octubre del 1892, després de treure al carrer l'especial dedicat a Colom i l'arribada a Amèrica, Llunas és empresonat quatre dies i surt després de pagar una fiança de 3.000 pessetes.[398] Després de l'atemptat del Liceu, el 7 de novembre del 1893, Llunas va ser detingut i incomunicat 87 hores; *La Tramontana* es va veure obligada a tancar com a conseqüència de la suspensió de garanties i quan obrí a ell el tancaren 50 dies més a la presó, sense aplicar-li l'amnistia general que entrà en vigor.

397 Vicente, 1999: 132.

398 Per fer un seguiment més en detall dels múltiples empresonaments per delictes d'impremta de Llunas, podeu llegir la primera part d'aquest llibre.

2. UN SETMANARI ANARQUISTA I POPULAR

El 12 de febrer del 1881, s'obtingué el permís per publicar *La Tramontana*.[399] Tal com hem vist, aquest no era el primer projecte periodístic del de Reus, però sí que va ser, a la llarga, la seva publicació de més transcendència, el seu projecte periodístic, literari, cultural i vital més important i destacat; la plataforma que el convertí en un dels ideòlegs anarquistes més populars i amb més penetració entre els sectors obrers de tot l'Estat espanyol. El mateix dia que fou donat el permís per a la publicació de *La Tramontana*, es repartiren vint-i-cinc mil exemplars d'un *Pregó* propagandístic de la nova revista, escrit en vers, en català i en tinta vermella per les dues cares. L'èxit del *Pregó* va ser tan gran que «La primera tirada de 25.000 prospectes vermells que férem va quedar repartida en un santiamén. I nosaltres que sí? Prospecte a la màquina i vinga fer-ne un nou tiratge»;[400] de la qual cosa podem deduir que les intencions de Llunas, com a mínim des de l'inici del nou setmanari, eren molt més ambicioses que les que havia tingut amb *La Teula* o *La Teula Barcelonina*.

La Tramontana és la gran obra de Josep Llunas, però alhora també una de les dues úniques publicacions obreres anarquistes escrites en català al segle XIX; l'altra és la valenciana *El Chornaler*, que va arribar a publicar 25 números. *La Tramontana* arribà als 717 números i sortí durant un període de setze anys, tot i que amb alguna interrupció llarga, la qual cosa la converteix en el periòdic anarquista de més durada del segle XIX a tot l'Estat espanyol escrit en qualsevol de les llengües que s'hi parlen. A més, la publicació treia una mitjana de 4.000 exemplars setmanals i, en números extraordinaris, com el dedicat al I Centenari de la Revolució Francesa,[401] de 7.000 a 8.000.

399 Segons afirma Vicente, 1994: 379, a partir de Givanel, 1920 i dades tretes del registre del Govern Civil, Manuel Vicente (1994).

400 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1882, p. 4.

401 *La Tramontana*, núm. 419, 21 de juny de 1889.

A la capçalera del setmanari, el gegant amb barretina bufa i s'emporta els enemics dels obrers: burgesos, capellans, militars, polítics...

Com aconseguí Llunas aquest autèntic rècord d'anys de durada i de quantitat de revistes publicades? Doncs bàsicament barrejant uns quants ingredients que convertiren la publicació en un producte molt especial i gràcies, sobretot, a la voluntat de ferro del seu redactor-director-administrador-impressor-propietari. L'obertura de compàs de Llunas, que incloïa col·laboracions, notícies, comunicats, il·lustracions, cartes, passatemps, cròniques, poemes... de tot l'entramat de grups i grupets de les esquerres del moment, fa que el setmanari sigui una font inesgotable per entendre les relacions entre el fotimer d'organitzacions i persones que transitaven per un espectre ideològic divers i, a voltes, fins i tot contradictori. *La Tramontana* era una revista anarquista i escrita en català, que utilitzava l'humor en totes les seves formes per plantar cara als que Llunas qualificava d'«enemics de l'obrer»: burgesos, capellans, militars, polítics...; alhora que no deixava de banda la cura estètica de cada un dels números. A simple vista, sense entrar en els continguts ni fer-ne una anàlisi a fons, pot semblar només una publicació d'humor, satírica, però a mesura que s'anava llegint, setmana rere setmana, en els lectors anava obrint espais ideològics progressistes, presents en multitud de formes, que anaven des del republicanisme fins a l'obrerisme anarquista del moment, tot embolcallat amb un recurs constant a l'anticlericalisme i la crítica al sistema polític de la Restauració i la corrupció que li era pròpia. Teresa Abelló ho explica dient que:

> no podem oblidar la importància que tenia la premsa satírica que, junt al comentari crític, desenvolupava la caricatura escrita i dibuixada de l'actualitat política i

> social del moment, utilitzant en cada moment símils força casolans que facilitaven la comprensió del que es volia difondre. L'exponent més clar d'aquest gènere va ser, sens dubte *La Tramontana* (sic) (1881-1887); aquest periòdic, redactat pel ja esmentat Josep Llunas, feia gala d'un indubtable esperit catalanista que s'apartava del jocfloralisme, tota vegada que traspuava una ideologia obrerista anarquitzant, republicana i profundament anticlerical.[402]

Segons Manuel Vicente, «Catalanisme, republicanisme, lliurepensament, maçoneria, anarquisme i anticlericalisme es donen cita a les seves columnes i la converteixen en el millor exemple d'aquest aiguabarreig que configuraven els moviments d'oposició a la Restauració a Catalunya».[403] Efectivament, les seves pàgines acullen des de poemes i articles doctrinals fins a dibuixos i il·lustracions, crítiques teatrals i de llibres, anuncis, assajos, quadres de costums, convocatòries, jocs d'enginy, notícies, cartes i opinions de societats obreres, rumors, etc. I hi desfilen republicans, obrers sense adjectius, catalanistes, anarquistes, internacionalistes, ateus, federalistes, feministes, sindicalistes, anticlericals, lliurepensadors, maçons, demòcrates, socialistes, laïcistes, espiritistes...

La gran diversitat ideològica dels textos que inclou la revista, tot i que sempre situats en una línia d'esquerres, ha generat molt diverses interpretacions a l'hora de parlar de la publicació, la majoria d'elles expressades sense haver-ne fet un estudi sistemàtic. Així, tal com explica Joan-Lluís Marfany,[404] la *Història de la premsa catalana* de Torrent i Tasis afirma que *La Tramontana* era simplement anticlerical «amb un fort sentiment defensor de la classe obrera»[405], mentre que Pere Gabriel a *Anarquisme i catalanisme*[406] i Álvarez Junco a *La ideología política del anarquismo español*[407] la qualifiquen d'«anarquista» i de «filoanarquista», respectivament. Morato, a *Líderes del movimiento obrero español 1868-1921*, tot i que no atribueix a Llunas la creació de *La Tramontana*, ja havia afirmat que quan el va dirigir «supo hacer un periódico ingenioso, atractivo, saladísimo, que no se limitó a lo anticlerical, sino que abordó la política y la cuestión social, y fue un popularísimo semanario, escrito en catalán, que influyó notablemente en el movimiento obrero»,[408] sense referències explícites al seu caràcter anarquista. En el seu recull sobre la premsa catalana, Givanell afirma que «Fou un setmanari eminentment anti-

402 Abelló, 2004: 4.

403 Vicente, 1994: 373.

404 Marfany, 1991: vol. 2, 110.

405 Tasis; Torrent, 1966: vol. I, 254. Cal tenir en compte el moment en què es publicà per entendre la definició en el seu context concret.

406 Gabriel, 1986: 198.

407 Álvarez, 1976: 212.

408 Morato, 1972: 172.

clerical i defensor de la classe obrera»,[409] ni una paraula tampoc referida a l'anarquisme i, en canvi, Francisco Madrid, en el seu estudi i la seva compilació sobre premsa anarquista i anarcosindicalista, no dubta a referir-s'hi com a «periódico anarquista en catalán»,[410] tal com fa Josep Termes quan diu que era un «setmanari anarquista en català».[411] Per la seva banda, Manuel Vicente opta per una definició allunyada del qualificatiu d'«anarquista» i afirma que:

> Si insistim en la recerca d'una qualificació que ens defineixi mínimament *La Tramontana* al llarg de la seva prolongada singladura, ens decantaríem per considerar-la, sobretot, com un exemple de publicació lliurepensadora, entenent el lliurepensament més com un mètode capaç d'aglutinar i mobilitzar amplis sectors de les classes populars, que no pas com una doctrina tancada.[412]

I Albert Palà, en la seva història cultural del lliure pensament,[413] deixa clara la importància del setmanari per a aquest corrent de pensament quan afirma que la desaparició de *La Tramontana* i de l'activisme de Llunas «no només significà la desaparició d'una concepció de lliure pensament anarquitzant hegemònica als anys 90 del segle XIX, sinó també la pèrdua de tota una xarxa de contactes i relacions militants en el territori català».[414]

El setmanari, sobre la base de l'anarquisme col·lectivista que el seu director defensa com a opció política, amb totes les implicacions des del punt de vista cultural o religiós que això implica, obre les seves portes a creadors de tot el camp esquerrà del moment i és evident que, en alguns aspectes, aquest ampli ventall de propostes ideològiques coincidia —l'anticlericalisme i el lliurepensament, per exemple—; per això hi trobem tants textos que hi fan referència, a banda de la fixació de Llunas per alguns temes concrets, és clar.

És evident que *La Tramontana* neix en un context en què hi ha altres revistes populars en català amb gran èxit com *La Campana de Gràcia* o *L'Esquella de la Torratxa*, per exemple. És aquest format el que pren, el d'una publicació popular que alhora vol ser un negoci de subsistència, per això inclou entreteniments, jocs d'enginy, textos narratius, altres de més teòrics, notícies breus, comentaris culturals, altres de l'actualitat, poemes i una gran quantitat d'il·lustracions molt relacionades amb el seu contingut ideològic. Però és clar, també, que un dels trets identitaris bàsics de la publicació de Llunas és que el seu director és un destacat

409 Givanel, 1931: 163.

410 Madrid, 1988-1989: volum 1, tom 1, 96.

411 Termes, 2011: 118.

412 Vicente, 1999: 61.

413 Palà, 2018.

414 Palà, 2018: 88.

dirigent obrer i ideòleg anarquista, dels principals durant tot el segle XIX. I la revista és la seva forma de situar les seves idees en l'espai públic, sense renunciar en cap moment a fer pedagogia sobre l'anarquisme col·lectivista que proposa. La seva militància, però, no és excloent ni dogmàtica contra tots els qui no pensen exactament com ell i aquest és un fet que condiciona els continguts de la revista i esdevé un dels seus trets diferencials.

És molt important tenir en compte que durant els setze anys que la publicació sortí a la venda, no fou mai una revista orgànica de cap organització ni va fer de portaveu de ningú. Ben al contrari, els ingressos que proporcionà esdevingueren la seva font bàsica de finançament i alhora permeteren viure a Llunas i als seus i aquesta característica pot explicar, també, el model de publicació: popular i, alhora, revolucionària.

3. EL PREGÓ I ALTRES TEXTOS DEFINITORIS

El *Pregó* de *La Tramontana*[415] és un text ben aclaridor sobre les intencions de Llunas i pel que fa als referents literaris i estètics que preveu per a la nova publicació. Aquests els podríem situar al voltant de la literatura popular catalana del moment i, sobretot, dels textos que, escrits en català, circulaven entre els lectors i les lectores de la seva classe. A través d'ells podem arribar a fer-nos una idea aproximada sobre quina literatura llegien i quin imaginari compartien les classes populars catalanes a qui Llunas volia adreçar la seva revista. Així, quan al *Pregó* Llunas es refereix a la llengua catalana en què estarà escrita *La Tramontana*, exposa una sèrie d'autors i obres que el públic lector que volia atreure cap a la nova publicació ja coneixia. Llunas parla de:

> la peça
> o sainet en dues parts
> de Saldoni i Margarida
> en ombres tan popular;
> i l'auca que ve a dar un curs
> de la Història natural;
> i el romanço de les modes
> criticant a n'els gavatxs;
> i el llibret tan divertit
> de les cançons de Nadal
> per cantar-se en los pessebres,
> *belenes* en castellà;
> i les llegendes tan cayas,

415 Llunas, 1881. Martí, 2015: 497-507.

il·lustrades amb gravats,
que es publiquen a dos quartos
baix la forma de ventalls;[416]

El «sainet en dues parts» a què es refereix, anònim tot i que atribuït a Josep Robrenyo (Barcelona, 1783 – el Carib, 1838), va ser molt popular a Barcelona, però també a la resta de Catalunya, tant que molta gent en coneixia parts de memòria;[417] i, fins i tot, se'n va fer una versió «en ombres» per fer funcions a teatrets de ninots en cases particulars. Pel que fa al «romanço de les modes criticant a n'els gavatxs», es tracta d'un text antinapoleònic obra també de Robrenyo.[418] L'autor va ser «un dels homes més populars de Catalunya, pels seus ideals constitucionals i liberals que defensava enfront l'absolutisme»[419] i alhora «Va tenir una autèntica fòbia als invasors francesos i els fustigà en gran manera emprant un llenguatge popular a l'abast de la cultura primària de la societat d'aleshores».[420] La popularitat del *Sermó de les modes*, o *Sermó furiós de les modes*, venia pel fet que se'n feren tirades de 20.000 exemplars, una quantitat increïble a començaments del segle xix, en un moment en què el seu autor ja era reconegut entre una part important del possible públic lector, i passà a ser «lectura obligada en la majoria de llars catalanes».[421]

L'auca, el llibret de cançons i el ventall fan referència a tres dels formats d'aquesta literatura popular del xix, un tipus de literatura que rebia el nom de literatura de canya i cordill per com es venien els romanços, que en són una de les primeres manifestacions. Lluís Solà, a *Un segle d'humor català* explica com:

> Els venedors solien situar-se al costat d'una església, en les fires i en els mercats. Els romançaires clavaven un parell de claus a la paret o bé a dos arbres propers i hi lligaven un cordill del qual feien penjar els romanços. Per aguantar aquests cordills hi posaven unes canyes i aquestes «canyes» i aquests «cordills» han donat nom al tipus de literatura que contenien els fulls posats a la venda i que, generalment, consistia en cançons o cobles d'escàs valor literari, però molt del gust del poble.[422]

Així doncs, d'una banda, l'auca; de l'altra, el romanço; el llibret de cançons; i el ventall dibuixat i escrit amb una narració, en aquest cas llegendària; sumades al

416 Llunas, 1881. Martí, 2015: 497.

417 En parla, per exemple, Carles Riba al pròleg a la seva antologia d'*Un Tros de Paper* (Riba (cur.), 1920) i, per a una aproximació completa a Josep Robrenyo es pot consultar el pròleg de Pere Anguera a la seva obra teatral catalana (Anguera, 2004).

418 Molas, 1968: 84-87.

419 Solà, 1973: 41.

420 Solà, 1973: 41.

421 Solà, 1973: 42.

422 Solà, 1973: 35.

sainet de teatre, que hem vist en el primer cas, ens donen la majoria de les formes més utilitzades que pren aquest tipus de literatura pel que fa a la seva difusió.

Llunas continua el *Pregó* amb el record d'un autor i una obra que en principi no haurien de ser referent seu de cap de les maneres: Antoni Maria Claret i el seu *Catecisme de la doctrina cristiana*. El *Catecisme* va ser publicat el 1847 amb el subtítol «explicat i adaptat a la capacitat dels nois i noies i adornat amb moltes estampes» i aquest subtítol ens dona una possible explicació segons la qual podem arribar a entendre la inclusió d'un doctrinari cristià en la carta de presentació d'una revista que serà coneguda pel seu anticlericalisme. Llunas parla d'una obra d'èxit en català i amb això n'hi hauria prou per haver-la inclòs en aquest llistat, però alhora continua la construcció d'un mapa referencial de les formes de la literatura popular que li interessen. En aquest cas, una obra doctrinal que és popularitzada a través de la forma que pren, amb la inclusió d'estampes i un text «adaptat a la capacitat dels nois i noies». Importa molt si qui no entén el text doctrinal és un infant o un obrer poc llegit? No. Importa la intenció didàctica i de difusió. De fet, tal com diu Clara E. Lida:

> es curioso observar cómo el anarquismo incorpora giros religiosos al pensamiento laico y revolucionario. Esto se manifiesta profusamente en los «credos» y «evangelios» socialistas que se multiplican por entonces, aunque sus antecedentes sean muy anteriores.[423]

No importava el contingut de la doctrina de Claret, radicalment als antípodes del que Llunas defensava, sinó el fet que fos en català i que tingués una forma popular que no era estranya a l'obrerisme. De fet, Bakunin, el 1865, ja havia publicat el seu *Catecisme revolucionari* destinat als membres de l'organització precursora de l'Aliança de la Democràcia Socialista i l'andalús Nicolás Alonso Marselau publicà el 1872, a la presó, *El evangelio del Obrero*.

No acaben aquí les referències populars del *Pregó*, ja que el text continua amb un seguit de noms propis que, en tots els casos, formen part de la literatura popular del moment i també d'uns anys enrere:

> la llengua que ha estat usada,
> i sempre és nova i flamant,
> per l'Ola-Vos, en Fornells,
> l'Antonet, mossèn Serà,
> en Venid caritativos,
> l'Amàlia boja, en Xarau,
> l'insigne Bernat Xinxola[424]

423 Lida, 1970.

424 Llunas, 1881. Martí, 2015: 498.

Algunes d'aquestes referències acaben de situar el tipus de literatura que, almenys en la forma, constitueix el referent en català de les classes populars, si més no en el moment de començar la publicació de *La Tramontana*. Llunas parla de diversos personatges amb nom propi, entre els quals destaca Bernat Xinxola. Aquest és un personatge popular protagonista de l'aforisme «En Bernat Xinxola / que es tira pets a la cassola» i que havia esdevingut, com a conseqüència d'aquest aforisme, sinònim de persona que expulsa gasos sovint a través de la frase «semblar un Bernat Xinxola». Xinxola, però, era molt més i Llunas ho sabia, ja que també protagonitzava una auca amb 25 imatges obra del pintor i literat barceloní Modest Urgell en què s'explicava la que era qualificada com la veritable història del personatge. L'auca deia que «fuster de professió, Xinxola va defensar Barcelona com a membre de la Junta Popular Directiva contra el setge d'Espartero, presidida per Joan Manuel Carsí i constituïda per menestrals (un sastre, un mistaire, etc.) el novembre de 1842».[425] Un bon tancament per tot el que fins ara hem vist en aquest apartat. L'auca, una de les formes de literatura popular més celebrades i molt estesa, serveix, en aquest cas, per explicar la història d'un resistent davant del despotisme, tot i que el que popularment es recorda de Xinxola sigui la seva constant mania de tirar-se pets, una tema escatològic també del gust de Llunas, si tenim en compte alguns dels seus poemes d'entreteniment. Si ho apliquem a la literatura popular que defensa el reusenc i que cita en aquest text, entendrem una mica que el contingut havia de ser popular, fins i tot groller; si calia, havia d'arribar amb claredat i dit al nivell que calgués per tal que tothom ho entengués, però sense renunciar, per això, als continguts socials, revolucionaris i, és clar, d'enfrontament al poder, un bon resum del que ell mateix qualifica com a literatura obrerista.

Ja des del primer número del 16 de febrer del 1881, *La Tramontana*, subtitulada «Periòdic vermell» [i a partir del número 136, «Periòdic polític vermell»], deixava clar en primera plana, en la portada, els temes que tenia intenció de tractar: «Política popular. Arts i lletres. Salut Pública». Aquests lemes es van mantenir a la portada fins al número 290 (el 6 de gener del 1887), quan anunciaren «reformes a *La Tramontana*», les van esborrar i van emprendre diversos canvis, inclòs el del preu, que passà a ser de dos quartos a cinc cèntims. A partir del número 447 (3 de gener del 1890), la portada inclogué dos textos breus en la capçalera. El de l'esquerra deia:

> No més drets sense deures. No més deures sense drets. Els drets individuals són imprescriptibles, il·legislables i INGARANTIBLES.
>
> Legislar la Llibertat baix pretext de garantir-la és cometre atemptat contra ella.

425 Gomà, 2011.

> La llibertat pròpia acaba allí a on comença la llibertat aliena. És lícit, doncs, a l'individu fer tot el que no perjudiqui un altre.
>
> La resignació que prediquen les religions no és més que la fórmula de l'engany amb què es pretén perpetuar la injustícia social en el món. Les religions són caixes d'estalvis que viuen de l'estafa d'admetre capitals en la terra, assegurant pagar crescuts al cel.[426]

I el de la dreta:

> *La Tramontana* defensa els principis liberals més avançats, sense mistificacions ni atenuants de cap mena.
>
> *La Tramontana* és antireligiosa de totes les religions, perquè totes són igualment dolentes i depressives per a la dignitat i la intel·ligència humanes.
>
> *La Tramontana* en política defensa sempre el més avançat contra el més reaccionari, i sosté la necessitat d'una gran reforma social que transformi el mode de ser del productor, avui supeditat al capitalisme.
>
> *La Tramontana* no està afiliada a cap partit, servint els interessos generals de la llibertat sense compromisos ni preocupacions de sectari.[427]

Al davall del de l'esquerra s'hi afegia, destacada, la frase: «La salut del poble és la suprema llei» i a sota del de l'esquerra: «El Treball és la primera necessitat». Entre els dos, amb la mateixa tipografia, s'explica que «LA TRAMONTANA és el periòdic que es publica en idioma català més avançat en idees polítiques, religioses i d'economia social».

Alguns dels paràgrafs dels textos situats a dreta i esquerra del títol van canviar amb els anys, tot i que conservaren sempre la seva voluntat emancipadora, antireligiosa i igualitària; tot sota una voluntat de defensa de les llibertats individuals evident. Així, en el número 601, del 3 de febrer del 1893, s'inclouen els paràgrafs «L'embrutit milionari que baix pretext de mentida moralitat i a l'ombra de ses riqueses mal adquirides persegueix qui critica sos vicis i la societat que els consent, és un dels éssers més envilits, degradats i despreciables de la Naturalesa» i, complementant el primer paràgraf de la dreta, «tant si es veu perseguida per hipòcrites farsants com si sent l'*aplauso* de la gent veritablement honrada i digna».[428]

Quedava ben clar que la publicació defensava la llibertat màxima dels individus alhora que la llibertat econòmica fora del capitalisme, sense privilegis de cap mena per a ningú i allunyada de les supersticions i de la influència que fins aleshores tenia l'Església i la religió en la societat. És a dir, el programa anarcocollectivista explicitat en poques paraules amb la voluntat d'arribar a un públic ampli

426 *La Tramontana*, núm. 447, 3 de gener de 1890, p. 1.

427 *La Tramontana*, núm. 447, 3 de gener de 1890, p. 1.

428 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893, p. 1.

a través de les formes literàries populars, amb un humor sense complexos, crític i, a voltes, fins i tot groller. *La Tramontana* es reclamava escrita «en idioma català» i alhora afirmava que era la més avançada publicació que en aquesta llengua s'escrivia. Si amb el *Pregó* havien establert la forma i el to general de la revista, amb textos com aquests que acompanyaven la capçalera i d'altres que van publicant en el mateix sentit deixen clar quin és l'espai polític que defensen.

Si volem entendre més extensament com es definia la publicació ideològicament, ens pot servir llegir el text que publiquen en la primera pàgina del número 184,[429] quan fa cinc anys que surt el setmanari i anuncien una sèrie de millores que van des de la recuperació de les caricatures «de les que a penes ens en deixaven passar cap» un cop ha canviat la Llei de premsa, fins a la millora del paper, la renovació «de la capçalera i de tots els dibuixos intercalats» i uns nous tipus, els elzevirians, introduïts en les tipografies barcelonines per Eudald Canibell i que eren utilitzats bàsicament pels modernistes per a textos llargs ja que en facilitaven la lectura.[430]

Un cop tancat aquest apartat que podríem qualificar de tècnic, s'obre l'ideològic i l'article assegura que de les idees de *La Tramontana* «no cal parlar-ne perquè són ja sobradament conegudes» ja que el director continuava sent el mateix que hi havia des de la fundació del periòdic, les idees del qual «han sigut, són i seran liberals sempre, radicals entre les més avançades, no estant afiliada *La Tramontana* a cap partit polític, si bé d'entre tots prefereix el federal pactista, per ses teories més avançades, descentralitzadores i reformistes que les dels altres partits». Podríem pensar que Llunas es defineix com a simpatitzant del Partit Republicà Democràtic Federal de Pi i Margall, però a continuació afirma que «En política estem destinats a ser sempre d'oposició, perquè creiem que cap govern pot ni vol fer les coses tan bé com deurien fer-se per a resultar en benefici dels més». Per tant, de cap partit. No obstant això, la voluntat d'apropar l'ideal a la seva realitat més immediata el porta a afegir que «com nosaltres professem el principi que hem d'estar "sempre" amb la Revolució i contra la reacció» «donarem suport a tot allò que signifiquin passes avant en el camí del Progrés, tant polític com social». La defensa dels interessos de la classe obrera «tindrà bon acolliment sempre en nostres columnes» i «Amics de la llum, mai refusarem discussions amb ningú sobre qüestions polítiques i econòmiques». Davant la religió diuen que «no pensem perdre-hi el temps» i que «natural és que siguem contraris de totes les religions positives i reveladores, per creure que totes elles tendeixen a l'embotament de la intel·ligència humana», pel que deixen clar que «no cal dir si serem anticlericals». Per acabar, defineixen

429 Per a aquesta i les properes cites relacionades amb aquesta explicació: *La Tramontana*, núm. 184, 26 de desembre de 1884, p. 1-2.

430 Vélez, 1984: 215.

el seu periodisme com a combatiu i afirmen que «Direm les coses netes i clares tal com siguin, sense fer mai com l'hipòcrita que va amb compte a no dir una paraula lletja però que no mira prim en ses accions».

4. LA LLENGUA I L'ÀMBIT DE DIFUSIÓ

L'actitud militant de Llunas en defensa de l'ús de la llengua catalana era ben clara, fins i tot per escrit, des del començament de la seva empresa periodística. El *Pregó* de *La Tramontana* ja deixava clar que la tria del català com a llengua de la revista obeïa a una decisió política, no a una casualitat. Així, a l'hora de dirigir-se als futurs lectors de la publicació, els deia que *La Tramontana* no estaria escrita en castellà sinó en català i que aquesta llengua era:

> la que els Xanxes i Gutiérrez
> per força i a còpia d'anys
> amb la seva en fan samfaina
> quan ne són municipals;
> la que haurien de parlar-ne
> nostres savis 'concejals'
> a dins del Saló de Cent,
> enlloc del xerric xerrac
> que a grumolls surt de sa boca
> a l'intentar perorar.[431]

I un cop més la tria té a veure amb el fet que no accepta ni ordres ni opressions per part de ningú, una tria llibertària, ja que la llengua castellana era:

> la llengua en què ens avisen
> lo que hem de pagar cada any
> perquè la gent de Madrid
> pugui viure amb tot lo faust
> que requereix als senyors
> mantinguts per tants vassalls,

---

431 Llunas, 1881. Martí, 2015: 497-498.

i llengua, per fi, que a casa
de tots los bons catalans
des de sempre sols la parlen
només que els plats esquerdats.[432]

La Tramontana estigué sempre escrita en llengua catalana, «la que entendre-la a Madrid / no han volgut ara ni mai». Llunas va justificar i guarnir la tria idiomàtica amb múltiples referències a obres de literatura popular catalana del moment —i no tan popular també—, tal com ja hem apuntat. Un cop donades aquestes referències, l'autor apuntà que si en lloc de dir que *La Tramontana* es dirigia a les persones que parlaven català hagués dit que es dirigia als «Catalans», hagués volgut dir el mateix.

Ara bé, aquesta defensa de la utilització del català com a llengua pròpia no tenia res a veure amb les defenses que en feien altres periòdics «catalanistes», com el *Setmanari Català* de Manresa, que afirmava que el català era la llengua més cristiana de totes les que es parlaven a l'Estat perquè era la que més cops havia utilitzat la mare de Déu en les seves visites a la Terra. *La Tramontana* feia sang sobre aquesta opinió en un article titulat «Ximpleses catalanistes». Aquesta barreja entre religió cristiana i llengua catalana exasperava els redactors anarquistes, que associaven la religió a un món caduc amb el qual no volien tenir res a veure.

Cal que recordem que estem parlant de finals del segle XIX i que no és fins al 1895 que Àngel Guimerà fa el primer discurs en català en la presa de possessió de la presidència de l'Ateneu Barcelonès. *La Tramontana* n'informa els lectors en un article que porta per títol «Lo bullit a l'Ateneu» en què l'autor (l'article no va signat) es pregunta «En nom de quin dret, amb motiu de quina conveniència social o en ús de quina raó pot impedir-se dintre de l'Ateneu Barcelonès l'ús de l'idioma català?»[433] i acaba acusant «La Renaixença i tots els catalanistes reaccionaris» d'haver callat quan ell mateix havia defensat l'ús públic del català en el míting lliurepensador de què hem parlat, del silenci del qual dedueix que «més que catalanistes que estimen Catalunya, són sectaris d'una idea reaccionària que voldria fer tornar els catalans a l'Edat Mitja».[434] Contra això, exposa la seva voluntat més liberal que catalanista:

> Nosaltres, que no som sectaris, sinó que volem la llibertat per a tothom, que no som partidaris del catalanisme, sinó del liberalisme, en nom d'aquest advoquem per l'ús de l'idioma català com a dret individual dels catalans, de la mateixa ma-

432 Llunas, 1881. Martí, 2015: 498.

433 *La Tramontana*, núm. 690, 6 de desembre de 1895, p. 2.

434 *La Tramontana*, núm. 690, 6 de desembre de 1895, p. 2.

> nera que un altre dia atacaríem els catalanistes que pretenguessin, per qualsevol concepte, regatejar als castellans l'ús de la seva parla dintre de Catalunya.[435]

Els que per Llunas eren qualificats com a «renaixentistes» també eren diglòssics a l'hora d'usar cada una de les dues llengües: el català per a la poesia i una mica de prosa i teatre; i el castellà i el llatí per a la resta. O sigui que els gèneres i les temàtiques que podríem qualificar com a «importants de veritat», l'assaig, per exemple, les feien en castellà o en llatí. No ens hem d'estranyar, doncs, del poc ús que la llengua pròpia dels Països Catalans tenia entre els obrers anarquistes en els àmbits formals (escrit i oral públic).

Com a publicació defensora del català, el fet lingüístic definia qui era català, però davant de qui utilitzava la llengua per construir un projecte polític —i literari— que ells veien com a conservador, hi mantenien una actitud hostil. Llunas es mantingué allunyat de les «unitats» al voltant de la defensa de la llengua o del país, si aquestes passaven per paràmetres conservadors o, com diu ell, «carques». Per això, mantingué una oposició constant també davant les propostes renaixentistes conservadores i, en canvi, va prendre una altra manera de funcionar quan els anarquistes es trobaren davant d'un altre corrent literari i artístic que, per proximitat ideològica, no veien tan enemic: el Modernisme. Així, *La Tramontana* del 9 de desembre de 1892 anunciava que en l'*Almanac* de l'any corresponent «Observaran nostres lectors que hem adoptat una miqueta més de l'ortografia de *L'Avenç*, acceptant algunes regles per a l'accentuació [...] i algunes altres que per ara no acceptem com a definitives, perquè necessitem fer-ne millor estudi del que tenim fet fins ara.».[436] Uns mesos abans, a l'agost, amb motiu de passar a imprimir *La Tramontana* als tallers de *L'Avenç* ja havien comunicat aquesta intenció dient que:

> A pesar que trobem de verdadera lògica literària tota, o quasi tota, l'ortografia adoptada per *L'Avenç*, no podem seguir-lo, avui per avui, en son camí, no tant perquè no ens agradi sa innovació com per considerar que la classe de llegidors que té nostre periòdic es poc coneixedor de les elucubracions ortogràfiques, i li resultaria un verdader *maremàgnum* un canvi radical ortogràfic, que no li serviria més que de destorb per a la bona intel·ligència de l'escrit.
>
> Això no obstant, des d'avui adoptem de l'ortografia de *L'Avenç* tot allò que resulta reconegudament avantatjós i no ens pot crear cap dificultat en la bona intel·ligència de nostres escrits.[437]

435 *La Tramontana*, núm. 690, 6 de desembre de 1895, p. 2.

436 *La Tramontana*, núm. 593, 9 de desembre de 1892, p. 3.

437 *La Tramontana*, núm. 575, 5 d'agost de 1892, p. 3.

Aquest apropament als modernistes i, concretament, a les seves propostes lingüístiques podem veure'l com una simple mostra de cordialitat amb la que havia passat a ser la nova impremta on es feia la revista, els tallers de *L'Avenç,* tot i que també ho podem interpretar com un interès per la llengua i la millora de la seva escriptura a la qual contribuiria la visió positiva que tenia Llunas sobre el grup promotor de les noves normes per la seva postura política apropada o, com a mínim, no enfrontada al món llibertari. Tenim algunes mostres, escadusseres i no determinants, però que cal apuntar, de les relacions i opinions positives davant dels modernistes catalans, una actitud que no trobem mai davant dels renaixentistes, que ell assimilava només amb el sector més conservador del moviment. En aquest sentit cal destacar les paraules de lloança a l'article «Les noves idees del Brusi» d'Alexandre Cortada, extret de *L'Avenç* i publicat per *La Tramontana*[438] el març del 1893, quan diu que «No pot de més fina manera posar-se de relleu la nul·litat dels aferrats a l'antigor i a la rutina, a la vegada que induir la joventut i tot, a l'estudi de la qüestió social sense prejudicis de classe».[439] En l'article a què es refereix, Cortada retreia a Maragall que quan deia que volia parlar als joves ho fes des de les pàgines d'«un diari agonitzant» com el *Brusi* alhora que li demanava que fos més atrevit, en una mostra de vitalisme modernista que *La Tramontana* lloà de manera entusiasta. Però al mateix temps, són les pàgines de *La Tramontana* les que acullen l'article «*L'Avenç* retrògrad»,[440] d'un jove Josep Aladern que respon amb un dur article una crítica a la seva obra *Impietats* publicada a les pàgines de *L'Avenç*.[441]

Un altre cas d'aquesta relació d'amistat amb alguns dels més destacats modernistes del moment, el trobem en la demanda que fa la dona de Llunas a Massó i Torrents després de la detenció del seu marit com a conseqüència del procés repressiu que es va donar després de l'atemptat de Canvis Nous que ja hem comentat.

També és interessant de veure l'àmbit territorial on es venia *La Tramontana*, que no era altre que el dels Països Catalans. Ho sabem a partir de la informació extreta de la secció «A la gàbia», on es feia un seguiment i una denúncia pública, amb noms i cognoms, de les «rates de *La Tramontana*»; és a dir, aquells corresponsals que s'encarregaven de vendre la publicació en els seus respectius pobles i ciutats i no pagaven els enviaments, pel que els devien quantitats importants de diners. Aquest sistema assegura que les dades són reals ja que altres, com tenir

438 *La Tramontana*, núm. 609, 31 de març de 1893, p. 2.

439 *La Tramontana*, núm. 609, 31 de març de 1893, p. 2.

440 *La Tramontana*, núm. 517, 26 de juny de 1891, p. 2.

441 Més informació sobre aquesta polèmica a Sunyer, 2013: 275-293.

en compte els llocs d'on s'informa o des d'on estan enviades les cartes que publiquen poden dependre de la creativitat dels redactors de cada moment i, al mateix temps, que s'informi d'un lloc o es rebi una carta d'aquell indret no garanteix que allí es llegís *La Tramontana*. En canvi, l'enviament de paquets, que en aquest cas no es pagaven, però sí que suposem que es venien, és garantia que les dades es basen en quantitats reals.

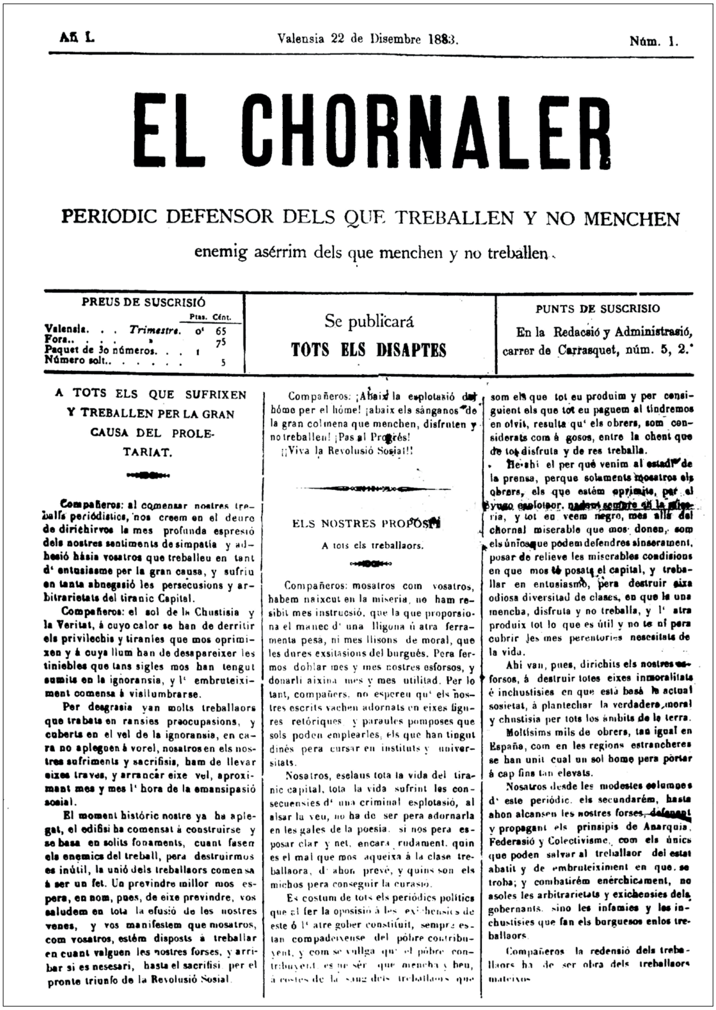
La manca d'un arxiu corresponent a la publicació ens fa impossible saber a on es repartia de manera real el setmanari, però sí que podem saber a on es trobaven els corresponsals que no pagaven les trameses i el mapa resultant inclou ciutats de tots els Països Catalans. Evidentment, trobem una majoria de «rates» al Principat (a Lleida, Falset, Balaguer, Agramunt, Malgrat, Torelló, Figueres, Valls, Cervera, Arenys de Munt, Cubells, Bellcaire, la Bisbal, Caldes, Mollet, Santa Coloma de Queralt, Vic, Picamoixons, Tivissa, Sant Feliu de Codines, Manlleu, l'Espluga de Francolí, Olot, Sant Hilari, Sant Fructuós, Sant Feliu de Codines, Tortosa, Badalona, Sant Feliu de Llobregat, Gualba, Móra d'Ebre, Polinyà, Balaguer, Vilafranca, Cornudella, Poboleda, Aitona de Segre i Terrassola), però també a les Balears (a Palma), al País Valencià (a Alacant i Benicarló) i, fins i tot, a la Catalunya del Nord (a Perpinyà). Si tenim en compte el català utilitzat per la publicació, que reprodueix la fonètica del català oriental peninsular, i el fet que, com a mínim en quatre localitats de fora del Principat es llegia (a Palma els deutes acumulats ens porten a afirmar que els enviaments eren d'alguns exemplars), podem afirmar que no només *La Tramontana* és la publicació obrera en català de més durada i difusió al segle XIX sinó que també és la primera publicació obrera amb un àmbit lector de Països Catalans.

Existia consciència de la unitat lingüística entre els obrers? Segurament que no, tot i que queda clar que a Alacant o a Perpinyà hi havia gent que llegia setmanalment la publicació anarquista escrita en català feta a Barcelona per Llunas i l'entenia, i fora de l'espai lingüístic dels Països Catalans, com a mínim, no hi havia deutors.

De la mateixa manera, a Barcelona, Llunas llegia *El Chornaler*, editat per Joan Payà a València, el «Periòdic defensor dels que treballen i no mengen, enemic acèrrim dels que mengen i no treballen», una publicació amb una trajectòria de només uns mesos i fins ara gens estudiat. Entre les dues publicacions s'establí una certa complicitat, tal com explica *La Tramontana* en el número 141: «Nostre apreciat col·lega *El Chornaler* de València ha sigut multat amb 500 pessetes sens que li hagin dit per quin solt, artístic o dimoni ha rebut semblant carícia governativa»,[442] fet que va portar el setmanari barceloní a tirar endavant una campanya per recollir diners

442 *La Tramontana*, núm. 140, 22 de febrer de 1884, p. 3.

a raó de «dos quartos per persona» per mostrar el seu suport al col·lega valencià. La col·lecta de diners no va ser suficient, ja que tal com s'explica en el següent número de *La Tramontana*, l'«apreciat col·lega de València» va rebre una nova multa de 500 pessetes més, pel que afirmaven que «Es veu que *El Chornaler* s'ha entravessat al coll d'algun privilegiat, i que es tracta d'asfixiar-lo a multes»[443] i afegien un fragment del periòdic valencià en què s'explicava que, vista la solidaritat rebuda, amb dues multes més, «la unió dels treballadors és un fet».

AÑ I. Valensia 22 de Disembre 1883. Núm. 1.

EL CHORNALER

PERIODIC DEFENSOR DELS QUE TREBALLEN Y NO MENCHEN

enemig asérrim dels que menchen y no treballen.

PREUS DE SUSCRISIÓ		Ptas.	Cént.
Valensia. . .	*Trimestre.*	0'	65
Fora.. . . .	»		75
Paquet de 30 números. . .		1	
Número solt..			5

Se publicará
TOTS ELS DISAPTES

PUNTS DE SUSCRISIO
En la Redacsió y Administrasió, carrer de Carrasquet, núm. 5, 2.°

A TOTS ELS QUE SUFRIXEN Y TREBALLEN PER LA GRAN CAUSA DEL PROLETARIAT.

Compañeros: al comensar nostres treballs periódistics, nos creem en el deure de dirichirvos la mes profunda espresió dels nostres sentiments de simpatía y adhesió hásia vosatros que treballeu en tant d' entusiasme per la gran causa, y sufriu en tanta abnegasió les persecusions y arbitrarietats del tiranic Capital.

Compañeros: el sol de la Chustisia y la Veritat, á cuyo calor se han de derritir els privilechis y tiranies que mos oprimixen y á cuya llum han de desapareixer les tiniebles que tans sigles mos han tengut sumits en la ignoransia, y l' embruteiximent comensa á visllumbrarse.

Per desgrasia yan molts treballaors que trabats en ransies preocupasions, y cuberts en el vel de la ignoransia, encara no apleguen á vorel, nosatros en els nostres sufriments y sacrifisis, ham de llevar eixes traves, y arrancár eixe vel, aproximant mes y mes l' hora de la emansipasió sosial.

El moment históric nostre ya ha aplegat, el edifisi ha comensat á construirse y se basa en solits fonaments, cuant fasen els enemics del treball, pera destruirmos es inútil, la unió dels treballaors comensa á ser un fet. Un previndre millor mos espera, en nom, pues, de eixe previndre, vos saludem en tota la efusió de les nostres venes, y vos manifestem que mosatros, com vosatros, estém disposts á treballar en cuant valguen les nostres forses, y arribar si es nesesari, hasta el sacrifisi per el pronte triunfo de la Revolusió Sosial.

Compañeros: ¡Abaix la esplotasió del hóme per el hóme! ¡abaix els sánganos de la gran colmena que menchen, disfruten y no treballen! ¡Pas al Progrés!

¡¡Viva la Revolusió Sosial!!

ELS NOSTRES PROPÓSITS

A tots els treballaors.

Compañeros: mosatros com vosatros, habem naixcut en la miseria, no ham resibit mes instrucsió, que la que proporsiona el manec d' una lligona ú atra ferramenta pesa, ni mes llisons de moral, que les dures exsitasions del burgués. Pera fermos doblar mes y mes nostres esforsos, y donarli aixina mes y mes utilitad. Per lo tant, compañers, no espereu qu' els nostres escrits vachen adornats en eixes figures retóriques y paraules pomposes que sols poden emplearles, els que han tingut dinés pera cursar en instituts y universitats.

Nosatros, esclaus tota la vida del tiranic capital, tota la vida sufrint les consecuensies d' una criminal esplotasió, al alsar la veu, no ha de ser pera adornarla en les gales de la poesia, si nos pera esposar clar y net, encara rudament, quin es el mal que mos aqueixa á la clase treballaora, d' ahon prevé, y quins son els michos pera conseguir la curasió.

Es costum de tots els periódics polítics que al fer la oposisió á les exichensies de este ó l' atre gober constituit, sempre estan compadeixense del pobre contribuyent, y com se vullga que el pobre contribuyent es un sér que mencha y beu, á costes de la sang dels treballaors que som els que tot eu produim y per consiguient els que tot eu paguem al tindremos en olvit, resulta qu' els obrers, som considerats com á gosos, entre la chent que de tot disfruta y de res treballa.

He-ahi el per qué venim al estadi de la prensa, perque solaments mosatros els obrers, els que estém oprimits, per el yugo esplotaor, nadant sempre en la miseria, y tot eu veem negro, mes allá del chornal miserable que mos donen, som els únics que podem defendres sinserament, posar de relieve les miserables condisions en que mos té posats el capital, y treballar en entusiasmo, pera destruir eixa odiosa diversitad de clases, en que la una mencha, disfruta y no treballa, y l' atra produix tot lo que es útil y no te ni pera cubrir les mes perentories nescesitats de la vida.

Ahi van, pues, dirichits els nostres esforsos, á destruir totes eixes inmoralitats é inchustisies en que está basá la actual sosietat, á plantechar la verdadera moral y chustisia per tots los ámbits de la terra.

Moltísims mils de obrers, tan igual en España, com en les regions estrancheres se han unit cual un sol home pera portar á cap fins tan elevats.

Nosatros desde les modestes columnes d' este periódic, els secundarém, hasta ahon alcansen les nostres forses, defenent y propagant els prinsipis de Anarquia, Federasió y Colectivisme, com els únics que poden salvar al treballaor del estat abatit y de embruteiximent en que se troba; y combatirém enérchicament, no asoles les arbitrarietats y exichensies dels gobernants, sino les infamies y les inchustisies que fan els burguesos enlos treballaors.

Compañeros la redensió dels treballaors ha de ser obra dels treballaors mateixos.

La valenciana *El Chornaler* va ser l'altra única publicació periòdica escrita en català durant el segle XIX.

443 *La Tramontana*, núm. 141, 29 de febrer de 1884, p. 3.

5. ALGUNES DADES TÈCNIQUES I ELS ALMANACS

L'administració i la redacció de *La Tramontana* es trobaven a la mateixa adreça de la tipografia La Academia, a la ronda de la Universitat, 96 de Barcelona. A partir del número 385,[444] però, l'administració passà al carrer de Ponent, 1, 3r, cantonada del carrer del Carme, tal com s'anuncia a la portada, fins al número 400[445] (8 de febrer de 1889), quan s'instal·là al primer pis de la mateixa casa, tal com indica una nota de la secció «Ventades», el domicili privat de Llunas.[446]

Pel que fa a la impremta on la tinta prenia forma damunt del paper, aquesta era La Academia des del primer número fins al seu tancament per raons econòmiques, del qual dona notícia la publicació en el número 564, a l'article no signat «Efectes capitalistes»,[447] en què s'expliquen records personals d'algú que hi havia treballat, que podria ser el mateix Llunas tot i que no ho sabem del cert. L'article està escrit amb un to líric propi d'una persona afectada per la desaparició d'un espai on havia viscut tantes experiències al llarg de la seva vida:

> La Academia ha desaparegut del món dels vius, potser per provar una vegada més que no és en aquest món corromput, en aquesta societat envilida en què vivim, el resultat per al més actiu o el més intel·ligent, sinó per al més vil, per al més canalla, per al més explotador, en una paraula, encara que sigui el més burro i el més vagarro.[448]

---

444 *La Tramontana*, núm. 385, 26 d'octubre de 1888, p. 1.

445 *La Tramontana*, núm. 400, 8 de febrer de 1889, p. 4.

446 Segons s'informa en la fitxa policial de Llunas amb motiu del Procés de Montjuïc, tal com veiem a Dalmau, 2010: 310.

447 *La Tramontana*, núm. 564, 20 de maig de 1892, p. 2.

448 *La Tramontana*, núm. 564, 20 de maig de 1892, p. 2.

L'autor hi recorda com va entrar a treballar-hi ell mateix:

> Nosaltres havíem entrat a La Academia al plantar-se l'establiment fa catorze o quinze anys; en ell desenrotllàrem nostres idees aplicades a l'art; allí començàrem nostra vida periodística fa prop de dotze anys; allí havem vist desaparèixer d'entre els vius a nostre mestre Rafael Farga i a nostre amic el burgès Ullastres; no és estrany doncs que quan dimarts a la nit se tingué que dir als treballadors que la casa plegava forçosament, les llàgrimes ens vinguessin als ulls.[449]

La Academia havia tingut una importància cabdal en la formació de Josep Llunas i de bona part dels membres de la redacció de *La Tramontana* i en la seva construcció ideològica i professional. No era estrany que, fos qui fos qui redactà el text, estigués afectat per la seva desaparició.

A partir del número 564,[450] amb el tancament de La Academia, el setmanari passà a imprimir-se a Pujol Soler Impressor, al carrer dels Tallers, 45. Començà, aleshores, una processó per diversos establiments tipogràfics que els portà, a partir del 575,[451] a Estampes de L'Avenç, al carrer de la Portaferrissa, 21; a partir del 587,[452] s'imprimí a Estampa de J. Soler, a la ronda de la Universitat, 9; i des del 599[453] fins al darrer, el 717,[454] a la Impremta de L'Avenç, a la ronda de la Universitat, 4.

Des del primer número, *La Tramontana* tenia quatre pàgines, un format que mantingué durant tota la seva llarga vida. Això no treu que en alguns números extraordinaris augmentés el paginat, com els diversos números dedicats a l'1 de Maig, en què passava a tenir vuit pàgines; el número dedicat a «commemorar el IV Centenari del Descobriment d'Amèrica»,[455] amb 16 pàgines; o el 422,[456] dedicat a la Revolució Francesa del 1789 i de manera especial a les seves dones, que també té 16 pàgines. El format de la revista era de 28,5 per 38 centímetres, i estava impresa en dues tintes, roja i negra, en els seus primers números, i en tinta negra la major part de la resta d'anys.

La capçalera de *La Tramontana* era propietat d'Evarist Ullastres i, a la seva mort, el 3 d'octubre del 1886, Llunas passà a ser-ne propietari. L'empresa va perdre força en no tenir la disponibilitat econòmica d'Ullastres darrere i això, sumat a les continuades suspensions que patí, posà en perill la revista. Tot i que no tenim da-

449 *La Tramontana*, núm. 564, 20 de maig de 1892, p. 2
450 *La Tramontana*, núm. 564, 20 de maig de 1892, p. 1.
451 *La Tramontana*, núm. 575, 15 d'agost de 1892, p. 1.
452 *La Tramontana*, núm. 587, 28 d'octubre de 1892, p. 1.
453 *La Tramontana*, núm. 599, 20 de gener de 1893, p. 1.
454 *La Tramontana*, núm. 717, 12 de juny de 1896, p. 1.
455 *La Tramontana*, núm. 584, 7 d'octubre de 1892.
456 *La Tramontana*, núm. 422, 14 de juliol de 1889.

des oficials sobre quants exemplars s'editaven i es venien de *La Tramontana* sí que podem extreure una sèrie de dades que ens poden donar un coneixement aproximat de la seva incidència i repercussió entre el públic lector català i, concretament, sobre la classe obrera durant el període de setze anys en què va sortir. Manuel Vicente[457] aporta alguns números concrets a partir de les quantitats de revistes que diuen que volen tirar del número dedicat a la Revolució Francesa, que són «de 7 a 8.000 números».[458] Tenint en compte que en el número 583, quan anunciaven l'extraordinari dedicat a commemorar els quatre-cents anys de l'arribada de Colom a Amèrica, havien afirmat que «Per donar idea del que serà aquest número, basta dir que per a cobrir despeses hem de fer més de doble venda dels números ordinaris, amb tot i ser tan nombrosa la tirada ordinària de *La Tramontana*»,[459] segons Vicente es pot suposar un tiratge proper als 4.000 exemplars. Són quantitats no segures, però alhora són les més concretes que podem aportar ja que són les úniques que parteixen de dades concretes i, per tant, les faig meves. Aquesta quantitat de revistes permetria aventurar un impacte important de la publicació anarquista, sovint entre un públic no avesat a la lectura, i menys en català, pel que podem suposar que una bona part dels lectors i de les lectores hi accedia a través d'escoltar com altres persones llegien els textos que la revista contenia.

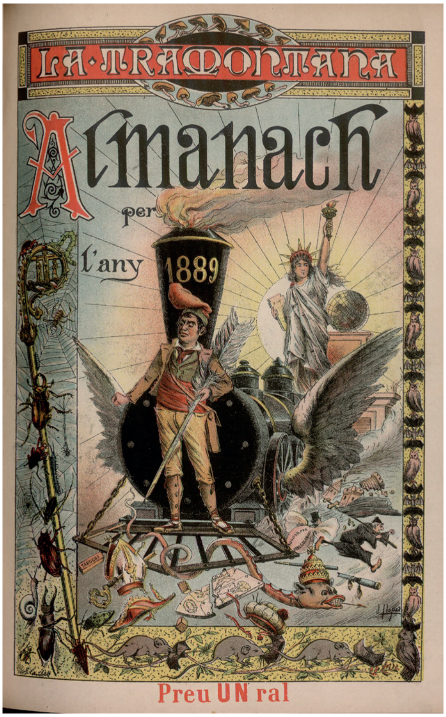
Hi ha dues capçaleres relacionades estretament amb *La Tramontana* que també van ser dirigides per Llunas: *La Sardana* i *L'Almanac de La Tramontana*. *La Sardana* va ser la capçalera que va utilitzar per continuar publicant la seva revista en la prohibició que va afectar *La Tramontan*a durant vint setmanes entre el 1881 i el 1882. Concretament, *La Sardana* va sortir al carrer del 16 de desembre del 1881 al 4 de maig del 1882, quan van publicar el número 19. La publicació tenia un aspecte molt més neutre, sense tantes il·lustracions i amb una tipografia més clàssica i austera. Portava com a subtítol «Periòdic defensor dels que sempre perden» i la capçalera representava una colla de polítics ballant al voltant del vedell d'or. Cada setmana la revista feia una «ballada» i a la portada també s'hi deia que «Sortirà quan bé li aparegui, donant almenys una ballada cada vuit dies». L'adreça de la revista es trobava a la mateixa ronda de la Universitat, 96, als locals de La Academia, on també s'imprimia. A la portada, anunciava que es venia en quioscos «a crits» i cada exemplar valia 2 quartos, i les seccions portaven noms diferents a les de *La Tramontana* com «Saltirons», «Tafaneries», «Entreteniments» i «Anuncis».

457 Vicente, 1999: 104-105.

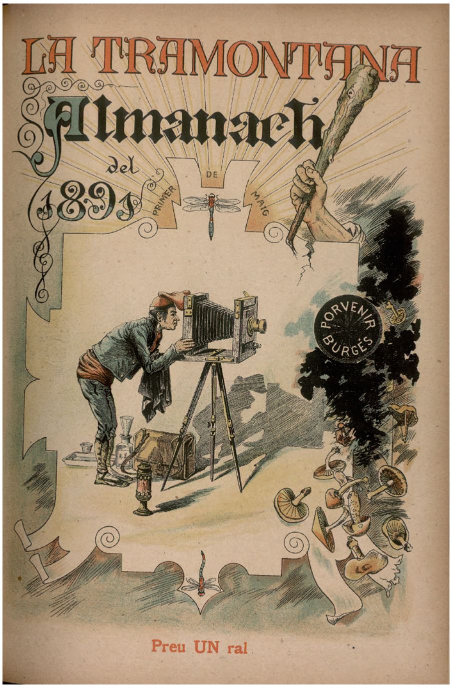
458 *La Tramontana*, núm. 420, 28 de juny de 1889, p. 2.

459 *La Tramontana*, núm. 583, 30 de setembre de 1892, p. 3.

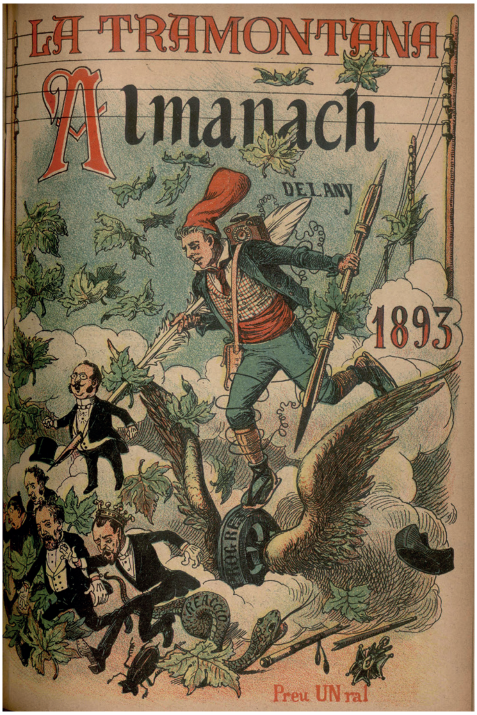

ALMANACH
DE
LA TRAMONTANA
PER L' ANY
1888
CALENDARI
LLIBERAL
dels grans homes y dels grans aconteixements; caudal inmens de datos cronológichs referents á la Historia, á las Ciencias y á las Arts; útil á tots los lliurepensadors que, no batejant á sos fills, vulguin honrarlos ab los noms dels obrers del Progrés y la Civilisació.
Preu UN ral.
ESCRIT
PER
J. Llunas, Rossendo Arús y Arderiu, C. Gomis, Joan Llopart, J. Torrents, A. Pellicer, Dr. Rocatimba, J. Vilaseca, A. Pla, J. Ainé Rabell, J. Saus, J. Barbany, Q. Roig, Ll. Millá, J. Gené, T. Jordá, A. Tolrá, D. Bartrina, P. Sistachs
y molts d' altres
que trobará qui ho llegeixi.
ILUSTRAT
per reputats artistas.
TRAMPAS
AIGUA DE LOURDES

LA TRAMONTANA
Almanach
per
l'any
1889
Preu UN ral

ANY X
BARCELONA 1.er DE JANER DE 1890
NÚM. 447
LA TRAMONTANA
PERIÓDICH POLÍTICH VERMELL
Almanach
del
1890

LA TRAMONTANA
Almanach
del
1891
PRIMER
DE
MAIG
PORVENIR BURGÉS
Preu UN ral

L'Almanac de La Tramontana era una publicació especial que va sortir en set ocasions, els anys 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893 i 1896. Es tractava d'una publicació de primera línia des del punt de vista estètic, amb portades a color, excel·lents gravats i unes tipografies molt acurades.

Treure al carrer *La Sardana* era la mateixa estratègia que havia seguit Llunas amb *La Teula*, però en aquest cas tenint clar que, vint setmanes després de néixer *La Sardana,* caldria tancar-la per deixar novament pas a *La Tramontana,* que ja tenia el seu públic. Llunas hi publicà dos articles signats amb el pseudònim de Gimnàstic: «La grossa» i «Els reis». El primer és un article podem dir que costumista que aprofitant el premi de la loteria el va repartint a diversos tipus humans: «aquell polític tronat i viciós», «el capellà panxut o escanyolit», «el diputat que fa moltes promeses d'independència»... fins que l'article arriba al final i, un cop acumulades les denúncies corresponents contra cada un d'aquests tipus humans, exposa que:

> dia pot venir també en què nosaltres en traguem una de grossa més grossa que totes les grosses hagudes i per haver. I aquest dia serà aquell en què la humanitat s'hagi entès plantejant els principis de fraternitat universal sense consentir la iniqua explotació de l'home per l'home. Tirin daltabaix i facin bugada neta de tota aquesta olla de cols que avui se'n diu societat i que crec que es descuiden d'afegir-hi d'embolics.[460]

ANY I — BARCELONA 23 DESEMBRE DE 1881 — BALLADA 2.ª

Se ven á crits 2 QUARTOS per tot arreu

Se ven en los kioskos 2 QUARTOS cada ballada

LA SARDANA

PERIÓDICH DEFENSOR DELS QUE SEMPRE PERDEN

SORTIRÁ QUAN BE LI APAREGUI, DONANT Á LO MÉNOS UNA BALLADA CADA VUYT DIAS

Direcció : Ronda de la Universitat, 96

¡LA GROSSA!

¡La grossa! ¿ahont caurá? ¿qui la deurá treure? ¿qui será l' afortunat?

Veus' aquí las exclamacions, pensaments y gemechs de nou décimas parts de la societat espanyola en los moments en que 'm poso á donar corda al rellotje de la meva ploma per ferli suquejar aquest articlet.

¡La grossa! Ja crech jo també que es de la grossa de lo que 's tracta, pero de la mes grossa ensarronada ab que jamay s' hage pogut plantar la bleda al clatell de un mortal.

Los pobrets espanyols, com si encara no tinguessen prou calamitats y contribucions á demunt, ne pagan ab las rifas un altre de indirecta que no es pas de las mes petitas, puig al gobern de Madrit li dona lo joch de la *Lotería nacional* uns cinquanta millons de rals al any libres de *polvo y paja*.

Lo gobern, aquest sí que treu la grossa, puig ab la rifa de Nadal solzament, trega qui trega y sens fer la patota en res, ell treu nets y pelats mes de un milió de duros, ó siga una cantitat que passa de duas sorts grossas.

Y no es pas ell sol lo qui la treu. Ell á lo menos remena bitllets, y ja diu lo ditxo que *qui maneja oli los dits se 'n unta*. Altres n' hi ha que may n' han vistas de mes frescas que 'ls paperots ab números, puig ni 'n manejan ni 'n compran, y no obstant treuhen la grossa qu' es un gust.

Figureuvos aquell polítich tronat y viciós que deu mes del que val y empenya mes de lo que te, y á la millor ocasió ¡pataplaf! pujan al poder *los seus*, y ja me 'l teniu que per los serveys prestats *á la patria*, á n' aquesta senyora que tothom la serveix y ella may se n' adona, solicita y obté una plassa ó cantonada de director, administrador, secretari, municipal, sereno, etc., etc., segons los seus merits y recomacions.—Aquest ha tret la grossa.

Lo capellá panxut ó escanyolit, agre-dols ó aixut, que després de haber corregut per la montanya conduhint mansas ovellas ab escapulari y boina, s' acull á indult per poguerhi tornar quan convinga y logra luego un rectorat ó una canonjía en premi á sos *serveys*, també ha tret la grossa.

Lo diputat que fa moltas promesas de independencia á sos electors y desseguit arreplega la breva de la primera má que li allarga; lo que se li mort un oncle rich á América que li deixa tot; lo tronera que 's casa ab una dona rica encara que siga lletja com la conciencia de un carlí y tinga tres dias menos dels que va viure Matusalem; la raspa que troba un senyor que no li mira may prim y tot li deixa fer; y molts d' altres y altres que jo sé y vostés coneixen, també treuhen la grossa sense pendre cap bitllet.

Lo qui verdaderament no la treu may es aquell que 's capfica en las rifas y s' estalvia algun ral de qualsevol necessitat per poguer pendre un bitllet; aquell pobre que sua de angunia mes per lo necessari que li fa falta que per lo que traballa, mentres veu que molts que no fan may res útil tot ho derrotxan y llensan insultant continuament sa miseria; lo petit industrial que sols s' afanya per afartar llops grossos; tots aquets se las espinyan sempre tant si prenen com si no prenen bitllets.

Pero no hi ha que espantarse, que dia pot venir també en que nosaltres ne treguém una grossa mes grossa que totas las grossas hagudas y per haber, y aquest dia será aquell en que la humanitat s' hagi entés plantejant los principis de fraternitat universal, no consenteixi la inicua explotació de l' home per l' home, y tiri daltabaix y fassi bogada neta de tota aquesta olla de cols que avuy se 'n diu *societat*, y que jo crech que 's descuydan de anyadirhi *d' embolichs*.

Ab això, poble, si vols treure la grossa, apa, fora galvana, y ja saps quina mena de bitllets tens de buscar.

GIMNÁSTICH

FELICITACIONS

Al pobre que enamorat
de una noya hermosa y rica,
fent lo Tenorio una mica
lo seu amor ha lograt;
per sabers' tant arreglar
que fins ab l' amor fa sort,
vos dich jo que de tot cor
lo tinch de felicitar.

Al cabecilla carlí
que á n' en Carlets defensava,
y contra 'l gobern anava
fentli foch fins á morí,
y avuy per saber medrar
es del gobern empleat...
per habé estat esquilat
lo aniré á felicitar.

Frare que sentne espulsat
fa poch de nació vehina
dret á Espanya s' encamina
per buscar nou albergat,
y al se' á la primera fita
ja es ben rebut del gobern
y no li falta convent
¿qui es que no 'l felicita?

Pero al pobre jornaler
qu' es casat y te canalla,
y fa molt que no traballa
perque res, res hi ha que fer;
que molts cops no te ni pa,
que la cosa va molt llarga;
¿qui, veyent sa pena amarga,
lo voldrá felicitá?

PINTOR DE VILANOVA

SALTIRONS

Ara surt la sogra y tracta de posar ets y uts á la inauguració del carril de Vilanova, que deu tenir lloch lo dia 29 d' aquest mes.

¿Saben qui es aquesta sogra?

Los enginyers militars.

Creyém que no será res, y de lo contrari probariam que en Espanya los militars y 'ls capellans poden mes que la civilisació.

****

Lo presoner (?) del Vaticá, que si hem de creure als intolerants es mes pobret que una rata, ha fet repartir la friolera de deu mil pessetonas als perdularis de Roma.

¿Que 'ls hi sembla á vostés d' un *pobre* que disposi de 10,000 pelas per repartir?

****

La Sardana va ser la capçalera que va utilitzar Llunas per continuar publicant la seva revista en la prohibició que va afectar *La Tramontana* durant vint setmanes entre 1881 i 1882.

460 *La Sardana*, núm. 2, 23 de desembre de 1881, p. 1

«Els reis» és un article que retorna Llunas a l'època de *La Teula*, perquè precisament un article amb aquest mateix títol va provocar el tancament de la revista. L'autor juga amb aquest fet i està a punt «de dir-la grossa», però es recorda del que li pot passar i l'article s'atura i reprèn la marxa rient-se del mort i de qui el vetlla: «Dimoni de pensament! No me'n recordo ni de la llei d'impremta ni de don Mariano. Maleïda memòria! Que jo dic que hauré de menjar cues de pansa sempre que vulgui agafar la ploma!».[461]

Pel que fa a *L'Almanac de La Tramontana*, era una publicació especial que va sortir en set ocasions, els anys 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893 i 1896. Els almanacs eren revistes de primera línia des del punt de vista estètic, amb portades a color, excel·lents gravats i unes tipografies molt acurades, alhora que sovint incloïen col·laboracions d'escriptors i il·lustradors diferents als habituals de *La Tramontana*. El del 1888 tenia 24 pàgines i la portada a color, mentre que els del 1889 al 1893 i el del 1896 tenien la portada i contraportada a color, 16 pàgines i valien, igual que el del 1888, un ral. Els quatre primers es van imprimir a La Academia, el del 1892 a la Tipografia de la vídua i fills d'Evarist Ullastres i els del 1893 i el 1896 a L'Avenç. Les col·laboracions acostumaven a ser més extenses i s'anunciaven en la portada o en la propaganda que feia el setmanari unes setmanes abans i després de la seva publicació, i cada un d'ells incloïa algunes seccions que es van repetir els anys en què van sortir. D'una banda, hi havia el «Judici de l'any» que començava en forma de poema llarg, seguit d'una «Secció astronòmica» o, tal com la batejaren el 1896, un «Butlletí astro-còmic de *La Tramontana*», i d'una altra, un calendari per al mateix any.

Aquests calendaris eren particulars,[462] ja que no no només incloïen els dies, les setmanes i els mesos sinó que es tractava de calendaris ideològics. Eren reproduccions de calendaris de grups socials que, al llarg de la història, havien volgut suprimir els calendaris religiosos, que eren els únics que la majoria de la gent coneixia en aquell moment. La voluntat pedagògica dels almanacs era més que evident, ja que alhora s'hi explicava la història i el funcionament dels diversos calendaris publicats al llarg dels anys.

Així, el calendari per al 1888 va ser un calendari liberal i incloïa efemèrides relacionades amb científics, metges, novel·listes, poetes... El del 1889, era un calendari republicà inspirat en el creat durant la Revolució Francesa per diversos membres de l'Acadèmia de les Ciències francesa en el qual, tal com *L'Almanac* explicava, «L'any estava dividit en 12 mesos de 30 dies justos cada un, i completat

461 *La Sardana*, núm. 4, 6 de gener de 1882, p. 1

462 Per a una aproximació al tema dels calendaris alternatius com a part constitutiva d'una cultura que volia substituir l'oficial en tots els àmbits de la vida, centrat en aquest cas en la republicana, podeu llegir Gabriel, 2007: 186-190.

per cinc dies afegits en els anys regulars i sis en els de traspàs. La setmana, que no amida exactament ni les llunacions, ni els mesos, ni les estacions, ni l'any, i que tan sols recorda les supersticions astrològiques de l'antiguitat, quedà suprimida».[463]

El del 1890 va ser el calendari positivista que, tal com es deia en la publicació, «l'inventà August Comte en 1849, tenint en compte la religió positiva, substituint a Déu la Humanitat com a objecte de culte públic i privat».[464]

El calendari del 1891 era el socialista i el text que el presentava explicava que havia estat confeccionat tenint en compte tots els seus precedents. És interessant d'assenyalar com el text de presentació remarca que «el dia 18 de març, poc abans de l'equinocci de la primavera, dia en què veritablement comença l'any natural, se proclamà la *Commune* de París, efemèride que marca en la història el primer esforç pràctic del proletariat cap a sa emancipació»[465] i, per això, «el dia 20 de març de 1891, dia en què el Sol està en son vertader equinocci de la primavera, s'entra a l'any 21 socialista, o sia que s'han complert ja 20 anys de l'esdeveniment memorable de què es fa partir la nova Era que consagra la justícia del socialisme».[466]

El 1892, *L'Almanac* publicà el calendari civil, en el qual cada dia incloïa dos noms, un d'home i un de dona, amb la intenció «de tenir recopilats bona munió de noms a propòsit per a posar a aquelles criatures quins pares no volen imposar-los una religió, ni forçar-los a una creença de seguida d'haver vingut al món».[467] Entre els noms que proposaven es trobaven els de Gal·lileu, Copèrnic, Danton, Anaxàgores o Espartac, alhora que el calendari tenia com a data assenyalada per celebrar l'11 de febrer, aniversari de la proclamació de la República a l'Estat espanyol el 1873.

El calendari per a l'any 1893 era el lliurepensador i aquest no incloïa cap introducció que servís d'explicació o justificació als que fins aleshores havien publicat. *La Tramontana* es trobava assetjada per l'Asociación de Padres de Familia de Cataluña, batejada pel setmanari anarquista amb el malnom de La Fulla, i és a aquests «pares de família» «i a tots els demés tipus escro*fullosos* i *ricatxos* tísics de Catalunya»[468] a qui va deixar l'espai que els altres anys els havia servit per explicar les motivacions del calendari.

L'últim almanac que van treure, el del 1896, va incloure un calendari laic i en aquest cas tampoc es va incloure cap informació complementària.

463 *L'Almanac de La Tramontana per al 1889,* p. 2.
464 *L'Almanac de La Tramontana per al 1890,* p. 2.
465 *L'Almanac de La Tramontana per al 1891,* p. 2.
466 *L'Almanac de La Tramontana per al 1891,* p. 2.
467 *L'Almanac de La Tramontana per al 1892,* p. 2.
468 *L'Almanac de La Tramontana per al 1893,* p. 1.

6. LES SECCIONS

La Tramontana anà canviant de forma i de continguts al llarg dels 717 números que va arribar a publicar, però la majoria de les seves seccions i la seva estructura general es mantingué. La portada incloïa el nom de la revista amb el gegant que, bufant, feia fora el vell món que combatia i fins al número 290 un article editorial la completava, normalment no signat. A partir d'aquell número, el dibuix que ocupava la darrera pàgina passà a la portada, amb la qual cosa la revista guanyà en vistositat i en contundència estètica.

Pel que fa als articles editorials, alguns cops signats per La Redacció, altres per autors en concret i l'absoluta majoria de vegades sense signar, acostumaven a tractar temes d'actualitat de la setmana i molts cops estaven relacionats amb la portada o amb la il·lustració de la pàgina 4. Alguns cops n'hi havia dos en comptes d'un i mai no portaven títol de secció, és a dir que enlloc deia que es tractés d'editorials tot i que la seva funció en la majoria dels números és aquesta. Aquests articles acostumaven a ocupar les primeres pàgines i podríem suposar que la majoria foren escrits per Llunas, tot i que no hi ha cap constatació d'aquest fet, i, en alguns, quan ell publica articles en aquesta situació de la revista, hi posa el seu nom.

Les altres seccions que al llarg dels anys va incloure *La Tramontana* són les següents:

6.1 «Ventades»

La secció «Ventades» incloïa textos breus en forma de notícies, anècdotes i opinions referents a multitud de fets, actes i organitzacions que es trobaven dintre de l'àmbit ideològic, de lluita i de pensament que el setmanari acollia a les seves pàgines. Servia tant per saludar i lloar com per atacar i blasmar les diverses iniciatives de què s'informava. I les informacions podien fer referència tant a la publi-

cació d'un nou llibre com a un fet internacional ressenyable, a una vaga guanyada o que s'estava produint en aquell moment o a la inscripció civil d'un infant al registre civil sense passar per la pica baptismal.

En el primer número de la revista, s'inclouen set breus. N'hi ha tres relacionats amb el fet que aquest és el primer número de la publicació, en el primer dels quals es diu que *La Tramontana* «envia un cordial saludo als demès companys en la premsa, i agraeix les bones paraules que ha dedicat a son prospecte»,[469] la història d'un capellà que va ser detingut per no voler pagar en un prostíbul, una acusació de corrupció a la Comissió de Consums de l'Ajuntament de Barcelona, una crítica a *La Campana de Gràcia* per les seves lloances a Sagasta i un comiat crític també amb la publicació *La Bomba*, de qui diu que s'acomiada perquè «ja ha arribat al blanc de sos desitjos, és a dir, a ser poder».[470]

«Ventades» permetia encabir mil i una informacions en el setmanari, alhora que es donaven notícies sobre la mateixa revista o opinions sobre altres publicacions, que sovint es criticaven. Per fer-nos una idea d'aquest món alternatiu català tan present a *La Tramontana*, però sobretot en aquesta secció, podem agafar qualsevol dels números de la revista, ja que tots la incloïen. Així, com a exemple analitzem les «Ventades» del número 601 (del 3 de febrer del 1893), que té un total de 13 breus. En aquest número, a la portada i a la pàgina 2 s'inclouen una il·lustració i una notícia extensa sobre un ball de bastons que el diumenge anterior havia tingut lloc al Circ Eqüestre en un míting organitzat per estudiants liberals i lliurepensadors davant uns fets succeïts a Madrid dies abans. En contra del míting liberal s'havien mobilitzat «els del club carlista i els *miquels* i els *lluïsos* i alguns *lluços* de la fe»[471] i tot acabà en un enfrontament amb ferits i contusionats per totes dues bandes. S'inclouen un total d'onze breus dels tretze totals dedicats a l'afer, cadascun d'ells centrat en un aspecte concret del conflicte. Així, si en un s'explica el pla de l'agressió:

> Els *lluïsos*, *miquels* i algun estudiant carca, tots amb bastons, promourien l'escàndol dintre, mentre a les portes, amb *bòxers* i bastons, estarien preparats els pinxos del club carlista i alguns repartidors del *Correu Català*; i al sortir de dins, espantats els liberals per l'escàndol promogut, els de les portes els anirien *estovant* que seria un gust.[472]

En un altre s'assenyala qui, segons *La Tramontana*, dirigí l'agressió organitzada, sense mai abandonar el to irònic i divertit: «Ens han assegurat diversos es-

469 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1881, p. 3.

470 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1881, p. 1.

471 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893, p. 2.

472 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893, p. 3.

tudiants que un dels principals ganàpies del *Correu Català* i el diputat provincial Bohigas capitanejaven un grup a les portes del Circ Eqüestre. ¿Serien aquests dels que, pensant estovar liberals, no feren més que *refer llana* carcunda, repicant matalassos de clatell?».[473] També s'aprofita una d'aquestes «Ventades» per defensar l'actuació del director de *La Tramontana* en aquest afer després que el *Correu Català* afirmés que «El director de un periódico anarquista que se publica en esta ciudad, a pesar de su civismo y sus principios, no tuvo inconveniente en ejercer de delator, antes de empezar el meeting, denunciando a varias personas a la policía, señalándolas como de opinionas católicas».[474] La revista també lloa els espiritistes barcelonins perquè s'havien adherit a les protestes formulades pels estudiants davant l'agressió.

Altres «Ventades» d'aquest mateix número fan referència a diverses organitzacions específicament obreres, com per exemple la societat Unió del Ram d'Ebenistes, que convoca reunió general extraordinària de socis i no socis «a fi de buscar una solució a les males condicions de treball en que es troben»;[475] la Societat d'Oficials Constructors de Cotxes, que havia acordat permetre l'entrada en la societat «a les quatre seccions de ferro, fusta, pintura i guarnicionària» i se'ls informava de les hores en què podien anar a cotitzar; o la Societat d'Obrers Lampistes, Llautoners i Llauners de Barcelona, que demanava a diverses societats obreres que els responguessin una proposta que els havien enviat el 24 de desembre «per un assumpte que els interessa». Les notícies purament obreristes n'inclouen una altra de particular amb amenaça inclosa per un conflicte laboral que ens pot donar una mica la idea de com es portava l'autodefensa obrera en uns moments en què els drets sindicals eren més aviat escassos. Diu *La Tramontana* que:

> Al cabo de vara de l'ebenisteria de can Riquer, anomenat J. Marquès, no li estaria mal que es recordés del que va passar-li a can Costa, pel fet que dissabte feu despatxar els que no s'acontentaven amb 16 rals de jornal a què els havia posat essent fadrins de 18 i bon profit. ¿Què vol que li tornin a propinar una altra pallissa en què es quedi com un carlí dels del Circ Eqüestre?[476]

La secció es tanca amb la convocatòria d'una conferència que sota el títol «La civilització en la societat passada, present i pervindre» havia de donar un tal V. Marc en el Centre de Fusters de Barcelona.

Per tant, hi trobem tractament de l'actualitat des de múltiples punts de vista, amb referències a informacions i comunicats sobre persones i entitats o associaci-

---

473 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893, p. 3.

474 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893, p. 3.

475 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893, p. 3.

476 *La Tramontana*, núm. 601, 3 de febrer de 1893, p. 3.

ons, informacions organitzatives del moviment obrer i convocatòries culturals en un mateix número i en una mateixa secció. Els 717 números de *La Tramontana* ens permeten veure, a través d'aquesta secció més que des de cap altra, les constants relacions, trobades i desencontres entre un dens entramat d'organitzacions, lluites i individus que conformaven el moviment obrer i popular, republicà, anarquista, progressista, lliurepensador i anticlerical dels 16 anys en què el setmanari va sortir al carrer, alhora que ens pot donar una idea acurada i concreta sobre les estretes relacions que l'anarquisme col·lectivista català del moment va teixir amb multitud de persones i organitzacions de l'ampli espectre ideològic de les esquerres catalanes del moment.

6.2 «Mal Temps»

«Mal Temps» és l'altra gran secció informativa constituïda per notícies breus de *La Tramontana*. En aquest cas, és la secció dedicada a l'anticlericalisme i a combatre l'obscuritat dels que defensaven una societat en què una certa moral retrògrada i conservadora manés damunt de totes les persones tal com fins aleshores havia passat. És un espai perfecte per veure des de la primera fila el xoc de trens entre aquesta societat dirigida amb mà de ferro per capellans, frares i moralistes ultraconservadors i la que l'anarquisme i la resta de pensaments socials emancipadors proposaven en què es fes evident la separació entre l'Estat i l'Església i en la qual el progrés i la ciència deixessin enrere la religió i la superstició.

Per fer arribar al públic lector els pensaments anticlerical, laic i ateu, sovint barrejats i poques vegades explicitats de manera diferenciada, «Mal Temps» recorre als mateixos recursos que utilitza bona part de la premsa republicana i popular de l'època. Aquestes publicacions incloïen sovint històries en què les persones suposadament religioses o de moral religiosa sempre se saltaven els seus propis preceptes, sobretot els relacionats amb el vot de castedat. Les històries tenen forma de relats basats en la realitat i, per això, estan situades en llocs concrets i prenen la forma de notícies. Segurament, moltes eren reals, però segur també que la imaginació i la creativitat tenien part de culpa en la redacció de moltes d'elles.

A *La Tramontana*, aquests minirelats s'inclouen en la secció «Mal Temps» i suposen una bona mostra d'un tipus de narrativa, l'anticlerical, que partint d'un costumisme divertit i alegre el que buscava era conscienciar el públic lector sobre la maldat de l'estament clerical i situar-lo en la desconfiança envers capellans, frares i monges. Aquests, sense excepcions, esdevenien sinistres personatges de qui s'expliquen les més terribles aberracions, sempre al costat d'altres històries en què predominava l'humor i la jocositat. En tenim un molt bon exemple en el número

204 de la revista en què el primer text breu de «Mal Temps» recull bona part dels tòpics que número rere número es repetien al voltant de la maldat del clero i del no compliment dels preceptes que ells manaven que complissin els altres. El reprodueixo sencer perquè crec que és així com es pot entendre a què em refereixo:

> El capellà de l'ermita de la Mare de Déu de Mont, prop de Tortellà, té una majordoma d'uns divuit o dinou anys, filla de Salas.
>
> El pare d'aquesta majordoma anà a veure sa filla, i trobà que se li inflava el ventre.
>
> Anà a veure el reverend, i li preguntà mig escamat què era allò de sa filla.
>
> I el reverend li digué que allò eren les aigües, i que no passés cap cuidado per la part lletja de la cosa, que tot el més que podia succeir-li era que es tornes hidròpica, i això ja se li curaria amb facilitat.
>
> El bon jan del pare s'ho cregué com un ruc, i marxà tranquil.
>
> Però vet aquí que als quatre o cinc mesos tornà a veure la seva filla, i me la trobà amb un bombo que no deixava lloc a dubtes de quina mena d'hidropessia patia, afegint ella a son pare que li havia causat el capellà, amb qui feia vida matrimonial.
>
> Enfurismat, emprèn el pare el reverend, i li diu:
>
> —Pare, m'estranya molt que un home com vostè i amb el càrrec que representa, pugui fer unes accions tan criminals com la de deshonrar la meva filla, deixant-la en l'estat que es troba.
>
> I saben què va contestar el reverend?
>
> Atenció:
>
> —Ja em creia jo que em vindria dient que estranya molt aquestes coses, però li asseguro que no hi ha motius per a estranyar-se'n; si hagués quedat prenyat jo, sí que tindria d'estranyar-lo molt; però que hi hagi quedat la seva filla, no ha d'estranyar-lo gens, perquè és el més natural del món (textual).
>
> Ara diguin si aquest capellà no es mereix un premi per la franquesa.
>
> O una bona garrotada per poca-vergonya.[477]

El consell final sobre la garrotada que es mereix el capellà per poca-vergonya, és norma en altres narracions de la mateixa índole, com les que s'inclouen en la mateixa secció del número 299 situades a Itàlia:

> A Marcellina, petit poble prop de Torí, un capellà va fugir amb la muller del sagristà. Mes aquest, anomenat Progretti, no opinà per perdonar les ofenses, sinó que agafà un punyal, i anant-se'n a trobar el reverend, va enviar-lo en tren directe a la glòria propinant-li tres parells de punyalades fins al mànec.

477 *La Tramontana*, núm. 204, 14 de maig de 1885, p. 4.

> A Pozzone, prop de Nàpols, el rector va seduir una germana de l'alcalde, i aquest, no fent-li gràcia les gràcies del reverend, li estengué també la cèdula per a l'altre món, enviant-lo amb Crist a ganivetada seca.[478]

La violència, però, no és patrimoni de pares, germans o sagristans, ja que sovint s'expliquen històries en què els violents són els membres de l'Església o els defensors de la fe catòlica, ja siguin carlins o els mateixos capellans, com el protagonista d'un dels apunts de «Mal Temps» al número 443:

> Un capellà tres vegades assassí.
>
> Es diu de nom Boudes i molts li diuen *pare* abans del nom.
>
> Havia assassinat, —no són pas romanços— *nada menos* que tres abats: el de Lagarde, el de Saint Cirq i el de Taurines. NO en una sola ocasió, sinó en tres distintes.
>
> I el flavi, el pietós assassí, anava amagat feia temps, quan ara de poc me l'han atrapat a prop de Montpeller.
>
> Aquest Saca-mantecas de sotana també devia sostenir que la religió és la moral, que la religió és un fre contra les males passions i que fora d'ella no hi ha salvació possible.
>
> Mentider!, —se li podia dir—, prediques allò que no creus![479]

Moltes de les narracions tracten temes relacionats amb els miracles i les supersticions, que es combatien des de les pàgines de la premsa progressista sobretot ridiculitzant-los i confrontant-los amb el món de la ciència o de la salut pública. Un bon exemple d'aquesta manera de procedir el tenim en el número 542 de la revista, quan s'explica un d'aquests «miracles» de la manera següent, apel·lant a la prohibició d'unes pràctiques supersticioses fora de lloc en un món que volien que fos modern i sa:

> Lo diumenge passat, dia de Santa Llúcia, en l'església d'aquest nom d'aquesta ciutat es féu la cerimònia de cada any, que és un sinapisme per a la civilització i una brutícia religiosa altament condemnada per la higiene i el sentit comú.
>
> Al darrere d'una taula a on hi ha una safata per a recollir diners per al culte de la santa, s'hi col·loca un capellà amb una pedra a les mans que diuen que és una relíquia de la casa, i a cada persona que afluixa la mosca en aquella safata li passa la pedra pels ulls, per tal que *santa Llúcia li conservi la vista i la claredat*.
>
> I vet aquí que com a aquesta cerimònia hi van molts malalts de la vista, cada lleganya i *vorilla* d'ull que s'enganxa a la relíquia canta el misteri, i en passar la

478 *La Tramontana*, núm. 299, 11 de març de 1887, p. 4.

479 *La Tramontana*, núm. 443, 6 de desembre de 1889, p. 4.

> pedra per tants i tants ulls malalts es fa una *barreja* de matèries... *piadoses* capaç de fer tornar cec el més devot que li passin allò per qualsevol ull.
>
> No fóra hora que l'autoritat, vetllant pels ulls de la ignorància i del fanatisme, privés aquestes pràctiques tan potineres com antihigièniques i indignes del final del segle xix?[480]

Alguns cops, els textos breus defensaven qui plantava cara a capellans, com els mestres racionalistes que eren atacats pels capellans conservadors, tal com expliquen quan diuen que «Els *carcunde*s de Manresa han ferit d'una traïdora pedrada el mestre d'una escola laica d'aquella ciutat. El geni fins a la sepultura, o el que és igual: De *carcunda* i de salvatge se n'ha de venir de mena».[481] Aquests textos ens informen alhora de tot un llenguatge popular propi utilitzat per escarnir el món de l'Església. Així els religiosos retrògrads s'anomenen «carcundes» o «carcamals», els capellans són «escarabats», «rucs»..., la trona de les esglésies és «el cubell sagrat»... i als que creuen en miracles i en l'Església els acusen de «tenir llana al clatell» i, per oposició, els lliurepensadors són «esquilats».

Una de les fonts de notícies que de manera continuada apareix en aquesta secció és la lluita per l'escola laica i no religiosa, per l'escola racionalista i no sotmesa a les supersticions. És un dels grans punts d'enfrontament entre l'Església i els nous corrents socials que proposen, ja des del republicanisme, una completa separació de l'Església i de l'Estat, alhora que defensen la possibilitat de crear escoles laiques o racionalistes des de les societats obreres com a forma de fugir del control ideològic religiós. Constantment trobem continguts de textos com el que s'expressa en el número 162 de la revista quan un breu de «Ventades» informa que:

> Nos escriu de Perpinyà un tal Ramon Soler, habitant en la rue Dagabert, 26, participant-nos que son petit fill Eloi ha sigut víctima de la brutalitat d'uns frares mestres de l'escola de Sant Mateu, els quals li clavaren una pallissa que si son pare s'hi troba davant no van els frares a Roma per la penitència.
>
> En dita escola no es fa res més que ensenyar els nois a resar, d'anar a missa i de rebre trompades.
>
> I tan poc estimen sons fills els pares que els hi porten?
>
> Afegim dades i arguments en favor de l'ensenyança laica.[482]

Alhora, la defensa de les escoles laiques davant dels atacs rebuts per part de capellans i polítics dona una idea aproximada de la violència, almenys quant a paraules, que aquest debat podia arribar a tenir. Tenim, com a exemple, el cas del rector de Tornabous, que:

---

480 *La Tramontana*, núm. 542, 18 de desembre de 1891, p. 4.

481 *La Tramontana*, núm. 270, 20 d'agost de 1886, p. 2.

482 *La Tramontana*, núm. 162, 25 de juliol de 1884, p. 3.

> enfilat el cubell de la seva bogada, les ha emprès amb tanta valentia contra les escoles laiques, que ha fet prometre als seus feligresos que rebrien a cops de pedra en el poble qualsevol que anés a parlar d'aquestes escoles.
>
> I escolti, tarambana reverend: si algun dia hi ha «trageries» al poble per la odiosa propaganda de vostè, com li prendrà la consciència?
>
> Ja veig com riu.
>
> Parlar a certs ensotanats de consciència és perdre el temps miserablement.

També són constants els textos de suport als feligresos que, tot i anar a missa, no fan cas de les indicacions morals obligatòries que els fan els capellans. Així, per exemple, en el número 604 el redactor felicita els qui a Premià havien desobeït les prèdiques contra el ball el primer dia de quaresma:

> M'escriu un feligrès de Premià de Dalt que el rector del poble va desfogar-se diumenge des de la trona contra els que ballaren pel primer dia de quaresma.
>
> Bé, i què? Deixeu-lo fer.
>
> I qui vulgui ballar que vagi fent la seva.
>
> I en pau tots.[483]

I evidentment, la secció celebra l'arribada de qualsevol desastre, ja sigui natural o provocat per humans, sobretot si aquest desastre descarrega damunt dels religiosos o clericals:

> A Almeria han hagut de tancar una església, perquè a causa dels diversos llamps que havien caigut en aquella amenaçaven enterrar de viu en viu els devots que anessin a pasturar l'ànima per aquells terrenys divinals.
>
> Per això recomano que ningú vagi a missa mentre a les esglésies no posin parallamps.
>
> I quan en tinguin... tampoc.[484]

D'altra banda, també informa de qüestions com que «Quatre calzes, un copó i no sabem si alguna altra eina d'obrir forrellats del cel foren robats la setmana passada de l'església de sant Pau de nostra ciutat. El primer que va adonar-se del robatori fou el sagristà. El tribunal sembla que per ara encara no ha agafat ningú»[485] i, en un to encara més divertit, quan diuen i opinen que «Ha sigut escurada l'església de Sant Jaume de Vigo, emportant-se els lladres fins les enagües de les verges i els calçotets dels sants. I a tot això la providència sense fer cap miracle. Ni la Guardia Civil tampoc».[486]

---

483 *La Tramontana*, núm. 604, 24 de febrer de 1893, p. 2.

484 *La Tramontana*, núm. 535, 30 d'octubre de 1891, p. 4.

485 *La Tramontana*, núm. 212, 10 de juliol de 1885, p. 3.

486 *La Tramontana*, núm. 231, 20 de novembre de 1885, p. 3.

6.3 «Cabòries»

«Cabòries» era la secció de *La Tramontana* dedicada als entreteniments, una secció que el mateix Llunas ja havia inclòs en publicacions com *La Teula Barcelonina*, on s'anomenava «Entretenimenomania», o *La Teula*, on no tenia secció diferenciada, però sí que es localitzava en la darrera pàgina amb text de la publicació, tal com fa a *La Tramontana*. També s'inclou aquesta secció, tot i que amb el títol d'«Entreteniments», a *La Sardana*, la publicació que substitueix *La Tramontana* quan aquesta és suspesa.

«Cabòries» incloïa jocs de paraules de molt diversa índole,[487] de jeroglífics a altres jocs d'enginy, entre els quals també hi havia, a vegades, formes poètiques com els epigrames, epitafis i aforismes; els «accentígrafs» i «logogrifos» numèrics; les endevinalles, converses i xarades; i els rombes, triangles o quadrats de paraules. També s'hi podien trobar altres entreteniments com el salts de cavall, trencaclosques, quints de paraules, creus de paraules, enigmes, sinonímies, quadrats numèrics, mudances, figures de paraules, figures de números, combinacions numèriques, terços de síl·labes, anagrames, fugues de consonants, fugues de vocals, triangles, «intríngulis», targetes, triangles de paraules, problemes enfigassats, trencacaps i converses. En aquest tipus de composicions es juga constantment amb el doble sentit de les paraules, l'enginy d'autors i lectors, l'humor, i les expressions i frases fetes populars. Quan s'utilitzen formes poètiques, aquestes són sempre formes mètriques i compositives presents en la majoria de la premsa popular de l'època amb un extraordinari èxit entre els lectors i les lectores. Tot i ser una secció d'entreteniments, molts d'aquests, per exemple les endevinalles, també responen a una clara intencionalitat ideològica.

6.4 «A la gàbia!»

«A la gàbia!» és una secció que va aparèixer del número 375 al 714 no de manera continuada, és a dir que no sortia en cada número del setmanari, però sí sovint. Es tracta d'un recordatori amb mala bava als corresponsals venedors i repartidors de la revista de fora de Barcelona que no pagaven els paquets que els enviaven. La primera vegada que aparegué ja portava per títol «A la gàbia!!!», era en el número 375 i se situava a la part inferior dreta de la pàgina 4 de la revista. En aquesta primera aparició s'informava de la creació de la secció i es deia al primer «rata» que calia pagar el que devia: «Que s'espavili l'excorresponsal de Lleida J. M., que si no paga

487 De les composicions d'aquesta mena escrites per Llunas i publicades en aquesta secció en podeu trobar més informació a Martí, 2015: 92-99.

aquest mes ell estrenarà la gàbia dels rates».[488] J. M. no va pagar i en el número 398 va guanyar el títol de «rata primer», ara ja amb el dibuix de la gàbia de rates que portaria en endavant i amb el nom complet del morós: Joaquim Miquel de Lleida, que «s'ha menjat 27,50 pessetes de *Tramontanes* i encara no les ha pogut pair, a pesar dels multiplicats remeis que li ha enviat l'Administració en cartes, lletres, rebuts i multitud d'ingredients per l'estil».[489] Malgrat aquest mètode tan expeditiu de cobrament als deutors, en el mateix número també s'anunciava que «No sortirà mai a la nostra col·lecció de rates ni l'infeliç que una malaltia o qualsevol desgràcia l'ha fet retardar, ni el qui ha trobat llarga temporada sense feina, ni aquell que hagi pagat bona part del seu deute».[490]

«A la gàbia!» sortí fins al número 714 de *La Tramontana* un total de 34 vegades, incorporant el llistat dels «Rates consagrats», és a dir dels venedors que ni així pagaven el que devien.

6.5 «Correspondència» i «Cartes de fora»

«Cartes de fora» publicava les cartes que els lectors els feien arribar, a vegades signades per autors individuals, sovint amb pseudònims com Cul d'olla, Excomunicat o Àngel Banyetes, però també per grups o organitzacions, societats obreres, etc. Els lectors es referien a Llunas anomenant-lo «Endimoniat director», «Condemnat company», «Perseguit director» o «Esquilat director». Normalment en publicaven dues o tres, tot i que alguns cops la llargada d'alguna d'elles feia que només en cabés una. La secció estava situada després dels articles editorials i, normalment, s'hi explicaven notícies de les localitats dels autors o s'hi relatava algun fet sobre el qual es volia informar.

Per completar la participació popular en el setmanari, hi havia la secció de «Correspondència», una secció que quan es publicava se situava al final de la darrera pàgina de *La Tramontana*, feia un repàs i es contestaven les que havien rebut, la majoria incloent textos per publicar, observacions i crítiques, de manera molt breu, quasi telegràfica:

488 *La Tramontana*, núm. 375, 17 d'agost de 1888, p. 4.

489 *La Tramontana*, núm. 399, 25 de gener de 1889, p. 4.

490 *La Tramontana*, núm. 399, 25 de gener de 1889, p. 4.

> *Verbigràcia*: del que envia aprofitarem la sinonímia i el jeroglífic. —*Un Barceloní*: el sonet és defectuós, les cabòries, molt bé. –*S.G.*: De tot el que envia no serveix més que la segona xarada. La carta és bastant llarga i bastant difusa. —*A. Salabert*: anirà *algo* del segon enviament. —*F.G.*: per aprofitar sa poesia s'ha de corregir bastant. Veurem.[491]

6.6 «Espectacles», «Teatres», «Belles Arts»...

«Espectacles» incloïa crítica bàsicament teatral i va tenir altres noms com «Teatres». Va ser una secció molt present en els primers anys de la revista, signada primer per Consueta i després, en els números 166, 168 i 172, per Linet, que deixà pas a T.Z.I. i T.Q.L., alternat amb altres que no van signades. A partir del número 463 i fins al 604, pràcticament cada dos o tres números, la signa Leopolda G. i, a partir d'aleshores, Sedepatí, Filarmònic i Edom, alternant amb alguns altres que no porten signatura.

La secció «Belles Arts» apareix en els primers números de *La Tramontana*, signada per K, Eudald Canibell, que hi publica notes sobre pintura.

491 *La Tramontana*, núm. 134, 12 de gener de 1884, p. 4.

7. REDACTORS I ESCRIPTORS

7.1 Els membres de la redacció

Al llarg d'aquests prop de setze anys de vida, *La Tramontana* va ser dirigida per Josep Llunas. Ell la va compondre i la va imprimir, es va encarregar de l'administració, va portar la secció de correspondència, la va dirigir, hi va escriure..., en va ser el centre motor i molt més, però no hi estava sol. Quan passà a ser el propietari de la publicació, sabem que «La Redacció de *La Tramontana* està des d'avui constituïda pels escriptors següents: Cels Gomis, Emili Guanyavents,[492] Eudald Canibell i Josep Llunas»;[493] tot i que en el següent número de la publicació s'informava que Emili Guanyavents només n'era col·laborador.[494] A finals de febrer del 1890,[495] després de cinc setmanes d'absència per malaltia, Llunas es recuperà, però quedà bastant tocat, pel que es van fer canvis, tot i que pocs, i la redacció va passar a estar formada per Eudald Canibell, Emili Guanyavents, Anselmo Lorenzo i Josep M. Codolosa; Llunas continuà com a director i administrador. Molt possiblement, a banda d'aquests noms, altres persones de l'entorn de La Academia[496] col·laboraven en les tasques diverses que requeria la sortida de la revista, tot i que no en tenim dades concretes ni explícites i, per tant, no ho podem afirmar amb noms i cognoms.

Dels que en algun cop van ser definits com a membres de la redacció, tenim localitzats treballs en diversos números de la revista:

---

492 En podeu trobar més informació a Delclòs, 2019.

493 *La Tramontana*, núm. 290, 6 de gener de 1887, p. 4.

494 *La Tramontana*, núm. 291, 14 de gener de 1887, p. 3.

495 *La Tramontana*, núm. 455, 28 de febrer de 1890, p. 3

496 Vicente, 2017.

Cels Gomis i Mestre[497] (Reus, 1841 – Barcelona, 1915) era reusenc com Llunas i un dels escriptors internacionalistes que participen en la redacció de *La Tramontana*. Treballà com a enginyer de camins, canals i ports, després d'estudiar-ne, a partir del 1850, a Madrid, la carrera. El 1862 tornà a Catalunya i participà activament en la Revolució de Setembre amb els republicans federals. Va conèixer Valentí Almirall durant l'assalt a l'Ajuntament de Barcelona de qui va ser amic tota la vida, malgrat les discrepàncies ideològiques. El 1869 participà en l'aixecament federal de setembre i s'hagué d'exiliar a Ginebra. Va ser un dels homes de l'Aliança de la Democràcia Socialista i de la Internacional i, el març del 1870, s'instal·là a Madrid on va ser secretari del consell de redacció de *La Solidaridad*. Després del Sexenni, no es dedicà a l'activisme polític, tot i que col·laborà en diverses publicacions anarquistes, com *El Productor*, *Acracia* i *La Tramontana*. El 1876 tornà a Barcelona i es dedicà bàsicament a l'estudi del folklore, i el 1909 deixà la seva feina d'enginyer i va passar a treballar com a director literari per a l'editorial Seguí de Barcelona. Tal com indiquen Rodergas[498] i Manent/Poca,[499] Gomis signava amb les inicials C. G. , C.E. de C. i Cels Enrich de Campflorit, Celso Enrique de Campflorit i Campflorit. Al número 133 de *La Tramontana*, publicà un poema signat com a Campflorit.

Eudald Canibell[500] (Barcelona, 1858-1928) fou un tipògraf que va començar a treballar al taller tipogràfic La Academia entre el 1877 i el 1878. Va ser membre de la Societat Tipogràfica de Barcelona, creada el 1879, a la qual van estar associats molts dels antics dirigents bakuninistes de l'AIT, com Antoni Pellicer, Anselmo Lorenzo i el mateix Llunas. El 1882 participà en la fundació de la Solidària, amb el grup escindit del qual formaven part el mateix Llunas, Antoni Pellicer... La Solidària va entrar a la FTRE i des del 1883 va ser secretari de la secció de sociologia de l'Associació d'Obrers Tipogràfics. Del 1882 al 1883 va ser membre de la comissió federal de la FTRE i viatjà per diversos països d'Europa. A partir del 1884 va ser secretari del Consell de Redacció del diari *La Asociación*, òrgan de l'Associació d'Obrers Tipogràfics. Entrà a la redacció de *La Tramontana* quan Llunas emmalaltí, el 1890. Aquest mateix any va ser nomenat director de la Biblioteca Arús gràcies a la seva amistat amb Valentí Almirall. Allà va escriure les notes biogràfiques de Farga Pellicer, Pellicer Paraire i Anselmo Lorenzo, que serviren a Manuel Reventós i Max Nettlau per a les seves obres sobre la Internacional a l'Estat espanyol. Abandonada la seva militància activa com a dirigent sindical, va desenvolupar

497 Emili Samper l'ha estudiat en la seva tesi doctoral (que es pot consultar a TDX) i una ampliació de la part biogràfica d'aquesta tesi es pot llegir a Samper, 2013.

498 Rodergas, 1951: 65.

499 Manent; Poca, 2013: 79-90.

500 La informació sobre Canibell ha estat elaborada a partir de Vicente, 2021.

tasques lligades amb el seu ofici de tipògraf i dibuixant. N'he localitzat 18 intervencions signades a la revista, 17 amb els pseudònims K. i E. K., i un dibuix signat com a E. Canibell. Tot i que Manent-Poca només li atribueixen el pseudònim E. C., aquest no l'utilitzà a les pàgines del setmanari anarquista, on sí publicà quatre articles de crítica artística a la secció «Belles Arts» en els quatre primers números, 11 articles editorials a partir del número 6 de la revista i fins al 170, el 1884, i tres dibuixos signats, un d'ells a *La Tramontana* 243 amb el seu nom: E. Canibell.

Emili Guanyavents[501] i Jané (Barcelona, 1860-1941) era tipògraf i traductor, des de ben jove freqüentà els cercles catalanistes tant polítics com literaris. Participà en el Congrés Catalanista impulsat pel *Diari Català* d'Almirall, una publicació en què col·laborà activament el 1881. Va col·laborar també al diari *La Luz* de Rossend Arús, el 1885; a *La Tramontana*, de la qual va ser membre del consell de redacció del 1886 al 1889; a *La Veu de Centre Català;* i a *L'Avenç*, sobretot entre el 1892 i el 1893, on publicà composicions en vers. Entrà en contacte amb l'anarquisme a través de la seva feina de tipògraf i prengué part en el congrés de constitució de la FTRE. A partir del 1892 s'apartà de l'anarquisme orgànic. Com a poeta seguia el simbolisme maragallià i les seves composicions eren llegides en nombroses vetllades lliurepensadores i anarquistes. Participà en el I Certamen Socialista de Reus el 1885 i, el 1888, va guanyar la flor natural als Jocs Florals. Publicà els seus poemes en els llibres *Alades* (1897) i *Voliaines* (1903) i traduccions de poesia a *Trasplantades* (1910). La seva lletra d'*Els Segadors* guanyà el concurs convocat per la Unió Catalanista el 1899 i, tot i que donà lloc a una polèmica, ha restat com la versió actual. Signats amb el seu nom, publicà dos poemes dedicats a Calderón de la Barca i a Garibaldi en els números 17 i 50, respectivament, de *La Tramontana* i dos poemes més en el número 213, un d'ells dedicat als màrtirs del treball.

Anselmo Lorenzo[502] (Toledo, 1841 – Barcelona, 1914) és un des intel·lectuals més importants de l'anarquisme espanyol del segle XIX. Tot i que natural de Toledo, des de molt jove vivia a Madrid i va ser membre del grup que constituí el primer nucli internacionalista de l'Estat el 1868. El 1870, a Madrid era redactor del periòdic *La Solidaridad* (del 1870 al 1871) i va participar en el Congrés Obrer de Barcelona com a delegat. S'exilià i el 1874 s'establí a Barcelona on treballà com a corrector de la Llibreria Religiosa i Científica i a les impremtes España, Del Hospital i a La Academia. Va ser membre del consell local clandestí de la FRE en plena decadència i membre de l'Aliança de la Democràcia Socialista. El febrer del 1881,

501 Les dades sobre Guanyavents han estat extretes de la semblança biogràfica que Teresa Abelló en fa en el *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* (Abelló, 2000: 701) i de la biografia que li dedicà Joaquim Delclòs (Delclòs, 2019).

502 Les dades biogràfiques de Lorenzo han estat elaborades a partir del llibre de Rafael Villena (Villena, 2009), de la biografia de Pelai Pagès (dins Pagès; Martínez, 2000: 800-801), del llibre col·lectiu *En el alba del anarquismo* (Maíz (ed.), 2017) i de l'antologia de Francisco Madrid (Madrid (comp.), 2018).

la Comissió Federal de què continuava formant part va ser acusada de falsificar un escrutini i en va ser expulsat. S'apropà als corrents insurreccionals del moment i el 1885 reingressà a l'organització obrera, moment en què era membre de la Societat Tipogràfica de Barcelona i s'afilià a la lògia maçònica Hijos del Trabajo, de la qual fou cavaller Rosa-Creu.

El 1885 participà en el I Certamen Socialista de Reus i col·laborà en *La Asociación*, *El Productor*, *La Tramontana*, *Tierra y Libertad*, *La Revista Blanca* i *El Porvenir del Obrero* de Maó. És autor d'una àmplia obra doctrinal i propagandística expressada en multitud de llibres i fullets com *Acracia o república* (1886), *Fuera política* (1886), *Justo Vives* (1893) o *El estado* (1895). La seva obra més important és *El proletariado militante*, on recull les seves vivències en el moviment obrer. Publicà a *La Tramontana,* en català i castellà, diversos textos com un article signat amb les inicials A. L. amb el títol «La vida contemplativa»[503] en el número 214, dedicat a commemorar el 50 aniversari de la crema de convents del 1835; un reportatge signat amb el seu nom en català, Anselm Lorenzo, titulat «El descobriment d'Àmèrica»[504] i un editorial en el mateix número 584; dos articles signats amb la inicial L. amb els títols «La Revolució francesa»[505] i «Las mujeres en la revolución»[506] en el número dedicat a les dones de la revolució del 1789; i en el número 565 la publicació de Llunas reprodueix un article seu en castellà escrit expressament per al periòdic *El Imparcial* de Madrid sobre els fets de Jerez del 1892 que el periòdic madrileny no havia publicat.

Josep Maria Codolosa[507] (1835-1898) és el membre de la redacció més literari i menys relacionat amb els ambients anarquistes i d'esquerres del XIX, almenys orgànicament. Acompanya Llunas des de *La Teula* i era llibreter i periodista, com a poeta publicà les seves composicions en diverses revistes com *La Gramalla* (1870), *La Campana de Gràcia* (1874), *La Roja* (1881) —de la qual en va ser director—, *L'Avenç* (1882) i *La Trompeta del Jovent* (1887). Alineat amb la manera de fer poesia que va de Francesc Vicenç Garcia fins a Pitarra, Joaquim Molas el qualifica com «la figura més remarcable del darrer quart de segle» i que excel·leix en la composició de sonets i dècimes. Codolosa és autor de diversos reculls de poemes com *Escardots* (1881) o *La imatge de Déu a trossos* (1918), així com peces teatrals curtes humorístiques com *El poeta i el drapaire* (1887) i *El Jaumet i la Riteta: tot pel nas d'una nineta* (1891). Aconseguí una certa popularitat escrivint paròdies, com *Les ventalles de la porta* (1881), que parodiava *Les esposalles de la morta* de Víctor

503 *La Tramontana*, núm. 214, 25 de juliol de 1885, p. 1.

504 *La Tramontana,* núm. 584, 7 d'octubre de 1892, p. 2-3.

505 *La Tramontana*, núm. 422, 14 de juliol de 1889, p. 2.

506 *La Tramontana*, núm. 422, 14 de juliol de 1889, p. 6-7.

507 La informació sobre l'autor l'he extreta de Bou, 2000: 171 i de Molas, 1986: 25, 26 i 29-30.

Balaguer, o *Lo bram del ruc* (1882), que se'n reia de *Lo timbal del Bruc* de Frederic Soler. Tot i que no coneixem la seva militància política o sindical, sí que és cert que per alguns poemes que publica a *La Tramontana* podem dir que no estava allunyat dels plantejaments de la resta del grup. Així a «Himne socialista» diu:

> Guerra a l'aristocràcia,
> que es riu del nostre plor!
> Que pagui el mal que faci
> qui siga malfactor!
> Mostrem nostre valor
> en contra el pillatge
> de tigres inhumans,
> cridant amb tot el cor:
> que mori el vassallatge!
> Que morin els tirans![508]

En el número 274 de *La Tramontana* s'informa de la sortida d'un llibret seu de poesies amb el títol de *Calentetes, calentetes!*[509] i en el número 492 apareix un breu sobre la subscripció que *La Tomasa* havia obert en el seu suport, ja que es trobava malalt des de feia temps «per quin motiu també ha deixat de pertànyer a la redacció de nostre periòdic».[510] És abans de deixar de formar part de la redacció quan trobem el major nombre de col·laboracions de Codolosa a *La Tramontana*. Així, a les pàgines del setmanari hi he localitzat 23 poemes,[511] una cançó, un epitafi i la peça teatral *El drapaire i el poeta*, que apareix publicada en tres números.

7.2 Els altres escriptors

Més enllà dels noms que apareixen com a membres de la redacció, les pàgines del setmanari acullen un important nombre d'autors que, en molts casos, no són coneguts fora dels ambients obrers, republicans, lliurepensadors i anarquistes, i que suposen una quantitat important d'escriptors que, d'una manera o altra, practicaven una literatura popular d'oposició, en alguns casos més còmica que d'oposició i en d'altres a l'inrevés, tot i que sempre incloent arguments emancipadors de caràcter liberal, obrerista, lliurepensador, anarquista o republicà.

508 *La Tramontana*, núm. 478, 26 de setembre de 1890, p. 3.

509 *La Tramontana*, núm. 274, 17 de setembre de 1886, p. 3.

510 *La Tramontana*, núm. 492, 2 de gener de 1890, p. 4.

511 Publica, com a mínim, poemes en els següents números de *La Tramontana*: 40, 434, 437, 439, 441, 444, 445, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 455, 461, 462, 464, 466, 468, 478, 479, 486 i 487; la cançó en el número 452; l'epitafi en el 438, i la peça teatral *El drapaire i el poeta* en els números 473, 474 i 475.

La majoria de textos publicats a les pàgines de *La Tramontana* són anònims o estan signats amb pseudònims, pel que la majoria d'autors i autores es mantenen desconeguts, però n'hi ha d'altres que estan signats amb noms propis o podem reconèixer-los. Són aquests els que he recollit i d'entre aquests els que tenen una producció més abundant o més propera a les propostes estètiques de Llunas i la literatura obrerista. D'alguns, només en coneixem les dades que el mateix setmanari aporta en informar-nos sobre publicacions de llibres, estrenes teatrals i fets de la seva vida, com la mort d'algun familiar, malalties que tenen i que els impedeixen publicar en algun període de la revista... Altres van tenir un mínim reconeixement també fora de les pàgines de *La Tramontana* que va fer possible que avui en sapiguem algunes dades més, tot i que en la majoria dels casos aquestes són escasses. A *La Tramontana*, la majoria de les informacions sobre aquestes autors apareixen a la secció «Ventades», normalment en forma de breus en què sovint se'ls qualifica de «poeta i amic».

Els autors de què parlem no escrivien només a les pàgines de *La Tramontana* ni es dedicaven a l'escriptura de manera professional. En l'àmbit lingüístic, la majoria utilitzaven una llengua catalana viva i popular, amb plena consciència d'aquest fet i allunyats completament del català que els autors de la Renaixença jocfloralesca feien anar quan escrivien literatura. La majoria escrivien poesia en metres populars i rimes consonants, a vegades de forma matussera i d'altres amb més ofici, tot i que no era l'estètica el motor que els feia moure sinó el contingut, el fons, allò que deien i expressaven. Seguint la tesi d'Àngel Carmona a *Dues Catalunyes*, a tots ells els podríem qualificar-los com a escriptors «xarons».[512]

En referència amb la premsa anarquista de l'època, però aplicable a la resta, Clara E. Lida explica que «La posibilidad de publicar en cualquier periódico del movimiento, y no exclusivamente en órganos de carácter artístico, facilita de manera considerable estas actividades»,[513] referint-se a la creació d'una certa estètica compartida que alhora es retroalimenta. En alguns casos, la retroalimentació va anar més enllà i es va convertir en còpia directa. Així ho adverteix *La Tramontana* del 21 de gener del 1886 quan explica que «Entre els que ens envien originals, generalment amb ratlles curtes, per ser inserits, n'hi ha alguns que han tingut el poc senderi d'enviar coses que no eren ni originals ni seves, i tan tranquils posen el seu nom al peu, com si això no fos una acció sobradament lletja».[514]

Així doncs, tenint clar que aplegar-los tots és impossible i conèixer-ne la identitat encara més, però amb la voluntat de fer-ne una mínima ressenya que

512 Carmona contraposa aquests autors als que ell qualifica com a «jocfloralescos» (Carmona, 1967).

513 Lida, 1970: 361.

514 *La Tramontana*, núm. 240, 21 de gener de 1886, p. 2.

permeti veure'n els noms, l'obra publicada a *La Tramontana* i establir-ne un mínim catàleg,[515] incloc els següents perfils biogràfics i referències dels seus textos publicats al *Periòdic vermell*:

Lluís Millà i Càcio és un dels escriptors que va publicar més textos a les pàgines de *La Tramontana*.[516] Era comediògraf, periodista i actor i hi publicà composicions en vers durant un espai de més de deu anys, del 1882 al 1893. Autor d'una gran quantitat de quadres de costums i monòlegs populars, com *Mal de caixal*; *En Nofre Llonsa* (1901); *Soler, casat i viudo*; *Un sopar de duro*; *Mestre Jordi*; *El primer cigarro*; *¡Que baile!* o *Pau Pi i Pinyó*; també publicà reculls de poemes, com *Gotims* (1886) i d'articles, com *Fantasies vulgars* (1894). D'ell, *La Tramontana* en diu:

> minyó que sap aprofitar les estones perdudes en escriure per col·laborar en quasi tots els periòdics catalans que es publiquen a Barcelona, ens ha remès un exemplar del periòdic *L'Actor Còmic,* número únic i exclusivament publicat per son benefici, que tindrà lloc el pròxim diumenge a Gràcia en el teatre Olimpo Graciense.[517]

El periòdic ressenyat incloïa altres treballs de Millà i *La Tramontana* li acabava desitjant «que faci quartos i que s'hi diverteixi, és el millor que podem desitjar-li». A *La Tramontana* 503 informen que, com a actor, «nostre antic col·laborador i amic Lluís Millà farà son benefici en el teatre Calvo-Vico estrenant quatre peces degudes a M. Riusec, J. Ayné i Rabell, A. Guasch Tombas i Pepet del Carril, altres quatre que també diverses vegades han honrat les columnes d'aquest periòdic».[518]

Josep Verdú[519] (1853-1885) escrivia lletres per a obres musicals com *A la Rambla* (del 1881, amb música d'Antoni Urgellés); comèdies còmiques curtes com *Jan Petit* (1874), *Els pintors de Barcelona* (1875), *Colls i punys* (1879) o *A les fosques*

515 Les dades d'aquests autors han estat extretes del *Nou Diccionari 62 de la literatura catalana* (Bou (dir.), 2000) i de la *Història de la literatura catalana* de Riquer/Comas/Molas (Molas, 1986), però sobretot de les pàgines de *La Tramontana*.

516 Publica, com a mínim, poemes en els números següents de *La Tramontana*: 53, 91, 136, 151, 162, 165, 171, 174, 187, 190, 194, 195, 201, 203, 218, 226, 232, 244, 246, 269, 270, 301, 304, 307, 323, 343, 344, 376, 434, 478, 488, 497, 501, 506, 510, 514, 518, 521, 522, 523, 527, 531, 537, 539, 540, 541, 544, 545, 546, 552, 553, 567, 575, 576, 577, 584, 600, 603, 607, 609, 628, 630, 631, 694, 700 i 702; epigrames en els números: 110, 184, 192 (2), 321, 446, 493, 494, 496, 519, 532 i 533; contes en els números: 327, 371, 401, 429, 435 (editorial), 520, 573, 576 i 588; una cantarella en el número 364; editorials en els números 547 i 593; un aforisme en el número 153; editorials en els números: 187, 205 i 233; una crònica en el número 225; xarades en els números: 48, 49, 62, 71, 73, 103, 104, 107, 158, 168, 171, 179, 181, 185, 190 i 194; un anagrama en el número 113; una mudança en el número 216, i dos contes en els números: 164 i 216.

517 *La Tramontana*, núm. 227, 25 d'octubre de 1885, p. 2.

518 *La Tramontana*, núm. 503, 20 de març de 1891, p. 4.

519 Bou, 2000: 763.

(1879); i sarsueles com *No t'arronsis* (1887), *Retrets* i *Don Juanitu*, de la qual *La Tramontan*a publicà un fragment en el número 198, així com dos poemes seus en els números 71 i 72. Havia començat a publicar el 1873 a *La Campana de Gràcia* i va escriure a 51 periòdics i revistes, sobretot poemes festius, però també catalanistes com *La Barretina*, i arribà a publicar a Nova York i Buenos Aires. És autor sobretot d'endevinalles, xarades, faules i poesies satíriques. Va ser editor de revistes locals a Vilanova i autor de teatre popular. El 12 de juny del 1885, *La Tramontana* informà de la seva mort dient que:

> Sa mort ha sigut tant més sentida per l'impensada que s'ha presentat al nostre amic.
>
> No podem menys que dedicar una llàgrima a la memòria del que tantes vegades honorà amb els seus escrits aquestes columnes, enviant de pas a l'atribolada família nostre més sincer condol.[520]

Joaquim Roig, que signava Q. Roig,[521] és un d'aquests autors sense referències més enllà de *La Tramontana*. Així, en el número 248 del setmanari s'informava que el 24 de març del 1886 s'havia de representar al Teatre Olimp una funció «a benefici de nostre col·laborador Quim Roig». S'hi presentà «la divertida humorada còmica i lírica en un acte *Cebes al cap*; l'aplaudit joguet en un acte *Sense home*; l'entremès *Un dia de pega* (estrena); i el disbarat còmic i líric, en un acte, lletra del beneficiat i música dels millors mestres d'Europa (així ho diu el programa) concertat pel professor don Santiago Caellas, titulat *La cançó de les conquistes*».[522] Segons la notícia, es preveia un ple complet per les simpaties que tothom tenia per ell. En el número 258, després d'aquesta representació, Roig els va trametre «l'humorada en un acte i en vers que porta per títol *Cebes al cap* i que fou estrenada amb èxit l'any passat al Teatre Olimp. Està ben impresa, forma un fullet de 32 planes i es ven a dos rals».[523]

Francesc Llenas[524] (1851-1907) és autor de peces teatrals breus i humorístiques com *Un burro carregat d'or* (1901) i *L'Oncle Bernat* (entre el 1875 i el 1885). *La Tramontana* informa, en el seu número 125, que «En el teatre Zorrilla de Gràcia es posarà en escena el pròxim diumenge la comèdia catalana original del nos-

520 *La Tramontana*, núm. 208, 12 de juny de 1885, p. 2.

521 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: un editorial en el 95; epigrames en els números: 44, 72, 92, 95, 97, 118 i 185; cançons en els números: 125, 153 i 192; un epitafi en el número 176; entreteniments en els números: 41, 42, 46, 69 (2), 150 i 115, i poemes en els números: 41, 43, 44, 66 (2), 67, 70, 71, 74, 76, 82, 84, 87, 89, 93, 94, 111, 118, 168 i 185.

522 *La Tramontana*, núm. 248, 19 de març de 1886, p. 2.

523 *La Tramontana*, núm. 258, 28 de maig de 1886, p. 2.

524 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: diàlegs en els números: 46 i 105; un conte en el número 69; poemes en els números: 10, 18, 29, 45, 47, 50, 66, 68, 70, 73, 75, 80, 85, 119, 123, 124, 134, 139, 141 i 174; epigrames en els números: 15, 35, 39, 63 i 118; cabòries en el número 66, i una cançó en el número 236.

tre col·laborador Francisco Llenas *La Tia Maria*»,[525] una obra que s'imprimí el 1885 i el 1897. També va publicar un recull de poemes amb el títol de *Pessigolles* (1884) i, en el número 141, s'informa que havia publicat un volum de poesies «portant per títol *Tiros satítics*, algunes inèdites i altres que ja han vist la llum a *La Tramontana*».[526]

Artur Guasch i Tombas[527] és el darrer director de *La Tomasa,* autor de textos musicats com *Los gelos de la Coloma o baralla de dos guapes per un jove comprimit,* amb música de Carles Oró, estrenada el 1894.

Josep Barbany i Mingot,[528] que signava Pepet del Carril,[529] va néixer el 1863 a la Segarra, a Guissona, i treballava entre Barcelona i Granollers. Era telegrafista del ferrocarril, alhora que col·laborava en diversos periòdics humorístics, com el manresà *Lo Torronyáu*, va ser director de *La Tomasa* i *L'Avi*, i també va escriure a *La Renaixença. Va ser autor de* comèdies (*Sota terrat, Los papers de l'ama*), de sainets i monòlegs. En el número 246 de *La Tramontana* s'explicava que «En Josep Barbeny (Pepet del Carril) acaba d'enllestir un monòleg que porta per títol *Sí senyors* i que aviat s'estrenarà en un dels teatres d'aquesta ciutat»[530] i, en el número 258, li donaren el condol per la mort de la seva mare a la Garriga qualificant-lo com a «amic i col·laborador».[531]

Joan Vilaseca i Masferrer, que signava amb el pseudònim Juanito Català,[532] de Sallent, és present a les columnes del periòdic des del 1882 fins al 1891. A *La Tramontana* del 29 de maig del 1885, s'anunciava la publicació d'un volum seu «de poesies capellanesques» amb el títol de *Perfums espirituals*, il·lustrat per Moliné. L'article deia que «totes pertanyen el gènere ensotanat, havent-n'hi algunes que ja han vist la llum en les nostres columnes»[533] i anunciava que la setmana següent publicarien

525 *La Tramontana*, núm. 125, 9 de novembre de 1883, p. 3.

526 *La Tramontana*, núm. 141, 29 de gener de 1884, p. 3.

527 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: una notícia en el número 260; contes en els números: 88, 107, 175 i 252; poemes en els números: 92, 181, 195, 246 i 260, i una cantarella en el número 128.

528 Bou, 2000: 72.

529 Publica, com a mínim, epigrames en els números següents de *La Tramontana*: 80, 98, 100, 105, 107, 123, 134, 145, 147, 157 (2), 175, 181, 302 i 324; poemes en els números: 75, 77, 78, 84, 90, 91, 94, 96, 101, 103, 104, 105, 107, 108, 110, 113, 114, 115, 117, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 131, 135, 145, 150, 152, 153, 158, 160, 162, 164, 165, 172, 178, 180, 188, 205, 211, 219, 222, 223, 224, 225, 228, 229, 236, 247, 239, 245, 150, 256, 266, 267, 271, 279, 289, 291, 332, 347, 348, 349, 351, 353, 446, 453 i 603 (amb Lluís Millà); cançons en els números: 89 i 98; un epitafi en el número 101; diàlegs en els números: 127, 130 i 213; contes en els números: 142 i 280; una xarada en el número 263, i editorials en els números: 173, 174, 175, 176, 187, 203 i 246.

530 *La Tramontana*, núm. 246, 5 de març de 1886, p. 3.

531 *La Tramontana*, núm. 258, 28 de maig de 1886, p. 2.

532 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: contes en els números: 137, 156, 209, 241, 242 i 243; poemes en els números: 73, 112, 118, 130, 150, 152, 153, 156, 159, 162, 193, 207, 221, 223, 228, 235, 272, 298 i 300; un editorial en el número 113; una carta en el número 179, i un diàleg en el número 149.

533 *La Tramontana*, núm. 206, 29 de maig de 1885, p. 3.

algun dels poemes nous amb alguna il·lustració del volum i el poema triat va ser «El misteri d'un convent».[534] En el número 241 de *La Tramontana* es va començar la publicació d'un «romanço històric» seu titulat *De Sallent a Igualada i viceversa, viatge misteriós d'un pastor i una donzella*, després d'anunciar-lo en el número anterior;[535] aquesta publicació es va perllongar fins al número 243. A partir del número 246 es va vendre en format de fullet de setze pàgines il·lustrades per un ral als quioscos de les Rambles i a les cases dels corresponsals de *La Tramontana*.

Domènec (Domingo) Bartrina i Cubinyà[536] era un poeta festiu que s'havia donat a conèixer per un gran nombre de composicions que es distingien sobretot per la facilitat amb què havien estat escrites. Mor jove el 10 de novembre de 1900».[537] Durant la darrera etapa de *La Tramontana* va ser, sense cap mena de dubte, un dels autors més prolífics, amb composicions poètiques que tractaven l'actualitat des d'un punt de vista anarquista i no renunciaven a l'humor en bona part dels casos.

Joaquim Ayné i Rabell[538] (Barcelona, 1867-1936) va ser periodista, poeta i autor teatral de comèdies, algunes amb un cert to patriòtic. D'entre les seves obres trobem: *Un home de palla* (1891), *Lluna nova* (1888) i *Lo joc* (1899). És autor, també, d'un llibre de poemes titulat *Poesies de la terra* i en el número 263 *La Tramontana* informava que havia rebut «un llibret de poesies originals de Joaquim Ayné Rabell que porta per títol *Branquillons*. Conté unes quaranta planes de lectura, està ben regularment imprès i es ven a dos rals».[539]

D'Anton Pla i Farrando,[540] en el número 347 de *La Tramontana*, s'informa que «nostre constant col·laborador i amic Anton Pla va marxar ahir cap a Amè-

534 *La Tramontana*, núm. 207, 5 de juny de 1885, p. 2.

535 *La Tramontana*, núm. 240, 21 de gener de 1886, p. 3.

536 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: trencaclosques en els números: 307, 318, 320 i 424; mudances en els números: 491, 495 i 525; jeroglífics en els números: 321 i 427; xarades en els números: 333, 365, 524, 526 i 539; anagrames en els números: 364 i 493; editorials en els números: 574, 603 i 652; epitafis en els números: 589, 640 i 685; epigrames en els números: 401, 498, 553, 560, 565, 566, 572, 573, 574, 590, 599, 604, 606, 610, 611, 620, 634, 639, 647, 648, 650, 674 i 683, i poemes en els números: 505, 522, 526, 527 (signat com a D. Bartrinanga), 529, 533, 536, 548 (2), 554, 561, 562, 568, 569 (2), 570, 572, 573, 574 (2), 575, 576 (2), 577, 578, 579, 581, 587 (signat com a Diumenge Bartrola i dedicat a D. Bartrina), 588, 589, 591, 592, 593 (2), 594 (2), 595, 595, 596, 598 (2), 600, 601, 602, 604 (2), 605, 606, 608 (2), 609, 612 (2), 613, 614, 615, 617 (2), 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 628, 632, 633 (2), 635, 636, 637, 638, 641, 644, 645, 646, 649 (3), 650, 651, 653, 654 (2), 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668 (2), 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 679, 681, 682, 684, 685, 686, 687, 688, 689 (2), 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 701, 703, 706, 707, 708 i 709.

537 Batlle, 1902: 19.

538 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: poemes en els números: 231, 245, 248, 258, 260, 293, 295, 298, 282, 312, 317, 327, 338, 341 i 344; epigrames en els números: 262, 269 i 304; un conte en el número 256; articles en els números: 223, 226 i 259; una cançó en el número 287; una cantarella en el número 321; editorials en els números: 344 i 347, i un aforisme en el número 346.

539 *La Tramontana*, núm. 263, 2 de juliol de 1886, p. 2.

540 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: editorials en els números: 298 i 300, i articles sobre l'Argentina i Amèrica en general en els números: 396, 413, 414, 427, 428, 430, 432, 439 i 479.

rica del Sud per veure si allí podia guanyar-se la vida que a la mare pàtria, que tantes vegades resulta tirànica madrastra del treballador».[541] S'instal·là a Rosario i publicà cròniques sobre l'Argentina, Amèrica i diverses lluites socials i obreres del continent, així com quadres costumistes, a les pàgines del setmanari.

I. Cuadrado i F. Fo, tal com Pla i Farrando, també van marxar a l'exili econòmic, el diumenge de Pasqua del 1889, amb el vapor *Savoie*. El primer, era secretari de la Comissió de Relacions de la Confederació Autònoma d'Ensenyança Laica; i el segon tenia el mateix càrrec a l'Agrupació de Propaganda Socialista de Sabadell. Eren col·laboradors de *La Tramontana*, «pel qual és més de sentir la seva marxa pels bons serveis que feien a la causa del Progrés i de l'emancipació humana»,[542] tot i que no en coneixem l'obra i suposem que escrivien amb pseudònims ja que els seus noms no apareixen al setmanari.

Altres autors poc coneguts que publiquen textos a *La Tramontana* sense deixar-hi rastres de les seves vides són Ramon Coll i Corina,[543] J. Guinart,[544] Manuel Figuerola Aldrofeu,[545] Frederic Olivé,[546] A. Tolrà,[547] Antoni Rossell,[548] Jaume Mir o M. Bonapasta,[549] el sallentí Víctor Ferrer,[550] el músic Joan Duran[551] i el dibuixant Joan Llopart,[552] que, a banda de patir diverses desgràcies personals,[553] també va escriure textos a les pàgines de la revista on dibuixava.

541 *La Tramontana*, núm. 347, 3 de febrer de 1888, p. 3.

542 *La Tramontana*, núm. 411, 26 d'abril de 1889, p. 4.

543 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: poemes en els números: 27, 39, 74, 90, 97 i 98; cançons en els números: 85 i 96, i un editorial en el número: 89.

544 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: un epigrama en el número 117; editorials en els números: 83, 88, 90, 92, 98, 103, 105, 143 i 259; una cançó en el número 80; poemes en els números: 57, 59, 64, 71, 72, 86, 99, 100, 106, 107 (2), 114, 120, 121, 126 i 235, i contes en els números: 60, 75, 116, 118, 127 i 136.

545 Publica, com a mínim, tres contes en els números següents de *La Tramontana*: 38, 39 i 40.

546 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: contes en els números: 110 i 157; una notícia en el número 194; un diàleg en el número 171; un epitafi en el número 119; epigrames en els números: 59, 117, 161 i 191; una cançó en el número 83, i poemes en els números: 65, 100, 104, 107, 116, 119, 143, 159, 161, 165, 166, 173, 176, 185, 186, 199, 202, 212, 216, 217, 227, 264 i 269.

547 Publica, com a mínim, poemes en els números següents de *La Tramontana*: 155, 175, 208, 222, 253, 258, 264, 308, 315, 325, 335, 343, 363, 365, 428, 461, 482, 484 i 520, i editorials en els números: 363, 441, 446, 449 i 455.

548 Publica, com a mínim, epigrames en els números següents de *La Tramontana*: 152, 160, 255, 314, 318, 344, i 411, i poemes en els números: 158, 188, 191, 202, 205, 211, 212, 253, 257, 289, 290, 295, 303, 326 i 369.

549 Publica, com a mínim, poemes en els números següents de *La Tramontana*: 510, 512, 514, 521, 532, 556, 558, 563, 568, 581, 582, 586, 599, 603, 618, 624, 625, 626, 629, 632, 633 i 636 —signant com a Jaume Mir (M. Bonapasta)—; epigrames en els números: 511 i 546; cantarelles en els números: 523 i 619, i un aforisme en el número 633.

550 Publica, com a mínim, poemes en els números següents de *La Tramontana*: 26, 109, 177, 313 i 319.

551 Publica, com a mínim, poemes en els números següents de *La Tramontana*: 193, 358 i 375.

552 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: poemes en els números: 407 i 585; articles en els números: 47 i 127; un reportatge en el número 411, i contes en els números: 122, 125, 126 i 339 (acompanyat d'un dibuix), 381, 382, 383; a banda de dibuixos, que és pel que més se'l coneix, en els números: 51, 53, 57, 209, 217, 227, 242, 250, 339, 354, 376, 381, 403, 406, 409, 429, 432, 443, 453, 584 i 649 (4).

553 *La Tramontana*, núm. 493, 9 de gener de 1891, p. 1.

A banda d'aquests autors, molt presents a la revista i amb una importància cabdal a les seves pàgines, *La Tramontana* va incloure textos de literats més reconeguts, tot i que no amb tanta assiduïtat i sobretot en el número 1 de presentació o en números especials dedicats a commemorar dates concretes. Entre aquests, hi trobem destacats autors de la literatura del moment com Apel·les Mestres, de qui a *La Tramontana* 472 publica un fragment del seu poema *Margaridó*; Conrad Roure, de qui trobem articles als números: 1, 17 i 214, i un poema al 415; Frederic Soler, amb poemes seus als números: 1 i 584, i un article al 509; Josep M. de Lasarte, amb un poema al número 1 i un epigrama al 7; Alexandre Cortada, amb un article com a editorial sobre el *Diari de Barcelona* en el número 609; Josep Aladern, amb l'editorial del número 517 contra *L'Avenç*, una notícia al 654 i poemes en els números: 535, 555, 561, 585, 609, 645, 654, 658 i 660, així com propaganda del seu llibre *Sacramental*; i Joaquim Maria Bartrina, de qui *La Tramontana* 230 inclou una crítica de l'obra *Don Juan Tenorio* que deixà escrita en morir, en col·laboració amb Rossend Arús, i en publiquen diversos fragments, com els actes II, III, V i VI, i un poema en el número 584.

També s'inclogueren a les seves pàgines articles i poemes de destacats membres del moviment lliurepensador, com el maçó Rossend Arús i Arderiu[554] (Barcelona, 1845-1891), un dels principals col·laboradors de Llunas durant el primer any de la publicació, amic i company d'idees, fins al punt de ser una de les persones que aportarà més diners per treure Llunas de la presó. Coincidiren en molts indrets, però sobretot al centre lliurepensador La Luz.

Entre els llibertaris, destaquen Joan Usón,[555] un escriptor obrer i anarquista barceloní, vinculat a partir del 1902 a Ferrer i Guàrdia i redactor de *La Tramontana* creada el 1907; Joan Montseny, que publica un aforisme al número 585; Teresa Mañé, dos poemes als números 369 i 430; Kropotkin, un article en anglès sobre l'atac a la Bastilla en la Revolució Francesa, al número 422; Teresa Claramunt, dos articles als números 584 i 615 (aquest escrit des de la presó, el maig del 1893), o Fernando Tarrida del Mármol, un article al número 584.

554 Publica, com a mínim, en els números següents de *La Tramontana*: peces de teatre en els números: 104, 179 (traducció de Zola junt amb Vidal Valenciano) i 230 (amb Bartrina i Arderiu); una cabòria en el número 68; articles en els números: 3, 6, 8, 12 i 13; un aforisme en el número 214; epigrames en els números: 13, 17, 22, 27, 28, 29, 31, 33, 36, 45 i 214; editorials en els números: 10, 14, 22, 154 i 214, i poemes en els números: 1, 2, 5, 7, 24, 30 i 199. Serapi Guitarra li dedica un poema al número 654.

555 Publica, com a mínim, epigrames en els números: 582 i 640 de *La Tramontana* i poemes en els números: 616 i 637.

8. DIBUIXANTS I IL·LUSTRADORS

Les il·lustracions i els dibuixos són molt importants a *La Tramontana* i mereixen un estudi més aprofundit del que jo faig en aquestes pàgines, ja que les il·lustracions i els dibuixos no fan només de comparsa dels textos sinó que esdevenen i creen, per si sols, un món referencial complet, riquíssim en l'àmbit simbòlic i representatiu. Des d'aquestes pàgines en faig una aproximació per tal de completar la visió que sobre la revista oferim.

Començarem per la capçalera, on des del primer número un gegant amb barretina —utilitzat com a símbol del setmanari— des de dalt d'una muntanya bufa fort i la seva bufera s'emporta tot allò que l'anarquisme combatia: esglésies, casernes, capellans, frares, burgesos, militars, supersticions i corruptes. A partir del número 643 (11 de gener de 1895), amb l'atemptat del Liceu i la suspensió de garanties que va comportar 14 mesos de tancament per a la revista, el gegant canvià la seva actitud i es va tornar no tan agressiu, amb una xarxa a l'esquena ben lligada amb tot allò que abans combatia. Justificaven el canvi dient que:

> *La Tramontana* ha arreplegat tots els *trastos* que té bufats ja de tant temps, i ficant-los dintre d'una xarxa de forta malla per tal que no surtin de nou, està ara sembrant pel món idees de llibertat, igualtat i fraternitat, en la confiança que no han de tardar gaire a donar els seus fruits.[556]

Davall del gegant i separat d'aquest pel nom de la revista, s'hi veu el món que volia l'anarquisme col·lectivista expressat de manera simbòlica, un món de progrés que incloïa llibres de ciències i arts, unes taules amb la inscripció «Emancipació humana», l'espasa de la justícia, un triangle o cartabó amb les paraules «Debers», «Igualtat» i «Drets», i un horitzó on un món ple d'indústries i fumeres era il·luminat pel sol, que alhora tenia al davant l'estàtua de la Llibertat i la paraula

556 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895, p. 6.

«Pervindre». Aquesta capçalera, que els acompanyà fins al darrer número, el 717, no havia de ser la definitiva, tal com expliquen en un breu de «Ventades»:

> *La Tramontana*, amb tot, no deixarà de bufar tot fent aquesta feina. Després d'una temporada d'aquesta capçalera, tornarem a donar l'alternativa a l'antiga, el que vol dir que no deixarem de bufar les males herbes tot procurant sembrar nova llavor que faci esperar millor collita de benestar per al poble.[557]

Aquest personatge amb barretina i sense nom, tot i que s'assimila sovint al mateix nom de la publicació, a vegades en actitud encuriosida, altres lluitant al costat dels obrers, altres perseguit i empresonat, esdevingué el símbol de la publicació i un dels personatges anònims més dibuixats, al costat d'obrers, capellans, burgesos, polítics i militars. La identificació va ser tan gran que en algunes de les ocasions en què Josep Llunas va ser empresonat, va ser aquest personatge qui aparegué dibuixat a dins de la presó, emmanillat en una gàbia,[558] crucificat[559] per una colla de rics i capellans, plantant cara a l'adversitat, com en el número 345 (20 de gener de 1888), quan Llunas va poder sortir de la presó després de pagar una fiança de 4.000 pessetes. El text que acompanyava la il·lustració de la portada deia «"Avant sempre! I sempre avant" cridarà *La Tramontana* i son crit al vent llençant, mai son pas deturaran fiscals ni gent de sotana», mentre el barretinaire expulsava unes paneroles de la societat futura i feia voleiar una bandera amb els lemes: «Llibertat, igualtat, fraternitat. Avant sempre». En altres ocasions, qui dibuixaven detingut era directament el mateix Llunas, com en el número 308 (13 de maig de 1887) de *La Tramontana*.

Fins al número 290 (6 de gener de 1887), a l'espai de la portada que deixava lliure la capçalera de *La Tramontana*, que era poc més de mitja pàgina, s'hi incloïen un o diversos articles, però a partir d'aquest número es va reduir la mida de la capçalera i la portada va passar a estar ocupada per una o diverses il·lustracions que des del número 186 (9 de gener de 1885) es publicaven a la pàgina 4. Fins a aquell número, a banda de la capçalera, només s'incloïen petites il·lustracions en els títols de les seccions, com «Cabòries», «Ventades» i «Mal Temps». A partir d'aleshores, il·lustracions i dibuixos són omnipresents i és rara la pàgina de la revista que no inclogui una imatge que normalment és de denúncia, ridiculitzadora dels poders que la publicació combatia, defensora dels interessos obrers o al·legòrica del món somiat que les organitzacions proletàries i populars volien construir.

La funció principal de l'art anarquista és la propaganda i per això en moltes publicacions orgàniques d'associacions obreres o que serveixen com a portaveus

557 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895, p. 6.

558 *La Tramontana*, número 340, 23 de desembre de 1887, p. 1.

559 *La Tramontana*, número 504, 27 de març de 1891, p. 1.

de corrents concrets de l'anarquisme hi podem trobar il·lustracions fetes per aficionats o per dibuixants no professionals. Allò que importa no és la bellesa del dibuix ni la seva acurada reproducció de la realitat que vol descriure o l'encertada composició de les escenes per tal d'aconseguir un conjunt estèticament bell o intel·ligible per als lectors i les lectores. Ben al contrari, la intenció de comunicar passa per damunt de la tècnica artística i, tal com explica Lily Litvak:

> Los dibujos son trazados a veces con torpeza; hay que recordar que se trata de artistas no profesionales y poco preocupados por la forma. El trazo es generalmente de línea, y a menudo la falta de perspectiva y la superposición de planos imparte a estas obras una apariencia plana. A menudo no hay proporción de imágenes.[560]

És aquesta una consideració que, tot i que l'autora afirma que és majoritària en la premsa anarquista, *La Tramontana* no segueix al cent per cent, tot al contrari. La publicació excel·leix en la tria dels dibuixants i il·lustradors i de les seves obres i arriba al nivell més alt, sense cap mena de dubte, en els números especials i, sobretot, en els almanacs. *La Tramontana*, potser pel fet que té un objectiu empresarial al costat del merament ideològic, pel fet que és obra d'un reputat impressor com és Llunas i que es fa durant molts anys en un àmbit molt preocupat per l'estètica dels seus productes editorials com és La Academia, aconsegueix ser un producte bell en què dibuixos i textos conviuen amb total harmonia i on si algú s'aparta de l'art proletari, tal com el concebien alguns autors del moment i, concretament, Llunas quan parlava de literatura, són els il·lustradors que hi participen. En aquest sentit són un bon resum de les idees de Llunas les paraules de Lily Litvak a l'hora de caracteritzar l'art anarquista, tot i que només si les apliquem a la literatura:

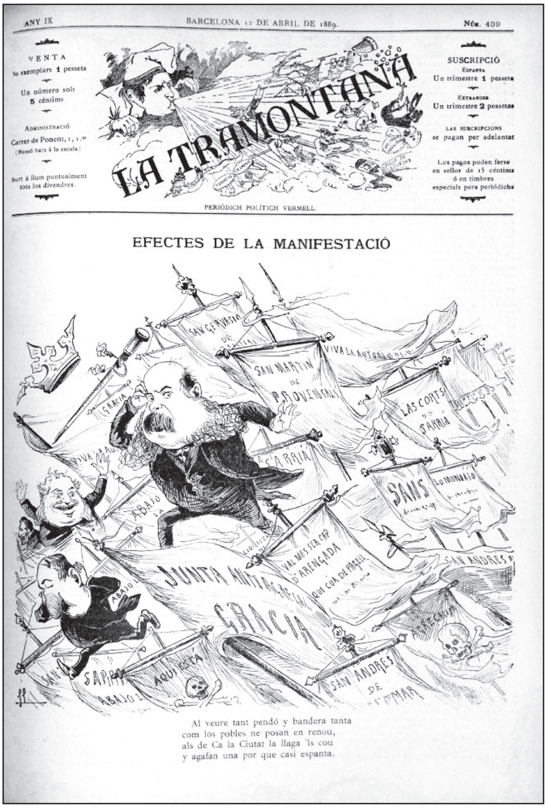
> Ese arte debería nacer del proletariado, producto de obreros y campesinos que no fuesen artistas profesionales, pues en la síntesis estética, política y social que los anarquistas querían llevar a cabo, pretendían destruir el estatus de la obra de arte como goce privativo de las clases pudientes i como producto exclusivo de artistas profesionales. Intentaban otorgar el derecho de gozar y de crear obras artísticas a todo individuo, volviendo el arte a sus raíces populares.[561]

La Tramontana compleix, en part, aquestes intencions pel que fa als poemes, als articles i als textos en general, però se n'allunya completament si hem de fer cas al llistat d'autors de dibuixos i il·lustracions que publiquen a les seves pàgines i als quals s'ha apropat Montserrat Castillo en la seva obra *Grans il·lustradors catalans del llibre per a infants*. Segons Castillo, *La Tramontana* «Comptà, entre els seus col·laboradors, amb dibuixants tan importants i renovadors del dibuix satíric i

560 Litvak, 1990: 294.

561 Litvak, 1990: 289.

del llibre com Eriz i Alexandre de Riquer —el qual, fonamentalment, destacà en la il·lustració del llibre—, Jaume Pahissa, Ros, Canibell, Gràcia, J. Batlle i Manuel Moliné».[562] Em sembla interessant fer unes breus pinzellades biogràfiques d'alguns d'aquests dibuixants per entendre l'allunyament d'aquest art proletari a què es referia Litvak i l'opció per la professionalitat que fa Llunas en aquest aspecte.

ANY IX — BARCELONA 12 DE ABRIL DE 1889. — Núm. 409

VENTA
30 exemplars 1 pesseta
Un número solt 5 céntims
Administració
Carrer de Ponent, 1, 1.er
(Bussó baix á la escala)
Surt á llum puntualment tots los divendres.

LA TRAMONTANA

SUSCRIPCIÓ
Espanya
Un trimestre 1 pesseta
Extranger
Un trimestre 2 pessetas
Las suscripcions se pagan per adelantat
Los pagos poden ferse en sellos de 15 céntims ó en timbres especials pera periódichs

PERIÓDICH POLÍTICH VERMELL

EFECTES DE LA MANIFESTACIÓ

Al veure tant pendó y bandera tanta
com los pobles ne posan en renou,
als de Ca la Ciutat la llaga 'ls cou
y agafan una por que casi espanta.

Una de les portades de Joan Llopart, un dels destacats dibuixants que publicava a *La Tramontana.*

Per fer el seguiment dels dibuixants he utilitzat els llistats que en fan Montserrat Castillo[563] i Manuel Vicente[564] en les seves respectives obres. La majoria de dibuixos de *La Tramontana* no tenen signatura dels autors i molts dels que en tenen no queda clar de qui són, de manera que resulta complicat establir-ne l'autoria. És un exemple clar d'aquest fet la portada de l'*Almanac de La Tramontana per a l'any 1888*, en què s'anuncia el nom de fins a vint dels autors de poemes o narracions que conté el número i, en canvi, dels autors de les il·lustracions només

562 Castillo, 1997: 29.

563 Castillo, 1997: 29.

564 Vicente, 1999: 108.

es diu que són «reputats artistes».[565] Aquesta opció de no parlar dels autors, però, no és total, ja que també trobem algunes ocasions en què sí que se n'esmenten els noms, com per exemple quan es parla de les característiques que tindrà un proper número dedicat a commemorar la Revolució Francesa, en què, concretament, s'anuncia que les pàgines «aniran amb magnífics dibuixos dels reputats artistes Eriz, Llopart i Canibell».[566]

Curiosament, quan el dibuixant era també l'autor del text que acompanyava el dibuix, aquest apareixia signat, com per exemple fa Joan Llopart en els dibuixos que publica a *L'Almanac de La Tramontana per a l'any 1888*, que signa com a J. Llopart. Aquesta és una pràctica que també resulta habitual en altres revistes satíriques de l'època. En tot cas, els autors que Vicente i Castillo diuen que van publicar a *La Tramontana* són els següents:

Alexandre de Riquer i Inglada[567] (Calaf, 1856 – Palma, 1920) era dibuixant, pintor i poeta. De família noble, estudià enginyeria, pintura i dibuix a Tolosa i a Roma. Va ser alumne de Tomàs Padró, Claudi Lorenzale i Antonio Caba. El 1879 realitzà les primeres col·laboracions en l'àmbit editorial substituint Apel·les Mestres com a il·lustrador i dibuixant litogràfic. El mateix any anà a Itàlia i s'interessà pels pintors primitius italians, un interès que el portà a Londres on conegué el moviment prerafaelita, l'Arts and Crafts Movement i William Morris. El 1888 va treballar com a decorador de les obres de l'Exposició Universal de Barcelona dirigides per Domènech i Muntaner i va guanyar, el 1893, la medalla d'or de l'Exposició Universal de Chicago. Juntament amb Joan Llimona, va crear el Cercle Artístic i és autor d'un gran nombre d'exlibris recollits en forma de llibre. Va ser col·laborador de *La Ilustració Catalana* i va il·lustrar els seus propis llibres de poemes.

Pedro Eriz Mendizábal (Cienpozuelos, 1851 – Barcelona, 1901) va treballar per a Soler i Rovirosa, va viure a París i a Londres, des d'on col·laborava a les editorials barcelonines Ullastres i Espasa, i en revistes il·lustrades.

Jaume Pahissa Laporta (Barcelona, 1846-1928) era dibuixant barceloní autodidacta. Aconseguí reconeixement com a il·lustrador i pintor paisatgista després que Martí Alsina li comprés un apunt espontani que Pahissa venia per ajudar-se econòmicament, ja que era aprenent de fuster. També va ser col·laborador de *L'Esquella de la Torratxa* i *La Ilustració Catalana*. És autor d'una col·lecció de cromos molt difosa sobre el Quixot, autor d'auques i d'imatges religioses de sants a la capella de l'Hospital Clínic de Barcelona i autor del retrat d'Elisenda de Montcada a la Galeria de Catalans Il·lustres.

---

565 *Almanac de La Tramontana per a l'any 1888,* p. 1.

566 *La Tramontana,* núm. 419, 21 de juny de 1889, p. 2.

567 Les dades biogràfiques estan extretes de notes a peu de pàgina de Castillo, 1997: 29; així com de Vélez (ed.), 2008; i altres referències que cito quan cal.

Eudald Canibell i Masbernat,[568] a banda de moltes altres coses, era mestre d'arts gràfiques, teòric i historiador de les arts del llibre. Fou cofundador de l'Institut Català de les Arts del Llibre i de l'Escola Pràctica Professional, també va ser director de la *Revista Gráfica* i de l'*Anuario Tipográfico* de la casa Neufville. Com a il·lustrador és l'autor d'edicions de bibliògraf d'*El Lazarillo de Tormes* i de *Don Quijote*, el 1906, any en què també va organitzar l'Exposició del Llibre Català.

Manuel Moliné i Muns va néixer a Barcelona el 1833 i hi morí el 1901. Fotògraf i il·luminador de retrats, pintor i dibuixant. El 1854 il·lustrà amb dibuixos al boix la *Guía Satírica de Barcelona*, de Manuel Angelón. Va il·lustrar la reedició dels *Singlots poètics* de Pitarra i des del 1880 fins a la seva mort col·laborà a *La Campana de Gràcia* i a *L'Esquella de la Torratxa*. La llista de revistes on publicà és llarga i diversa i inclou *Un Tros de Paper*, *La Flaca*, *El Pájaro Verde*, a més de *La Tramontana*, és clar. És l'autor de les il·lustracions del llibre *La Revolució* de Llunas.

Manuel Gràcia era un dibuixant molt actiu a Barcelona, col·laborà en diverses revistes satíriques i també a *La Ilustració Catalana.*

Joan Llopart[569] (Calaf, 1858 – Barcelona, 1937) era un dibuixant i aquarel·lista que havia estudiat a la Llotja de Barcelona. Va ser professor de l'Escola d'Arts i Oficis del Poble Nou i president del Reial Cercle Artístic. Utilitzava el pseudònim de Neula i és considerat un dels precursors de la historieta gràfica catalana. Publicà els seus dibuixos també en revistes com *La Campana de Gràcia, La Tomasa i L'Esquella de la Torratxa.*

És evident que no es tracta d'un grup d'aficionats ni d'obrers o camperols amb ganes de dibuixar (potser l'únic cas que podríem qualificar de no professional seria el de Jaume Pahissa en els seus inicis, però no després) sinó de professionals del dibuix i la il·lustració, un grup d'autors de primera línia, que havien estudiat i volien ser innovadors i oberts estèticament a canvis i influències que anaven coneixent i afegint als seus estils. Això feia que la revista de Josep Llunas tingués uns resultats de primera fila quant a estètica, com a conseqüència d'una reeixida combinació entre un dels grups de tipògrafs més importants del moment a tot l'Estat, començant pel mateix director, i dibuixants i il·lustradors que es dedicaven a la seva feina de manera professional.

En aquest sentit, cal que tinguem en compte que l'absència d'imatges accessibles i populars de polítics, burgesos, reis o militars com avui tenim, gràcies als mitjans de comunicació de masses, feia difícil identificar a qui s'estava caricaturitzant. Això comportava que fos reduït el nombre de personatges caricaturitzats i

568 N'hem parlat quan ens hem referit a la redacció.

569 Informació confeccionada a partir del blog *Ninots, tebeos i dibuixos.* (<http://ropto.blogspot.com.es/2009/03/joan-llopart-i-tresserres-calaf-1858.html>)

que es repetissin sempre els mateixos, alhora que, alguns cops, s'afegien rètols amb els noms dels personatges per tal que el públic lector sabés de qui s'estava parlant. L'exageració d'algun dels trets físics dels personatges en facilitava la identificació, sobretot dels polítics; en el cas de militars, capellans i burgesos, el seu vestuari ja aclaria de qui es tractava o la part de poder que administraven.

Entre els polítics, l'alcalde barceloní Rius i Taulet, escarnit molt sovint, però sobretot al voltant de les obres, la celebració i les conseqüències de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888, és el personatge de les immenses patilles; i els caps dels dos partits polítics de la Restauració, Mateo Sagasta i Cánovas del Castillo, són caracteritzats amb un desproporcionat tupè, el primer, i amb un gran bigoti, el segon.[570] Al seu costat, totes les formes de religiositat cristiana reben de valent. Capellans, monjos, monges, frares, creients... són caricaturitzats de totes les maneres possibles, escarnits i ridiculitzats fins a l'infinit. Alguns cops prenen formes d'animals, com paneroles o rucs, altres els dibuixen grassos o menjant mentre els obrers passaven gana, situats sempre al costat de burgesos, militars i polítics.

Si hem de fer cas de l'elevat nombre de vegades que *La Tramontana* va ser denunciada per la publicació d'un dibuix o d'una caricatura, o de les vegades que les seves làmines no van poder veure la llum perquè van ser prohibides abans de sortir, podem afirmar que, almenys per a l'autoritat censora del moment, les imatges eren o podien ser tan perilloses o més que els mateixos textos. Un bon exemple d'aquest combat constant per dir coses amb la imatge, amb els dibuixos, és la nota d'última hora que publiquen en el número 65, en què diuen que:

> Com veuran nostres lectors, aquesta setmana també ens ha sigut prohibida la caricatura. Hem perdut ja el número de les làmines que tenim arraconades, i com siga que no tenim ganes que això vagi continuant, com continuaria, advertim els nostres lectors que mentre la legalitat i les circumstàncies no canviïn, en matèria d'aprovació de làmines, *La Tramontana* deixarà de publicar caricatures per faltar-li la llibertat indispensable a tal acte.[571]

Aquesta decisió deixà *La Tramontan*a sense caricatures durant mesos i només la tiraren enrere i en tornaren a publicar quan consideraren que la legislació havia canviat prou per poder oferir-les al públic sense por de la prohibició. Això no es produí fins al número 184 (26 de desembre de 1884), molts mesos després, quan anunciaren que «tornarem a publicar caricatures que ompliran la quarta

570 *La Tramontana*, núm. 349, 17 de febrer de 1888, p. 1.

571 *La Tramontana*, núm. 65, 15 d'octubre de 1882, p. 4.

plana, per quals treballs comptem amb els distingits artistes Moliné, Pahissa i Eriz, que estan ja amb mà damunt la ploma, dibuixant per nostre periòdic».[572]

La lluita de classes i la seva representació gràfica és un dels motius freqüents d'il·lustracions a *La Tramontana*. En aquest cas, en canvi, no són majoritàries les caricatures. Si bé caricaturitzen els burgesos molt sovint, la classe obrera rep un altre tractament. La pobresa, la misèria, la gana i la precarietat provocades pel capitalisme són dibuixades amb característiques realistes, de denúncia. La intenció és ben clara: crear indignació entre els lectors a partir de la reproducció de les condicions de vida dels obrers i assenyalar el règim econòmic capitalista que les provoca. És a partir d'aquí que, tal com diu Litvak, l'anarquisme bakuninista aconsegueix la seva força moral:

> Ciertos dibujos se captan como tomados al paso, como instantáneas fotográficas, y donde un espectador inocente, generalmente un niño, pone de relieve la injusticia social. Los personajes pobres son tópicos: el pobre, el viejo, el niño, la mujer, el lisiado, el enfermo, víctimas que se retrataban siempre con dignidad y una cierta belleza trágica. Se sitúan en escenas donde se ven explotados por el patrón, desahuciados por el casero, etc. La escena nos coloca en un escenario que nos permite apreciar «la verdad» en un instante de realidad.[573]

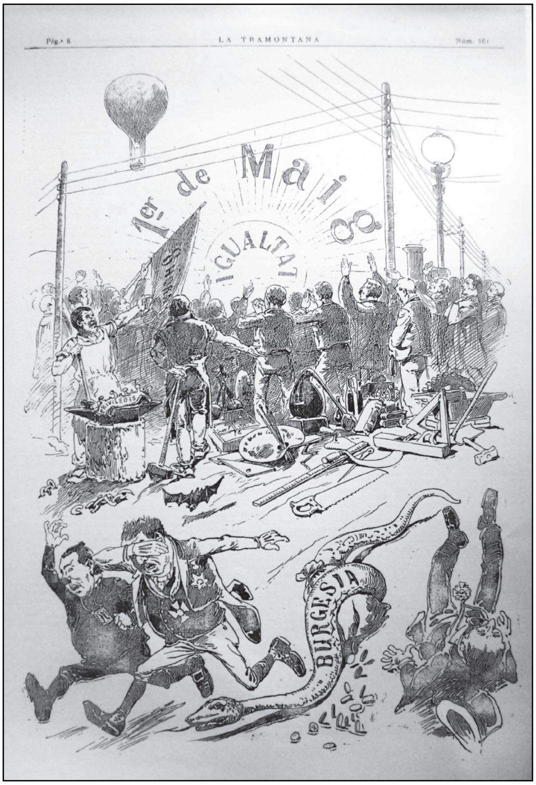
Un cop presa la consciència de l'explotació, les imatges passen a l'al·legoria, sovint utilitzada per referir-se a conceptes com la llibertat, la revolució, la justícia... En aquest sentit crec interessant comentar la que tanca el número dedicat a l'1 de Maig del 1892.[574] Es tracta d'una il·lustració que ocupa la pàgina sencera. Al mig del dibuix, un gran grup d'obrers es troben celebrant la diada de l'1 de Maig mirant com surt el sol de la «Igualtat» enmig d'aplaudiments i voleiar de banderes reclamant les vuit hores. Damunt seu, uns pals elèctrics i un globus simbolitzen el progrés a què aspiren a través dels avenços científics i alhora els obrers estan envoltats d'estris de treball pertanyents a pagesos, fusters, treballadors industrials, paletes, científics... però també de llibres i una paleta de pintor, que simbolitzen les arts i l'educació. Fora del grup d'obrers, la majoria dels quals es troben d'esquena al lector, dos ferrers destrueixen a cops de mall damunt d'una enclusa el que havia estat una corona que inclou la paraula «Privilegis» i per terra es veuen les restes d'unes cadenes trencades. En el primer terme de l'escena se situa un grup de personatges que fuig amb cara de terror en veure tot el que passa. Els que s'escapen són un capellà, un militar encegat pel sol i un ric que ha caigut de cul. Enmig d'ells també fuig una gran serp carregada de diners que porta la paraula «Burgesia»

572 *La Tramontana*, núm. 184, 26 de desembre de 1884, p. 1.

573 Litvak, 1990: 295.

574 *La Tramontana*, núm. 561, 29 d'abril de 1892, p. 4.

escrita al seu damunt. La potència conceptual del dibuix deixa enrere l'humor i la ridiculització dels enemics de classe i entra en un altre camp, el de les propostes revolucionàries a través de l'al·legoria, un espai en què imatges com la descrita podien tenir tanta importància i potència com qualsevol dels textos teòrics, poètics o d'entreteniment que *La Tramontana* incloïa.

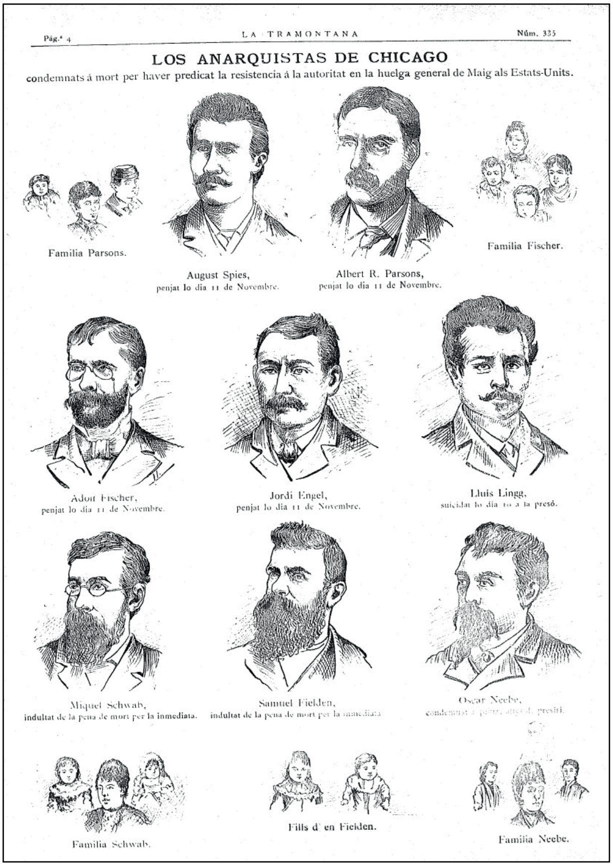
L'1 de Maig i el sol de la Igualtat, una imatge que resumeix
bona part del pensament anarcocol·lectivista.

Un altre moment en què el dibuix deixa la caricatura i opta pel realisme és en els homenatges que la publicació fa a personatges importants i destacats del moviment obrer o de les esquerres diverses que llegeixen la revista. En tenim bons exemples en el número 16,[575] que dedica la portada a Pi i Margall, autèntica icona revolucionària a l'Estat espanyol, tant entre republicans com entre els mateixos anarquistes; o en el número 26,[576] amb una nova portada dedicada al republicà Joaquim Arrufat, lloat i reivindicat per *La Tramontana* en el moment de la seva mort davant l'oblit general de «la premsa liberal de Barcelona». El mateix trac-

575 *La Tramontana*, núm. 16, 22 de maig de 1881, p. 1 i 4.

576 *La Tramontana*, núm. 26, 22 de juliol de 1881, p. 1-2.

tament tindran les dones que apareixen a la portada de *La Tramontana* número 422[577] sobre la Revolució Francesa i a qui dediquen un número especial que es tanca amb una contraportada en què les «Celebritats de la Revolució» (tots homes en aquest cas) reben un tractament realista i més apropat al retrat. No cal dir que quan el que vol fer la revista és crear els nous mites obrers o reafirmar-los el dibuix realista serà la forma que prenen les il·lustracions publicades, és el cas del número 335 de *La Tramontana*, en què després d'informar en primera pàgina que «El telègraf, amb sa moltes vegades aterridora concisió, ens ha participat del desenllaç de l'horrible drama de Chicago. Albert Parsons, Jordi Engel, August Spies i Adolf Fischer foren penjats a la forca el dia 11 de novembre»,[578] publica una il·lustració que omple completament la pàgina 4 amb les cares dels màrtirs de Chicago i les seves corresponents famílies.

Els màrtirs de Chicago i les seves famílies al número 335 de *La Tramontana*.

577 *La Tramontana*, núm. 422, 14 de juliol de 1889, p. 1.

578 *La Tramontana*, núm. 335, 18 de novembre de 1887, p. 1.

9. ELS CONTINGUTS

9.1 Indefinició en els primers números i els debats aclaridors

El primer número de *La Tramontana* incloïa tres poemes de Frederic Soler (*Pitarra*), Josep Lassarte i Rossend Arús, així com un text titulat «Els empleats» de Conrad Roure, un sobre art d'Eudald Canibell i un sobre teatre signat per Consueta. Com podem veure, un primer número que està escrit i s'alineava amb la colla del «català que ara es parla», ja que incloïa a les seves pàgines dos dels defensors d'aquesta tendència enfrontada al català jocfloralesc, Pitarra i Roure, i es presentava avançat en les idees, amarat de cultura republicana, entre l'anarquisme de Canibell i el lliurepensament d'Arús.

En la secció «Ventades», dos dels breus criticaven *La Campana de Gràcia*, unes crítiques que esdevingueren aviat una tendència de *La Tramontana* i que no s'aturaren al llarg dels anys, ben al contrari. L'acusaven d'haver publicat en un mateix número retrats de Pi i Margall, Castelar i Salmerón dient que «Això en un possibilista és encendre un ciri a sant Miquel i un altre al diable, com se sol dir».[579] Tancava el número la secció «Cabòries» que incloïa entreteniments diversos.

Si no fos per la capçalera amb el gegant amb barretina bufant tots els mals que calia fer fora i l'article de la portada, que signa La Redacció i té la funció d'editorial, pràcticament podríem dir que aquesta era una publicació més del catalanisme popular, progressista i republicana. La portada anunciava, però, el que havia de venir a l'article editorial «Ja hi som», en què s'establien les intencions del setmanari anunciant alhora que no n'exposarien el programa. Hi deien que ja suposaven com devien veure els lectors la nova publicació i la definició no podia ser més clara: «Setmanari català, avançat d'idees com cap més, que deurà voler

579 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1881, p. 4.

l'autonomia del municipi i que clava llenya a tot bitxo vivent, separatista segur»,[580] el que s'apressaven a desmentir exclamant «Maleït separatisme!». Interessa veure aquí, més enllà del rebuig del separatisme i l'aposta per l'internacionalisme, allò que no desmenteixen: la llengua i el país al qual s'adreçaven, la voluntat de crítica fins a les darreres conseqüències, el progressisme en què militaven i l'autonomia que defensaven, la que començava en el municipi i que anava, per tant, de baix cap a dalt.

En els següents números, *La Tramontana* va informant tant de les notícies locals, per exemple la crisi de l'Ajuntament barceloní,[581] com de les internacionals, com l'assassinat per part del nihilista Nikolái Rysakov del tsar Alexandre II,[582] sobre el qual publiquen diversos textos traduïts del francès i dues il·lustracions; és un tema que es va repetint en diverses seccions de les setmanes següents, fins i tot negant que les bombes utilitzades en l'assassinat haguessin estat fabricades a Barcelona.[583]

Des del segon número, la revista incorpora la participació dels lectors amb la secció «Correspondència», alhora que des de la que porta per títol «Mal Temps» es dediquen a atacar el clero de totes les formes possibles. A la darrera pàgina hi va una làmina o dues, molts cops relacionada amb el tema de la portada, tot i que no necessàriament. Durant aquestes primeres setmanes, Lluís Carreras publica uns «Perfils de la vida musical a Itàlia» amb el títol «Una prima dona»; Canibell, signant E. K., diversos articles polítics; i Arús, articles, poemes i comentaris d'actualitat amb el títol de «Coses del dia». En el número 13, Arús publica un llarg article sobre els Jocs Florals en què ataca els organitzadors acusant-los de fer una festa antiga amb por a la renovació i sobretot per haver-se «oblidat» d'anomenar Bartrina entre els poetes morts aquell any. Acaba dient «Sempre el mateix: homes que els considerem com a genis, empetitits per *torpes* misèries i una vegada més demostrant que l'odi clerical va fins més enllà de la tomba».[584]

En el número 6,[585] apareix el primer poema que coneixem de Llunas en l'etapa de *La Tramontana*, signat per Un Ganxet, i en el 9 uns «epitafis», signats els dos com a Gimnàstic, que és el pseudònim, junt amb Ruc Nafrat i Un Ganxet, que utilitza en aquests primers números de la nova revista i que suposa una continuació de l'utilitzat a *La Teula*.

---

580 *La Tramontana*, núm. 1, 16 de febrer de 1881, p. 1.

581 *La Tramontana*, núm. 5, 16 de març de 1881, p. 2 i 4.

582 *La Tramontana*, núm. 6, 19 de març de 1881, p. 2 i 4.

583 *La Tramontana*, núm. 7, 26 de març de 1881, p. 3.

584 *La Tramontana*, núm. 13, 7 de maig de 1881, p. 2.

585 *La Tramontana*, núm. 6, 19 de març de 1881, p. 2.

És en el número 18 quan trobem per primer cop un article de Llunas que té per intenció obrir un debat amb una altra publicació, en aquest cas amb *La Campana de Gràcia*, sobre el federalisme i la figura de Pi i Margall. L'article va acompanyat d'una il·lustració amb un diàleg en què *La Campana* afirma «Miri senyor Pi, una servidora em deia federal i...; i progressant com els crancs, ara renego del Pacte, de la Federació i de tot el que sigui anar endavant».[586] Llunas recull, en el número 21[587] de *La Tramontana,* el debat sencer i inclou tant els seus articles anteriors com els que *La Campana* li dedica sense ni anomenar-lo i afirmant que no pensen entrar en polèmiques. Roca i Roca, director de *La Campana*, coneixia Llunas des dels temps d'*El Ponton* i, davant les seves apel·lacions a la coherència, l'única resposta que li dona és el silenci i l'afirmació que «*La Campana* era i serà sempre *republicana* i *demòcrata*, va ser *federal* mentre va creure que la federació era la garantia de la república i la democràcia», però amb l'aixecament cantonalista de Cartagena, la insurrecció internacionalista d'Alcoi i la traïció del ministre de Marina Anrich, pimargallià, que havia acabat passant a les files carlines, afirmen que han perdut la fe en aquesta idea. Llunas, implacable, els adverteix que:

> Nosaltres, que no som Piistes ni partidaris de cap personalitat política, encara que les idees d'un puguin agradar-nos relativament més que les d'un altre, ens repugna que es pretengui a gratcient desviar l'opinió pública, i que s'ataquin avui principis que ahir es defensaven amb entusiasme.[588]
>
> I després d'afirmar que estan contents que continuïn sent republicans i demòcrates, continua donant arguments contra cada un dels motius donats per *La Campana* per haver deixat de ser federal, sobre els quals conclou que:
>
> Vaja una lògica la de *La Campana*!
>
> Perquè una ciutat intentà fer federació de diferent manera que *La Campana* creia convenient, perquè la multitud matà un individu que disparà contra ella i va causar tres víctimes, perquè en un partit surt un traïdor que s'hi ha introduït, ella en dedueix que no s'ha de ser federal.
>
> Uns altres deuen haver estat els motius que han fet fugir *La Campana* del camp federal![589]

Passats els detalls, Llunas entra en el moll de l'os, que no és altre que l'atac de Roca i Roca contra l'autonomia i el pacte, els temes centrals del federalisme de Pi. Arribem per primer cop al Llunas teòric, al que, tot i no abandonar l'humor

---

586 *La Tramontana*, núm. 18, 1 de juny de 1881, p. 4.

587 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881, p. 1-4.

588 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881, p. 1.

589 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881, p. 2.

sempre present en els seus textos, esbossa els trets principals del seu pensament preguntant a *La Campana* si no li agrada l'autonomia:

> Estaria gaire contenta si qualsevol altre es cuidés dels negocis d'ella? Segurament que no. Doncs més motius tenen els pobles per a ser amants de l'autonomia, ja que amb la intervenció sempre enfarfegada i impertinent del poder central no fan més que suar sang i aigua, pagar contribucions i veure's eternament faltades de camins, carreteres i canals que haurien de portar el benestar relatiu al qual tothom té dret, mentre es guanyi les queixalades.[590]

I afegint el principi anarquista de radical individualisme i alhora atent a no malmetre l'individualisme dels altres:

> Cap home —en el dret natural—, és més que un altre i no hi ha res que pugui obligar-lo a res, mentre no ataqui l'autonomia i drets dels altres; perquè, ja és sabut que la llibertat i els drets de l'un acaben allà on comencen els de l'altre. Fórmula progressiva i preciosa. Manifestació pràctica del gran principi lliberal de l'Autonomia![591]

Llunas completa la seva argumentació afegint-hi la defensa de l'altre principi posat en dubte per Roca, el del pacte:

> Després de l'AUTONOMIA hi ha el PACTE. Llavors, l'un buscaria l'amistat de l'altre per al suport mutu i en la gran palanca de l'Associació trobaria la garantia completa de tots els seus drets, *pactant*.
>
> Per mitjà del Pacte (unió, associació), els individus determinen tot allò que poden necessitar per al seu progrés i benestar; per a la producció, la distribució i el consum; per a tot allò que convingui al foment dels seus interessos morals, intel·lectuals i materials.[592]

I remata el debat amb un darrer article titulat «Al públic» en què afirma que:

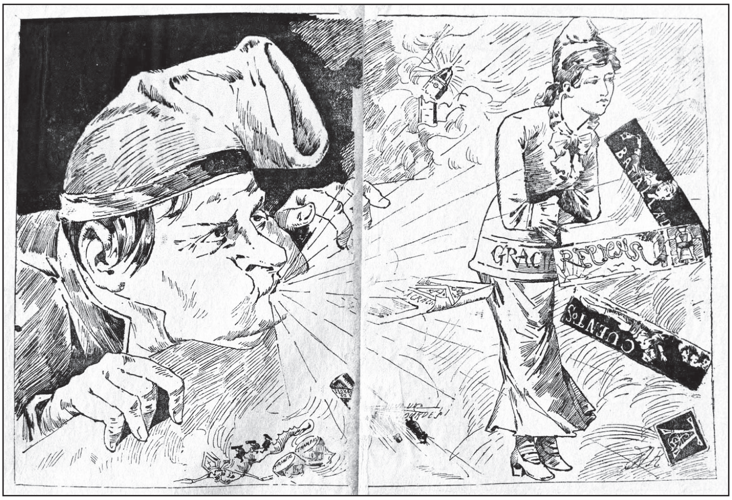
> *La Campana* necessita poder escriure arguments com els copiats per defensar-se i, veient que *La Tramontana* es cuidava de ridiculitzar aquests campanuts arguments, ha dit «apaga y vámonos», i ho ha fet molt bé per impedir posar-se més en evidència. Almenys així, qui només l'hagi llegit a ella, no sabrà qui té raó, ja que s'ha guardat molt bé de deixar traslluir cap de les idees sustentades per *La Tramontana*.
>
> Ara el públic serà el veritable jutge.[593]

590 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881, p. 2.

591 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881, p. 2.

592 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881, p. 3.

593 *La Tramontana*, núm. 21, 23 de juny de 1881, p. 4.

Il·lustració sobre el combat buscat per Llunas amb *La Campana de Gràcia* sobre el federalisme que no va arribar a ser perquè aquella publicació no entra en el debat.

Al llarg de les pàgines de *La Tramontana* assistim a diversos debats públics amb altres publicacions d'ideologia diversa en què sempre, davall de fets anecdòtics que serveixen per establir el debat, hi trobem discussions de fons. Són dels pocs articles en què Llunas utilitza el seu nom a l'hora de signar i sovint hi desenvolupa opinions polítiques personals.

Hi trobem debats i articles de diverses tipologies segons qui sigui el contrincant i les opinions que es dediqui a rebatre. Així, tenim el dedicat a puntualitzar-ne un altre que el jove Francisco Alcaraz havia publicat a «El Corsario»,[594] d'un to instructiu i conciliador; el debat filosòfic sobre l'existència de Déu amb «La Vespa»,[595] el més dur contra Josep Pàmies,[596] director d'*El Obrero*, emmarcat en una guerra total amb el dirigent del sindicat reformista Les Tres Classes de Vapor, que mereix un comentari més en profunditat; i quatre articles amb el títol de «Tres cartes més. Explicacionarres»[597] i «Post data» que agafen com a excusa literària la resposta a unes cartes publicades a *El Diluvio* per Valentí Almirall, a partir del número 29 del setmanari i signats com a Pere Pau de l'Antònia. En aquestes relacions dialèctiques amb l'altra premsa hi ha el cas curiós de *La Honorata*,[598] que en el número 7 incloïa la continuació i l'acabament d'uns articles publicats quatre anys abans a *La Tramontana* amb el títol «La primera volada». La revista anarquista li

594 *La Tramontana*, núm. 53, 24 de juny de 1882, p. 2.

595 *La Tramontana*, núm. 91, 16 de març de 1883, p. 2.

596 *La Tramontana*, núm. 438, 1 de novembre de 1889, p. 1.

597 *La Tramontana*, número 29, 12 d'agost de 1881, p. 1.

598 *La Tramontana*, núm. 222, 18 de setembre de 1885, p. 1-2.

recriminà aquesta manera de fer i el seu director, Figuerola Aldrofeu, es presentà a la redacció tramontanaire per aclarir el tema, tal com aconseguiren fer. En el cas de *La Tronada*,[599] el debat quedà desmuntat abans de començar ja que *La Tramontana* els demanà que paguessin els diners que els devien i després ja parlarien... Pel que fa a *Lo Crit de la Pàtria*, un periòdic carlí freqüentment atacat des de les seves pàgines, el debat s'acaba quan la publicació plega i el comiat del setmanari anarquista és ben clar en dir-los que:

> Nostres llegidors també han de deplorar aquest *carcundicidi*. Tant que ens havíem divertit i el que pensàvem divertir-nos-hi, i anar-se a morir d'aquesta manera d'un enfit de majestat! Veritablement n'hi ha per tirar totes les boines al número 100. I fins els caps que les aguanten.[600]

En tots aquests debats, quan es tracta d'acusacions concretes, Llunas les argumenta sense deixar de banda l'humor, que algunes vegades pot arribar a ser sàtira dura i cruel, i no deixa de fer una constant referència als debats de profunditat que qualsevol discussió pot comportar, com ja hem vist. Quan arriba a aquest punt, Llunas deixa anar la seva força argumental fonamentada en unes idees i uns pensaments que, tot i que no de manera completa encara, ja ha desenvolupat al seu cap a través de conferències, debats i, sobretot, lectures de llibres i premsa, per derrotar dialècticament el seu adversari, sigui qui sigui aquest.

9.2 L'obrerisme: les vuit hores, el boicot i la defensa de la vida

Al segle XIX, les publicacions obreres i llibertàries són conseqüència de l'intent d'estendre una manera de veure el món i les seves possibles solucions. L'historiador de la premsa anarquista Francisco Madrid explica que els primers nuclis internacionalistes de Madrid i Barcelona van utilitzar primer la paraula oral i només en un segon moment, l'escrita: «A la propaganda oral, pronto se sumaría la propaganda escrita —manifiestos, periódicos, volantes, folletos, libros, etc., serían editados casi sin interrupción desde entonces— y ambas posibilitarían la trasmisión de las ideas que sustentarían un movimiento amplio y variado».[601] Estem parlant, doncs, d'idees, de pensament, de textos dirigits a construir ideologia. Aquests tipus de textos tenen, en la literatura culta, un gènere fins i tot específic com és l'assaig. La literatura que fan les classes populars durant el segle XIX, i més específicament en l'espai dels Països Catalans, pren molt diversos embolcalls, tant en la forma com en els continguts, i l'assaig és un gènere que també exploren, però

599 *La Tramontana*, núm. 230, 13 de novembre de 1885, p. 3.

600 *La Tramontana*, núm. 366, 15 de juny de 1888, p. 4.

601 Madrid, 1988-1989: 26.

sempre al costat d'altres com la poesia i el teatre. El mitjà bàsic de transmissió d'aquestes creacions ideològiques és el llibre, el fullet i la premsa; una premsa amb unes característiques específiques.

Un contingut com aquest, clarament relacionat amb unes postures ideològiques i de pensament, forma part, a banda d'articles específicament ideològics i doctrinaris, de tots els textos que s'imprimeixin sota les més diverses capçaleres. Així, les notícies inclouen redactats i temes que són radicalment nous respecte als que fins aleshores omplien les publicacions, però alhora el nou subjecte obrer es va modelant en diàleg permanent amb les noves idees a les pàgines de la seva pròpia premsa. Algunes publicacions periòdiques esdevenen espais de debat dialèctic entre postures divergents, pensaments propers, o no tant, per transmetre, sobretot, postures ideològiques, socials i vitals. L'explicació d'aquestes alternatives crea alhora un efecte amplificador, ja que:

> por primera vez se dio preferencia en un periódico a la noticia de carácter obrero —huelgas, mítines, manifestaciones, comunicados, etc. Se abrió la posibilidad de un intercambio de ideas entre grupos que antes permanecían aislados; potenció la discusión y la polémica posibilitando el avance teórico; sirvió de base de sustentación a una intrincada —en algunos casos— red organizativa. Y por último pero no por ello menos importante— sirvió para que el obrero tomase conciencia de sí como clase y valorase su fuerza dentro del conjunto social.[602]

Amb aquesta intenció ideològica, ni la premsa obrera ni la que és específicament anarquista segueix, com ja hem dit, els models estètics i de contingut de la premsa burgesa. El rebuig al món que combatien amb paraules arriba també al text, «que estaba estructurado generalmente de forma que supusiera un impacto directo, que la noticia importante resaltara del resto, huyendo de la rutina de un diseño uniforme y poco atractivo».[603]

Per tal de construir l'adhesió d'un gruix important de lectors a un projecte obrer com el que Llunas proposava, calia situar el patiment de classe, conseqüència de les condicions de treball i d'explotació, en el centre de les anàlisis sobre el present que vivien les persones que llegien la publicació. Aquest patiment, però, un cop assumides les seves causes, calia acompanyar-lo de les eines que permetrien suprimir-lo.

Tenim un bon exemple de tot això en els números de *La Tramontana* del 1886, un any de crisi econòmica en l'àmbit europeu que va provocar un increment important de l'atur i una ràpida extensió de la misèria entre la classe obrera catalana. El setmanari va incloure sovint referències a les penalitats que els obrers

602 Madrid, 1988-1989: 50.

603 Madrid, 1988-1989: 61.

havien de suportar com a classe un cop acabat el gran creixement del que s'havia anomenat «la febre d'or». Algunes de les penalitats que passaven les podem llegir, per exemple, en el número 237, en què informen que «A Madrid s'ha suïcidat un jove de 22 anys per no poder trobar feina amb què guanyar-se la vida»;[604] en el 258, en què expliquen com un altre jove, també de Madrid i soldat a ultramar, en aquest cas, s'anava a suïcidar «per no cobrar el govern les 665 pessetes que se li deuen»;[605] o en el 283, que inclou una notícia sobre una comitiva que recollia fons per a les famílies d'uns pescadors de Vilanova morts com a conseqüència d'un temporal i que acaba dient que «Sempre les víctimes del treball són les que deixen més desemparats sons fills, en morir per proporcionar-los el pa de cada dia».[606]

En algunes ocasions, *La Tramontana* també donava consells o comentava noves normatives laborals, com quan els mestres de primera ensenyança es van reunir per demanar al Govern que no permetés que ensenyés ningú que no tingués títol. La publicació recordava que una setmana abans, a Madrid, havien estat detinguts vint camàlics «perquè exercien el seu ofici sense títol»;[607] per tant, tot i que no estaven per demanar papers a ningú per treballar, exclamaven que si a uns els obligaven a tenir títol, als altres també. En el número 283,[608] un article titulat «L'esclavitud dels tramvies», no signat tot i que suposem que era de Llunas ja que parla sobre el nou «Reglamento para el servicio de cocheros» i ell hi havia treballat i coneixia el sector, analitza a fons i críticament aquest nou reglament i oferia a qui en volgués una còpia que passés per la redacció de la revista.

Quan els obrers volien millorar les seves condicions de vida, les vagues eren el millor mètode per fer-ho i quan del que es tractava ja no era de millorar sinó de complir uns mínims per no morir de fam, la vaga era obligada. En tenim moltes notes al llarg de les pàgines de *La Tramontana*. Per il·lustrar-les, n'he triat dues en què es dona notícia de dues tipologies de vagues diferents. D'una banda, tenim la vaga que quaranta obrers van protagonitzar a «les obres que per a una exposició general es fan darrere del Parc».[609] La revista explica que «Segons se'ns ha dit, el motiu fou que tant a paletes com a fusters, manyans, manobres i tots els ocupats en aquells treballs se'ls donava el gran sou de vuit rals diaris» i exposa que «Si amb aquests fabulosos jornals es pensen alleujar la misèria del treballador, ja poden aquests amb sobrada raó renunciar a tanta protecció declarant-se en vaga. Que al capdavall val més passar gana anant descansat que no pas cansar-se per fer més

604 *La Tramontana*, núm. 237, 1 de gener de 1886, p. 2.

605 *La Tramontana*, núm. 258, 28 de maig de 1886, p. 2.

606 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886, p. 2-3.

607 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886, p. 3.

608 *La Tramontana*, núm. 283, 19 de novembre de 1886, p. 1-2.

609 *La Tramontana*, núm. 249, 26 de març de 1886, p. 1.

llarga la misèria». De l'altra, tenim els treballadors organitzats no només per temes puntuals sinó que unien la seva reivindicació de millora a la feina amb objectius programàtics del moviment obrer. Un d'aquests casos, segurament el que més èxit tingué, va ser la demanda de les vuit hores, sobre les quals *La Tramontana* opinava que «La idea és gran, l'empresa colossal i dificultosa, i val la pena posar-hi extraordinària atenció».[610] El mes de setembre del 1886, els paletes de Barcelona estaven en vaga per les vuit hores i *La Tramontana* informava que aquest moviment creixia i s'havia creat:

> una Comissió interina de les vuit hores, constituïda fa poc per 68 delegacions obreres a fi d'estudiar la manera que es pugui reduir a vuit hores la jornada de treball. La missió d'aquesta Comissió [...] és procurar-se l'adhesió del major nombre possible de societats obreres i formar una estadística que permeti fixar criteris per a l'oportunitat i circumstàncies en què convingui fer el moviment de les vuit hores.[611]

En l'apartat teòric, Llunas justificà anys després la importància d'aquesta reivindicació en el capítol XV de *Qüestions socials*. Davant del debat establert per alguns anarquistes en el sentit que aquesta no era una reivindicació central de la seva lluita, com sí que ho eren:

> Les qüestions de la propietat, de l'abolició de l'explotació de l'home per l'home i de l'interès del capital, trípode en què descansen les idees socialistes que entranya la substitució dels actuals Estats polítics de les nacions civilitzades per un Estat econòmic universal, són encara un problema del qual encara no es preveu la immediata resolució.[612]

Llunas defensava que:

> l'agitació produïda per la qüestió de les vuit hores és perquè és una reforma de realització immediata i perquè lliurant formal batalla per ella l'exèrcit proletari amb l'exèrcit burgès ha començat per aquí a patentitzar-se la lluita de classes que no acabarà fins a l'abolició d'elles a través de la Revolució social.[613]

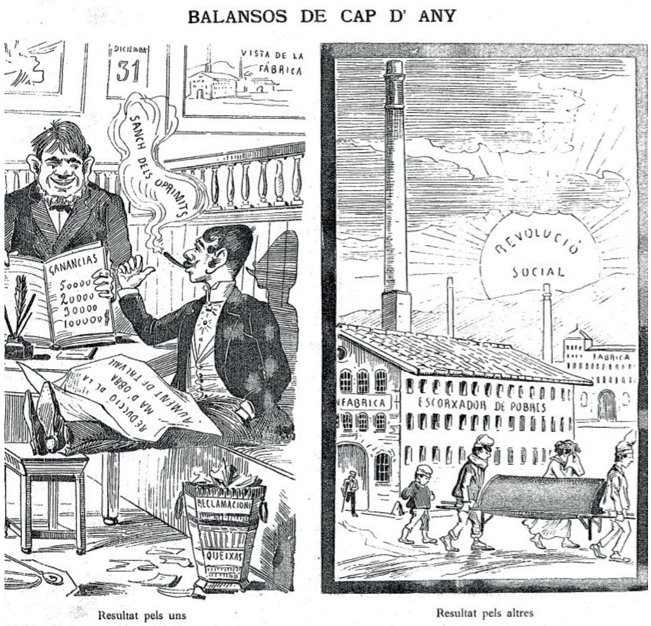
610 *La Tramontana*, núm. 274, 17 de setembre de 1886, p. 1.

611 *La Tramontana*, núm. 275, 24 de setembre de 1886, p. 1.

612 Llunas, 1891: 99-100.

613 Llunas, 1891: 99.

Les condicions de la classe obrera i la comparació amb les de la burgesia eren un tema que apareixia constantment a les pàgines del setmanari anarquista.

Quan les vagues eren sabotejades per treballadors llogats pels patrons per substituir els que en feien —és a dir, per esquirols—, la resposta va arribar a ser, fins i tot, violenta, tal com passà a l'Espanya Industrial «Per haver volgut l'empresa

treure les festes d'entre setmana als obrers que cobraven setmanal»,[614] el que provocà una vaga de diverses setmanes en què hi va haver enfrontaments amb armes a Sants i Hostafrancs, ja que l'empresa va recórrer a contractar nous treballadors «i nasqué el conflicte de sempre entre esquirols i associats, entre els que sols saben treballar quan hi ha vagues i els que s'estimen més la dignitat de la classe que el bocí de pa que arrossegadament guanyen per ells i les seves famílies».[615]

Les armes de lluita dels obrers organitzats creixien alhora i des de les pàgines de *La Tramontana* s'encarregaven de fer-ho saber. Així, en l'edició del 16 d'abril del 1886 es donava notícia en primera pàgina d'«una eina de combat que val molt més que els Remingstons i els canons Krups: el *boycott.* Aquesta arma no produeix ferida, no arranca sang, però guanya grans victòries».[616] Per fer entendre en què consistia el boicot, la publicació explicava tres casos ocorreguts als Estats Units on havia esdevingut una arma obrera útil per derrotar empresaris enmig de conflictes laborals: eren els casos dels coristes de l'Oriental Theater de Nova York que van demanar un augment de sou, el propietari d'un gran establiment de concerts que no hi volia músics sindicats i un industrial forner que no volia pagar els dies que estigueren en vaga uns obrers. En tots tres casos, després de ser advertits els empresaris, s'havia aplicat el boicot i en els tres la victòria havia estat dels obrers. L'article acabava proposant adoptar aquest nou sistema i deia que:

> Catalunya, i sobretot Barcelona, tan rica en associacions obreres de tota mena, i en particular de resistència, hauria seriosament de preocupar-se dels resultats del *boycott* al Nord d'Amèrica, i estudiar de quina manera podrien ser aplicables aquestes resolucions.[617]

Dins de les reivindicacions laborals, en aquest cas en defensa de la vida i la salut, hem de fer un lloc, també, per a la denúncia dels accidents laborals que deixaven els obrers ferits o fins i tot els provocaven la mort, gairebé sempre perquè l'empresari no tenia cura de les condicions dels llocs de treball. *La Tramontana* denuncià diversos casos d'explosions de calderes, com el cas de la fàbrica de retorts Vapor Cremat, on els treballadors havien abandonat la feina en sentir «una estranya trepidació que retronà d'una manera espantosa». Afortunadament, no hi hagué morts, tot i que tant els obrers com el veïnat feia dies que estaven espantats pel possible accident que no acabava d'arribar tot i avisar sovint. El setmanari es preguntava tres coses:

---

614 *La Tramontana*, núm. 299, 11 de març de 1887, p. 3.

615 *La Tramontana*, núm. 300, 18 de març de 1887, p. 2.

616 *La Tramontana*, núm. 252, 16 d'abril de 1886, p. 1.

617 *La Tramontana*, núm. 252, 16 d'abril de 1886, p. 1.

és veritat que s'ordenà que totes les calderes de vapor tinguessin la seva correspo-nent vàlvula de seguretat? Com és, doncs, que havent-hi vàlvules passen aquests casos? Potser és per deixadesa del personal encarregat de fer funcionar la màquina?

En el primer i segon cas dirigim la pregunta a l'enginyer municipal esperant que contesti, puig tothom espera saber a què atendre's.

I en el tercer la dirigim a l'amo de la fàbrica, ja que si no té qui li compleixi l'obligació, tal volta perquè no ho retribueixi degudament, no pot excusar-se de posar-ne d'altri que compleixi amb son deure.

Així evitarà ensurts als treballadors i al veïnat i també l'enrunament de la fàbrica.[618]

La denúncia dels accidents de treball fou constant des de les pàgines del setmanari anarquista.

I a continuació demanava a la resta de la premsa de Barcelona que informés sobre fets d'aquest tipus «a fi que no passi desapercebut, ja que és deure nostre do-nar el crit d'alerta per tal que no haguem de plorar catàstrofes com les de la fàbrica situada en el carrer de Ronda, a prop de la presó, i la casa Morell i Murillo».[619] Es tracta d'una pràctica i una demanda pròpies de la premsa obrera militant, la que volia donar veu als que no en tenien per tal que, en aquest cas, la seva vida s'allu-nyés dels perills que, precisament, els provocava no tenir veu. Aquesta actitud no sortí gratis a *La Tramontana*, ja que el record del quart aniversari del rebentament de la caldera de la fàbrica Morell i Murillo, situada al carrer d'Amàlia, suposà un procés judicial que, en aquest cas, no tenia a veure amb la religió sinó amb

618 *La Tramontana*, núm. 208, 12 de juny de 1885, p. 2.

619 *La Tramontana*, núm. 208, 12 de juny de 1885, p. 2.

l'actitud obrera militant. *La Tramontana* recordava alhora que denunciava, en el número 263, l'explosió d'aquesta fàbrica i deia que:

> Setze persones mortes i vint-i-vuit de més o menys malferides foren les conseqüències d'aquell fet que amb aterridora unanimitat tothom en feia responsable el desig d'avarícia i d'inusitada explotació humana dels propietaris d'aquella fàbrica.
>
> Fa pocs mesos que l'Audiència de Barcelona [...] va dictar sentència absolent de tota culpa els propietaris d'aquella fàbrica en què tan descuidat estava el servei de la força de vapor.
>
> I no és això el pitjor, sinó que l'Ajuntament, que s'havia fet part en causa per satisfer els desitjos de Barcelona en pes, no ha interposat recurs de cassació contra aquesta sentència. [...]
>
> I que consti que no volem intrincar-nos en la qüestió d'un regal (de valor de setze mil duros) dels senyors fabricants a l'actual alcalde Rius i Taulet.[620]

O sigui que la denúncia de *La Tramontana* era múltiple, se centrava tant sobre la seguretat de les condicions laborals com en la corrupció de l'alcalde de Barcelona que no havia interposat el recurs de cassació i, per tant, havia fet impossible continuar la denúncia un cop absolts els propietaris, els mateixos que li havien fet un regal valorat en setze mil duros. En el mateix número, la caricatura de Rius i Taulet saltava la foguera mentre entre les flames apareixien els noms dels propietaris de la fàbrica explosionada. En el següent número ja anunciaven la denúncia, així com el jutjat de guàrdia que «passà altre cop a nostra redacció i impremta per incautar-se de números, motlles i ninots».[621] Llunas va ser cridat a declarar i, acusat de ser l'autor de la notícia, fou condemnat a pena de presó o una fiança de 5.000 pessetes i:

> Nostre director, que mil duros no els ha vist mai ni de lluny, es concretà en l'acte de la notificació de l'auto, a demanar en un escrit al senyor jutge d'instrucció que la fiança pecuniària es rebaixés a personal, i un cop aconseguit, si bé amb alguns tripijocs, es presentà la deguda fiança i nostre director continua en llibertat provisional.[622]

El procés no acabà aquí ja que a *La Tramontana* número 293[623] s'explicava que l'Audiència per fi havia dictat pena de presó de dos mesos i un dia d'arrest major, contra la qual presentaren recurs de cassació i passaren a esperar què en deia el Tribunal Suprem.

620 *La Tramontana*, núm. 263, 2 de juliol de 1886, p. 2.

621 *La Tramontana*, núm. 264, 9 de juliol de 1886, p. 1.

622 *La Tramontana*, núm. 265, 16 de juliol de 1886, p. 2.

623 *La Tramontana*, núm. 291, 14 de gener de 1887, p. 3.

La temàtica obrera a *La Tramontana* es completa amb la fundació i l'intent de fundar associacions obreres per lluitar pels drets dels assalariats, com quan Lluís Posa proposa des de les seves pàgines la creació d'una associació de dependents de les botigues de comestibles perquè:

> és indispensable que ens interessem tots per la nostra classe, ja que a ella pertanyem, i que de comú acord fem tot el que estigui a la nostra mà per aconseguir una associació, ja que aquesta és l'única base bona per millorar i fer que el nostre ofici ocupi el lloc que dignament li correspon dintre del moviment obrer que commou les societats civilitzades.[624]

Pel que podem veure en el número 292, la crida tingué molt poca resposta i el mateix Posa tornava a les pàgines de *La Tramontana* el gener de l'any següent a insistir sobre la seva proposta i dir als dependents que el llegissin:

> Deixeu-vos, doncs, de nècies preocupacions; cooperem junts sense cap temor a ridícules amenaces, pensem sols en els innombrables beneficis que una veritable unió sembrarà entre nosaltres, i no tindrem com ara d'avergonyir-nos que sigui el nostre ofici un dels pocs que entelen encara el brillant mirall del progrés i la civilització.[625]

El 1887, el mateix any que Posa feia la seva segona crida, Madrid acollí el Congrés de la FTRE en què s'acordà traslladar la Comissió Federal novament a Barcelona, on l'any següent es dissolgué. De les seves restes en sortiren organitzacions gairebé residuals en comparació amb el que havia estat la FTRE, com la Federació Espanyola de Resistència al Capital, també anomenada Pacte d'Unió i Solidaritat, que intentava agrupar les restes sindicalistes de l'organització original, i l'Organització Anarquista de la Regió Espanyola, que certificà, l'octubre del 1889 a València, la desaparició de la FTRE, tot i que el nom encara s'utilitzà en alguna ocasió posterior.

Enmig d'aquest panorama de retrocés i desunió anarquista, *La Tramontana* no deixà d'informar sobre la pobresa general del país a partir de múltiples exemples concrets, com l'emigració massiva de persones: «A Granada hi ha 12.000 individus allistats en el consolat de la República Argentina en aquella capital per marxar a Buenos Aires, en vista que a la seva pàtria no poden guanyar-se la vida»;[626] l'empitjorament de les condicions a la feina, com el cas de la fàbrica de gèneres de punt del Sr. Bonet, on «s'han rebaixat els jornals d'una manera llastimosa, que fa

624 *La Tramontana*, núm. 286, 10 de desembre de 1886, p. 2.

625 *La Tramontana*, núm. 292, 21 de gener de 1887, p. 2.

626 *La Tramontana*, núm. 389, 23 de novembre de 1888, p. 4.

que ni treballant es pugui viure»;[627] les vagues que es convocaven, com la de paletes, fusters i manyans;[628] o els morts a la feina, com en un breu del número 396 en què s'informa sobre la mort de quatre obrers[629] en diferents accidents de treball amb pocs dies de diferència.

La desunió de l'obrerisme anarquista deixà l'espai lliure als socialistes marxistes i als reformistes per intentar esdevenir els nous referents obrers. Per això, el febrer del 1888, «els obrers de Les Tres Classes de Vapor del districte IV (comarca de Vic-Manlleu), de tendència marxista, intervingueren activament en l'organització d'un Congrés Nacional Obrer patrocinat pel Centre Obrer de Barcelona», que se celebrà l'agost del mateix any a la capital catalana i en el qual es fundà la Unió General de Treballadors i el Partit Socialista Obrer Espanyol. *La Tramontana* s'ocupà durant aquell mes d'agost del Congrés... de l'Ensenyança Laica i només en el número 377, a final de mes, publicà un article sense signar a la pàgina 2 amb el títol «El partit obrer» en què la crítica al marxisme i a les noves organitzacions era clara i diàfana:

> qui creu destruir la tirania creant autoritats que el tiranitzin, o destruir l'explotació pagant caps que miren com a inferiors els mateixos que els paguen, o fan societats dormilegues amb aparences revolucionàries, viu enganyat i sols aconseguirà perdre temps, paciència i diners, i per tant ser un pobre inconscient.[630]

El 1899, la UGT s'establí a Barcelona, on el sindicalisme reformista de Les Tres Classes de Vapor en certa manera ocupava l'espai que a Madrid els era propi. Malgrat aquest desencontre ideològic, quan Pablo Iglesias és detingut i tancat a la presó a Màlaga, el febrer del 1896, *La Tramontana* no té problema per escriure que «Encara que nosaltres no combreguem amb aquesta església, no obsta per tal que ens dolguem de tal presó» i «Pretendre deturar les aspiracions del socialisme, sigui autoritari o anarquista, és pitjor que voler posar portes al camp, deturar els rius o apagar el sol».[631] Ni la UGT ni Les Tres Classes de Vapor aconseguiren ocupar l'espai que havia deixat lliure la FTRE després de la seva dissolució a València. El 1889, la Unió General de Treballadors tenia 3.355 afiliats; el 1896, 6.154; i el 1900, 14.737.[632] Res a veure amb el nombre d'obrers que havien estat afiliats a la FTRE.

---

627 *La Tramontana*, núm. 398, 25 de gener de 1889, p. 4.

628 *La Tramontana*, núm. 339, 16 de desembre de 1887, p. 1; tot i que també en trobem notícies en els números 340, 341 o 343.

629 *La Tramontana*, núm. 296, 11 de gener de 1889, p. 4.

630 *La Tramontana*, núm. 377, 31 d'agost de 1888, p. 2.

631 *La Tramontana*, núm. 700, 14 de febrer de 1896, p. 3.

632 Dades extretes de Gabriel, 1979: 349-350.

A partir del 1890, dintre de l'anarquisme, les postures més sindicalistes i collectivistes deixen pas a les defensades pels seguidors de Kropotkin i Malatesta. A partir d'aleshores, i sobretot en la darrera etapa de *La Tramontana*, després de l'atemptat del Liceu, la quantitat de notícies específicament lliurepensadores sembla superior, a primera vista, a les procedents del món obrer. Hem de tenir en compte que les societats obreres com a tals tenien més complicada la realització d'actes públics i també de vagues, algunes de les activitats que més notícies generaven abans en les pàgines del setmanari. A «Ventades», per exemple, bona part dels breus parlen de política parlamentària, de l'Ajuntament de Barcelona i, fins i tot, d'esdeveniments internacionals. Tot i aquest descens percentual, hi continuem trobant notícies sobre el món específicament obrer, com les reivindicacions dels cotxers de La Catalana,[633] la vaga dels obrers d'Alcoi[634] o les reunions convocades, per exemple, a la Societat de Ferradors de Bestiar i Ferrers de Carros de Barcelona;[635] notícies sobre la misèria que els treballadors passaven com les recollides en el número 648 sobre «Tres casos de caure, extenuada per la misèria, una persona enmig de la via pública»;[636] la del suïcidi d'una dona «en el carrer Tallers d'aquesta ciutat, per falta de recursos amb què poder viure ella, el seu marit i un fill»;[637] la d'una mestra morta a l'Hospital de la Princesa de Madrid «de misèria»;[638] accidents laborals com el d'un paleta caigut d'una bastida, de què s'acusa els que fan obres i «s'estimen més que de tant en tant hi peti algun pobre que no pas gastar-se alguns rals més»,[639] o es fa propaganda de la mort d'obrers ferits en accidents de treball per contraposar-los a un món burgès que gasta els seus diners en curses de cavalls:[640]

> Noves víctimes del treball: Pere Mateu va resultar mal ferit d'una explosió que el divendres de la setmana passada va produir-se a la Rambla dels Estudis, ha mort a l'hospital d'aquells resultats, quedant encara un altre obrer en estat molt greu [...]. Dues famílies obreres plenes de dol i misèria. Que hi hagi un cadàver més i un obrer menys, què li importa al món burgès?[641]

---

633 *La Tramontana*, núm. 644, 18 de gener de 1895, p. 3.
634 *La Tramontana*, núm. 675, 23 d'agost de 1895, p. 4.
635 *La Tramontana*, núm. 706, 27 de març de 1896, p. 3.
636 *La Tramontana*, núm. 648, 15 de febrer de 1895, p. 3.
637 *La Tramontana*, núm. 681, 4 d'octubre de 1895, p. 3.
638 *La Tramontana*, núm. 681, 4 d'octubre de 1895, p. 3.
639 *La Tramontana*, núm. 705, 20 de març de 1896, p. 3.
640 *La Tramontana*, núm. 681, 4 d'octubre de 1895, p. 3.
641 *La Tramontana*, núm. 652, 15 de març de 1895, p. 4.

El moviment sindical, però, que servia per estructurar tot el moviment llibertari des de les idees col·lectivistes que teoritzaven que la cultura havia de ser la palanca que permetés avançar en l'alliberament de la classe, havia estat eclipsat per les pràctiques violentes i individualistes, pels que apostaven per l'acció directa violenta contra fàbriques i persones. La repressió dels «petardistes» servia tant per amplificar les seves accions com «les accions anarquistes» com per impedir que el moviment llibertari es desenvolupés massivament. Per això, les demostracions públiques del moviment obrer, que fins aleshores eren majoritàries a les pàgines de *La Tramontana*, es reduïren i esdevingueren molt més migrades que en altres èpoques.

9.3 Contra els petardistes

La Tramontana, des del primer atemptat amb bomba atribuït a obrers, mantingué oberta una campanya contra el que ells anomenaven «petardistes», que inclogué multitud d'articles, poemes i làmines al·lusives al tema. La seva campanya, però, admetia molts matisos i no tenia res a veure amb les que s'organitzaven des de la premsa burgesa, ja que alhora que atacaven els «petardistes» intentaven salvar la ideologia darrere de la qual aquests actuaven, que no era altra que l'anarquisme.

Partidari de l'acció de les masses instruïdes organitzades sindicalment per fer la revolució, Llunas s'enfrontà als anarquistes que plantaren cara al capitalisme i a la repressió desfermada per l'Estat contra el moviment obrer amb bombes i atemptats selectius o multitudinaris. Van ser molts els atemptats dels anys 90 del segle XIX als Països Catalans, però entre aquests destacaren el del litògraf Pallàs contra el governador militar de Catalunya, Martínez Campos, el setembre del 1893; el de Santiago Salvador al Liceu per venjar la mort de Pallàs, el 7 de novembre del 1893; i el del carrer dels Canvis Nous, el 7 de juny del 1896. El clima dins del moviment obrer que porta a la preponderància, almenys quant a visibilitat, dels dinamiters en lloc dels sindicalistes té una sèrie de causes. Una d'elles, tècnica, però no menys important, és la invenció el 1866 de la dinamita per Alfred Nobel i la seva ràpida popularització, així com la facilitat d'accedir-hi. Però la utilització d'aquesta dinamita per atemptar contra persones o institucions de l'Estat prové d'unes decisions col·lectives que parteixen de l'acceptació dels anarquistes de l'anomenada propaganda pel fet

> presentada oficialment com una tàctica de lluita per Errico Malatesta i altres capdavanters de l'anarquisme italià en el transcurs del Congrés de Berna de l'AIT o Primera Internacional, celebrat l'octubre de 1876. No gaire més tard, el juny de 1881, un Congrés de societats obreres celebrat a Londres va aprovar la re-

> comanació de recórrer a la propaganda pel fet [...]. Aquesta estratègia volia ser una resposta al fet que els règims burgesos europeus s'haguessin enfortit i que el socialisme hagués esdevingut a la pràctica una peça més del joc parlamentari.[642]

La propaganda pel fet no era ni defensada ni practicada pels bakuninistes, partidaris del sindicalisme i de l'acció de les masses, tal com hem vist, però el Congrés a Madrid del 1887 de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (bakuninista) va ser un fracàs i l'any següent l'organització sindical es va dissoldre. Tot i que es van crear dues organitzacions específiques segons la ideologia dels seus membres, més anarcocomunista o més anarcocol·lectivista, no van ser les noves organitzacions les que van estendre la utilització de la propaganda pel fet entre els ambients obrers sinó individus que actuaven sols o com a membres de petits grups d'afinitat i que ja no tenien l'organització obrera com a catalitzadora de les seves intencions revolucionàries. Aquests petits grups, amb l'ajuda inqüestionable de policies i col·laboradors seus, com és el cas de la família Rull,[643] estudiada per Antoni Dalmau, van empènyer l'anarquisme cap al terrorisme i a una espiral de violència a la qual Llunas es va enfrontar des del primer moment.

Va ser, però, amb el llançament de dues bombes Orsini al Liceu per part de Santiago Salvador quan la por a la repressió indiscriminada va provocar que *La Tramontana* fes un recull ampli de les moltes ocasions en què, com a publicació, s'havien posicionat contra la violència individualista. En el número del 17 de novembre del 1893, després de l'alliberament de Llunas, detingut i incomunicat durant 87 hores amb l'excusa de la bomba del Liceu, s'apressaren a fer recompte dels cops que, com a publicació, havien condemnat els atemptats terroristes. S'hi referien en un llarguíssim article que portava per títol «Remembrança de les nostres campanyes antidinamiteres»,[644] que començava dient que «La nostra campanya contra el dinamitarisme va començar fa prop de sis anys, o sigui en el mateix moment que aquesta qüestió va presentar-se a l'opinió pública».[645]

Les pàgines d'aquest número repassaven cada un dels cops que *La Tramontana* havia expressat el seu rebuig a les bombes. Començava amb la postura presa davant de l'empresonament d'uns obrers a Terrassa acusats de posar una bomba a la porta de la casa del fabricant Sala, sobre els quals el 1888 ja havien expressat que «ningú tant com ells podia tindre interès que es descobrís el culpable del petard, per això i demostrar que mai els treballadors són els qui apel·len a tan reprovats

642 Dalmau, 2010: 25.

643 Dalmau, 2004.

644 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890, p. 1-4.

645 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890, p. 1.

medis».[646] Continuava amb la reproducció d'una carta del mateix Llunas, enviada des de la presó, davant d'unes bombes explosionades l'1 de Maig del 1890 que no causaren cap víctima, en què el director del setmanari expressava que:

> L'explosió de petards en els moments en què està oberta una lluita legal d'interessos entre el capital i el treball sempre resulta en perjudici d'aquest i a favor del primer, tant per les persecucions que vénen en certa manera a justificar, com perquè en aquestes qüestions convé tenir sempre l'opinió pública a favor, com la té l'obrer, i tan bon punt es pogués creure que fos ell qui disparés els petards, per aquest sol fet s'enagenaria les simpaties del públic sensat i imparcial.[647]

Any XI — BARCELONA 17 DE ABRIL DE 1891 — Núm. 567

LA TRAMONTANA

PERIÓDICH POLÍTICH VERMELL

No més drets senso debers. No més debers senso drets. Los drets individuals son imprescriptibles, ilegislables é INGARANTIBLES. Legislar la Llibertat baix pretext de garantirla, es cometre atentat contra ella. La llibertat propia acaba allí ahont comensa la llibertat ajena. Es lícit, donchs, al individuo fer tot lo que no perjudiqui á un altre. La resignació que predican las relligions no es més que la fórmula del engany ab que 's preté perpetuar la injusticia social en lo mon. Las relligions son caixas d' ahorros que viuhen de la estafa d'admetre capitals en la terra, assegurant pagar crescuts interessos al cel.

LA TRAMONTANA defensa 'ls principis lliberals més avansats, sense atenuants de cap mena. LA TRAMONTANA es antirelligiosa de totas las relligions, perque totas son igualment dolentas y depressivas pera la dignitat y la inteligencia humanas. LA TRAMONTANA en política defensa sempre al més adelantat contra 'l més reaccionari, y sosté la necessitat d' una gran reforma social que transformi 'l modo de ser del productor, avuy supeditat al capitalismo. LA TRAMONTANA no está afiliada á cap partit, servint los interessos generals de la llibertat sens compromisos ni preocupacions de sectari.

La salut del poble es la suprema lley — LA TRAMONTANA es lo periódich que 's publica en idioma catalá més avansat en ideas políticas, relligiosas y d' economía social. — Lo Traball es la primera necessitat

PREUS DE SUSCRIPCIÓ
Espanya, 1 pesseta trimestre.—Extranjer, 2
Las suscripcións se pagan per adelantat

ADMINISTRACIÓ: carrer de Ponent, 1, 1.er: BARCELONA
Pels pagos s' admeten libransas del Giro Mútuo, lletras de fácil cobro y sellos de 15 céntims. No s' admeten libransas especials de periódichs

PREUS DE VENTA
Número solt, 5 céntims.—30 exemplars, 1 pta.
Surt á llum puntualment cada divendres

UN ALTRE PET...ARDO

La posició de Llunas i *La Tramontana* contra els atemptats amb bombes es mostrà de formes diverses, fins i tot amb l'humor marca de la casa.

Aquest tipus de declaracions no aturaren els dinamiters, que ja no eren confosos ni acusats de ser policies encoberts sinó que s'assumia que en bona part eren membres de la classe obrera, anarquistes il·legalistes que no era el primer cop

646 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890, p. 1.

647 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890, p. 1.

que suposaven un seriós problema per a les actituds de l'anarquisme col·lectivista defensat per Llunas. Aquests referents anteriors s'encarregava de recordar-los un text que exposava els fets de la Mano Negra, deu anys enrere, i acabava prenent la mateixa actitud de resposta que aleshores: «ara, com llavors, abominem de tot delicte i compadim el delinqüent, considerant-lo un malalt perillós que, si bé hi ha dret a aïllar-lo, hi ha també el deure de procurar la seva cura».[648] *La Tramontana* citava Llunas en el míting de l'1 de Maig del 1892 quan prengué la determinació d'oposar-se públicament amb totes les seves forces als dinamiters i declarà que per aconseguir el propòsit de la jornada de vuit hores, l'objectiu d'aquella data:

> tant com per arribar a qualsevol finalitat, inclosa la mateixa Revolució Social, condemna amb totes les seves forces el dinamiterisme, per creure'l contrari als interessos i a fer simpàtica la causa de la classe treballadora; però encara condemna molt més, que amb el pretext de tan odiats com abominables procediments, propis sols de criminals, puguin veure's perseguits honrats treballadors pel sol fet de professar idees anarquistes.[649]

Les seves opinions continuaven expressant-se en el mateix sentit fins a arribar a l'atemptat de Paulí Pallàs a la Gran Via, que Llunas explicava dient que

> l'autor del fet del darrer diumenge, proposant-se matar un general sols va aconseguir treure del món un guàrdia civil i una criatura i ferir innombrables persones que res tenien a veure amb els odis africans que poguessin determinar-lo a acudir a tan deplorables extrems.[650]

I acabaven, després de la bomba del Liceu, anunciant que

> l'acte horripilant del dimarts de la setmana passada ocorregut al Liceu i la detenció per ell del director d'aquest periòdic ens ha ferit de tal manera els nostres sentiments humanitaris que, trobant-nos malalts del cor per una part, i per l'altra no creient-nos amb prou llibertat per discutir sobre aquest luctuós assumpte, suspenem interinament la nostra publicació.[651]

La Tramontana tornaria un temps després de l'atemptat del Liceu, però seria una altra bomba, la de Canvis Nous, la que acabaria fent tancar la publicació definitivament i apartant Llunas del moviment l'any 1896.

Abans, però, ja havien pogut mostrar públicament que ni les bombes ni l'illegalisme eren els seus camins cap a la revolució social. Així, el gener del 1882, havia tingut lloc a Jerez un moviment insurreccional que va assaltar la ciutat. Mi-

648 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890, p. 2.

649 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890, p. 2.

650 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890, p. 2.

651 *La Tramontana*, núm. 642, 17 de novembre de 1890, p. 4.

lers de treballadors del camp, jornalers, sobretot, però també forners i hortolans, encapçalats per Félix Grávalos, anomenat El Madrileño i que era confident de la policia, emprengueren la marxa cap a Jerez i entraren de nit a la ciutat al crit de «visca la revolució social i mori la burgesia». L'enfrontament amb l'exèrcit provocà una retirada desordenada en la qual foren detingudes 400 persones. El 10 de febrer, quatre dels participants en els fets foren assassinats a garrot vil i tot plegat va fer remoure les aigües de tot l'anarquisme espanyol. *La Tramontana* informà en repetides ocasions sobre aquests esdeveniments i acollí a les seves pàgines diversos articles d'opinió sobre el tema. Van tractar amb preocupació el fet que un veritable «exèrcit d'anarquistes» comencés una revolució així, de cop, aplicant els criteris de l'espontaneïsme que defensaven els anarcocomunistes seguidors de Kropotkin i les conseqüències repressives que fets com aquests facilitaven a l'Estat a l'hora de desmuntar el moviment obrer sindical, que ells defensaven com a autèntic «exercit d'anarquistes». En l'article «El *papu* de l'anarquisme»,[652] insinuant una relació directa entre la policia i la preparació de l'assalt, es preguntaven com podia ser que si el Govern deia que ja sabia que s'estava organitzant aquesta mobilització no fes res per aturar-la, i acusaven l'Estat de buscar un enfrontament que li permetés tancar les societats obreres d'Andalusia i atiar les classes mitjanes contra l'anarquisme, que cada cop més era vist com un moviment insurreccional violent i imprevisible que posava en perill la societat sencera.

9.4 La construcció d'una cultura pròpia

9.4.1 Un ampli tauler d'anuncis

Des de la primera hora, les pàgines de *La Tramontana* esdevingueren un autèntic tauler d'anuncis de tipus divers. S'hi trobaven convocatòries lliurepensadores i anticlericals, com la que veiem en la portada del número 94, en què el Grupo Local Anti-clerical y Librepensador de Gràcia demana als seus socis que es posin en contacte amb ells «para enterarles de cierto asunto muy interesante»;[653] convocatòries obreres, com la portada que dediquen en el número 102[654] a la vaga obrera per rebaixar la jornada laboral d'onze hores a deu en la indústria llanera de Sabadell que continua durant molts números amb la publicació de diversos articles, o la vaga dels treballadors del port de Barcelona[655] que guanyen els empresaris;[656]

652 *La Tramontana*, núm. 546, 15 de gener de 1892, p. 2.

653 *La Tramontana*, núm. 94, 6 d'abril de 1883, p. 1.

654 *La Tramontana*, núm. 102, 31 de maig de 1883, p. 1-2.

655 *La Tramontana*, núm. 166, 22 d'agost de 1884, p. 3.

656 *La Tramontana*, núm. 169, 12 de setembre de 1884, p. 4.

convocatòries de debats entre «obrers partidaris de l'anarquia i del col·lectivisme i altres defensors del comunisme autoritari»;[657] convocatòries per les escoles laiques, amb la crida a participar en el ball anual a favor seu organitzat al Teatre Romea, «al qual contribuiran totes les lògies d'aquesta capital, que han donat bastants regals per repartir entre les disfresses que més es distingeixin, i han subscrit un nombre considerable de títols d'entrada»;[658] convocatòries feministes, amb la publicació de la crida del Congrés Femení de Mallorca[659] i les resolucions que s'hi aproven;[660] convocatòries republicanes federals, amb la crida del novè aniversari dels defensors de les Corts Constituents republicanes,[661] un acte al qual *La Tramontana* assistí no perquè fos republicana sinó perquè «no significava més que una protesta de la Revolució contra la reacció»;[662] i, sense cap mena de dubte, convocatòries literàries, com el número 101 que omple la seva primera pàgina i part de la segona amb la crida del Quart Certamen Literari d'*El Eco de Badalona*,[663] el 207[664] amb el Certamen del Centro Recreativo de Sant Feliu de Guíxols i el Certamen Literari de la Bisbal amb un total d'onze premis, o el Concurs Xaradístic que havia de tenir lloc a l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera.[665]

Aquesta obertura de compàs és el que convertí *La Tramontana* en un dels periòdics de referència no només dels anarcocol·lectivistes de la FTRE, que és el que eren la majoria dels membres de les primeres redaccions, sinó de bona part de les esquerres liberals i progressistes del moment, republicanes, anarquistes, lliurepensadores, maçòniques... Això i l'humor, la ironia i posar sempre el dit a la nafra en tota mena de temes d'actualitat, que esdevingué marca de la casa. És en aquest sentit que en el número 126, a «Mal Temps», no es poden estar d'anunciar que «A nostres apreciats col·legues *La Autonomía,* de Palma de Mallorca, i *El Eco de la Montaña,* de Manresa, els ha tocat la rifa d'una excomunió de bisbe». «Ditxosos ells! Nosaltres no podem parlar d'excomunions que no ens vingui salivera» i, per això, «reclamem una excomunió DE BISBE PER AMUNT, puig de rector ja n'hem perdut el compte de les que tenim».[666]

657 *La Tramontana*, núm. 128, 30 de novembre de 1883, p. 3.
658 *La Tramontana*, núm. 140, 22 de febrer de 1884, p. 2.
659 *La Tramontana*, núm. 111, 3 d'agost de 1883, p. 1-2.
660 *La Tramontana*, núm. 113, 17 d'agost 1883, p. 2.
661 *La Tramontana*, núm. 134, 11 de gener de 1884, p. 1.
662 *La Tramontana*, núm. 125, 18 de gener de 1884, p. 3.
663 *La Tramontana*, núm. 126, 16 de novembre de 1883, p. 4.
664 *La Tramontana*, núm. 207, 5 de juny de 1885, p. 2.
665 *La Tramontana*, núm. 228, 30 d'octubre de 1885, p. 2.
666 *La Tramontana*, núm. 164, 8 d'agost de 1884, p. 2.

9.4.2 Els certàmens com a eina cultural emancipadora

A les pàgines del setmanari, a banda de moltes altres convocatòries, hi trobem bases, crides a la participació i cròniques de molts certàmens culturals, que esdevenen una autèntica mostra de la cultura obrera del moment, ja que en l'espai de les societats s'hi desenvolupen programes culturals que inclouen xerrades, recitals de poemes, teatre, música... *La Tramontana* celebra aquestes iniciatives i en dona notícia alhora que diu que «Aplaudim que els proletaris, per si mateixos, busquin en l'art son esbarjo, cultivant a la vegada les idees d'emancipació social. És la millor manera de contestar els brètols que diuen que els obrers s'estimen més anar a la taverna que instruir-se».[667] Amb els certàmens, el setmanari esdevé també un autèntic noticiari cultural obrer i lliurepensador del seu moment, alhora que ens permet conèixer els contínuums que, d'alguna manera, esdevenien les modes poètiques, musicals i de temes tractats en aquests espais.

Per tenir-ne una idea aproximada tot i que sense voluntat exhaustiva, en trobem alguns exemples amb la vetllada dedicada a commemorar la proclamació de la Comuna de París organitzada a Reus pel Centre d'Amics[668] i que, com a conseqüència del seu èxit, es repetí el 25 de març; la vetllada literariomusical de la Societat de Mossos de Fonda i Cambrers,[669] «extraordinàriament concorreguda»; el setembre del 1887, la vetllada de l'Ateneu Obrer de Terrassa,[670] amb l'assistència de Llunas com a espectador, amb el cor La Llanterna que cantà les peces *Els polítics del pressupost*, *La ciència i el sabre* i *Les Nacions*, i diversos obrers que llegiren «sobre temes de color socialista»; la primera vetllada instructiva i recreativa de la Societat de Lliurepensadors de Reus,[671] amb nombrosa concurrència «on es llegiren diferents treballs encaminats a afermar les idees del lliurepensament», els quals també commemoraren la presa de la Bastilla en una vetllada, el juliol del 1888,[672] en què es pronunciaren «discursos en defensa de la més completa llibertat humana»; la vetllada literariomusical al saló del carrer de la Canuda[673] «a benefici dels dos desgraciats obrers ocupats en les conductores de mobles que caigueren d'un balcó morint l'un i quedant malferit l'altre» amb membres de la redacció de *La Tramontana*; la vetllada literariomusical de la Societat Tipogràfica de Barcelona[674] en què prengueren part, en l'apartat musical, «la nena Clareta Serra, la

667 *La Tramontana*, núm. 302, 1 d'abril de 1887, p. 4.

668 *La Tramontana*, núm. 302, 1 d'abril de 1887, p. 4.

669 *La Tramontana*, núm. 302, 1 d'abril de 1887, p. 4.

670 *La Tramontana*, núm. 327, 23 de setembre de 1887, p. 3.

671 *La Tramontana*, núm. 342, 30 de desembre de 1887, p. 3.

672 *La Tramontana*, núm. 372, 27 de juliol de 1888, p. 4.

673 *La Tramontana*, núm. 346, 27 de gener de 1888, p. 4.

674 *La Tramontana*, núm. 357, 13 d'abril de 1888, p. 4.

senyoreta Tort i els senyors Gibert, Maymí, Ribas i el pianista senyor González; i en la literària els senyors Serra, Pellicer, Guanyavents, Lorenzo i J. de Diego», entre els quals es distingiren «els sonets de Guanyavents i el poema *Sor Ana*, de Diego»; o la vetllada literariomusical de l'Ateneu Vilassanès de la Classe Obrera el 8 de setembre del 1888,[675] en què Llunas no pogué participar per motius de salut i en què actuaren l'Orfeó Infantil de l'Ateneu que interpretà peces del Sr. Cartañà, a qui *La Tramontana* felicita perquè «no es cansa de difondre entre els seus deixebles la llum del progrés», i s'hi recitaren poemes del mateix Cartañà, Golart, Fontova i Guanyavents, així com alguna peça còmica.

Tot i que diversos entre ells, els exemples són alhora representatius del tipus d'acte que era una vetllada o un certamen i indiquen una voluntat clara de crear una cultura pròpia del moviment obrer anarquista. Xerrades, actuacions de cors i recitals de poesia en què participen autors anarquistes coneguts, com Guanyavents, i d'altres que només són qualificats d'«obrers» i la voluntat de construir un moviment cultural amb importància destacada per a la literatura que, vista la gran quantitat de convocatòries, no va ser un factor només anecdòtic sinó prou nombrós i consistent. Les convocatòries, petites cròniques i notícies en què s'informa sobre certàmens literaris, musicals o amb simples conferències són continus en la llarga vida de *La Tramontana*, tot i que es fa evident una reducció en relació amb la quantitat, com ja he dit, en la seva darrera etapa.

9.4.3 Subscripcions i devocions col·lectives

Un altre dels continguts que el setmanari repeteix periòdicament són les subscripcions populars per tal de solidaritzar-se amb companyes i companys amb problemes econòmics o dificultats, ja sigui com a conseqüència de la pobresa en què vivien la majoria dels obrers, de la repressió o pel desenvolupament d'una vaga. La subscripció publicada a *La Tramontana* comença en el número 24 de la revista i és a favor del federal vilanoví Joaquim Arrufat. Un cop ingressat a l'Hospital de la Santa Creu, «que com el seu nom indica està en mans de la gent de sotana», dos capellans no deixaven d'amoïnar aquest avi republicà dient-li que la seva ànima estava condemnada, motiu pel qual va ser traslladat per uns amics a casa d'un particular. Per tal d'assegurar-li un allotjament i unes cures dignes, començà una subscripció que durà fins al número 26 de la revista, quan anunciaren el seu decés en primera pàgina amb un dibuix d'Arrufat en el seu llit de mort.

Les campanyes solidàries van ser múltiples i diverses. La iniciada per la Societat Centro de Martorell, serviria per aixecar un monument a Clavé, de qui *La*

675 *La Tramontana*, núm. 379, 14 de setembre de 1888, p. 3.

Tramontana en valorava que «a més de músic-poeta, fou un polític. Partidari de la Democràcia, mai buscà la política com a negoci, com feren tants altres, ni vengué les seves conviccions per un plat de llenties»[676] i del qual, en el dotzè aniversari de la seva mort, digueren que va ser «l'immortal músic-poeta creador de la música catalana i conseqüent liberal i republicà de tota la vida» que «viurà sempre en el cor dels catalans».[677] En la següent campanya, «per socórrer les famílies dels militars afusellats a Girona pels conservadors», la revista va fer una declaració de principis sobre el tema en què afirmaren que «*La Tramontana* no compleix tan sols un deure de filantropia per alleujar la desgràcia; *La Tramontana* dona a la seva subscripció pública tots els caràcters d'una protesta pacífica i legal».[678] Així, les campanyes per recollir diners a favor d'una causa o de l'altra eren també formes de protesta, una protesta en defensa, en aquest cas, del dret a la insurrecció, que és el nom de l'article[679] que Llunas publica just després de la notícia de la subscripció. Es tracta d'un article teòric sobre el dret a rebel·lar-se contra els poders despòtics tal com havien fet els militars afusellats a Girona.

Les campanyes solidàries continuen amb les treballadores empresonades de Carme acusades d'haver fet una vaga que *La Tramontana* defensa dient que «el crim real, el de veritat no és altre que ser pobre, que haver de treballar i menjar i encara per menjar haver-se de declarar en vaga»;[680] amb els obrers de Manresa víctimes d'una negociació dels empresaris de la localitat amb el sindicat Les Tres Classes de Vapor, que va fer de «representant» sense tenir-hi legitimitat i els havia perjudicat;[681] i, una de les més sorprenents a primera vista, tenint en compte l'enfrontament de Llunas amb els anarquistes dinamiters, amb la vídua i els fills de Pallàs i els presos de Montjuïc com a conseqüència de l'atemptat del Liceu, a qui donaven suport perquè, segons les seves paraules, els primers, no havien de patir per l'acció del marit i pare i, els segons, perquè l'atemptat havia estat individual i, si estaven presos, era com a conseqüència de la repressió indiscriminada.

En cada una d'aquestes campanyes, publicaven els noms i les quantitats de diners que cada persona o entitat donava. En les dues primeres que hem vist, tothom signava amb el seu nom, no així en les següents, en què s'utilitzen pseudònims enginyosos del tipus «Un acèrrim enemic dels que van vestits com les persones» o «Un federal de Capellades que protesta del vessament de sang». Pensem que té a veure amb el moment en què es fa cada una de les campanyes i amb

676 *La Tramontana*, núm. 85, 2 de febrer de 1883, p. 1.

677 *La Tramontana*, núm. 245, 26 de febrer de 1886, p. 2.

678 *La Tramontana*, núm. 159, 4 de juliol de 1884, p. 1.

679 *La Tramontana*, núm. 159, 4 de juliol de 1884, p. 1-2.

680 *La Tramontana*, núm. 177, 7 de novembre de 1884, p. 2.

681 *La Tramontana*, núm. 471, 8 d'agost de 1890, p. 2.

la relació entre persecució i permissivitat que hi havia, tot i que sorprèn que per la vídua de Paulí Pallàs, que havia llançat la bomba contra Martínez Campos, els donants hi posin, gairebé tots, el nom sencer.

La portada del número 16 de *La Tramontana* està ocupada per un retrat i un biografia, que continuava a la pàgina 4, de Pi i Margall amb motiu de la conferència que sobre el federalisme i el pacte havia de donar a Barcelona al Circ Eqüestre. La figura de Pi, respectada sempre pels anarquistes col·lectivistes i per la majoria de les persones d'idees avançades de l'època, ens serveix per parlar de les devocions, que és tal com hem anomenat els elogis i l'admiració que *La Tramontana* mostra per determinades persones en alguns dels seus números i que suposa, en certa manera, la creació d'un llistat d'herois, d'una mena de sants laics, a qui podien posar en el lloc on en el devocionari cristià situava els seus. La figura de Pi, en aquest sentit, és molt elogiada cada cop que apareix a les pàgines del setmanari i en aquest article en concret l'articulista, que no signa el treball, acaba dient que, tot i no fer grans reformes quan havia estat en el Govern, «ha sigut el polític més conseqüent i honrat de l'escola liberal i avançada».[682] En el número 242 de *La Tramontana*, amb motiu d'un discurs sobre les despeses de l'Estat que havia fet a Madrid, exclama: «Quin home tan gueto amb un pensament tan jove»; o, quan arriben les eleccions, un dels pocs diputats de qui comenten alguna cosa positiva és precisament de Pi, que aconsegueix 31.007 vots, una quantitat «a què ningú encara havia pogut arribar en un cens tan restringit com l'actual, no comptant amb el suport oficial».[683] I, en el text que anuncia la imminent aparició del primer quadern del llibre *Pi i Margall y la política contemporánea*, destaquen la seva popularitat afirmant que «ha tingut tan favorable acollida a tota l'Espanya liberal, i especialment la republicana, que a pesar que encara no ha sortit a llum el primer quadern, les subscripcions es compten a milers».[684]

Però potser quan Pi és més lloat per *La Tramontana* és quan pronuncia el seu primer discurs a les Corts «després de tretze anys de retraïment». El setmanari li dedicà la portada i una pàgina sencera,[685] mostrant satisfacció pel fet que els monàrquics es veiessin obligats a escoltar les seves paraules, que mai no eren condescendents amb els poderosos, tal com ens deixa clar el final de l'article, i recorda com va sucumbir la primera República, «per temor a la Llibertat» i «a la falta d'energia contra els reaccionaris», «Per això m'agraden les oposicions franques, fermes, brusques, sense contemplacions ni benvolences, perquè així són pe-

682 *La Tramontana*, núm. 16, 22 de maig de 1881, p. 4.

683 *La Tramontana*, núm. 252, 16 d'abril de 1886, p. 2.

684 *La Tramontana*, núm. 255, 7 de maig de 1885, p. 1.

685 *La Tramontana*, núm. 266, 16 de juliol de 1886, p. 1.

nyora de l'energia del demà, que tant va faltar contra els reaccionaris en la primera República Espanyola».

Garibaldi és un altre dels personatges lloats, a qui dediquen un número extraordinari[686] amb la voluntat de glorificar la figura del revolucionari italià, amb un article biogràfic, un poema de Guanyavents, pensaments solts sobre Garibaldi i, fins i tot, una carta i un article sobre la llibertat escrits per ell mateix, així com la crònica d'una reunió de totes les faccions liberals de Barcelona per organitzar un viatge i visitar-lo, un viatge que no es va poder realitzar perquè la salut del revolucionari no ho va permetre. Segons les idees que es desprenen dels articles i del poema, Garibaldi era un símbol vivent de l'esperit revolucionari, de la força que les idees poden contenir per transformar el món, una persona que feia el que deia i no demanava reconeixement de cap tipus. Per tot això, la seva figura era gairebé venerada, com ho demostra, el mateix any, la publicació de l'obra col·lectiva *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX*,[687] que alguns autors també han atribuït a Llunas tot i que aparegué signada per Justo Pastor de Pellico, pseudònim de Rafael Farga Pellicer, que la coordinà i la dirigí. De manera explicativa podem dir que es tracta d'un intent d'apropar-se a la història de les revoltes per la llibertat del segle XIX que recorre al nom del gran revolucionari en el títol com a reconeixement i alhora, com deia abans, gairebé com a mostra de veneració. En el pròleg de l'obra, la reivindicació de Garibaldi es fa des de la ideologia de qui coordina el volum, reivindicant-ne la condició de treballador: «Laborioso y honrado, gana siempre el pan con el sudor de su frente; y por lo tanto, en los armisticios, mientras la lucha contra la reacción no necesita sus servicios, va siendo navegante, trabajador del campo, apacentador de bueyes»;[688] d'home lliurat a la lluita i allunyat del parlamentarisme: «Hombre de acción más que de palabras. Rehuye, probando con esto tener gran sentido práctico, el tomar parte en las ampulosas y mezquinas luchas parlamentarias»;[689] de progressista: «Entusiasta de los adelantos, saluda con efusión desde su retiro las modernas manifestaciones sociales y emancipadores de nuestro tiempo»,[690] i de lliurepensador: «Despreocupado y librepensador, ordena que sea quemado su cadáver y que sean conservadas sus cenizas».[691] En el número 66,[692] s'inclou un anunci de propaganda del llibre, la sortida del qual ja havia estat anunciada en el 52, amb la particularitat que s'ha de llegir de costat. No es tracta

686 *La Tramontana*, núm. 50, 8 de juny de 1882, p. 1-4.

687 Farga, 1882.

688 Farga, 1882: 10.

689 Farga, 1882: 11.

690 Farga, 1882: 11.

691 Farga, 1882: 11.

692 *La Tramontana*, núm. 66, 22 de setembre de 1882, p. 2.

d'un error d'impremta sinó, precisament, d'una de les moltíssimes innovacions tipogràfiques que La Academia va fer de la mà sobretot de Farga Pellicer, a qui Canibell, referint-se a la seva feina com a impressor, qualificava d'«home de mentalitat superior».[693] L'anunci finalment incitava els «Liberales a suscribirse».

La Tramontana de la darrera etapa també es fa ressò de la mort de diversos personatges, els quals valora de manera diversa, amb poques adhesions totals i més matisos. Com a exemple, en podem veure cinc. El primer és Ruiz Zorrilla,[694] l'exministre de la Primera República, però també excap de govern amb Amadeu I, a qui qualifiquen de «l'encarnació genuïna del revolucionarisme espanyol per sa oposició als Borbons», i a qui, alhora, acusen de no creure en la qüestió social, no haver arribat a separar l'Estat de l'Església i no ser un veritable revolucionari ja que l'única revolució que defensava era la protagonitzada pels militars. El segon difunt és Engels, mort el 5 d'agost, que el setmanari qualifica com «un dels més anomenats socialistes d'Europa» i li dedica «un afectuós record» «encara que no combregui amb la seva escola».[695] El tercer és Antoni López, editor de *La Campana de Gràcia* i de *L'Esquella de la Torratxa,* de qui el setmanari diu que «encara que dissentint en idees del difunt i dels seus periòdics, amb els quals vàries vegades ha hagut de contendir, dedica un record a l'antic liberal que va contribuir a la revolució de Setembre i a l'adveniment de la República».[696] El quart mort és Pasteur, per a qui tot són elogis; a «Ventades» el recorden com a bacteriològic, en diuen que «Aquest sí que és una glòria verdadera, a diferència d'aqueixes altres de *relumbrón* que després d'una efímera popularitat ve l'oblit i el menyspreu»[697] i, en el següent número de la revista, J. Gay li dedica un poema. I el cinquè és Pitarra, a qui dediquen la portada del número 669, amb una il·lustració d'Hostalrich que conté un petit poema en què s'afirma que:

> Del malaurat Soler la vena prodigiosa
> la mort, igualadora, per sempre va estroncar;
> mes mai podrà esborrar la fama gloriosa
> del fundador del Teatre Català.[698]

Quan, en canvi, informen sobre la mort d'adversaris totals prenen una actitud dura i hostil, com davant del primer ministre Stambulof de Bulgària, mort el

693 Citat per Barja, 2008: 250.

694 Mor el 13 de juny i la nota apareix a *La Tramontana*, núm. 666, 21 de juny de 1895, p. 3.

695 *La Tramontana*, núm. 674, 16 d'agost de 1895, p. 4.

696 *La Tramontana*, núm. 680, 27 de setembre de 1895, p. 2.

697 *La Tramontana*, núm. 681, 4 d'octubre de 1895, p. 3.

698 *La Tramontana*, núm. 669, 12 de juliol de 1895, p. 1.

6 de juliol del mateix 1895, «que mentre va manar s'havia portat com un verdader tirà» i n'expliquen que:

> Tot el poble en pes, en plantar-se els cartells que allí acostumen a plantar invitant als enterraments sumptuosos, corria a arrancar de la vista pública aquests avisos funeraris. Al poble de Sofia no li mereixia la mort del que un dia havia sigut el seu tirà la més mínima compassió...[699]

Odón de Buen, apartat de la càtedra universitària per la seva defensa del darwinisme, va rebre el suport del setmanari anarquista.

Així, davant la mort d'editors, socialistes d'altres escoles, reformistes, científics, escriptors... —és a dir, gent propera malgrat algunes de les seves actituds—, *La Tramontana* pren una actitud conciliadora, tot i que no d'adhesió total; però davant qui utilitza el poder per reprimir altres persones, no hi ha disculpa possible ni res a valorar positivament. La mort iguala, però, en cap cas, hi ha perdó per als dèspotes ni els opressors.

699 *La Tramontana*, núm. 671, 26 de juliol de 1895, p. 2.

Un conflicte que il·lustra el tarannà lliurepensador de la publicació en aquesta darrera etapa i la voluntat de posar noves cares en aquest «santoral laic» és la campanya a favor d'Odón de Buen, el catedràtic de Zoologia de la Universitat de Barcelona que, després de la publicació de la seva *Història Natural*, va ser apartat de la seva càtedra a la Universitat i l'Església catòlica va incloure els seus llibres a l'Índex. *La Tramontana* seguí el procés punt per punt, dedicant-li una portada i bona part d'un dels seus números,[700] així com la contraportada a tot color a l'*Almanac per al 1896*,[701] alhora que moltes altres peces periodístiques, tant a ell com a les protestes que desencadenaren aquests fets, com l'apedregament del Palau Episcopal a càrrec d'una multitud d'estudiants que defensaven de Buen, que *La Tramontana* justificà i els dedicà una doble làmina interior.[702] La seva defensa d'Odón, que en el moment de la mort de Llunas escrigué un sentit article de record a *Los Deportes*,[703] els portà a fer una important propaganda[704] de l'edició popular de la *Història Natural*, publicada en deu tractats que tenien de 64 a 80 pàgines cadascun i que també es podien comprar a l'administració de *La Tramontana,* des d'on també s'enviaven prospectes gratis a qui en demanava. A més, a partir del número 689, el setmanari va publicar molts dels gravats de l'obra a les seves mateixes pàgines.

9.5 L'anticlericalisme

Durant molt de temps, el qualificatiu bàsic que ha definit *La Tramontana* era el d'anticlerical. I tot i que ja hem matisat aquest adjectiu, complementant-lo i apartant-lo del centre de la definició, és evident que la publicació conté molts textos i il·lustracions que pertanyen a aquest camp ideològic que, tal com hem dit en altres apartats, és un dels espais comuns i compartit per part de totes les esquerres progressistes del moment. A banda de la secció «Mal temps», dedicada totalment en cada un dels números de la publicació a tractar el tema i de què ja hem parlat, *La Tramontana* inclogué multitud d'articles contra els capellans, les monges i els religiosos en general, alguns d'ells organitzats en forma de sèries.

La primera d'aquestes sèries que obtingué el reconeixement del públic a través d'un important augment de vendes de la publicació va ser la que portava per títol «El procés del papat», que aconseguí esgotar diverses edicions de la revista. Els articles aparegueren en els números 48, 49, 51, 52, 53, 54, 56 i 57 de *La Tra-*

700 *La Tramontana*, núm. 682, 11 d'octubre de 1895.

701 *Almanac de La Tramontana per al 1896*, p. 18.

702 *La Tramontana*, núm. 682, 11 d'octubre de 1895, p. 4-5.

703 *Los Deportes*, núm. 354, 3 de juny de 1905, tom VIII, p. 347.

704 Al número 695 de *La Tramontana* hi ha la primera inserció i ocupa mitja pàgina.

montana i eren la traducció d'un llarg article aparegut a *La République Anti-clerical* de París sobre la publicació de la novel·la *Els amors secrets de Pius IX*, escrita per M. Léo Taxil, i la consegüent repressió que l'autor va patir. En el número 52 del setmanari, els articles es complementaren amb una làmina modificada en els textos per la censura, tal com advertien a «Ventades»: «Alguna inscripció que tal volta trobin a faltar els nostres lectors ens ha estat esborrada en la Governació en passar la làmina per censura».[705] Aquesta pràctica es repetí i s'intensificà, prohibint la impressió de la làmina en els números 54, 56, 60, 62 i 64, quan prengueren la determinació de deixar de publicar caricatures «per faltar-li la llibertat indispensable a tal acte».[706] De Léo Taxil, *La Tramontana* en publicà altres textos, per exemple «Siamo in Roma, e ci resteremo!»,[707] extret també de *La République Anti-Cléricale*. Taxil havia deixat via lliure a la premsa espanyola per traduir les seves obres i publicar-les gratuïtament, tal com explicà en una nota publicada per *La Tramontana*:

> Vos prego que anuncieu en vostre estimat periòdic que d'avui en avant, en vista de la propaganda de les idees liberals, jo autoritzo a tots els editors i periòdics d'Espanya per editar i publicar, de qualsevol manera que ells vulguin, totes les meves obres traduïdes a l'espanyol, sense haver de pagar-me cap dret d'autor.[708]

El setmanari no deixà de recordar que els primers a traduir-lo, en català i d'aquest idioma a l'espanyol, havien estat ells.[709]

L'aposta de donar encara més pàgines i espais destacats de la publicació a l'anticlericalisme creix a partir de la publicació d'«El procés del papat» i de l'èxit aconseguit per la sèrie. En el número 63, publiquen «Un altre escàndol» a la portada, un article menor sobre els problemes que origina a Fregenal, un poble de Badajoz, que el cementiri sigui de l'Església i que segurament en un altre moment no hauria passat de ser una notícia de la secció «Mal Temps», però vist l'èxit de vendes que tenia el tema anticlerical pren més rellevància de la que hagués tingut en un altre context. De la mateixa manera, en diversos números del setmanari s'inclouen anuncis de la Llibreria Anti-clerical de París, situada a la Rue des Écoles, 33 i 35, que oferia fins a 12 llibres sobre el tema amb títols com *El convent de Gomorra*, de Jacques Souffrance; *Els amors secrets de Pius IX*, de C. S. Volpi, l'obra que havia portat Léo Taxil a escriure l'article que *La Tramontana* havia publicat amb tant d'èxit; *o La vida de Jesús, Un papa femella* i *La Bíblia divertida,* del mateix

705 *La Tramontana*, núm. 52, 16 de juny de 1882, p. 2.

706 *La Tramontana*, núm. 65, 15 de setembre de 1882, p. 4.

707 *La Tramontana*, núm. 169, 12 de setembre de 1884, p. 2.

708 *La Tramontana*, núm. 164, 8 d'agost de 1884, p. 3.

709 *La Tramontana*, núm. 164, 8 d'agost de 1884, p. 3.

Léo Taxil. Léo Taxil era el pseudònim de l'escriptor Marie Joseph Gabriel Antoine Jogand-Pagès, un personatge si més no curiós que va arribar a estafar econòmicament el papa Lleó XIII i alguns bisbes de França, i es va guanyar la vida escrivint textos anticlericals i, quan va ser expulsat de la maçoneria, també antimaçònics.

L'anticlericalisme defensava un món laic en què els enterraments, per exemple, no fossin religiosos per obligació.

Llunas mateix ja havia publicat algun article seguint el camí anticlerical, com «Montserrat» (14)[710] o «Carta model» (19).[711] El primer és un article amb estructura de conte sobre la coronació de la imatge de Montserrat, en què Llunas es riu del mort, de la mare de Deú en aquest cas, i de qui el vetlla, amb fragments divertidíssims tant per la història que conta com per les comparacions que, sense treva, utilitza, com per exemple en aquest paràgraf:

> Com que la verge sembla que havia decidit no moure's de la muntanya, perquè allà li deuen provar més els aires i no se senten mai les pudors de les clavegueres de la ciutat, va succeir que així que anava a deixar la muntanya camí de Manresa, tots els de la comitiva, igual que si haguessin passat per un carrer de l'eixample el dia de pluja, quedaren enganxats de peus a terra sense poder tirar endavant ni tampoc portar la imatge, que en aquell moment es tornà més pesada que les contribucions del govern o la lectura del Burinot.[712]

710 *La Tramontana*, núm. 33, 9 de setembre de 1881, p. 1-2.

711 *La Tramontana*, núm. 65, 15 de setembre de 1882, p. 1.

712 *La Tramontana*, núm. 33, 9 de setembre de 1881, p. 1-2.

«Carta model», per la seva banda, era la resposta a una suposada carta que li enviaven les Filles de Maria de la vila de Verdú queixant-se d'unes notes publicada per *La Tramontana* sobre «suposats fets, com a transcorreguts entre nosaltres i el Sr. Mossèn Econemo nostre Director, donant crèdit al seu corresponsal de Verdú, qui ens aquests assumptes, l'enganya enterament. Molt abominables són les coses que s'han escrit al seu diari».[713] La resposta de Llunas segueix el to divertit i irònic de sempre:

> quedem entesos que el Director de les citades noies no va emprovar l'escapulari a cap de les signants per la senzilla raó, segons diuen elles mateixes, que el seu director no n'emprova, sinó que en posa. Convingut.
>
> Celebro també molt que faci quatre anys que observen el seu Director i que, fins i tot, n'estiguin tan espiritualment enamorades. Que els faci profit, que ja s'ho trobaran davant de Déu.

En aquest cas, però, malgrat que ho hagués pogut fer perquè el tema tenia substància, no arriba a fer sang.

Seguint la temàtica anticlerical, a partir del número 66 del 22 de setembre del 1882 comença la publicació d'una primera sèrie d'articles titulats, després d'una vacil·lació inicial en el títol, «Recursos de la història. Apunts». Els articles van ser finalment 12 i aparegueren publicats en els números 66, 67, 69, 70, 74, 78, 84, 86, 91, 94, 100 i 107 de *La Tramontana.* La temàtica central és la crítica anticlerical a partir de dades històriques. El to humorístic propi d'aquesta temàtica quan apareix a les pàgines de *La Tramontana*, sobretot a la secció «Mal Temps», no és tan evident i la ironia, tot i que hi apareix, no és tan present com en altres textos.

Llunas hi ataca la màxima jerarquia eclesiàstica amb nombrosíssimes dades històriques sobre molts dels papes de l'Església catòlica i sants diversos, alhora que posa en dubte els dogmes eclesiàstics, com la infal·libilitat del papa, a partir de dades empíriques, tot i que no sabem d'on les extreu ja que no utilitza cites.

En el mateix sentit que «Recursos de la Història» podem situar la sèrie d'articles signats també amb el pseudònim d'Elèctric, que porta per títol «L'infern. Estudis de ciència capellanesca», publicats als números 129, 130, 131, 134, 135, 137, 139, 144, 146, 148, 151, 152, 155, 160, 172, 179 i 180 de *La Tramontana*, en total 17 articles, tot i que el darrer porta el número XVIII i l'anterior també.

«L'infern», al contrari de «Recursos de la història», té intenció programàtica d'ordenar unes idees prèvies —una altra cosa és que Llunas ho aconsegueixi després— al voltant precisament del tema de l'infern i del càstig en la religió catòlica en comparació amb «altres» religions.

713 *La Tramontana*, núm. 65, 15 de setembre de 1882, p. 1.

9.5.1 Les pràctiques laiques

A banda de la crítica a les pràctiques capellanesques i la inclusió de multitud d'articles anticlericals, *La Tramontana* també va donar veu a les pràctiques individuals i col·lectives que posaven en qüestió el control exercit per l'Església catòlica sobre la vida de les persones. És per això que la publicació esdevingué un altaveu destacat per a les cròniques i ressenyes de multitud de cerimònies civils per fer la presentació en públic dels nounats, les noves parelles o els comiats a les persones que havien mort. Es tractava d'actes alternatius a batejos, casaments i enterraments, actes públics que fins aleshores només tenien possibilitat d'expressió a través de cerimònies religioses que atorgaven el monopoli d'aquests actes a l'Església i davant dels quals la gent lliurepensadora establia formes noves, públiques i col·lectives, d'enfrontar-se a la dominació religiosa de la vida pública i privada de les persones.

En el número 603 de *La Tramontana* hi trobem dues notícies sobre inscripcions en el registre civil d'infants sense batejar amb noms no catòlics que ens poden servir com a exemples de moltes de les que hi apareixen. La primera «sense cerimònia catòlica d'una filla de l'obrer J. Solà, amb gran sentiment i recança de la beateria i dels lluços negres del poble, que tant temen l'emancipació de la consciència humana»[714] i la segona, una nena, filla de Vicenç Marcial Simó i Maria Blanch, a qui posaven «els noms d'Estrella, Llibertat i Acràcia».[715] Algunes vegades, en el moment d'anar a registrar infants amb noms no catòlics hi havia conflictes amb els treballadors del registre i sempre amb els capellans dels pobles o barris on es realitzaven, com per exemple en la inscripció:

> de la nena Acràcia Roland Michel en lo veí poble de Martí de Provençals.
>
> Jutge i secretari, cosa ja vella de gent reaccionària, es resistien a admetre els citats noms pretenent que el primer era impropi de persones i els altres eren cognoms, però cediren al fi davant l'enèrgica lliçó d'alguns de la comitiva, fent-los veure com el primer nom era molt propi i natural i els altres dos, si bé eren cognoms a França, no ho han sigut mai a Espanya.[716]

Quan s'accedia al registre, la cerimònia esdevenia una veritable festa, sovint amb les característiques dels certàmens obrers de què ja hem parlat:

---

714 *La Tramontana*, núm. 603, 17 de febrer de 1893, p. 3.

715 De notícies d'inscripcions a registres civils sense batejos catòlics en trobem també als números de *La Tramontana*: 408, 417, 418, 423, 424, 425, 438, 442, 487, 497 i 605.

716 *La Tramontana*, núm. 442, 29 de novembre de 1889, p. 3.

> Aquest acte del matí (la inscripció) fou solemnitzat per la tarda en el cafè del Centre de l'eixample de dita població, a on s'organitzà una conferència i en la qual feren ús de la paraula varis individus i una nena de pocs anys, el que completà un dia de propaganda lliurepensadora i anarquista.[717]

Amb els matrimonis civils passava exactament el mateix, tal com, per exemple, informa *La Tramontana* en el seu número 306:

> Després de tretze mesos de bregar contra tota mena de dificultats, per fi diumenge va celebrar-se amb gran cerimònia a Palafrugell el matrimoni civil de Francisco Gimbernat i Teresa Castelló, donant un mal dia als ensotanats i gent de sagristia, puig el casament va fer-se amb bombo i platerets, assistint-hi gran gentada.[718]

Els capellans intentaven per tots els mitjans que no es poguessin celebrar aquesta mena d'actes i sovint se'n sortien, però si, després de bregar, s'aconseguien tirar endavant, aleshores el casament o el bateig, per exemple, es convertien en una festa pública en què participaven societats obreres, veïns, lliurepensadors i qui volgués apuntar-s'hi.

Els enterraments eren la tercera tipologia d'acte civil que començava a fugir del control capellanesc i *La Tramontana* també n'anava plena, com en el número 365, que transcric sencer perquè inclou molts dels elements comentats. La notícia diu que:

> La setmana passada morí una noia a Guissona i el pare de la difunta féu tots els passos per enterrar-la civilment.
>
> Tot ja llest, i fins les claus del cementiri neutre a la butxaca del pare de la nena, sembla que el rector es volgué ficar allà a on no el demanaven i aconseguí que l'alcalde tornés endarrere el que havia disposat.
>
> I vet aquí que no volent tornar les claus del cementiri neutre el pare de la morta, feren arrancar el pany i posar-n'hi un altre abans de l'enterrament, per tal que no es pogués obrir.
>
> I aquí vingué el tro gros.
>
> El pare no volgué donar el cadàver de sa filla als capellans i aquests no la volien enterrar si no passava per ses reverendes grapes.
>
> A l'últim hagué d'intervenir el governador de la província, i disposà que es donés gust als catòlics.
>
> Llops amb llops...[719]

717 *La Tramontana*, núm. 442, 29 de novembre de 1889, p. 3.

718 *La Tramontana*, núm. 306, 29 d'abril de 1887, p. 3.

719 *La Tramontana*, núm. 365, 8 de juny de 1888, p. 4.

Aquest és potser un cas extrem, però en tenim moltíssims més al llarg de les pàgines del setmanari[720] que mostren posicionaments semblants i l'actitud evident de voler construir una sociabilitat allunyada del control religiós.

L'atac directe contra el clericalisme és constant i recorrent al setmanari anarquista.

El combat per l'ensenyament, contra el monopoli de l'Església i per la defensa de les escoles laiques enfront de les religioses, és un altre camp en què podem veure l'enfrontament entre aquests dos mons. Si dels anteriors espais de conflicte en tenim moltes mostres a les pàgines del setmanari, d'aquest encara en tenim més. Si tenim en compte que l'ensenyament era un dels motors centrals de la revolució que plantejava el col·lectivisme, és clar, també, que l'escola havia de ser notícia principal en els mitjans que es reconeixien propers a aquest pensament. *La Tramontana* recull sovint actes d'inauguració d'escoles laiques, com en el número 494,

720 Trobem enterraments civils, entre altres, en els números de *La Tramontana*: 306, 313, 357, 365, 409, 410, 426, 433, 448, 459, 511 i 559.

en què s'informa de l'obertura d'una escola a Sabadell per part de «la professora d'ensenyança laica Paulina Sanabras» i d'una altra a Andreu del Palomar dirigida «pel conseqüent ciutadà Ferrer»;[721] ampliacions per la gran assistència d'alumnes, com «L'escola laica del carrer Bailén, 7, [que] per ser-li ja insuficient aquest local, s'ha traslladat a uns espaiosos baixos del carrer Consell de Cent, 434»[722] o ofertes de feina d'escoles que busquen personal, com en el número 429, quan anuncien que «Si algun professor d'ensenyança laica desitja ser col·locat, pot passar per l'Administració de nostre periòdic i se li donaran dades d'una important població d'aquesta província a on es va a fundar una escola laica i es busca professor per encarregar-se de l'ensenyança».[723] També s'hi publiciten actes públics d'aquestes escoles, entre els quals destaquen els exàmens públics, que l'escola laica Gutemberg[724] celebrava entre setmana abans que diumenge s'atorguessin els premis als més ben classificats, i, també, les vetllades artístiques que s'hi feien, preferentment a la tarda.

9.6 Setmanari d'informació general?

Tot i tractar-se d'una publicació que al llarg dels anys ha estat qualificada com a anarquista, lliurepensadora, catalanista, humorística, anticlerical, obrera, maçònica i popular, *La Tramontana* no era només això, és clar. Era també una revista que tenia intencions periodístiques; és a dir, que posava entre els seus objectius la transmissió d'informacions més o menys objectives que ajudessin a entendre, entre els lectors i les lectores, el món on vivien.

Les seves pàgines poden llegir-se, també, com les de qualsevol publicació que intenta, a banda de cotilles ideològiques diverses, donar informació suficient sobre el dia a dia de la societat que l'acull, de la societat sobre la qual informa. Si ho aconseguia o no és un altre tema, però el que és evident és que la voluntat de no deixar d'informar sobre qualsevol cosa que passés al món, a l'Estat espanyol, a Catalunya i a Barcelona era present entre els objectius de la redacció. Així, des de les seves pàgines, a banda d'informar-se sobre temes sindicals, polítics i de lluites socials, es podia tenir notícia de l'acabament de la façana de la catedral de

---

721 *La Tramontana*, núm. 494, 16 de gener de 1891, p. 4.

722 *La Tramontana*, núm. 314, 24 de juny de 1887, p. 4.

723 *La Tramontana*, núm. 429, 30 d'agost de 1889, p. 3.

724 Aquesta escola mantenia una important relació amb *La Tramontana* i amb Llunas, ja que qualsevol acte que feia era ressenyat a les seves pàgines i Llunas sovint formava part dels jurats dels exàmens que s'hi feien tal com podem veure, per exemple, a *La Tramontana*, núm. 385, 26 d'octubre de 1888, p. 4.

Barcelona,[725] de l'abolició de l'esclavitud a Cuba,[726] de la inauguració de l'estàtua de la Llibertat a Nova York[727] o de l'agregació de localitats com Sants o Gràcia a Barcelona.[728] *La Tramontana* comentava qualsevol tema que la redacció cregués interessant, sovint donant la seva opinió, però també en altres ocasions només informant. Com a exemple de la diversitat temàtica que inclouen les seves pàgines he seleccionat una sèrie d'articles que, tot i no tenir necessàriament relació amb el tombant ideològic de la publicació, ocuparen un espai important en la revista i alguns d'ells van ser analitzats des de punts de vista, si no curiosos, com a mínim diferents als de la resta de premsa de l'època.

9.6.1 El còlera i la Biblioteca Humorística de Calamitats

L'any 1884, entre les notícies d'actualitat que el setmanari incloïa, n'hi ha una que es va repetint en tota la premsa del moment, tot i que a *La Tramontana* se la prenen gairebé com una broma: l'anunciada arribada a l'Estat espanyol de la cinquena epidèmia mundial de còlera.[729] Per això, fan propaganda del llibre *El cólera y su tratamiento*,[730] del doctor Gaspar Sentiñón, el metge internacionalista que havia anat, junt amb Farga Pellicer, al Congrés de l'AIT del 1869, tot i que el que té més sortida, si hem de fer cas del nombre d'anuncis que s'hi insereixen, és un altre llibret de 16 pàgines publicat dins de la Biblioteca Humorística de Calamitats amb el títol: *El còlera, els capellans i el govern. Estudi popular de tres microbis*, escrit pel doctor Màniga Ampla, molt més en relació amb l'article que Eudald Canibell publica amb el títol «Ai que ve el còlera!»[731] en el mateix moment, en què es fa escarni de les notícies que sobre l'epidèmia es donen des del Govern. El segon fullet d'aquesta Biblioteca Humorística de Calamitats, creada per la mateixa publicació, va ser: *Fam, Fama i Festes! Judici crític en vers de les extraordinàries d'enguany a Barcelona*.[732]

---

725 *La Tramontana*, núm. 452, 7 de febrer de 1890, p. 3.

726 *La Tramontana*, núm. 267, 30 de juliol de 1886, p. 2.

727 *La Tramontana*, núm. 281, 5 de novembre de 1886, p. 3.

728 *La Tramontana*, núm. 566, 3 de juny de 1892, p. 1.

729 Les obres literàries, sovint còmiques, escrites al voltant de la temàtica del còlera són freqüents. Entre aquestes destaquen l'obra de teatre *El cordó de la vila*, del 1866, de Pere d'Alcàntara Penya (Alcàntara, 1934) i les *Menudències* de Robert Robert (Robert, 1965: 26-31) publicades a *Un Tros de Paper*.

730 *La Tramontana*, núm. 160, 11 de juliol de 1884, p. 4.

731 *La Tramontana*, núm. 170, 19 de setembre de 1884, p. 1-2.

732 *La Tramontana*, núm. 184. 26 de desembre de 1884, p. 4.

9.6.2 Les eleccions i les trampes

Tot i que *La Tramontana* no feia massa cas de les eleccions i quan els dedicava algun espai ho feia bàsicament per ridiculitzar-les, de les seves pàgines també es pot extreure informació interessant al respecte. Així, el 27 d'abril del 1884 es convocaren eleccions generals sota sufragi censatari. El conservador Antonio Cánovas del Castillo va passar a ser el nou cap del Govern, en un any en què la Llei electoral britànica concedia el dret electoral al proletariat i a l'Estat francès es reconeixien legalment els sindicats. Víctor Balaguer va ser escollit per la circumscripció de Barcelona dins del Partit Liberal Fusionista de Sagasta. Llunas participà en els comicis a la seva manera; és a dir, amb un article que portava per títol «Eleccions!», en què feia un recorregut per les que s'havien fet aquell any com si fossin una obra de teatre amb els seus preparatius, els diversos actes i l'acabament de la festa corresponent. L'advertiment primer de l'article ja deixava clar que:

> Com que ja de temps és sabut que les eleccions sempre les guanya qui les fa, és cosa que n'hi ha per trencar-s'hi de riure reflexionant la pasterada que es cou i el sainet que es representa cada vegada que se'ns dona el dret (als que tenen vot, ei!) de dir amén a tot el que al govern li roti.[733]

La denúncia d'aquestes pasterades va tenir molt de ressò a les pàgines del setmanari i estimulà la creativitat dels seus redactors. En tenim un molt bon exemple en el número 203, en què «Ventades» inclou un breu diàleg que diu:

> En un col·legi de l'Eixample.
> —Vengo a votar.
> —Com es diu?
> —Fulano de Tal.
> —I a on viu?
> —En la calle Tal, número Tantos, piso segundo.
> —I escolti, a qui paga el lloguer del tal pis?
> —¡Toma!, al amo de la casa.
> —Com que l'amo de la casa si soc jo i a vostè no el conec...
> —¡Diantre! Pues hágase càrrec que soy una persona manada...
> —I per això ve a votar?
> —Sí señor, so pena de perder el empleo.
> —I si ara el faig agafar?
> —Hombre no, que soy un padre de familia; además, ahora voy a dir-los que ya no quiero votar más, pues lo he fet més de doce vegades.[734]

733 *La Tramontana*, núm. 149, 25 d'abril de 1884, p. 1.

734 *La Tramontana*, núm. 203, 8 de maig de 1885, p. 3.

O en el número 149, en què, després d'explicar cada una de les parts de la «comèdia electoral» i deixar clar que tot era una enredada, advertien sobre el cansament del poble de veure sempre la mateixa comèdia i de com podria acabar tot si aquesta no millorava:

> El cas és que el poble ja està tip de veure aquesta funció en la qual tant l'ensarronen, i per fi ha dit, quan li venen amb anuncis d'aquest espectacle:
>
> —Torneu-me el ral, que no vull més comèdia.
>
> I mal va que s'hi entesti, que més o menys tard les funcions no podran continuar-se per falta d'entrada...
>
> O per sobres d'escombres que vagin a fer neteja del teatre i engeguin els comediants.[735]

9.6.3 Patriotisme d'Estat: les Carolines i Cuba[736] com a exemples

L'agost del 1885, va créixer el conflicte de les illes Carolines, quan Alemanya exigí drets de sobirania sobre les illes, que aconseguí el 1899 quan Espanya les hi va vendre junt amb les illes Marianes per 25 milions de pessetes. Aquestes tensions provocaren diverses onades de patriotisme antialemany atiat pel Govern espanyol que a *La Tramontana* tingueren un important ressò. En el número 219, el títol de l'article principal de la portada és «La pàtria»[737] i s'hi desenvolupa la trama del conflicte recordant que fins a aquell moment el Govern espanyol havia sucumbit als encants de l'Alemanya de Bismark i s'havia mostrat molt orgullós de ser-ne aliat, el que havia provocat precisament dos anys abans manifestacions a Madrid «també patriòtiques», en aquell cas contra França. En aquell moment, *La Tramontana* ja havia publicat un article amb el mateix títol de «La pàtria» que defensava les mateixes bases de pensament que el del 1885, tot i que al carrer les manifestacions patriòtiques eren, en aquell moment, contra França.

La Tramontana deixava clar que qui tenia la culpa dels fets de les Carolines eren els espanyols que havien adulat fins aleshores Bismark i, entre aquests, especialment Cánovas, de qui en demanava «la destitució i fins el càstig». Després es preguntaven què guanyarien els pobles alemany i espanyol si entraven en guerra i la resposta era clara: «Absolutament res»; feien un repàs per la història espanyola i alemanya per veure què havien guanyat ambdós pobles amb les guerres a què els seus governants els havien portat i la resposta era exactament la mateixa. La seva proposta final era que els alemanys castiguessin Bismark «donant satisfacció

735 *La Tramontana*, núm. 149, 25 d'abril de 1884, p. 1.

736 Per conèixer a fons les visions que sobre el colonialisme espanyol tenia l'anarquisme, així com les relacions entre aquest i l'independentisme cubà i filipí, recomano la lectura d'Anderson, 2008.

737 *La Tramontana*, núm. 219, 28 d'agost de 1885, p. 1.

a Espanya» i els espanyols «posin a rotllo els conservadors, desfent-se d'aquesta plaga i proclamin la fraternitat universal». Tancaven la reflexió amb la conclusió a què dos anys enrere ja havien arribat: «l'amor a la pàtria ha de ser substituït per l'amor a la humanitat».

Com ja he dit, no era un debat ni una opinió nous, ja que uns mesos abans, en parlar sobre Cuba, ja havien expressat opinions semblants dient que:

> L'amor a la pàtria és un dels sentiments que més enalteixen els polítics de tots colors.
>
> Quan una pàtria es porta amb sons fills com Espanya amb Cuba, és lícit renegar d'això que se'n diu pàtria?
>
> Una mare *carinyosa* és el que pot i ha d'estimar més l'home, però quan aquesta mare oblida les lleis naturals i enlloc de protegir, ben criar i educar els fills es torna repatània, tirànica i dolenta, imposant son despòtic caprici, no trenca els seus vincles de la natura i obliga a refusar son contacte als mateixos fills, prou dignes per no sofrir tiranies?[738]

Un altre cas interessant de veure pel que fa al patriotisme que s'intenta inculcar des del Govern i la resposta que es dona des de postures com la de *La Tramontana* és en la darrera etapa de la publicació, després de la bomba del Liceu, quan la lluita per la independència de Cuba pren més protagonisme. Les opinions sobre el conflicte, els dubtes sobre la veracitat de les notícies del Govern de l'Estat en relació amb els constants èxits militars espanyols, els enviaments de fills d'obrers a morir-hi mentre els rics podien pagar per no anar-hi i, finalment, la postura dels Estats Units reben contestació, explicació i obren debats a les pàgines del setmanari. Entre aquestes qüestions, n'hi ha dues de destacades. D'una banda, la guerra com un fet de classe, en què només els qui pertanyen a la classe obrera moren i només els qui pertanyen a la burgesia hi guanyen. És una idea molt repetida al llarg dels números en què es parla del conflicte armat. En el número 706, s'inclou un text que resumeix molt bé el que en tants altres números es tracta. Així, a «Ventades» es diu que:

> Entre les frases patriòtiques empleades i freqüentment repetides per la premsa i els polítics, trobareu tots els dies aquestes: «La pàtria no vacil·la a fer sacrificis de diners i de sang que siga necessari per mantenir la integritat del territori.»
>
> Però els rics deixen diners al Govern amb usura, és a dir, que sacrificant-se encara guanyen, i quan toca el número de soldat afluixen 1.500 peles i llestos.

738 *La Tramontana*, núm. 207, 5 de juny de 1885, p. 1.

> Els pobres agafen el fusell si els toca la *sort*, si són excedents de *cupo* i si estan a la reserva, i deixant a Espanya pares, germans, promeses o mullers i fills en la major de la desgràcia, van a Cuba a morir del vòmit, de les febres, de les bales o del matxet.[739]

La síntesi expressada pel fragment és clara i diàfana, en el sentit que les guerres les fan els rics per guanyar diners i s'hi maten els pobres «per defensar la pàtria», i a *La Tramontana* apareix en nombrosos articles, il·lustracions i, inclús, en falsos anuncis com el que demana:

> Voluntaris per Cuba. Se sol·liciten tots els desesperats que tinguin ganes de suïcidar-se, als quals es podrà donar gust en honroses condicions a càrrec de la pàtria. Per a més informes dirigir-se a l'agència d'en Martí Trampes, carrer de l'Escopeta, numero Pum, primer pis, ben a prop del cel de la Transatlàntica.[740]

Aquesta oposició a les guerres com a forma d'enriquiment dels rics i desgràcies dels pobres la manté *La Tramontana* fins i tot en moments en què públicament gairebé l'única actitud possible era la defensa dels fets d'armes des d'una posició espanyola i espanyolista.

D'altra banda, quan el Senat i el Congrés dels Estats Units decideixen reconèixer els independentistes cubans com a part bel·ligerant, *La Tramontana* afirma que «El nostre vot, sempre en favor de la pau en aquests casos, no podem menys que donar-lo desitjant que tot això s'arregli aviat i bé sense arribar als lamentables i dolorosos extrems de la guerra».[741] La portada del 704, però, fa dubtar sobre l'assumpció per part de tota la redacció d'aquestes idees, ja que el dibuix que la il·lustra mostra una «senyoreta Espanya» que rep una escopinada d'un porc amb un barret amb les barres i les estrelles mentre un jove intenta ajudar-la amb una bandera espanyola amb la inscripció «Visca Espanya» i un policia secret amb la cara de Cánovas del Castillo li ho impedeix a cops de bastó. En tot cas, la postura majoritària dels articles manté el to de la «Declaració» que publiquen a *La Tramontana* número 703, en què afirmen que ells són enemics de la república dels Estats Units d'Amèrica des de fa temps perquè no poden oblidar l'assassinat dels màrtirs de Chicago ni el fet que els republicans espanyols parlessin d'ella com a «república model» i no es tractés de res més que d'una «república burgesa». Des de les pàgines de *La Tramontana* declaren que reivindiquen «causes molt més justificades que un patriotisme passatger» alhora que afirmen «per sempre i sobre tot gènere de circumstàncies el gran principi de fraternitat universal entre tots els treballadors del món».[742]

---

739 *La Tramontana*, núm. 706, 27 de març de 1895, p. 2.

740 *La Tramontana*, núm. 693, 27 de desembre de 1895, p. 8.

741 *La Tramontana*, núm. 704, 13 de març de 1896, p. 2.

742 *La Tramontana*, núm. 703, 6 de març de 1896, p. 2.

9.6.4 L'Exposició Universal del 1888

L'Exposició Universal de Barcelona del 1888 té un protagonisme especial a les pàgines de *La Tramontana* al llarg d'aquell any, motiu pel qual podem saber què pensaven sobre l'esdeveniment alguns sectors de les classes populars en aquell moment, sectors obrers i anarquistes, la veu dels quals no s'acostuma a recordar en parlar de fets ciutadans com aquest.

Les opinions que desfilen per les pàgines del setmanari són diverses, però tenen alguns punts en comú, com la crítica al malbaratament que suposava un esdeveniment com aquell enmig de les necessitats bàsiques no cobertes de moltes obreres i molts obrers, l'ostentació i el luxe, sobretot amb la vinguda de la família reial enmig d'un panorama de crisi social evident i uns comptes gens clars que ajudaren a fer més rics els que ja ho eren i mantingueren en la misèria els qui ja la patien. L'arma bàsica dels articles i il·lustracions en aquests números és la sàtira, però també hi trobem alguns textos i imatges que tenen com a únic objectiu fer públiques algunes dades i conscienciar els lectors sobre l'estafa pública a què estaven assistint, alhora que atacaven durament els manaires del moment, sobretot l'alcalde Rius i Taulet, la família reial (Alfons XIII tenia dos anys i presidí la inauguració oficial al costat de la reina regent Maria Cristina, i la princesa d'Astúries Maria de las Mercedes) i el president del Consell de Ministres, Sagasta.

La portada del número 326[743] de *La Tramontana* és prou clara en el sentit de la denúncia per contraposició. Hi apareixen uns «Projectes de Barcelona» que a l'esquerra són els propis de l'Exposició, els quals comporten luxes i despesa amb el títol «Pels inútils tot se gasta», i a la dreta hi trobem els útils, en què els poderosos no pensen tot i ser més necessaris, com l'escorxador, ponts damunt dels rius i un sanejament públic que compti amb claveguera m. Els textos denunciant aquesta dualitat són constants, però també és un tema que dona molt de joc en la part humorística, que arriba a la seva màxima expressió en els dies de l'Exposició i la sèrie d'articles «Vuit dies a Barcelona. Cartes a la dona sobre l'Exposició Universal»,[744] il·lustrats per J. Llopart i que inclouen el personatge humorístic Nofre Llonza. Aquest personatge és un pagès que explica amb un particular humor, entre divertit i punyent, a la seva dona Tuies, que s'ha quedat al poble, tot allò vist durant un viatge a la capital de Catalunya per assistir a l'Exposició Universal. Les il·lustracions que acompanyen els textos són múltiples i diverses, des de les realistes sobre monuments i invents a les més costumistes sobre les aventures del personatge a la ciutat.

743 *La Tramontana*, núm. 326, 16 de setembre de 1887, p. 1.

744 Aparegueren en el números de *La Tramontana* del 381 al 387 en portada i en les primeres pàgines.

L'exposició de 1888 va rebre a tort i a dret, tant amb argumentacions complexes com amb il·lustracions com aquesta del número 347 de *La Tramontana.*

El malbaratament és una de les dianes on llencen els seus dards els redactors de *La Tramontana*. Són freqüents en aquests números els articles que informen sobre grans despeses i n'és un bon exemple l'article «Passem comptes»,[745] que s'encarrega de calcular quant costà l'estada de la família reial a Barcelona per inaugurar la mostra. Els seus càlculs pugen a un total de 308.000 duros, el que suposaria que cada família obrera pagués dos duros diaris per l'estada reial, uns comptes que tenen l'objectiu evident de fer créixer la indignació entre els lectors.

Deixant també l'humor de banda, l'inici dels actes de l'Exposició amb presència reial comporta la publicació d'un duríssim article per denunciar la col·laboració de les classes dominants amb la monarquia titulat «El servilisme»[746] alho-

745 *La Tramontana*, núm. 362, 18 de maig de 1888, p. 1.

746 *La Tramontana*, núm. 363, 25 de maig de 1888, p. 1.

ra que denuncia l'intent de donar una imatge propera de la institució monàrquica gràcies a les figures de la reina regent i el seu fill. A l'article es diu que «Amb motiu de la vinguda de la Cort a Barcelona han sigut no pas poques les mostres de servilisme que han donat les classes més acomodades i aristocràtiques de nostra ciutat, pretenent també confondre en aquest vici la que tot ho deu a son treball: la classe obrera». I acaba amb un advertiment davant els que s'«arrosseguen servilment als peus del tron, sigui qui sigui qui l'ocupa, perquè en ell veuen la continuació dels seus privilegis», en el sentit que «el poble productor, el que viu de son treball, que veu contínuament reduït per les horroroses càrregues públiques que li imposen els governants sostenidors de les reialeses, no s'humiliarà servilment ja més davant les testes coronades».

Aquest «poble productor» és també el protagonista d'un seguit de notes breus que apareixen a la revista per denunciar els accidents laborals que les obres havien provocat i que semblava que no existien en altres mitjans, segons ells mateixos denuncien. Durant el procés de construcció, per exemple, expliquen que «han ocorregut vàries desgràcies en les obres de l'Exposició. No sembla sinó que la vida de l'obrer no valgui res, perquè així se succeeixen les desgràcies en la *ditxosa* Exposició sense que es puguin exigir responsabilitats».[747] I quan ja és oberta insisteixen dient que:

> Amb totes aquestes festes ningú s'ha recordat de dedicar un record als màrtirs del treball que han mort a les obres de l'Exposició, i menys de proporcionar un bocí de pa a les vídues i orfes que per tals desgràcies avui es troben a la misèria.
>
> Doncs nosaltres, ja que no tenim medis per curar això darrer, almenys fem el primer en la làmina d'avui dedicant un record als que han pagat amb la vida els desencerts i descuits de l'Exposició.
>
> I a la vegada demostrem que no és or tot el que aquests dies ha relluït per Barcelona.[748]

Aquesta làmina de què parla, la portada del número 365, contraposa la «Barcelona disfressada» a la «Barcelona tal com és», i si en la primera tot són festes, castells de focs i inauguracions de monuments, en la segona un cementiri mostra les tombes de la marina mercant, la indústria catalana, l'agricultura...

747 *La Tramontana*, núm. 352, 9 de març de 1888, p. 4.

748 *La Tramontana*, núm. 365, 8 de juny de 1888, p. 3.

9.7 Reaparició i mort de *La Tramontana*

L'11 de gener del 1895 reapareix *La Tramontana* amb el número 643 després de la seva suspensió com a conseqüència de l'atemptat del Liceu. Es mantenen com a col·laboradors fixos Domingo Bartrina i Serapi Guitarra, alhora que Llunas comença la publicació de la sèrie d'articles «Del país de la convicció. Cartes d'un convençut als fidels a l'ideal», amb el pseudònim de Pau Veritats, que utilitza a partir d'aleshores i fins al tancament definitiu de la publicació sota la seva direcció, amb el número 717 del 12 de juny del 1896.

La portada d'aquest primer número experimenta alguns canvis destacats com el de la capçalera, de què ja hem parlat, i conté un verset («Per fi torna a treure el cap i comença a buidar el pap») que allunya el personatge amb barretina símbol de la publicació de la suspensió en forma de roc que havia estat a punt d'aixafar-lo.

Llunas tornava a treure al carrer *La Tramontana* després de publicar, una setmana abans, un prospecte que «ha causat imponderable entusiasme, essent a centenars les cartes i felicitacions rebudes per la nostra actitud ben determinada i decidida després de les tristes circumstàncies que acabem de travessar»,[749] un prospecte que no he pogut localitzar. Aquestes «tristes circumstàncies», pel que fa al llançament de bombes que alguns anarquistes havien pres com a forma de lluita, en detriment del sindicalisme, i la consegüent repressió que comportaren aquests actes, són atacades de diverses maneres en aquest primer número de la nova època. Així, les pàgines centrals de la publicació contenen una làmina a doble pàgina[750] en què es contraposa el «Terrorisme», que suposa empresonaments, execucions, famílies destrossades i morts i ferits com a conseqüència de les bombes i que la publicació qualifica com a «mals procediments»; i l'«Anarquisme», que suposa ciència i saber, progrés i fraternitat obrera, manifestacions i mítings, «les bones idees».

En el número 646, *La Tramontana* expressava una clara voluntat de tornar-hi i, per això, demanava al moviment obrer anarquista, un cop passats els esdeveniments del Liceu «que no hi ha cap classe de dubte que han portat les organitzacions obreres un gran desgavell, una sensible desorganització»[751] i la repressió posterior, que es reorganitzés i «de la mateixa manera que després d'una forta tempesta torna el sol a sortir més brillant i esplendorós que mai, també darrere del

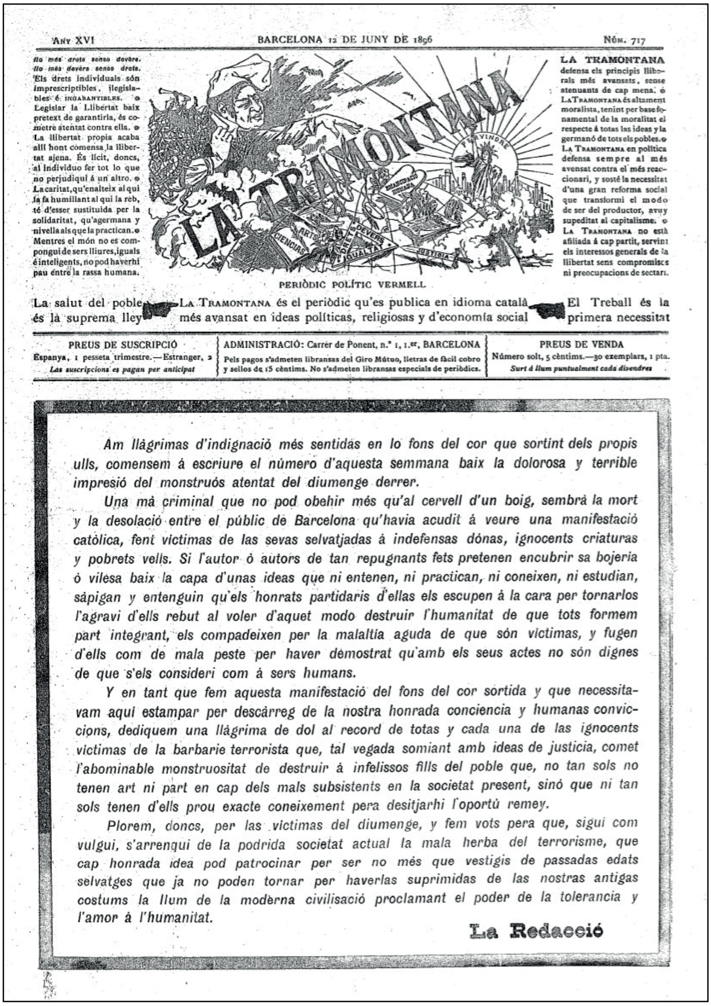
749 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895, p. 6.

750 *La Tramontana*, núm. 643, 11 de gener de 1895, p. 4-5.

751 *La Tramontana*, núm. 646, 1 de febrer de 1895, p. 2.

període d'arbitrarietat segueix el de calma que posa de relleu les males passions d'uns i la raó i la justícia dels altres».[752]

La història que segueix ja la coneixem i acaba amb una altra bomba i una altra repressió, en aquest cas la definitiva, que allunyà Llunas totalment de l'anarquisme i de l'obrerisme col·lectivista, amb el tancament de *La Tramontana* i el pas del periodista a la premsa esportiva, de la qual va ser un dels pioners a l'Estat espanyol.

ANY XVI — BARCELONA 12 DE JUNY DE 1896 — NÚM. 717

No més drets sense devers. No més devers sense drets. Els drets individuals són imprescriptibles, ilegislables é INGARANTIBLES. Legislar la Llibertat baix pretext de garantirla, és cometre atentat contra ella. La llibertat propia acaba allí hont comensa la llibertat ajena. És lícit, doncs, al individuo fer tot lo que no perjudiqui á un altro. La caritat, qu'enalteix al qui la fa humillant al qui la reb, té d'esser sustituida per la solidaritat, qu'agermana y nivella als que la practican. Mentres el món no es componguí de sers lliures, iguals é inteligents, no pod haverhi pau entre la rassa humana.

LA TRAMONTANA defensa els principis llibrals més avansats, sense atenuants de cap mena. LA TRAMONTANA és altament moralista, tenint per base fonamental de la moralitat el respecte á totas las ideas y la germanó de tots els pobles. LA TRAMONTANA en política defensa sempre al més avensat contra el més reaccionari, y sosté la necessitat d'una gran reforma social que transformi el modo de ser del productor, avuy supeditat al capitalisme. LA TRAMONTANA no està afiliada á cap partit, servint els interessos generals de la llibertat sens compromisos ni preocupacions de sectari.

PERIÒDIC POLÍTIC VERMELL

La salut del poble és la suprema lley — LA TRAMONTANA és el periòdic qu'es publica en idioma català més avansat en ideas políticas, religiosas y d'economía social — El Treball és la primera necessitat

PREUS DE SUSCRIPCIÓ	ADMINISTRACIÓ: Carrer de Ponent, n.° 1, 1.er, BARCELONA	PREUS DE VENDA
Espanya, 1 pesseta trimestre.—Estranger, 2. *Las suscripcions es pagan per anticipat*	Pels pagos s'admeten libransas del Giro Mútuo, lletras de fácil cobro y sellos de 15 céntims. No s'admeten libransas especials de periòdics.	Número solt, 5 céntims.—30 exemplars, 1 pta. *Surt á llum puntualment cada divendres*

Am llàgrimas d'indignació més sentidas en lo fons del cor que sortint dels propis ulls, comensem á escriure el número d'aquesta semmana baix la dolorosa y terrible impresió del monstruós atentat del diumenge derrer.

Una má criminal que no pod obehir més qu'al cervell d'un boig, sembrá la mort y la desolació entre el públic de Barcelona qu'havia acudit á veure una manifestació católica, fent víctimas de las sevas selvatjadas á indefensas dónas, ignocents criaturas y pobrets vells. Si l'autor ó autors de tan repugnants fets pretenen encubrir sa bojeria ó vilesa baix la capa d'unas ideas que ni entenen, ni practican, ni coneixen, ni estudian, sápigan y entenguin qu'els honrats partidaris d'ellas els escupen á la cara per tornarlos l'agravi d'ells rebut al voler d'aquet modo destruir l'humanitat de que tots formem part integrant, els compadeixen per la malaltía aguda de que són víctimas, y fugen d'ells com de mala peste per haver demostrat qu'amb els seus actes no són dignes de que s'els consideri com á sers humans.

Y en tant que fem aquesta manifestació del fons del cor sortida y que necessitavam aquí estampar per descárreg de la nostra honrada conciencia y humanas convicions, dediquem una llágrima de dol al record de totas y cada una de las ignocents víctimas de la barbarie terrorista que, tal vegada somiant amb ideas de justicia, comet l'abominable monstruositat de destruir á infelissos fills del poble que, no tan sols no tenen art ni part en cap dels mals subsistents en la societat present, sinó que ni tan sols tenen d'ells prou exacte coneixement pera desitjarhi l'oportú remey.

Plorem, doncs, per las víctimas del diumenge, y fem vots pera que, sigui com vulgui, s'arrenqui de la podrida societat actual la mala herba del terrorisme, que cap honrada idea pod patrocinar per ser no més que vestigis de passadas edats selvatges que ja no poden tornar per haverlas suprimidas de las nostras antigas costums la llum de la moderna civilisació proclamant el poder de la tolerancia y l'amor á l'humanitat.

La Redacció

Darrera portada de *La Tramontana* en què Llunas plora les víctimes de la bomba de Canvis Nous alhora que ataca durament els mètodes terroristes contra «indefenses dones, innocents criatures i pobrets vells».

752 *La Tramontana*, núm. 646, 1 de febrer de 1895, p. 2.

10. INTENTS POSTERIORS DE TREURE *LA TRAMONTANA*

La petjada que *La Tramontana* havia deixat en els setze anys en què sortí puntualment cada setmana, sempre que no estigués suspesa, practicant un anarquisme en català sense complexos i alhora popular, va fer que la revista tornés a ser editada en diverses ocasions, sobretot des de grups llibertaris que unien el catalanisme i l'anarquisme. Així, el 24 d'octubre del 1903 aparegué una primera reposició que utilitzà les mateixes planxes, els mateixos gravats i la mateixa capçalera que la revista original, amb els col·laboradors Joan Usón i Josep Mas-Gomeri, de la qual només es coneix un número. Segons Pere Gabriel,[753] Llunas es mostrà contrari a aquesta reaparició.

L'agost del 1907, aparegué la segona reposició i, en aquest cas, a Usón i Mas-Gomeri se'ls afegiren Albert Masferrer i Josep Grau, procedents del grup d'anarquistes catalanistes que el 1905 havien tret al carrer, junt amb Felip Cortiella, el setmanari *L'Avenir*. El primer número de *Tramontana*, sense l'article al davant i subtitulada «Sociologia · Interessos populars · Arts i lletres», va sortir l'1 d'agost del 1907 i cada exemplar valia 5 cèntims, alhora que es podien adquirir paquets de 30 al preu d'una pesseta. Hi trobem sovint les signatures d'Enrique Pujol, F. Vidal, Tomàs Herreros (bàsicament poemes) i algú que signava amb el pseudònim d'Espartaco. De la revista, que tenia periodicitat setmanal, en sortiren 18 números, el darrer datat el 20 de desembre del mateix any, però només els vuit primers van ser en català. En el número 8 de la publicació, el grup que feia possible la revista en català deixa la redacció anunciant que:

753 Gabriel, 2005: 298.

> vist el dèficit que produeix [el periòdic], considerant que amb els 2.500 llegidors que té actualment a Catalunya no n'hi ha prou per sostenir-se tal com és, acorda donar-li més extensa circulació sortint redactat en castellà des del número vinent. Per aquesta causa, els companys que fins ara l'han redactada en català es retiren i cedeixen amistosament la redacció a altres companys.[754]

El 1913, Salvador Seguí, el Noi del Sucre, va dirigir una altra reaparició de *Tramontana*, després d'obtenir-ne els permisos, que va sortir el 15 de febrer, aquest cop també sense l'article. Seixanta anys després, Teresa Muntaner, vídua de Seguí, explicava en una entrevista publicada a la revista *Triunfo* el 31 de març del 1973 que «En Seguí venia a aquesta escala (carrer Hospital, 82) sovint perquè hi tenia la seva redacció un periòdic setmanal, i em sembla que ell el dirigia».[755] Huertas Claveria, que és qui recull l'entrevista en el seu treball sobre el Noi del Sucre, pensa que es tractava de *La Tramontana.*

Segons Pere Gabriel, aquesta reaparició de *La Tramontana:*

> en els pocs números que arribà a publicar, es preocupà quasi exclusivament de dues qüestions: la campanya pro Queraltó, campanya a favor del metge Jaume Queraltó, que havia denunciat els intents de les autoritats mèdiques d'un hospital de fer desaparèixer un tatuatge subversiu, amb lemes anarquistes, d'un pacient, i que serví per reanimar l'activitat de la Lliga dels Drets de l'Home; i, per altra banda, el record, l'intent de recuperació, de Josep Llunas i Pujals, recuperació del que aquest havia significat.[756]

Tot el que Pere Gabriel diu que inclou aquesta *Tramontana* «en pocs números» apareix en el primer, que és l'únic localitzable i l'únic al qual es refereixen els altres historiadors que en parlen. En aquell número, únic fins que no es demostri el contrari, hi trobem articles signats per Anselmo Lorenzo i A. Z. (segurament Eudald Canibell) de record a Llunas, Víctor Foch i Verntallat, alhora que recuperaven la secció «Ventades». El text biogràfic de Llunas que signava A. Z. va ser el que Morato utilitzà posteriorment com a base per a la seva biografia del director de *La Tramontana*.

Durant els anys setanta i vuitanta del segle xx, hi hagué diversos intents de treure al carrer *La Tramontana*, sempre des de sectors anarquistes que alhora eren catalanistes, independentistes o també estaven per l'alliberament nacional. Un dels que tenim documentats[757] es va fer des de Girona, el 23 d'abril del 1979, amb el nom escrit amb «u» i amb el subtítol de «Periòdic llibertari». La publicació no

754 *Tramontana*, núm. 8, 20 de setembre de 1907, p. 1-2.

755 Huertas, 1974: 160.

756 Gabriel, 1986: 206.

757 *Tramuntana. Periòdic llibertari*, núm. 0, 23 d'abril de 1979. Girona.

incloïa cap referència a l'edició de Llunas més enllà del títol i no sabem si en van sortir més números. Des de la Federació Anarco-comunista Catalana (FA-CC) es va treure una publicació amb el nom de *Tramuntana* que recollia articles i textos relacionats amb el moviment llibertari i l'alliberament nacional. I a l'Escala, a principis del segle XXI i en format de correu electrònic tramès per llista de distribució, es publicà el butlletí *Tramuntana Roja*, amb periodicitat quinzenal.

Una de les darreres reaparicions de *La Tramontana* en paper va anar a càrrec de la Federació de Sindicats de la CGT del Camp de Tarragona,[758] amb quatre números d'una revista que reproduïa la capçalera històrica del setmanari en els números de l'1 al 3, però que s'adequava a un disseny més actual en el següent, que va ser l'últim. La publicació va desaparèixer perquè els membres del grup editor van assumir la tasca de treure al carrer la renovació en la segona part de la vuitena època de la publicació *Catalunya* de la CGT de Catalunya.

TRAMONTANA

Periòdic setmanal

Sociologia · Interessos populars · Arts y Lletres

ANY I — BARCELONA 1 D'AGOST 1907 — N.º 1

Direcció: Carrer de Tallers, 16, 2.on

Mans a l'obra

Visions de la realitat

TRAMONTANA

ANY I — BARCELONA 15 DE FEBRER DE 1913 — NÚM. 1

REDACCIÓ I ADMINISTRACIÓ: CARRER TRES LLITS, 3, SEGÓN

SORTIRÀ ELS DISSABTES

NÚMERO SOLT: 5 CÈNTS.

ORIENTACIONS

Recuerdo y saludo

EL PUEBLO POR QUERALTÓ

GRAN MITIN

La nostra Catalunya

JOSEP LLUNAS I PUJALS

A l'esquerra, *La Tramontana* de 1907 d'Usón i Mas-Gomeri.
A la dreta, l'únic número de *La Tramontana* de 1913, dirigida per Salvador Seguí.

758 *La Tramuntana*, núm. 3, estiu del 2000. Butlletí de les federacions comarcals de la CGT del Tarragonès, Baix Penedès, Baix Camp i Priorat.

EPÍLEG: PUNT I… SEGUIT

Aquest llibre que teniu a les mans és l'adequació a aquest format d'una tesi doctoral molt més extensa que vaig defensar a la Universitat Rovira i Virgili el 9 d'abril de 2015. La tesi va rebre la qualificació de cum laude i suposava el tancament d'una llarga investigació (llarga en el temps), que havia començat trenta anys enrere a les aules de la mateixa URV i d'un intent llarg i constant per entendre el món on vivim i les bases que el van fundar.

El 1971, en referir-se a dos dels moviments socials més destacats que neixen als Països Catalans durant el segle xix i es desenvolupen durant el xx, Joan Fuster afirmava que «Els dos 'inconformismes', l'un al crit de Visca l'anarquia! i l'altre al de Visca Catalunya lliure!, eren siamesos i antípodes. Tots dos se sentien 'en guerra, si més no moral, contra l'Estat', i compartiran les mateixes aprensions respecte a la policia, la guàrdia civil, l'exèrcit, els tribunals. Tots dos, és clar, se sentien, entre ells, mortalment adversaris, i va faltar-los flexibilitat i astúcia tàctiques per a pactar treves.»[1] És una cita que pot sorprendre qui no intenti saber, sobre aquest país, res més enllà del que ens n'expliquen la televisió o els llibres de text de l'ensenyament obligatori, qui no es pregunti res més o ben poca cosa més enllà dels tòpics establerts. Fins i tot en els àmbits acadèmics més elevats, el nostre passat recent s'explica molt en relació amb un d'aquests «inconformismes» i molt poc en relació amb l'altre, i és clar que un és el catalanisme i l'altre, l'anarquisme. Podríem pensar que això és ben normal si tenim en compte que un d'ells ha tingut en alguns moments dels dos darrers segles un cert poder polític que li ha permès explicar-se amb tots els mitjans possibles i se'ns ha presentat com a imprescindible per al nostre benestar i la nostra manera de ser actuals, mentre que l'altre només ha rebut blasmes i oblit, ha gestionat ben poc poder i sempre, després de fer-ho, ha estat perseguit i esborrat de la memòria fins i tot de la gent que hi participà.

1 Fuster, 1988: 15.

Per entendre aquesta relativització tan gran de la interpretació del passat recent segons qui ens l'expliqui, només cal llegir l'antropòleg Gerard Horta, que contradiu Fuster quan afirma, a *Cos i revolució*, que «Per a les classes populars catalanes del XIX, l'alliberament nacional i l'alliberament social són indestriables (la dicotomització és impossible, falsa, malgrat la perpetuació en l'ús que se'n fa des de la historiografia contemporània): la consciència de catalanitat s'expressa en totes les revoltes»[2]... Qui té raó, doncs? Horta o Fuster?

Des que tinc records més o menys clars i entenedors en clau política, m'ha interessat allò públic, el món, la societat i com aquesta s'organitza, i encara avui em costa molt entendre com és possible que en un lloc del món on es va produir una de les poques revolucions anarquistes de la història de la humanitat, on el poder es va redistribuir seguint una gramàtica llibertària (tot i les contradiccions del moment, ja que precisament la gramàtica anarquista té com a objectiu enderrocar qualsevol poder), ningú en sàpiga res o ben poca cosa.

Independentment del fet evident que els poderosos inventen i fan callar, si rasques una mica en aquest tros de món, l'anarquisme —i les seves múltiples formes— apareix i floreix sense ni tan sols regar-lo. És per això que des de fa molts anys la història que no m'ensenyaren me la vaig buscar jo mateix. I aquesta història incloïa subhistòries sorprenents que res no tenien a veure amb la i les que alguns pensaven que havíem de saber. En aquestes «històries buscades», curiosament, als anarquistes no apareixien caricaturitzats carregats de bombes i fusells i obsessionats amb la dèria de fer mal a «la bona gent», sinó que acostumaven a anar carregats de llibres i revistes, escrivien i llegien més que no posaven bombes i tenien l'estranyíssima mania de situar en el centre de la seva vida la cultura. Una cultura, això sí, allunyada de «la cultura» que majoritàriament havia vist a la universitat quan hi vaig estudiar.

Alhora, molts i moltes d'aquells anarquistes no entenien ni volien entendre l'altre «inconformisme», ni tan sols en temes tan bàsics i fàcils d'entendre i compartir com el lingüístic. Sempre havia estat així? En tots els moments? Sense excepcions? Potser Fuster en això tenia raó...

Traient les males herbes dels tòpics i els llocs comuns, vaig descobrir que hi havia hagut una colla d'anarquistes que utilitzaven amb total normalitat el català com a llengua de cultura, i a través d'aquesta llengua el que feien era el mateix que la resta de llibertaris en altres llengües: creaven una cultura sencera, completa, però autònoma de l'oficial, allunyada de la dominant que, dividida en períodes fàcils de recordar, omple els llibres de text. Era l'anarquista una cultura basada en les formes de la cultura popular, però sense trobar-se mai subjectada a estruc-

2 Horta, 2004: 159.

tures i maneres rígides o preconcebudes, centrada més en el contingut que en el continent, tot i que no sempre, i tremendament popular en el seu moment. Josep Llunas era un d'aquests «culturalitzadors», un dels creadors, des de tots els àmbits possibles a partir de les seves possibilitats, d'una «altra» mirada damunt del món, contemporània amb moltes altres que ja coneixia, però alhora radicalment allunyada d'aquelles.

L'havia conegut durant la carrera universitària a Tarragona; però, després de fer-ne una primera investigació a cinquè de Filologia Catalana poc satisfactòria per a mi, l'havia deixat de banda. Estava convençut, pel que recordava del que havia après sobre el personatge, que algú l'hauria estudiat i n'hauria fet un treball d'investigació que me'l posés a l'abast, un o cent... De fet, sabia que Manuel Vicente n'havia començat la tesi, ja que jo mateix el vaig portar a Reus a fer-hi una xerrada sobre el seu llibre al voltant de Llunas, però Vicente no havia acabat la seva excel·lent feina... Remenant aquí i allà, em vaig adonar que poca cosa més hi havia a banda d'un altre treball del mateix Vicente sobre *La Tramontana*. Un dia vaig conèixer Eliseu Argenté, un anarquista de pedra picada que també havia intentat explicar aquella història però que no se n'havia sortit, tot i que sí que n'havia recollit abundants materials.

A partir d'ells i de la meva pròpia recerca, que ha inclòs molts anys de la meva vida, m'hi vaig posar amb la intenció de saber més sobre algú que m'amagava alguns secrets majúsculs, uns secrets que un cop desvetllats sabia que em donarien claus per entendre el passat de l'anarquisme català, la seva llengua i la seva literatura, la cultura construïda al voltant de la Idea i, en definitiva, si eren possibles, desitjables o senzillament si havien existit les relacions entre catalanisme i anarquisme. O més encara, si mai havien estat el mateix o coses semblants... En definitiva, com era, també, durant el segle xix, aquest país per on transito cada dia.

La meva tesi doctoral, amb el títol de *Josep Llunas, la literatura obrerista i la construcció de l'anarquia en català al segle xix*, intentava respondre munts d'interrogants que m'havien vingut al cap en els anys que hi havia dedicat. Els interrogants que es plantejaven en començar la investigació anaven referits a la creació poètica del reusenc, entesa com el primer pas per entendre el personatge sencer, la seva obra completa i, en definitiva, la cultura de l'anarquisme català que durant el segle XIX va sembrar en els Països Catalans una llavor que va florir durant dècades al llarg de les quals una grandíssima quantitat de persones en aquest país van aprendre a llegir, a escriure, a pensar i a actuar al voltant d'unes idees que avui encara fan por sobretot a qui mana.

Alguns dels resultats d'aquest treball d'investigació van ser sorprenents per a mi i em van portar a pensar i repensar moltíssimes coses que creia que ja sabia.

Al cap d'aquest camí, que no s'acaba aquí ni molt menys, sí que puc afirmar tres o quatre coses que em semblen destacades tenint en compte el que volia saber quan vaig començar la investigació.

Així, queda clar que l'existència de Josep Llunas —i segurament el seu oblit també— i l'amplitud i importància de la seva obra assagística, periodística i literària de creació i propositiva són la constatació que Joan Fuster no tenia tota la raó quan parlava dels dos «inconformismes» que no es van saber trobar durant el segle XIX. Alhora, però, l'existència d'un projecte d'hegemonia cultural com el que Llunas i una part del moviment obrer català van desenvolupar durant el segle XIX obre nous interrogants que no podem respondre ara i aquí, però que, com a mínim, ens cal plantejar per arribar a entendre en tota la seva complexitat la societat catalana del segle XIX, la Renaixença en tota la seva amplitud, els moviments obrer i catalanista que s'hi desenvoluparen, la importància de l'anarquisme en l'àmbit cultural i ideològic i la penetració de les seves propostes en àmplies capes socials que el convertiren en la seva vida. Així, doncs, continuem i no ens aturem perquè tenim moltes preguntes per respondre però, sobretot, moltes preguntes per fer-nos, afortunadament...

BIBLIOGRAFIA

1. Llibres, tesis i articles

Abelló i Güell, Teresa (1987). *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*. Pròleg de Josep Termes. Edicions 62, Llibres a l'Abast, 224. Barcelona.

Abelló i Güell, Teresa (2000). «Josep Llunas i Pujals», dins Pagès i Martínez (coord.), 2000, p. 701.

Abelló i Güell, Teresa (2004). *La premsa social, entre la resistència i la subversió: Una reflexió històrica*, dins *Ulisses Cibernètic* (2), p. 1-9.

Abelló i Güell, Teresa (2009). «La identitat obrera en la historiografia: representacions i autorepresentacions del moviment anarquista català al segle xix», dins Jordi Casassas (coord.). *Les identitat a al Catalunya contemporània*. Editorial Galerada. Cabrera de Mar, p. 343-369.

Abelló, Teresa i Puente, Ginés (ed.) (2021). *Federico Urales. Mi vida.* Publicacions de la URV i Edicions de la UB, col·lecció Lliurepensaments. Barcelona-Tarragona.

Aisa Pàmpols, Ferran (2000). *Una història de Barcelona. Ateneu Enciclopèdic Popular (1902-1999)*. Virus Editorial. Barcelona.

Aisa Pàmpols, Ferran (2006). *La cultura anarquista a Catalunya*. Edicions de 1984. Barcelona.

Aisa Pàmpols, Ferran (2007). *La Internacional. El naixement de la cultura obrera*. Editorial Base. Barcelona.

Aisa Pàmpols, Ferran (2012). *Utopia. Del somni igualitari al pensament únic*. Editorial Icària, col·lecció Antrazyt, 378. Barcelona.

Aisa Pàmpols, Ferran; Vidal, Mei M. (2004). *Camins utòpics. Barcelona 1868-1888*. Edicions de 1984. Barcelona.

Albaladejo, Jordi; Zambrana, Joan (2005). *Inicis d'un sindicalista llibertari. Joan Peiró a Badalona (1905-1920)*. Edicions Fet a Mà. Badalona.

Alcàntara Penya, Pere d' (1934). *Comèdies*, tom I (*El cordó de la vila, Un criat nou* i *La pesta groga*). Impremta Mn. Alcover, col·lecció Les Illes d'Or. Palma.

Aldavert, Pere (2010). *Records*. Edició a cura de Carola Duran. Editorial Punctum i Grup d'Estudis de la Literatura del Vuit-cents de la UB. Barcelona.

Álvarez Junco, José (1976). *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Editorial Siglo XXI. Madrid.

Álvarez Lázaro, Pedro F. (2005). *La masonería, escuela de formación del ciudadano: la educación interna de los masones españoles en el último tercio del siglo xix*. Universidad Pontificia-Comillas. Madrid.

Álvarez Lázaro, Pedro F. (2006). *Páginas de historia masónica*. Ediciones Idea, col·lecció Escuadra y Compás. Santa Cruz de Tenerife.

Anderson, Benedict (2008). *Bajo tres banderas. Anarquismo e imaginación anticolonial*. Editorial Akal, col·lecció Pensamiento Crítico. Madrid.

Anguera, Pere (1977). *El Centre de Lectura de Reus: una institució ciutadana*. Edicions 62. Barcelona.

Anguera, Pere (1994). «Els orígens del Teatre Fortuny», dins Albert Arnavat (coord.). *Teatre Fortuny. Més d'un segle*. Consorci del Teatre Fortuny. Reus.

Anguera, Pere (1997). *El català al segle xix: de llengua del poble a llengua nacional*. Editorial Empúries. Barcelona.

Anguera, Pere (2004). «Estudi introductori», dins Josep Robrenyo. *Teatre català, 1*. Editorial Arola. Tarragona.

Anguera, Pere (2006). *El sexenni democràtic i el desvetllament del catalanisme*. Rafael Dalmau. Barcelona.

Antebi, Andreś; González, Pablo (ed.) (2009). *Tràgica, roja i gloriosa: una setmana de 1909*. Ajuntament de Barcelona. Barcelona.

Arnavat, Albert (1992). *Moviments socials a Reus (1808-1874). Dels motins populars al sindicalisme obrer*. Associació d'Estudis Reusencs. Reus.

Arnavat, Albert (2000). *Obrers a Reus. Classes populars urbanes sota la Restauració (1874-1881)*. Edicions del Centre de Lectura. Reus.

Arnavat, Albert (2005). «Obrerisme i política a Reus. Dels inicis a la fundació de l'Agrupació Socialista (1839-1905)», dins Arnavat; Navais; Suárez; Pérez, 2005.

Arnavat, Albert; Navais, Joan; Suárez, Jordi; Pérez, Lluís Miquel (2005). *100 anys de socialisme a Reus. 1905-2005*. Fundació Recasens. Reus.

Artal, Francesc (1974). «Josep Llunas i Pujals», dins *Cuadernos de arquitectura y urbanismo*, núm. 100, gener-febrer de 1974, p. 26.

Auria, Aníbal A. d' (2009). *Contra los jueces. El discurso anarquista en sede judicial*. Libros de Anarres, col·lecció Utopía Libertaria. Buenos Aires.

Bakunin, Mijail (1979). *Obras completas,* 5 vol. Traducció de Diego Abad de Santillán. Ediciones de la Piqueta. Madrid.

Bakunin; Nechayev (2014). *El catecismo revolucionario* i *El Libro maldito de la Anarquía*. La Felguera Editories, col·lecció Memorias del subsuelo. Madrid.

Balcells Casanovas, Abel (1996). «*La Tramontana», 1881-1896: catalanisme federalista*. Treball de recerca del curs de doctorat de l'Institut d'Història J. Vicens Vives, Universitat Pompeu Fabra. Barcelona.

Balcells, Albert (1973). *El arraigo del anarquismo en Cataluña. Textos de 1926-1934*. Ediciones Júcar, col·lecció Crónica General de España. Madrid.

Balcells, Albert (2010). *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric*. Parlament de Catalunya. Barcelona. (<http://www.parlament.cat/activitat/cataleg/Estatut1919.pdf>)

Balcells, Albert; Ardit, Manuel; Sales, Núria (1980). *Història dels Països Catalans (de 1714 a 1975)*. Editorial Edhasa. Barcelona.

Balcells, Albert (dir.); Pérez, Arturo; Sabaté, Flocel; Simon, Antoni (2010). *Història de Catalunya*. Ed. L'Esfera dels Llibres, La Butxaca. Barcelona.

Ballart, Pere (2013). «L'humor en la literatura catalana dels segles xix i xx», dins *Serra d'Or*, núm. 648, desembre de 2013, p. 24-27.

Barjau, Santi (2008). «Els professionals del llibre: d'Eudald Canibell a l'Institut Català de les Arts del Llibre», dins Pilar Vélez (ed.), 2008.

Bargalló, Josep (2007). *Què és la mètrica. Introducció a la versificació catalana*. Edicions 62, Proa, col·lecció Aula, 2. Barcelona.

Bartrina, Domingo (1892). *Any nou, vida nova*. Impremta de Florencio Santolaria. Barcelona.

Batlle, Joan Bta. (1902). *Calendari Català per a l'any 1902*. Llibreria Joan Bta. Batlle. Barcelona.

Beltrán Dengra, Joaquín (1997). *La ideología política del anarquismo español en «La Federación Igualadina» y en «Acracia» (1883-1888)*. (<http://www.enxarxa.com/biblioteca/BELTRAN%20Ideologia%20politica%20del%20anarquismo.pdf>)

Beltrán Dengra, Joaquín (2010). *La ideología política del anarquismo español a través de «El Productor» (1887-1893)*. Edicions Aldarull. Barcelona.

Beltrán Dengra, Joaquín (2012). *El populismo en el republicanismo federal español hasta 1868 y especialmente en Fernando Garrido Tortosa*. Autoeditat.

Benguerel, Xavier (1974). *Icària, Icària*. Editorial Planeta. Barcelona.

Berasategui i Dolcet, M. Lluïsa (1998). «L'esport a la biblioteca. Amadeu Llaverias, gimnasta i bibliòfil», dins *Apunts: Educació Física i Esports*, núm. 53. Institut Nacional d'Educació Física de Catalunya. Barcelona, p. 98-102.

Berger, Peter L. (1997). *La rialla que salva. La dimensió còmica de l'experiència humana*. Edicions La Campana, col·lecció Obertures. Barcelona.

Bíblia Catalana, traducció interconfessional (1993). Associació Bíblica de Catalunya, Editorial Claret i Societats Bíbliques Unides. Barcelona.

Bilbeny, Norbert (1985). *Filosofia contemporània a Catalunya*. El Punt, Edhasa. Barcelona.

Blasco, Ricard (1979). *Poesia política valenciana 1802-1938*. Edicions 3i4, col·lecció La Unitat. València.

Boétie, Étienne de la (2001). *La servitud voluntària*. Traducció i estudi de Jordi Bayod. Quaderns Crema, Assaig. Barcelona.

Bookchin, Murray (1980). *Los anarquistas españoles. Los años heroicos 1868-1936*. Ediciones Grijalbo. Barcelona.

Bou, Enric (dir.) (2000). *Nou diccionari 62 de la literatura catalana*. Edicions 62. Barcelona.

Buen, Odón de (2003). *Mis memorias (Zuera, 1863 – Tolouse, 1939)*. Editorial de la Institución Fernando el Católico de la Diputació de Saragossa. Saragossa.

Buenacasa, Manuel (1977). *El movimiento obrero español 1886-1926. Historia y crítica*. Ediciones Júcar, col·lecció Crónica General de España. Madrid.

Cadena, Josep M. (2013). «La important presència de la premsa satírica», dins *Serra d'Or*, núm. 648, desembre de 2013, p. 28-32.

Caminal, Montserrat (1972). *El terrorismo en Barcelona, de 1892 a 1896. Antecedentes del «Proceso de Montjuïc».* Tesi de llicenciatura inèdita presentada a la Universitat de Barcelona, Secció d'Història. Barcelona.

Canadell, Roger (2016). *Josep Anselm Clavé. Una vida la servei de la cultura i la llibertat*. Editorial Comanegra. Barcelona.

Canibell, Eudald (1905). «Memorandum», dins *Los Deportes* núm. 354, 3 juny, any IX, p. 348.

Canibell, Eudald (1913). «Josep Llunas i Pujals», dins *Tramontana*, núm. 1, 15 de febrer de 1913, p. 1-2.

Capdevila, Jaume (coord.) (2013). *L'Esquella de la Torratxa. 60 anys d'història catalana (1879-1939)*. Editorial Efadós. Barcelona.

Carmona, Àngel (1967). *Dues Catalunyes*. Edicions Ariel. Esplugues de Llobregat.

Castellanos, Jordi (1976). «Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle xix (A propòsit de Pere Coromines)», dins *Els Marges* núm. 6 (febrer 1976), p. 7-28.

Castellanos, Jordi (1986). «Modernisme i nacionalisme», dins *Catalanisme. Història, política i cultura.* L'Avenç. Barcelona, p. 21-38.

Castellanos, Jordi (1988). *El Modernisme, selecció de textos*. Editorial Empúries, Col. Les Naus d'Empúries, Brúixola 1, 1a edició. Barcelona.

Castillo, Montserrat (1997). *Grans il·lustradors catalans del llibre per a infants (1905-1939)*. Editorial Barcanova i Biblioteca de Catalunya. Barcelona.

Cavallo, Guglielmo; Chartier, Roger (2011). *Història de la lectura en el mundo occidental*. Taurus. Madrid.

Choury, Maurice (1975). *Los poetas de la Comuna*. Prefaci de Jean-Pierre Chabrol i traducció de José Elías. Los Libros de la Frontera 38, 1a edició. Barcelona.

Claramunt, Teresa (1897). «Anarquistas torturados en el castillo de Montjuich», dins *El Nuevo Régimen, Semanario Republicano Federal*, 18 de març de 1897. Madrid.

Colom i Bussot, Juli (2012). *Josep Roca i Roca. Polític, periodista i escriptor republicà. Els anys de joventut (1848-1878)*. Tesi doctoral dirigida per Pere Gabriel presentada a la Universitat de Barcelona, Departament d'Història Moderna i Contemporània. Barcelona.

Colomines i Companys, Agustí (1999). «Llunas i Pujals, Josep», dins *Diccionari d'Història de Catalunya.* Edicions 62-El Punt. Barcelona, p. 628.

Comas i Güell, Montserrat (2008). «La lectura: nous públics, noves maneres de llegir, noves estratègies», dins Vélez (ed.), 2008.

Congresos anarcosindicalistas en España 1870-1936 (1977). Comisión Confederal de la CNT. Editorial CNT. Tolosa de Llenguadoc.

Connelly Ullman, Joan (2009). *La Semana Trágica*. Ediciones B. Barcelona.

Cuevas Noa, Francisco José (2014). *Anarquismo y educación. La propuesta sociopolítica de la pedagogía libertaria*. Fundación Anselmo Lorenzo, col·lecció Cuadernos Libertarios, 11. Madrid.

Dalmau i Ribalta, Antoni (2004). *El cas Rull. Viure el terror a la ciutat de les bombes (1901-1908)*. Editorial Columna. Barcelona.

Dalmau i Ribalta, Antoni (2008). «El tràgic final de Josep Molas i Duran, àlies El Burleta (1861-1897)», dins *Revista d'Igualada*, núm. 30, desembre, p. 18-31.

Dalmau i Ribalta, Antoni (2010). *El Procés de Montjuïc. Barcelona al final del segle xix*. Editorial Base. Barcelona.

Delclòs Urgell, Joaquim (2019). *Dos poetes per a un himne: Els Segadors.* Vol. 1: *Emili Guanyabens*. Editorial La Desclosa. Barcelona.

Delgado, Buenaventura (2000). *La Institución Libre de Enseñanza en Catalunya*. Editorial Ariel. Barcelona.

Delgado, Manuel (2009). «L'enigma anticlerical. Algunes claus culturals per a la violència religiosa a Barcelona, 1909», dins Antebi, Andreś; González, Pablo (ed.), 2009: 169-182.

Delhom, Joël; Attala, Daniel (dir.) (2014). *Cuando los anarquistas citaban la Biblia. Entre mesianismo y propaganda*. Editorial Libros de la Catarata. Madrid.

Díaz, Carlos (1977). *El anarquismo como fenómeno político moral*. Editores Mexicanos Unidos SA. Mèxic DF.

Díez, Xavier (2013). *L'anarquisme, fet diferencial català*. Editorial Virus, col·lecció Folletos. Barcelona.

Diversos autors (2009). *100 anys d'anarcosindicalisme*. Confederació General del Treball, Fundació Salvador Seguí. Barcelona-València.

Domingo, Josep M. (2009). «Renaixença: el mot i la idea», dins *Anuari Verdaguer*, 17, p. 215-234.

Domingo, Josep M. (2013a). «Sobre la Renaixença», dins *L'Avenç* 390, maig de 2013, p. 26-35.

Domingo, Josep M. (2013b). «Sobre poesia i realisme, 1868-1880», dins Domingo; Llovera (cur.), 2013, p. 201-234.

Domingo, Josep M.; Llovera, Anna (cur.) (2013). *De realisme. Aproximacions i testimonis*. Editorial Punctum, col·lecció El Vuit-cents, 9. Lleida.

Duarte, Àngel (2004). *Història del republicanisme a Catalunya*. Eumo, Pagès editors. Vic, Lleida.

Duarte, Àngel; Gabriel, Pere (ed.) (2009). «El republicanismo espanyol», dins *Ayer*, 39, Alianza. Madrid.

Era 80 (introducció i selecció) (1977). *Els anarquistes educadors del poble. «La Revista Blanca» (1898-1905).* Editorial Curial. Barcelona.

Esteruelas, Albert; Laudo, Xavier (2003). «El "Ariete Socialista Internacional": un antecedent de la renovació pedagògica catalana», dins *La renovació pedagògica. Comunicacions de les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans*. CCG Edicions. Girona.

Fàbregas, Josep; Navais, Joan (coord.) (2013). *Premsa i societat. Aspectes polítics, econòmics i socials*. Edicions del Centre de Lectura. Reus.

Farga Pellicer, Rafael (signat com a Justo Pastor de Pellico) (dir.) (1882). *Garibaldi. Historia Liberal del siglo xix. Ideas, movimientos y hombres importantes*, 2 vol. Tipografia d'Evarist Ullastres. Barcelona.

Fargas Bespin, Albert (2001). *Diccionari de la francmaçoneria*. Edicions 62, col·lecció El Cangur. Barcelona.

Faure, Sébastien (2013). *La síntesis anarquista*. Biblioteca Virtual Universal, Editorial del Cardo. (<http://www.biblioteca.org.ar/libros/157551.pdf>)

Ferré, Xavi (2000). «"Y enardits la lluyta volen"», dins *El Punt*, dijous 16 de març. Tarragona, p. 16.

Ferrer, Joaquim (1972). *El primer «1r de Maig» a Catalunya*. Editorial Nova Terra, col·lecció Documents a la Recerca. Barcelona.

Figueres, Josep M. (1992). «Notes sobre un segle de revistes i diaris esportius», dins *Annals del Periodisme Català*, núm. 20. Barcelona, p. 25.

Figueres, Josep M. (2014). *La Veu de Catalunya (1899-1937)*. Editorial Base, col·lecció Base Històrica. Barcelona.

Filella Fargas, Xavier (2013). «Güell i Mercader va promoure la creació del Centre de Lectura l'any 1859», dins *Revista del Centre de Lectura. Revista digital d'opinió i pensament*. Reus. (<http://www.centrelectura.cat/revista-digital/?p=366>)

Fontana, Josep (1994). «L'altra Renaixença: 1860 i la represa d'una cultura nacional catalana», dins Pere Gabriel (dir.). *Història de la cultura catalana*. Vol. V. *Naturalisme, positivisme catalanisme: 1860-1890*. Edicions 62. Barcelona, p. 15-33.

Fontana, Josep (1998). «La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)», vol. 5è, dins Pierre Vilar (dir.). *Història de Catalunya*. Edicions 62. Barcelona.

Francès, Josep Maria (1998). *Retorn al sol. Novel·la de fantasia i sàtira*. Jordi Solé i Camardons (ed.). Edicions de la Universitat de Lleida, Biblioteca Literària de Ponent. Lleida.

Franch, Montse (2013). «Masonería y anarquismo: Anselmo Lorenzo», dins del blog de la Lògia Francesc Ferrer i Guàrdia. (<http://logiaferreriguardiadh.org.es/web/masoneria-y-anarquismo-anselmo-lorenzo-4/#comment-3284>)

Fuster Ortells, Joan (1969). «Ciencia-ficció», dins *Serra d'Or*, núm. 115, 15 de març, p. 37.

Fuster Ortells, Joan (1988). *Literatura catalana contemporània*. Editorial Curial, Biblioteca de Cultura Catalana, 23, 8a edició. Barcelona.

Fuster Ortells, Joan (1991). «Diari 1952-1960», dins *Obres completes*, vol. 2. Edicions 62. Barcelona.

Gabriel, Pere (1979a). «El anarquismo en España», dins Woodcock, 1979, p. 330-366.

Gabriel, Pere (1979b). «Josep Llunas i Pujals», dins *Ictineu, Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans segles xviii-xx*. Edicions 62, Barcelona, p. 282-283.

Gabriel, Pere (1981). *Classe obrera i sindicats a Catalunya: 1903-1920*. Tesi doctoral, Facultat de Ciències Econòmiques, Polítiques i Comercials de la Universitat de Barcelona. Barcelona. (<http://www.cedall.org/Documentacio/Catala/cedall103410200.htm>)

Gabriel, Pere (1986). «Anarquisme i catalanisme», dins *Catalanisme. Història, política i cultura*. Editorial L'Avenç. Barcelona, p. 195-210.

Gabriel, Pere (1990). «Movimiento obrero y Restauración borbònica», dins A. Domínguez Ortiz (dir). *Historia de España*, vol. 10, *La Restauración* (1874-1902). Editorial Planeta. Barcelona, p. 370-478.

Gabriel, Pere (1991). «Pensament econòmic i social obrer de la Primera Internacional a Catalunya», dins *Primeres Jornades sobre el Moviment Obrer a l'Arús*. Associació d'Amics de la Biblioteca Pública Arús. Barcelona, p. 21-27.

Gabriel, Pere (1994). «Socialisme, lliurepensament i cientifisme», dins *Història de la cultura catalana.* Vol. V: *Naturalisme, positivisme i catalanisme 1860-1890*. Edicions 62. Barcelona, p. 157-164.

Gabriel, Pere (dir.) (1994). *Història de la cultura catalana.* Vol. V: *Naturalisme, positivisme i catalanisme 1860-1890*. Edicions 62. Barcelona.

Gabriel, Pere (2005a). «Josep Llunas i Pujals, acràcia, lliure pensament, catalanitat i literatura», dins *Cultura i literatura reusenca del segle xix*. Edicions del Centre de Lectura, Assaig, 96. Reus.

Gabriel, Pere (2005b). «Sobre la cultura política obrera a Catalunya el segle xix. Algunes consideracions», dins *Revista Cercles d'Història Cultural*. Universitat de Barcelona, núm. 8, p. 15-42.

Gabriel, Pere (2005c). «Trabajadores de oficio y política en el s. xix: el buen obrero y la ilustración autodidacta», dins Vicent Sanz i José A. Piqueras (ed.). *En el nombre del oficio. El trabajador especializado: corporativismo, adaptación y protesta*. Biblioteca Nueva. Madrid, p. 235-272.

Gabriel, Pere (2007). *El catalanisme i la cultura federal. Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle xix*. Fundació Josep Recasens, 15. Reus.

Gabriel, Pere (2008a). «Cultura popular democrática, lenguaje político y lengua en Cataluña, ss. xix-xx», dins Rafael Rodríguez, Rubén Vega i Fernández Viejo (ed.), *Llingua, clase y sociedá*. Trabe. Oviedo, p. 305-362.

Gabriel, Pere (2008b). «Militància democràtica i literatura a Catalunya el segle xix», dins *Catalonia*, 1. Université Paris-Sorbonne, revue électronique, p. 1-21.

Gabriel, Pere (2009). «Els herois del poble. Literatura de voluntat popular i militància política democràtica al segle xix a Catalunya», dins *Anuari Verdaguer. Revista d'Estudis Literaris del segle xix*, núm. 17. Vic, p. 255-284.

Gabriel, Pere (2010). «El folletín militante en el siglo xix y principios de xx: la imagen del dirigente», dins Marie Graciete Besse i Michel Ralle (coord.). *Les grands récits: miroirs brisés?* Indigo. París, p. 119-133.

Giner, Salvador (2013). *Historia del pensamiento social*. Editorial Ariel, col·lecció Ciencias Sociales, 13a edició. Barcelona.

Giralt, Emili; Balcells, Albert; Termes, Josep (1978). *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes (Cronologia 1803-1939)*. Edicions de La Magrana 15, 2a edició. Barcelona.

Girón Sierra, Álvaro (2005). *En la mesa con Darwin. Evolución y revolución en el movimiento libertario en España (1869-1914)*. CSIC. Madrid.

Girón Sierra, Álvaro (2010) «Del anarquismo al librepensamiento: una propuesta de aproximación al proceso de apropiación del darwinismo en la Cataluña de fines del xix», dins *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, nova època, vol. 3(2), p. 119-129. (<http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000165%5C00000091.pdf>)

Givanel i Mas, Joan (1931). *Bibliografia catalana: premsa*, vol. 1. Institució Patxot. Agramunt-Barcelona.

Givanel i Mas, Joan; de Givanel, Luciana P. (1920). *Publicacions barceloneses escrites en llengua catalana des de 1879 a 1918*. Impremta Casa de Caritat. Barcelona.

Godwin, William (1986). *Investigación acerca de la justicia humana*. Ediciones Júcar, Biblioteca Histórica del Socialismo, 4. Madrid.

Gomà, Enric (2011). «Notícies de Bernat Xinxola», dins *Ara*, 10 d'agost. (<http://www.ara.cat/premium/estiu/Noticies-Bernat-Xinxola_0_533346673.html>)

Gómez Casas, Juan (1974). *La primera Internacional en España (Estudio y documentos)*. Editorial Zero SA, col·lecció Biblioteca Promoción del Pueblo, sèrie P, núm. 64. Bilbao.

González de la Paz, José Javier (2008). «Orígenes del Sindicalismo en Madrid (X): La "Revista Social"», dins OtroMadrid.org. Madrid. (<http://www.otromadrid.org/articulo/5625/origenes/>)

González Sugrañes, Miquel (1896). *La República en Barcelona. Apuntes para una crónica*. Imprenta de Henrich y Cª. Barcelona.

Graham, Robert (2005). *Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas*. Black Rose Books. Mont-real.

Gras i Elies, Francesc (1904). *El Periodismo en Reus desde 1813 hasta nuestros días*. Tipografía de F. Arís e Hijo. Tarragona.

Guérin, Daniel (2013). *Ni dios ni amo. Antología del Anarquismo*. Editorial Madre Tierra. Madrid.

Guillamet i Lloveras, Jaume (2003). «Estat de la investigació en història de la premsa i del periodisme a Catalunya», dins *VI Col·loqui Aula d'Història del Periodisme Diari de Barcelona*. Societat Catalana de Comunicació, núm. 18. Barcelona, p. 145-163.

Guillamet i Lloveras, Jaume (2007). «Informació, política i llengua en la premsa de la Restauració (1875-1873)», dins *X Congrés d'Història de Barcelona – Dilemes de la fi de segle, 1874- 1901*. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona.

Hauser, Arnold (1966). *Historia social de la cultura. Història social de l'art i la literatura*. Edicions 62. Barcelona.

Henares Cuéllar, Ignacio (*et al.*) (1995). *De Arte y Anarquía*. Las Siete Entidades, Serie Creación, 1. Sevilla.

Hennessy, C. A. M. (2010). *La República Federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal, 1868-1874*. Los Libros de la Catarata. Madrid.

Hofmann, Bertr; Joan i Tous, Pere; Tietz, Manfred (ed.) (1995). *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales.*Vervuet / Iberoamericana. Frankfurtamb Main / Madrid.

Horta, Gerard (2004). *Cos i revolució. L'espiritisme català o les paradoxes de la modernitat*. Edicions de 1984, Assaig. Barcelona.

Huertas, Josep M. (1974). *Salvador Seguí, el Noi del Sucre. Materials per a una biografia*. Editorial Laia, col·lecció Les Eines, 11. Barcelona.

Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans segles xviii-xx (1979). Edicions 62. Barcelona.

Íñiguez, Miguel (2008). *Enciclopedia histórica del anarquismo español*, 3 vol. Asociación Isaac Puente. Vitòria.

Izard, Miquel (1970). *Revolució industrial i obrerisme. Les «Tres Classes de Vapor» a Catalunya (1869-1913)*. Edicions Ariel. Esplugues de Llobregat.

Kropotkin, Piotr (1977). *La conquista del pan*. Ediciones Júcar, Serie Básica La Rosa en el Puño. Barcelona.

Kropotkin, Piotr (1977). *Palabras de un rebelde*. Edicions Pastanaga-La Vía Múltiple. Barcelona.

Kropotkin, Piotr (1978). *La moral anarquista*. Pròleg de Carlos Díaz. Ediciones Júcar, Biblioteca Júcar de política. Madrid.

Kropotkin, Piotr (1989). *El apoyo mutuo*. Introducció d'Ángel J. Cappelletti. Ediciones Madre Tierra. Móstoles.

Kropotkin, Piotr (2010). *La Comuna de París.* Traduït per Jordi Alcàsser. Societat Cultural Ajuda Mútua. Cornellà de Llobregat.

Kropotkin, Piotr (2014). *La literatura rusa, los ideales y la realidad*. La Linterna Sorda. Madrid.

Lamberet, Renée (1953). *Mouvements ouvriers et socialistes (chronologie et bibliographie). L'Espagne (1750-1936)*. Les Éditions Ouvrières. París.

Lida, Clara E. (1970). «Literatura anarquista y anarquismo literario», dins *Nueva Revista de Filología Hispànica*, tom XIX. El Colegio de México. Mèxic DF.

Lidsky, Paul (2011). *Los escritores contra la Comuna*. Los Enemigos de Thiers Editora. Barcelona.

Lissagaray, H. Prosper-Olivier (2007). *La Comuna de París*. Editorial Txalaparta. Tafalla, Navarra.

Litvak, Lily (1980). *Transformación industrial y literatura en España (1895-1905)*. Taurus. Madrid.

Litvak, Lily (1981). *Musa libertaria*. Antoni Bosch Editor, col·lecció Ensayo núm. 9. Barcelona.

Litvak, Lily (1982). *El cuento anarquista (1880-1911). Antología*. Taurus. Madrid.

Litvak, Lily (1988). *La mirada roja. Estética y arte del anarquismo español (1880-1913)*. Ediciones del Serbal. Barcelona.

Litvak, Lily (1990). *España 1900. Modernismo, anarquismo y fin de siglo*. Editorial Anthropos, col·lecció Autores, textos y temas Literatura, 8. Barcelona.

Litvak, Lily (2004). «Cultura obrera en Cuba. La lectura colectiva en los talleres de tabaquería», dins *Educación y biblioteca*, núm. 143, any 16. Asociación Educación y Bibliotecas. Madrid, p. 69-73. (<http://hdl.handle.net/10366/119096>)

Lyons, Martyn (1997). «Los nuevos lectores del siglo xix: mujeres, niños obreros», dins Cavallo; Chartier, 2011.

Llunas i Pujals, Josep (1881). *Pregó* [de presentació de *La Tramontana*], full volant, 12 de febrer de 1881.

Llunas i Pujals, Josep (1882). *Estudios filosófico-sociales sobre la familia*. Revista Social, Biblioteca del Proletario. Barcelona.

Llunas i Pujals, Josep (1885a). «Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española», dins *I Certamen Socialista.* Centro de Amigos de Reus. Reus. [Marfany assegura que va ser impresa per La Academia a Barcelona el 1886.]

Llunas i Pujals, Josep (1885b). «Discurs d'obertura», dins *I Certamen Socialista.* Centro de Amigos de Reus. Reus.

Llunas i Pujals, Josep (1886). *La Revolució, poema en tres cants*. Tipografía La Academia. Barcelona.

Llunas i Pujals, Josep (1890). «Del trabajo considerado como vínculo social o fuente de libertad i Bases científicas en que se funda el colectivismo», dins *Segundo Certamen Socialista Grupo Once de Noviembre, ¡Honor a los mártires de Chicago!* (1890). Tipografia La Academia, Barcelona, p. 263-266 i 297-305.

Llunas i Pujals, Josep (1891). *Qüestions socials*. Tipografía La Academia, Biblioteca de La Tramontana. Barcelona.

Llunas i Pujals, Josep (1892). *Los partidos socialistas españoles*. Tipografia La Academia, Biblioteca La Tramuntana. Barcelona.

Llunas i Pujals, Josep (1893). «Literatura obrerista i La Ley y la clase obrera», dins Lorenzo, 1893.

Llunas i Pujals, Josep (1902). «Pròleg», dins J. Ferré Esteller. *Futilezas*. Tipografía de José Cunill i Sala. Barcelona.

Lorenzo, Anselmo (1893). *Justo Vives*. Impremta de L'Avenç, Biblioteca de La Tramontana. Barcelona.

Lorenzo, Anselmo (2005). *El proletariado militante. Memorias de un internacional*. Confederación Sindical Solidaridad Obrera. Madrid.

Madrid Santos, Francisco (1988-1989). *La prensa anarquista y anarcosindicalista en España desde la I Internacional hasta el final de la Guerra civil. Análisis de su evolución, 1869-1930*, 2 vol. Tesi presentada al Departament d'Història, Facultat de Geografia i Història, de la Universitat Central de Barcelona. Barcelona.

Madrid Santos, Francisco (2007). *Solidaridada Obrera y el periodismo de raíz ácrata*. Ediciones Solidaridad Obrera. Badalona.

Madrid, Francisco (comp.) (2018). *Anselmo Lorenzo, Un militante proletario en el ojo del huracán*. Editorial Virus, col·lecció Acracia. Barcelona.

Madrid Santos, Francisco; Soriano, Ignacio C. (2012). *Antología documental del anarquismo espanyol.* VI.I: *Bibliografía del anarquismo en España 1869-1939*. 6a edició, corregida i augmentada. (<http://www.cedall.org/Documentacio/Catala/cedall103410103.htm>)

Madrid Santos, Francisco; Venza, Claudio (2001). *Antología documental del anarquismo espanyol.* Vol. 1: *Organización y revolución: De la Primera Internacional al Proceso de Montjuic (1868-1896).* Fundación Anselmo Lorenzo. Madrid. (<http://www.cedall.org/Documentacio/IHL/Antologia%20Documental%20del%20Anarquismo%20espanol_V%20I.pdf>)

Magnien, Brigitte (ed.) (1995). *Hacia una literatura del pueblo: del folletín a la novela*. Antrophos. Barcelona.

Maíz, Jordi (ed.) (2017). *En el alba del anarquismo. Anselmo Lorenzo 1914-2014*. Editorial Aclúmnia, col·lecció Tempus Ago, 03. Serra de Tramuntana (Mallorca).

Malatesta, Errico (2002). *Escritos*. Fundación Anselmo Lorenzo. Colección de Clásicos Anarquistas, 1. Madrid.

Manent, Albert; Poca, Josep (2013). *Diccionari de pseudònims usats a Catalunya i a l'emigració*. Pagès Editors. Lleida.

Manguel, Alberto (2006). *Una historia de la lectura*. Editorial Lumen. Barcelona.

Marfany, Joan-Lluís (1987). *Aspectes del Modernisme*. Curial Edicions Catalanes, col·lecció Biblioteca de Cultura Catalana 11, 7a edició. Barcelona, p. 103-132.

Marfany, Joan-Lluís (1991). «Els obrers, l'anarquisme i la llengua catalana en el tombant de segle», dins Diversos autors. *Miscel·lània Jordi Carbonell*, vol. 2. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.

Marfany, Joan-Lluís (1996). *La cultura del catalanisme*. Editorial Empúries, 2a edició. Barcelona.

Marín, Dolors (2003). «Eudald Canibell, un impressor il·lustrat», dins *Espai de Llibertat*, blog de la Fundació Ferrer i Guàrdia. Barcelona. (<http://blog.ferrerguardia.org/2003/12/eudald-canibell-un-impressor-il%C2%B7lustrat/>)

Marín, Dolors (2009). *La Semana Trágica. Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Moderna*. La Esfera de los Libros. Madrid.

Marín, Dolors (2010). *Anarquistas. Un siglo de movimiento libertario en España.* Editorial Ariel, col·lecció Historia. Barcelona.

Marín, Dolors (2014). *Anarquismo. Una introducción*. Editorial Ariel. Barcelona.

Marín, Dolors; Martí Font, Jordi (2021). *Breu història de l'anarquisme als Països Catalans*. Editorial Pagès, col·lecció Divèrsia. Lleida.

Marín, Dolors; Palomar, Salvador (2010). *Els Montseny Mañé, un laboratori de les idees*. Carrutxa, col·lecció Les Veus del Temps, 2. Reus.

Martí, Casimir (1959). *Orígenes del anarquismo en Barcelona*. Centro de Estudios Históricos Internacionales. Barcelona.

Martí Font, Jordi (2015). *La poesia obrerista de Josep Llunas. Un intent d'estètica anarquista en la literatura catalana del segle xix*. Associació d'Estudis Reusencs. Reus.

Martí Font, Jordi (2017). *Josep Llunas. La Revolució i Amoria*. Editorial Emboscall, col·lecció Menes. Vic-Barcelona.

Martí Font, Jordi (2018-2019). *Llibre Negre*, 3 vol. Editorials Lo diable Gros, Calúmnia i Caliu. Tarragona, Mallorca i Benimaclet.

Martí Font, Jordi (ed.) (2020). *Josep Llunas i Pujals. Obra teòrica completa. Qüestions socials i altres textos sobre anarquisme col·lectivista*. Editorial Descontrol. Barcelona.

Martínez-Gil, Víctor (cur.) (2004). *Els altres mons de la literatura catalana. Antologia de narrativa fantàstica i especulativa*. Galàxia Gutemberg, Cercle de Lectors. Barcelona.

Martorell, Alfons (1998). *El primer Certamen Socialista, un teórico anarquista reusense*. Text mecanografiat elaborat, segons l'autor, a partir de textos de Max Nettlau.

Marx, Karl (1871). *La guerra civil a França.* Traducció catalana a partir del text de Klassiker des Marxismus-Leninismus. (<http://www.marxists.org/catala/marx/1871/burfr/>)

Mas Peinado, Ricard (2002). *Els artistes catalans i la publicitat (1888-1929)*. Parsifal Edicions. Barcelona.

Mella, Ricardo (1890). *La Nueva Utopía.* (<http://www.mundolibertario.org/libro_fanzine/208/la_nueva_utopia>)

Mestre i Campi, Jesús (dir.) (1999). *Diccionari d'Història de Catalunya*. Edicions 62. Barcelona.

Mestre Marín, Rafael (2009). «La premsa anarcosindicalista», dins *100 anys d'anarcosindicalisme*. Confederació General del Treball i Fundació Salvador Seguí. Barcelona-València.

Molas, Joaquim (1966). *Poesia catalana de la Restauració*. Edicions 62, Antologia Catalana, 19, 1a edició. Barcelona.

Molas, Joaquim (1968). *Poesia neoclàssica i preromàntica*. Edicions 62. Barcelona.

Molas, Joaquim (1973). «Esquema i evolució de la literatura popular», dins *El Pont*, núm. 61.

Molas, Joaquim (1986). *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, IX i XI. Editorial Ariel SA, 1a edició. Barcelona.

Molas, Joaquim (1998). «La cultura durant el segle xix», dins *Història de Catalunya*, vol. 10. Salvat Editors. Barcelona.

Molina Javierre, Maria del Pilar (2001). «Els obrers i la Revolució de Setembre de 1868 als Països Catalans», dins Pelai Pagès (dir.), 2001.

Molinuevo, José Luis (1998). *La experiencia estética moderna*. Editorial Síntesis. Madrid.

Monés i Pujol-Busquets, Jordi (2010). «Los ateneos obreros y la formación profesional en Cataluña», dins *CEE Participación Educativa*, número extraordinari, p. 108-126.

Monturiol, Narcís (1986), *Assaig sobre l'art de navegar per dessota l'aigua*. Traduït per Carles Rahola, amb pròleg de Santiago Riera. Biblioteca de Clàssics de la Ciència. Barcelona.

Morales Muñoz, Manuel (1989). «El segundo certamen socialista, 1889: notas para un centenario», dins *Mélanges de la Casa de Velázquez*, vol. 25. Madrid, p. 381-395.

Morales Muñoz, Manuel (1991). «La subcultura anarquista en España: el primer certamen socialista (1885)», dins *Mélanges de la Casa de Velázquez*, vol. 27-3. Madrid, p. 47-60.

Morales Muñoz, Manuel (2002). *Cultura e ideología en el anarquismo español (1870-1910)*. Servicio de Publicaciones Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga (CEDMA), col·lecció Monografías. Màlaga.

Morato, Juan José (1972). *Líderes del Movimiento Obrero Espñol (1868-1921).* Selecció, presentació i notes, Víctor Manuel Arbeloa. Editorial Cuadernos para el Diálogo SA. Madrid.

Munné-Jordà, A. (cur.) (1985). *Narracions de ciència-ficció*. Edicions 62, col·lecció El Garbell. Barcelona.

Murgades, Josep (2000). «Ressenya de *L'illa del gran experiment d'Onofre Parés*», dins *Els Marges*, núm. 66, p. 124 i 127.

Navarro, Javier (2009). «Cultura, evolució i revolució. Pràctiques culturals i identitat en el món llibertari espanyol», dins *100 anys d'anarcosindicalisme*. Confederació General del Treball i Fundació Salvador Seguí. Barcelona-València.

Nettlau, Max (1969). *La Première Internationale en Espagne (1868-1888).* Reidel Publ Co. [ed. Renée Lmberet i IISGA]. Dordrecht (Holanda).

Nettlau, Max (1977). *La anarquía a través de los tiempos*. Ediciones Júcar. Madrid.

Nettlau, Max (1977). *Miguel Bakunin, la Internacional i la Alianza en España*. Ediciones de la Piqueta. Madrid.

Olaya Morales, Francisco (1994). *Historia del Movimiento Obrero Español*, 2 vol. Nosa y J Editories SL, Madre Tierra. Móstoles. Madrid.

Olesti i Trilles, Josep (1991). *Diccionari biogràfic de reusencs*. Ajuntament de Reus. Reus.

Olivé i Serret, Enric (1984a). «El moviment anarquista català i la francmaçoneria a l'últim terç del segle xix. Anselmo Lorenzo i la logia Hijos del Trabajo», dins *Recerques*, núm. 16. Barcelona-València, p. 141-156.

Olivé i Serret, Enric (1984b). «"La Tramuntana", periòdic vermell (1881-1893) i el naturalisme de Josep Llunas i Pujals», dins *Estudios de Historia Social*, núm. 28-29. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social. Madrid.

Olivé i Serret, Enric (1986). «El nacionalisme de Josep Llunas i "La Tramuntana", periòdic vermell», dins *L'Avenç*, núm. 94. Barcelona.

Ollé i Romeu, Josep M. (1969). *Introducció del socialisme utòpic a Catalunya (1835-37)*. Edicions 62, col·lecció Antologia Catalana, 53. Barcelona.

Pagès i Blanch, Pelai (dir.) (2001). *Història del moviment obrer als Països Catalans*. Edicions del País Valencià SA. València.

Pagès i Blanch, Pelai; Martínez de Sas, María Teresa (coord.) (2000). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Edicions de la Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona-Montserrat.

Pagès Ruiz, Eduard (2007). *Utilitat i obrerisme a la Catalunya del segle xix (1868-1898)*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Ramon Casteràs Archidona presentada al Departament d'Història Contemporània de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona. Barcelona.

Pallarès-Personat, Joan (2007). *Víctimes i botxins. Atemptats i violència política a Catalunya*. Editorial Duxelm. Barcelona.

Paniagua, Javier (2012). *Breve historia del anarquismo*. Editorial Nowtilus. Madrid.

Panyella, Ramon (ed.) (2010). *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles xix i xx*. Punctum i Grup d'Estudis de Literatura Contemporània de la UAB. Barcelona.

Parés, Onofre (1999). *L'illa del gran experiment*. Pròlegs de Jaume Pagès, Pau Riba i A. Munné Jordà. Matriu-Matràs. Tiana.

Paz, Abel (1992). *Los internacionales en la región española (1868-1872)*. Editat per Diego Camacho (Abel Paz). Barcelona.

Peirats, José (1977). *Diccionario del anarquismo*. Editorial Dopesa, col·lecció Libros Mosquito. Barcelona.

Peñarrubia, Isabel (2006). *Entre la ploma i la tribuna. Els orígens del primer feminisme a Mallorca, 1869-1890.* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or. Barcelona.

Peralta Ruiz, Gemma (2012). «Simbologia i significat catalanista de les capçaleres de la premsa satírica política del segle xix. Alguns exemples», dins Ramon Arnabat i Antoni Gavaldà. *Projectes nacionals, identitats i relacions Catalunya-Espanya.* Editorial Afers. Catarroja.

Pi de Cabanyes, Oriol (1984). *Apunts d'història de la Renaixença*. Edicions del Mall, sèrie Assaig. Sant Boi de Llobregat.

Pi i Margall (1982). *La reacción y la revolución*. Estudi preliminar i notes a càrrec d'Antoni Jutglar. Editorial Anthropos. Barcelona.

Piqué i Padró, Jordi (1989). *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or, 1a edició. Barcelona.

Pirandello, Luigi (2013). *L'humorisme*. Editorial Adesiara, col·lecció Vagueries, 10. Martorell.

Pérez Roldán, Carmen (2001). *El Partido Republicano Federal 1868-1874*. Editorial Endymion. Madrid.

Poblet, Josep Maria (1973). *Josep Anselm Clavé i la seva època (1824-1874)*. Editorial Dopesa, col·lecció Pinya de Rosa. Barcelona.

Pons, Agustí (1977). *Converses amb Frederica Montseny*. Editorial Laia, col·lecció Les Eines, 27, 1a edició. Barcelona.

Porcel, Baltasar (1978). *La revuelta permanente*. Editorial Planeta. Barcelona.

Pozo, Joan Manuel del (curador) (2009). «Traducció, introducció i notes», dins Thomas More. *Utopia*. L'Accent. Girona.

Prats, Francesc (1905). «Prats a Llunas», dins *Boletín de la Sociedad del Arte de Imprimir de Barcelona*. Barcelona, p. 5.

I Certamen Socialista. (1885). Centro de Amigos de Reus. Reus. [Marfany assegura que va ser imprès per La Academia a Barcelona el 1886.]

Proudhon, Pierre Joseph (2010). *¿Qué es la propiedad?*. Diario Público. Madrid.

Pujades, Xavier; Santacana, Carles (1997). *L'esport és notícia. Història de la Premsa Esportiva a Catalunya (1880-1992)*. Col·legi de Periodistes de Catalunya, col·lecció Vaixells de Paper, 23. Barcelona.

Pujulà, Frederic (2010). *Homes artificials*. Edició de Joaquim Martí. Pagès Editors, col·lecció Ciència-ficció. Lleida.

Reszler, André (2005). *La estética anarquista.* Traducció d'África Medina de Villegas. Libros de la Araucaria SA, col·lecció La Protesta. Buenos Aires.

Riba, Carles (cur.) (1920). *Un Tros de Paper. Triat per Carles Riba*. 2 vol. Editorial Catalana. Barcelona.

Ripoll, Vicenç (1987). «*El Productor (1887-1893)*, setmanari anarquista, difusor de cultura i propaganda», dins *L'Avenç*, juny, núm. 104, p. 40-43.

RIQUER, Martí de; VALVERDE, José M. (1936). *Historia de la literatura universal. De las vanguardias a nuestros días*. Vol. I i II. Editorial Planeta SA. Barcelona.

RISQUES, Manel (dir.); DUARTE, Àngel; RIQUER, Borja de; ROIG ROSICH, Josep M. (2006). *Història de la Catalunya contemporània. De la Guerra del Francès al nou Estatut*. Editorial Mina. Barcelona.

ROBERT, Robert (1965). *La Barcelona del Vuit-cents.* A cura de Joan Lluís MARFANY. Edicions 62, Antologia Catalana, 11. Barcelona.

ROBERT, Robert (2004). *Barcelona avui en dia*. Edició a càrrec d'Enric CASSANY. Editorial Empúries. Barcelona.

ROCKER, Rudolf (1942). *Nacionalismo y cultura*. Traducció de Diego Abad de Santillán. Editorial Reconstruir. Mèxic DF.

RODERGAS I CALMELL, Josep (1951). *Els pseudònims usats a Catalunya. Recull de 3.800*. Editorial Milà. Barcelona.

RODRÍGUEZ CALLEJA, María (2012). *El 1r de Maig a Catalunya (1890-1918). Afirmació, lluita i festa.* Tesi dirigida pel Dr. Pere Gabriel i Sirvent presentada al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona.

RUIZ, Diego (1908). *Del poeta civil i del cavaller*. Biblioteca Popular de L'Avenç. Barcelona.

SABATER, Jordi (1986). *Anarquisme i catalanisme*. Edicions 62, Llibres a l'Abast, 216. Barcelona.

SALVAT-PAPASSEIT, Joan (2006). *La gesta dels estels*, dins *Obra completa. Poesia i prosa.* Edició a cura de Carme ARENAS NOGUERA. Galàxia Gutenberg Cercle de Lectors. Barcelona.

SAMPER PRUNERA, Emili (2013a). *Cels Gomis i Mestre: biografia i narrativa folklòrica*. Tesi doctoral dirigida per la Dra. Carme ORIOL i el Dr. Magí SUNYER, presentada al Departament de Filologia Catalana de la URV. Tarragona. (<http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/111095/Tesi.pdf;jsessionid=5335B6A706AEC40C15B5CAFB70460D59.tdx2?sequence=1>)

SAMPER PRUNERA, Emili (2013b). *De l'anarquisme al folklorisme. Cels Gomis i Mestre (1841-1915).* Publicacions URV. Tarragona.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep; VENDRELL MORENO, Quim (2011). *Gran Lògia de Catalunya. Orígens, consolidació i repressió franquista. Una història vigent*. Arola Editors. Tarragona.

SÁNCHEZ FERRÉ, Pere (1985). *La lògia Lealtad. Un exemple de maçoneria catalana (1869-1939).* Editorial Alta Fulla, col·lecció Hores d'Estudi, 2. Barcelona.

Sánchez Ferré, Pere (1987). «Biografía masónica de Rossend Arús», dins José Antonio Ferrer Benimeli. *La masonería en la España del siglo xix*, vol. 2. Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura. Valladolid.

Sánchez Ferré, Pere (1990). *La maçoneria a Catalunya* (1868-1936). Edicions 62. Barcelona.

Sánchez Ferré, Pere (1991). «Maçoneria, anarquisme i republicanisme», dins Josep Termes i Pere Gabriel (coord.). *Primeres jornades sobre moviment obrer a l'Arús*. Associació d'Amics de la Biblioteca Pública Arús. Barcelona.

Santasusagna, Joaquim (1982). *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900.* Associació d'Estudis Reusencs. Reus.

Sarno, Gianni (2014). *Vida y pensamiento de Errico Malatesta*. Edicions Tinta Invisible. Tarragona.

Seco Serrano, Carlos (cur.) (1969). *Actas de los consejos y Comisión Federal de la Región Española (1870-1874)*, 2 vol. Transcripció i estudi preliminar de Carlos Seco. Cátedra de Historia General de España de la Universidad de Barcelona, col·lecció Documentos para el estudio de los movimientos obreros en España en la época contemporánea. Barcelona.

Seguí, Salvador (2007). *Escola de rebel·lia. Història d'un sindicalista*. Traducció de Pau Juvillà i introducció d'Emili Cortavitarte. Edicions del Jonc. Lleida.

Segundo Certamen Socialista Grupo Once de Noviembre, ¡Honor a los mártires de Chicago! (1890). Tipografía La Academia. Barcelona.

Serra, Màrius (2002). *Manual d'enigmística*. Editorial Columna. Barcelona.

Serra, Màrius (2010). *Verbàlia 2.0*. Editorial Empúries, col·lecció Biblioteca Universal. Barcelona.

Solà, Lluís (1973). *Un segle d'humor català*. Editorial Bruguera, col·lecció Quaderns de Cultura. Barcelona.

Solà, Pere (1978). *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939)*. Edicions de la Magrana, col·lecció Els Orígens, 2. Barcelona.

Solé Vidal, Josep (1986). *Pels camins d'utopia*. Edicions La Magrana, col·lecció Quaderns d'Alliberament. Barcelona.

Sunyer, Magí; Anguera, Pere (cur.) (1991). *Diversió de realistes i desengany de lliberals. Un poema carlí de la Selva del Camp*. Publicacions de l'Abadia de-Montserrat, Biblioteca Serra d'Or. Barcelona.

Sunyer, Magí (2006). *Els mites nacionals catalans*. Eumo Editors. Vic.

Sunyer, Magí (2013). «Poesia positivista revolucionària a frec del Modernisme», dins Domingo i Llovera (cur.). *De Realisme. Aproximacions i testimonis*, p. 275-293.

Tarrida del Mármol, Fernando (1897). *Les Inquisiteurs d'Espagne. Montjuich, Cuba, Philippines*. P.-V. Stock editor, 2a edició. París, p. 21.

Tasis, Rafael; Torrent, Joan (1966). *Història de la premsa catalana*, 2 vol. Editorial Bruguera SA. Barcelona.

Tavera, Susanna (1992). *Solidaridad Obrera. El fer-se i desfer-se d'un diari anarco-sindicalista (1915-1939)*. Diputació de Barcelona i Col·legi de Periodistes de Catalunya, col·lecció Vaixells de Paper, 11. Barcelona.

Termes, Josep (1999). «De la Revolució de Setembre a al fi de la Guerra Civil (1868-1939)», dins Pierre Vilar (dir.). *Història de Catalunya* dirigida, vol. 6. Edicions 62. Barcelona.

Termes, Josep (2000a). *Anarquismo y sindicalismo en Espana; la Primera Internacional: 1854-1881*. Editorial Crítica. Reedició de les edicions de 1965 i 1977. Barcelona.

Termes, Josep (2000b). *Històries de la Catalunya treballadora*. Editorial Empúries. Barcelona.

Termes, Josep (2000c). *Història del catalanisme fins al 1923*. Editorial Pòrtic. Barcelona.

Termes, Josep (2009). *(Nou) resum d'història del catalanisme*. Editorial Base. Barcelona.

Termes, Josep (2011). *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*. Editorial L'Avenç. Barcelona.

Termes, Josep; Colomines, Agustí (2003). *Patriotes i resistents. Història del primer catalanisme.* Editorial Base. Barcelona.

Thoreau, Henry David (2012). *La desobediència civil*. Traducció de Mercè Capdevila. Editorial Proteus. Barcelona.

Tolstoi, Lev N. (2007). *¿Qué es el arte?* S.A. Eunsa, Ediciones de la Universidad de Navarra. Barañáin. N'hi ha una versió digital a: <http://metalmadrid.cnt.es/cultura/libros/lev-tolstoi-que-es-el-arte.pdf>

Tomàs, Margalida (2009). *L'obra literària i crítica d'Antoni Aulèstia i Pijoan*. Associació d'Estudis Reusencs. Reus.

Townson, N. (ed.) (1994). *El republicanismo en España (1830-1977).* Alianza. Madrid.

Trousson, Raymond (1995). *Historia de la literatura utópica*. Editorial Península. Barcelona.

Vargas-Golarons, Ricard, i altres (1987). *Anarquisme i alliberament nacional.* Editorial El Llamp. Barcelona.

Vadillo Muñoz, Julián (2021). *Historia de la FAI. El anarquismo organizado*. Editorial Catarata. Madrid.

Valentí Fiol, Eduard (1973). *El primer modernisno literario catalán y sus fundamentos ideológicos*. Editorial Ariel. Esplugues de Llobregat.

Valín Fernández, Alberto (2001). *La Masonería y el movimiento obrero: Imagos e ideas para una reflexión teórica.* Taller de Ediciones. Vigo. (<http://www.tallerediciones.com/cuza/masonesyobreros.htm>)

Vall, Xavier (2010). «La impremta a Reus durant la crisi de 1885 des d'una perspectiva obrerista», dins *Kesse*, núm. 43. Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver. Tarragona, p. 26-33.

Vallès, Edmon (1983). *Història Gràfica de la Catalunya Contemporània*. Edicions 62, 4a edició. Barcelona.

Vélez, Pilar (1984). «Entorn de les arts gràfiques de l'època modernista a Catalunya. La tipografia», dins *D'art*. Revista del Departament d'Art de la Universitat de Barcelona. Núm. 10, maig de 1984.

Vélez, Pilar (ed.) (2008). *L'exaltació del llibre al Vuitcents. Art, indústria i consum a Barcelona*. Biblioteca de Catalunya. Barcelona.

Vicente Izquierdo, Manuel (1994). «*La Tramontana (1881-1896)*, *periòdic vermell* escrit en català», dins *Gazeta* núm. 1: *Actes de les Primeres Jornades d'Història de la Premsa*. Societat Catalana de Comunicació (filial de l'IEC). Barcelona, p. 371-394.

Vicente Izquierdo, Manuel (1995). «L'Ateneu Català de la Classe Obrera i la seva escola (1862-1874)», dins *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, vol. 2. Barcelona, p. 169-174. (<http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000157%5C00000026.pdf>)

Vicente Izquierdo, Manuel (1999). *Josep Llunas i Pujals (1852-1905).* La Tramontana *i el lliure pensament radical català*. Associació d'Estudis Reusencs. Reus.

Vicente Izquierdo, Manuel (2000). «Josep Llunas i Pujals», dins *Espai de Llibertat*, núm. 18. Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia. Barcelona.

Vicente Izquierdo, Manuel (2017). *Àcrates. Els tipògrafs de La Academia*. Editorial Pagès, col·lecció Guimet. Lleida.

Vicente Izquierdo, Manuel (2020). *Rafael farga Pellicer (1844-1890). Forjador de l'anarquisme català.* Editorial Lo Diable Gros. Tarragona.

Vicente Izquierdo, Manuel (2021). *Devot del saber i del bell sentir. Biografia d'Eudald Canivell i Masbernat (1858-1928)*. Publicacions La Tramontana (autoeditat).

Villena Espinosa, Rafael (2009). *Anselmo Lorenzo (1841-1914).* Almud Ediciones i Universidad de Castilla la Mancha. Toledo.

Vinyoles i Vidal, Joan J. (1978). *Vocabulari de l'argot de la delinqüència*. Editorial Millà, col·lecció Llengua Viva, 1. Barcelona.

Wagner, Richard (1909). *L'Art y la Revolució*. Traducció de Joaquim Pena. Associació Wagneriana de Barcelona. Barcelona. (<http://www.archivowagner.com/escritos-de-richard-wagner/177-w/wagner-richard-1813-1883/504-l-art-y-la-revolucio>)

Wagner, Richard (2000). *La obra de arte del futuro*. Traducció i notes de Joan B. Llinares i Francisco López. Servei de Publicacions de la Universitat de València. València.

Woodcock, George (1979). *El anarquismo*. Editorial Ariel, 1a edició. Barcelona.

Woodcock, George; Avakumovic, Ivan (1978). *El príncipe anarquista*. Ediciones Júcar. Xixón.

Zugasti, Paco (2008). *La clase obrera hace historia. Raíces históricas (1840-1910)*. Fundación Emmanuel Mounier, col·lecció Sinergia, Serie Roja. Madrid. (<http://www.aurorafundacion.org/IMG/pdf/La_Clase_Obrera_hace_Historia.pdf>)

Zugasti, Paco (2010). «Orígens de l'Anarcosindicalisme», dins *100 anys d'anarcosindicalisme*. Fundació Salvador Seguí i Confederació General del Treball. Barcelona.

2. Publicacions periòdiques

Acracia (1978), Barcelona, reedició completa publicada per Leteradura.

Almanacs de La Tramontana per als anys 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893 i 1896, col·lecció completa.

Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1897, Barcelona, 1896.

Archipiélago. Cuadernos de crítica de la cultura, Barcelona, núm. 41, abril-maig de 2000.

Boletín de la Sociedad del Arte de Imprimir de Barcelona, núm. 14, juny de 1905; i núm. 1, 31 de desembre de 1899.

D'art, revista del Departament d'Art de la Universitat de Barcelona, núm. 10, maig de 1984.

Los Deportes, col·lecció completa (<http://www.bnc.es/digital/arca/index.html>).

La Federación, col·lecció completa (<http://mdc2.cbuc.cat/cdm/search/collection/federacion>).

La Iberia (<http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?q=id:0001125620&lang=en>)

Lo Pontón, col·lecció completa.(<http://mdc2.cbuc.cat/cdm/search/collection/ponton/searchterm/lO%20PONTON!lO%20PONTON/field/all!all/mode/all!all/conn/and!and/order/title/ad/asc>).

Polémica. Información, crítica y pensamiento (1992), Barcelona, núm. 47-49, especial Pedro Kropotkin.

El Productor, col·lecció completa (<http://www.nodo50.org/anomia/arxiu/Productorbcn.html>).

La Publicidad.

Recerques (1984), Barcelona-València, núm. 16, p. 141-156.

La Sardana, col·lecció completa.

Teatro Social, número 1 i únic, 23 de maig de 1896.

La Teula, col·lecció completa.

La Teula Barcelonina, col·lecció completa.

La Tramontana (1881-1906), col·lecció completa.

La Tramontana (1903), núm. 2, 31 d'octubre de 1903.

Tramontana (1907), col·lecció completa.

Tramontana (1913), núm. 1, 15 de febrer de 1913.

Tramuntana. Periòdic llibertari, Girona, núm. 0, 23 d'abril de 1979.

La Tramuntana. Butlletí de les federacions comarcals de la CGT del Tarragonès, Baix Penedès, Baix Camp i Priorat (2000 i 2001). 4 números.

3. Blogs, llocs web, etc.

Arxiu en Línia: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000011262#imatge-262>

Burxweb: <http://www.buxaweb.com/historia/personatges/l.htm#Llunas%20i%20Pujals,%20Josep>

Espeleologia Bibliografia: <http://espeleologiabibliografia.blogspot.com.es/2013/11/cova-dels-orbs-opera-catalana-1881.html>

La Memòria dels dibuixants: <http://www.memoriadelsdibuixants.cat/index.php>

Ninots, tebeos i dibuixos: <http://ropto.blogspot.com.es/2009/03/joan-llopart-i-tresserres-calaf-1858.html>

Premsa esportiva: <http://www.premsa-esportiva.cat/>

Veu Obrera: Diccionari de sindicats, sindicalistes i de la història del moviment obrer a Catalunya: <http://www.veuobrera.org>

4. Epistolaris

Epistolari de Víctor Balaguer a la Biblioteca de Vilanova i la Geltrú. Cartes de José A. Milà a Víctor Balaguer, 17 de setembre de 1876, 25 de setembre de 1876 i 6 d'octubre de 1876.

L'històric militant anarquista Joan Ferré, a l'obra *La revuelta permanente* de Baltasar Porcel, deia que Josep Llunas era «una autèntica potència intel·lectual» i Pere Gabriel afirmava, anys després, que era «un dels pocs teòrics hispànics l'obra del qual pot ser contrastada amb la dels teòrics de l'anarquisme europeu del moment.» Autor d'una destacada obra teòrica, Josep Llunas i Pujals va desenvolupar i fer-se pròpies les propostes anarcocol·lectivistes formulades per Bakunin a la Internacional. Però aquest personatge, avui poc conegut o directament desconegut, va ser moltes més coses: periodista de combat, cantant d'òpera, sindicalista, ciclista, gimnasta, poeta i teòric de la literatura, pioner del periodisme esportiu a tot l'Estat...

Llunas disposà d'una potentíssima eina de transmissió per a les seves idees: la revista *La Tramontana*, que va treure 717 números i cada setmana venia 4.000 exemplars. Fundada per ell mateix el 1881, *La Tramontana* esdevingué la publicació anarquista de més durada de tot l'Estat espanyol durant el segle XIX, amb la particularitat que estava totalment escrita en català, les seves pàgines acollien autores i autors de totes les esquerres del moment i el seu marc de difusió eren els Països Catalans.

Aquest llibre intenta aproximar-se a la història de l'home i del mitjà per tal d'ajudar-nos a entendre una mica més, en la seva complexitat, com va ser el segle XIX en aquest tros de món.

UNIVERSITAT ROVIRA i VIRGILI

[publicacions] urv